Geostrateška obilježja hrvatskog dijela Jadrana

Beretin, Blaž

Doctoral thesis / Disertacija

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:909562

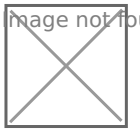
Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

University of Zadar Institutional Repository

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ

JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Blaž Beretin

GEOSTRATEŠKA OBILJEŽJA HRVATSKOG DIJELA JADRANA

Doktorski rad

Zadar, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Blaž Beretin

GEOSTRATEŠKA OBILJEŽJA HRVATSKOG DIJELA JADRANA

Doktorski rad

Mentor

Prof. dr. sc. Josip Faričić

Zadar, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Blaž Beretin

Naziv studijskog programa: *Jadran – poveznica među kontinentima*

Mentor: prof. dr. sc. Josip Faričić

Datum obrane: 6.3.2019.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: interdisciplinarno područje znanosti, polje geografija.

II. Doktorski rad

Naslov: *Geostrateška obilježja hrvatskog dijela Jadrana*

UDK oznaka: 911.3:355.02>(262.3); 911.3:355.02>(497.5)

Broj stranica: 198

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 26/ 0 /20

Broj bilježaka: 89

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 223

Broj priloga: 0

Jezik rada: Hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Damir Magaš, predsjednik
2. prof. dr. sc. Josip Faričić, član
3. prof. dr. sc. Zoran Stiperski, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Damir Magaš, predsjednik
2. prof. dr. sc. Josip Faričić, član
3. prof. dr. sc. Zoran Stiperski, član

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Blaž Beretin

Name of the study programme: *The Adriatic – A Link Between Continents*

Mentor: Prof. Josip Faričić, PhD

Date of the defence: 6. March 2019.

Scientific area and field in which the PhD is obtained: interdisciplinary area, field geography.

II. Doctoral dissertation

Title: *Geostrategic features of the Croatian part of the Adriatic Sea*

UDC mark: 911.3:355.02>(262.3); 911.3:355.02>(497.5)

Number of pages: 198

Number of pictures/graphical representations/tables: 26 / 0 / 20

Number of notes: 89

Number of used bibliographic units and sources: 223

Number of appendices: 0

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Prof. Damir Magaš, PhD, chair
2. Prof. Josip Faričić, PhD, member
3. Prof. Zoran Stiperski, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Prof. Damir Magaš, PhD, chair
2. Prof. Josip Faričić, PhD, member
3. Prof. Zoran Stiperski, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Blaž Beretin,** ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom ***Geostrateška obilježja hrvatskog dijela Jadrana*** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 6. ožujka 2019.

SADRŽAJ

1.	UVOD			1
2.	PREDMET, CILJ I METODE ISTRAŽIVANJA			8
	2.1.	**Predmet i prostorni obuhvat istraživanja**		8
	2.2.	**Svrha, cilj i hipoteze istraživanja**		8
	2.3.	**Metodologija istraživanja**		12
3.	PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA			14
4.	VOJNI ASPEKT POVIJESNO-ZEMLJOPISNOG RAZVITKA HRVATSKOG DIJELA JADRANA			17
	4.1.	**Jadran u kontekstu Sredozemlja u starom vijeku**		17
	4.2.	**Dolazak i opstanak Hrvata na obalama Jadrana**		20
	4.3.	**Vojnostrateški značaj otoka Visa**		28
		4.3.1.	Viška bitka 1866.	31
	4.4.	**Političke i gospodarske okolnosti na Jadranu nakon Viškog boja**		35
	4.5.	**Geopolitički odnosi i ratna djelovanja na Jadranu od početka Prvoga svjetskog rata do danas**		38
5.	FIZIČKO-GEOGRAFSKE OSNOVE JADRANSKE HRVATSKE U FUNKCIJI VOJNO-STRATEŠKOG PLANIRANJA			46
	5.1.	**Geografski položaj i osnovne geostrateške značajke**		47
	5.2.	**Osnovne vojno-strateške značajke Jadranske Hrvatske**		48
	5.3.	**Utjecaj mora na vojnostrateško planiranje**		52
	5.4.	**Utjecaj kopnene komponente na vojnostrateško planiranje**		56
		5.4.1.	Reljef	57
		5.4.2.	Geološke i pedološke značajke	64
	5.5.	**Klima kao čimbenik vojnostrateškog planiranja**		65
		5.5.1.	Temperatura zraka	68
		5.5.2.	Padaline	70
		5.5.3.	Vjetar	72
		5.5.4.	Vidljivost	74
	5.6.	**Utjecaj voda na vojnostrateško planiranje**		75
	5.7.	**Utjecaj vegetacije na vojnostrateško planiranje**		77
	5.8.	**Modifikacija vojnostrateških cjelina**		78
		5.8.1.	Vojnostrateški pravci	79
		5.8.2.	Vojnostrateška regionalizacija	82
6.	STANOVNIŠTVO JADRANSKE HRVATSKE U FUNKCIJI VOJNOSTRATEŠKOG PLANIRANJA			85
	6.1.	**Utjecaj stanovništva na vojno-strateško planiranje**		85
	6.2.	**Razmještaj stanovništva Jadranske Hrvatske**		88
	6.3.	**Migracije hrvatskog stanovništva**		95
		6.3.1.	Unutarnje migracije	95
		6.3.2.	Vanjske migracije	96
	6.4.	**Demografski režimi u okružju**		98
		6.4.1.	Demografska kretanja u bližem okružju	98

		6.4.2.	Demografski režimi širega (sredozemnog) okružja		99
7.	GOSPODARSKI POTENCIJALI I ODRŽIVI RAZVITAK JADRANSKE HRVATSKE U KONTEKSTU VOJNO-STRATEŠKOG PLANIRANJA				103
	7.1.	**Opće značajke**			103
	7.2.	**Primarne djelatnosti (poljoprivreda, ribarstvo i šumarstvo)**			110
	7.3.	**Sekundarne djelatnosti (energetika, industrija i građevinarstvo)**			112
		7.3.1.	Sirovine i energetski potencijali		112
		7.3.2.	Pomorstvo i industrija		114
	7.4.	**Tercijarni sektor**			117
		7.4.1.	Promet		117
			7.4.1.1.	*Pomorski promet*	118
			7.4.1.2.	*Kopneni promet*	122
			7.4.1.3.	*Zračni promet*	123
			7.4.1.4.	*Veze*	125
			7.4.1.5.	*Značaj prometa u vojnim planiranjima i operacijama*	126
		7.4.2.	Turizam		127
	7.5.	**Kvartarni sektor**			129
	7.6.	**Gospodarski potencijali kao multiplikator nacionalne moći**			130
	7.7.	**Zaštita okoliša i održivi razvoj**			131
8.	ZAŠTITA OKOLIŠA TIJEKOM PROVEDBE VOJNIH AKTIVNOSTI U OBALNOM PODRUČJU NA PRIMJERU RTA KAMENJAK				135
	8.1.	**Zaštićeni krajobraz Kamenjak**			135
		8.1.1.	Organizacija prostora i osnovna namjena korištenja površina		137
		8.1.2.	Osobito vrijedni dijelovi okoliša		141
		8.1.3.	Mjere zaštite okoliša		141
	8.2.	**Zaštita okoliša na privremenom vojnom poligonu „Rt Kamenjak“**			143
		8.2.1.	Elementi planiranja zaštite okoliša		144
		8.2.2.	Plan zaštite okoliša na poligonu		145
		8.2.3.	Mjere zaštite okoliša na poligonu		146
9.	SUVREMENI GEOPOLITIČKI I GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ JADRANA				148
	9.1.	**Jadran – povijesna geostrateška konstanta**			148
	9.2.	**Utjecaj Jadrana na geopolitički položaj Hrvatske i šireg okružja**			151
	9.3.	**Jadran u kontekstu srednje i jugoistočne Europe**			153
	9.4.	**Suvremeni geopolitički i geostrateški položaj Jadrana u kontekstu Sredozemlja**			155
		9.4.1.	Geopolitička policentričnost Sredozemlja		155
		9.4.2.	Geopolitička i geostrateška međuovisnost Jadrana i Sredozemlja		158
	9.5.	**Vojnostrateške značajke Jadrana**			161
10.	ZAKLJUČAK				163
	10.1.	**Vojni aspekt povijesno-zemljopisnog razvitka hrvatskog dijela Jadrana**			164
	10.2.	**Fizičko-geografske osnove Jadranske Hrvatske u funkciji vojnostrateškog planiranja**			166
	10.3.	**Stanovništvo Jadranske Hrvatske u funkciji vojnostrateškog planiranja**			168

	10.4.	**Gospodarski potencijali i održivi razvitak Jadranske Hrvatske u kontekstu vojnostrateškog planiranja**	170
	10.5.	**Zaštita okoliša tijekom provedbe vojnih aktivnosti u obalnom području na primjeru RtaKamenjak**	171
	10.6.	**Suvremeni geopolitički i geostrateški položaj Jadrana**	172
11.	IZVORI I LITERATURA		176
	11.1.	**Izvori**	176
	11.2.	**Literatura**	177
	11.3.	**Internetski izvori**	188
12.	POPIS SLIKA		190
13.	POPIS TABLICA		191
14.	POJMOVNIK		192
15.	SAŽETAK		196
16.	SUMMARY		198
17.	ŽIVOTOPIS		200

1. UVOD

Hrvatska obala je višestruko kontaktni prostor među geografskim regijama, narodima i kulturama. Vrlo je razvedena i obiluje prostornim resursima za razvitak različitih gospodarskih aktivnosti, među kojima se ističu one pomorske koje more vrednuju kao izvor života i medij komunikacije (Faričić, 2006.). Činjenica je da postoji potreba raščlaniti, prosuditi i/ili potvrditi geopolitičko i geostrateško značenje Jadrana i Republike Hrvatske u suvremenim okolnostima, postavljajući Jadran u širu geopolitičku sliku s ciljem boljeg razumijevanja odnosa koji egzistiraju u tim prostorima. Svrha ovog rada je prikazati realnost i potencijale tih odnosa i istaknuti rizike i nedostatke. Međutim, u tom smislu se ne nude neka gotova trajna rješenja, već mogućnosti s obzirom na varijabilnost geopolitičkih odnosa i prilika.

Geopolitički i geostrateški značaj određenog prostora općenito je determiniran geografskim značajkama toga prostora. Geografski potencijali, mogućnosti (prednosti) koje pruža određeni prostor su jedni od glavnih uzroka nestabilnosti, kriza i sukoba (ratova) na tom prostoru. Međutim, u tom kontekstu se mogu promatrati i ograničenja, odnosno nedostatci prostora (Flint, 2006.). U tom kontekstu, odnos i utjecaj Jadranskog mora i primorske Hrvatske na ostali dio Hrvatske, ali i na širi geografski prostor, pruža velike mogućnosti istraživanja i proučavanja.

Početkom XX. stoljeća, težište u geografskim istraživanjima je bilo na analizi, sintezi i opisu fizičkih i društvenih obilježja nekoga prostora. Nakon toga istraživački interesi bili su usmjereni na različite teme koje se odnose na prostorne procese i interakcije, a među tim istraživanjima su i ona u kojima se razmatra odnos geografskih i političkih značajki geografskog prostora, odnosno geopolitike kao znanstvene discipline. Geopolitički sadržaji pokazuju što neki geografski prostor čini jedinstvenim (posebnim) te kakav je odnos prostora na kojem živi neki narod na oblike njegova društvenog ustrojstva te koji su oblici interakcije među različitim političko-geografskim jedinicama (državama) i cjelinama (vojnim savezima, političkim i ekonomskim unijama i dr.). Geopolitika stoga uključuje i analizu odnosa nekoga prostora s ostalima u okruženju kao i analizu sadržaja međunarodnih odnosa te istraživanje i proučavanje politički značajnih geografskih elementa kao što su veličina i položaj teritorija, prirodni resursi, politički odnosi, demografska obilježja i dr. R. Pavić (1971.a) geopolitiku definira kao interpretaciju političko-geografskih i drugih relevantnih sadržaja promicanja

nacionalnih interesa u ostvarivanju teritorijalne kontrole ili utjecaja i afirmacije političke, ekonomske i vojne moći.

U kontekstu vojne moći važna su razmatranja u okviru geostrategije kao srodne discipline i podpodručja geopolitike. Geostrategija se bavi ostvarenjem nacionalne moći u okvirima potreba i razvoja vojnih sposobnosti uključujući i vojna djelovanja. Geostrategija se bavi onim geografskim sadržajima koji su vojnostrateški bitni po nekim fizičkim značajkama kao što su: veličina teritorija, prostorni odnosi, odnos kopna i mora, demografski i gospodarski potencijali, strateške sirovine i slično (Spykman, 1942.; Gartner, 1999.).

Vojna djelovanja su općenito determinirana i temeljena na geografskim obilježjima prostora u kojima se zbivaju. Međutim, samo one geografske značajke koji mogu biti odlučujuće tijekom razvoja vojnih sposobnosti ili vojnih djelovanje imaju vojnostrateški značaj (Collins, 2008.; Chaliand, 1994.; Heuser, 2010.). Geopolitička uloga te iznimni geostrateški i vojnostrateški značaj Jadrana za Hrvatsku i šire osnovni je predmet istraživanja koji je rezultirao ovim doktorskim radom.

U radu su uz kraći pregled povijesnoga razvoja geostrateškog značenja Jadrana razmotreni suvremeni geostrateški procesi i odnosi na Jadranu od osamostaljenja RH. Istaknut je utjecaj globalnih odnosa i geostrateških izazova regionalnog okružja kao i važnost hrvatskoga jadranskog prostora u vojno-strateškom smislu. Rad je koncipiran po sljedećim poglavljima:

a) vojni aspekt povijesno-zemljopisnog razvitka hrvatskog dijela Jadrana,
b) fizičko-geografske osnove Jadranske Hrvatske u funkciji vojno-strateškog planiranja,
c) stanovništvo Jadranske Hrvatske u funkciji vojno-strateškog planiranja,
d) gospodarski potencijali i održivi razvitak Jadranske Hrvatske u kontekstu vojno-strateškog planiranja,
e) zaštita okoliša tijekom provedbe vojnih aktivnosti u obalnom području na primjeru Rta Kamenjak,
f) suvremeni geopolitički i geostrateški položaj Jadrana.

Oblik hrvatskog državnog teritorija i njegovo protezanje u dijelu panonske i sredozemne regije s najpogodnijom geografskom poveznicom, „gorskim pragom“, determiniraju taj prostor kao jedan od važnih europskih i sredozemnih geopolitičkih i geostrateških prostora (Magaš, 2013.). Potrebno je, međutim, uzeti u obzir činjenicu da promjene geopolitičkih odnosa na regionalnoj ili globalnoj razini utječu i na geostrateški značaj jadranskog prostora.

Određivanje geostrateškog položaja Jadranske Hrvatske zahtjeva razmatranje unutar šireg konteksta (sinkronijski pristup) kao i promjene u geostrateškom vrednovanju i značenju Jadrana tijekom prošlosti (dijakronijski pristup).

Tijekom prošlosti izmjenjivale su se političke velevlasti uz istodobne neostvarene težnje pojedinih država da ostvare neposredan izlaz i kontrolu nad sjeveroistočnom obalom Jadrana. Izmjenjivale su se različite moćne sile čiji je strateški cilj bio ovladati Jadranom ili barem njegovim većim dijelom, čime su stoljećima otežavali hrvatsku politogenezu (Pavić, 2010., Magaš, 2013.). Utjecaji različitih kulturnih, političkih, gospodarskih i vojnih sila su činili glavne determinatore geopolitičkog položaja i geostrateškog značaja hrvatskog dijela Jadrana. S druge strane, geostrateška vrijednost hrvatskih jadranskih prostora je tijekom prošlosti bila razlogom kompleksnog političkog položaja Hrvata i geopolitičkog ponašanja hrvatske politike s osnovnim ciljem opstanka i očuvanja životnog prostora (Pilar, 1918.). Potrebno je istaknuti da je stoljećima geografska jezgra hrvatske političke, gospodarske i vojne moći bilo jadransko pročelje Hrvatske.

Pomorski sukobi velikih sila za nadzor nad otokom Visom ukazuju na povijesnu geostratešku i geopolitičku važnost tog otoka kao svojevrsnoga vojno-strateškog ključa Jadrana. F. Braudel (1997.) je s pravom Jadran definirao kao ključ cijelog Sredozemlja. Najpoznatiji vojnopomorski sukobi za prevlast nad Jadranom su povezani s otokom Visom, posebno oni koji su u 19. st. bili rezultat britansko-francuske, a zatim austrijsko-talijanske konfrontacije. Vojnim nadzorom otoka Visa ostvarivao se cjelokupan nadzor Jadrana zbog čega su se dogodile poznate pomorske bitke, između francusko-talijanskih i engleskih snaga 1811., a potom i između austro-ugarskih i talijanskih snaga 1866. godine.

Povijesni razvoj hrvatske državnosti je u velikoj mjeri ovisio o participaciji Hrvata u različitim oblicima vrednovanja obalnih i morskih resursa Jadrana. Primorska (jadranska, dalmatinska) Hrvatska se može označiti kao starohrvatska geopolitička jezgra, a za povijesno-geografsku genezu današnjega hrvatskog teritorija taj je prostor bio od iznimne važnosti (Magaš, 2013.).

Za svaku je državu pomorski položaj od presudne važnosti (Stražičić, 1995., Magaš, 2013., Vego, 2017.a). Iako je površinski najmanji, jer zauzima samo oko trećinu kopnene površine države i manje od trećine stanovništva, jadranski (primorski) prostor ima jedinstvenu važnost za Hrvatsku.

Vojnopomorska moć ima važnu i često vitalnu ulogu za pomorske države, u vrijeme rata ali i u vrijeme mira. Međutim, države u takvim prostorima su izložene izrazito snažnim sučeljavanjima interesa kopnenih i pomorskih sila. Zbog činjenice da značajnim dijelom participira na Jadranu i Hrvatska treba voditi jasnu nacionalnu politiku koja će osigurati zaštitu tih potencijala. Izbor i prioriteti djelovanja Hrvatske su mogući samim geografskim povoljnostima koji omogućuju djelovanje u dva prostorna medija, kopnenom i pomorskom. Za takav prostor je američki politolog Nicholas J. Spykman početkom 1940-tih, uveo geopolitički pojam *Rimlanda*, definirajući ga kao prostor sukoba interesa kontinentskih i pomorskih sila koji je ključni za nadzor Euroazije, a time i za stjecanje globalne prevlasti (Spykman, 1942.).

U dinamičnom procesu prostornoga prožimanja čovjek ima ključnu ulogu primjenjujući znanost i tehnologiju u funkciji sigurnosti i blagostanja države (Zelenika, 2000.). Popisi stanovništva provođeni su još u starom vijeku jer je tadašnje vladare zanimalo koliko u državi ima stanovnika zbog poreza i vojne snage kojom raspolažu (Kozličić i Bralić 2012.). Ljudski potencijal inicira ostale geografske potencijale u funkciji dobrobiti pojedinca, nacije i čovječanstva. Transformacija geografskih potencijala u realnu moć ponajprije je ovisila o povijesnim i civilizacijskim okolnostima, posebno o razvoju znanosti i tehnologija. Zbog navedenih činjenica i nenastanjeni prostori imaju određenu potencijalnu vrijednost ovisno o stupnju znanja te razvoju čovjekovih potreba u određenim prostornim okolnostima (Pavić, 2012.).

Demografske analize općenito se provode vrlo detaljno i precizno kroz niz područja tijekom dugog razdoblja, tako da se može dobiti pouzdana slika postojećeg stanja i s odgovarajućom zadrškom, poznavajući postojeće značajke i trendove, pretpostaviti buduća kretanja. Razvoj i održavanje obrambenih sposobnosti Republike Hrvatske u najvećoj mjeri ovise o stanovništvu, a Hrvatska već nekoliko desetljeća ima negativne demografske trendove (negativan prirodni prirast i iseljavanje, odnosno smanjenje ukupnog broja stanovnika).

Iako zauzima samo oko trećinu kopnene površine države i manje od trećine stanovništva, jadranski (primorski) prostor ima jedinstvenu važnost za hrvatsko gospodarstvo. U tom prostoru, litoralizacijski procesi i s njima povezana dinamika društveno-gospodarskih promjena su izrazito intenzivni (Roglić, 1966.; Faričić, 2012.). Rezultati tih procesa se očituju u promjeni strukture i količine materijalnih potencijala potrebnih za održivi razvoj.

Jadranski morski i obalni prostor je najvrjedniji, idealan i potpuni gospodarsko-geografski profil s bogatim resursima pitke vode, različitim morskim resursima te životnim prostorom, koje su tijekom prošlosti često bili predmet geopolitičkih interesa mnogih europskih sila (Pavić, 2010., Magaš, 2013.). Međutim, Hrvatska osim Jadrana ima i druge geostrateške vrijednosti. Zbog toga, promišljanja o geostrateškom značaju jadranskih potencijala moraju biti usmjerena i na harmoniziranje u smislu sinergije i komplementarnosti s ostalim nacionalnim vrijednostima što multiplicira geostratešku važnost Jadrana.

Vrijednost prostora u kojem se nalazi Hrvatska ujedno nameće obvezu da ga se zadrži i optimalno razvija, ponajprije sukladno strateškim europskim odrednicama održivoga, pametnog i uključivog rasta, ali s jasnim hrvatskim identitetom. Naravno, Jadran nije jedino hrvatsko blago, ali će zbog svog značenja uvijek (kao i do sada) biti pod različitim pritiscima (Pavić, 2010.). Unatoč geostrateške važnosti Jadrana, pojedini procesi pridonose degradaciji nacionalno važnih jadranskih vrijednosti. Primjerice, rasprodaja obale i njezina prenamjena u isključivo komercijalne potrebe (ponajprije, u smislu izgradnje i korištenja turističke infrastrukture) ne mijenja samo dosadašnje funkcije obalnoga prostora, a u skladu s time prevladavajuće krajobrazne uzorke, već se može poistovjetiti s rasprodajom nacionalnog blaga ali i još važnije, rasprodajom nacionalnog identiteta s obzirom da su Hrvati baš u tom prostoru sačuvali svoju opstojnost i izgradili prostorne strukture koje svjedoče o velikom kulturnom bogatstvu. Iznimni resursi Jadrana zahtijevaju permanentnu analizu i definiranje strateškog karaktera tih potencijala. To je jedan od temelja domovinske sigurnosti i primarni cilj nacionalne politike okrenute Jadranu na kojemu se isprepliću različiti interesi.

Općenito, razmještaj i djelovanje vojnih snaga u obalnom području se kod javnosti percipira kao negativna pojava. Naravno da je takva percepcija razumljiva s obzirom na vrijednost i osjetljivost tog prostora. Međutim, vojne snage (Hrvatska ratna mornarica, Obalna straža i dr.) su najvažniji čimbenik zaštite suvereniteta i teritorijalnog integriteta na Jadranu pa je i njihovo djelovanje vezano uz morski i obalni prostor. Pored toga, na primjeru vojne namjene i korištenja mikrolokacije na obali, kao što je Rt Kamenjak, moguće je dokazati pozitivne primjere i učinke u takvim situacijama.

Uporaba obalnoga i morskog prostora u obrambene svrhe je veliki izazov zbog visoke razine ekološke osjetljivosti. Temeljni preduvjet uporabe prostora je objašnjen kroz način usklađivanja građanskih i vojnih propisa, a potom i kroz opis postupaka i odnosa vojne organizacije prema takvomu prostoru. Opisom privremenog ustroja i funkcija vojne

organizacije, uključujući visoku razinu odgovornosti u očuvanju takvoga vrijednog resursa, objašnjen je model kvalitetnog i usklađenog gospodarenja vrlo vrijednim dijelovima naše obale. Cilj tog dijela rada je sagledavanje i definiranje suvremenih izazova i strategije zaštite važnih nacionalnih interesa na primjeru vojnog modela uporabe i zaštite vrijedne mikrolokacije na Jadranu kao što je zaštićeno područje Rt Kamenjak. Postoje brojni i složeni izazovi u zaštiti nacionalnih interesa na Jadranu međutim, uz optimalnu uporabu i odgovornost svih korisnika i mjerodavnih organizacija mogu se naći primjereni modeli za njihovo rješavanje.

Temeljna teza je da postoji veliki broj kompleksnih izazova u definiranju geopolitičkog i geostrateškog položaja Jadranskog mora i Hrvatske u cjelini u odnosu na Sredozemlje te središnju i jugoistočnu Europu. Sve geopolitičke pojave u bližem i širem okruženju su gotovo izravno utjecale i proširivale se na Jadran ali i suprotno. Integracijski procesi EU i NATO-a, usmjereni na područje od Baltika do Crnoga i Jadranskog mora, u kojima dio država jugoistočne Europe nije u potpunosti integriran, obvezuju Republiku Hrvatsku da doprinosi tim procesima na bilateralnoj ili multilateralnoj razini. Hrvatska kao lider procesa stabilizacije u svojem jugoistočno-europskom susjedstvu može i treba iskoristiti suvremene geostrateške prednosti što bi na posljetku rezultiralo povećanjem ukupne nacionalne moći.

Hrvatska ima obvezu sudjelovanja u međunarodnim vojnim misijama. Oružane snage RH sudjeluju u aktivnostima međunarodnih postrojbi UN-a i NATO-a za očuvanje mira širom svjetskih ratnih žarišta, u mjeri koju dopuštaju financijske i druge materijalne mogućnosti. To je posebno važno s obzirom na to da se u Hrvatskoj primjenjuje vojna doktrina u kojoj je naglasak na obrani državnoga teritorija, pri čemu uz redovnu vojsku i pričuvne snage veliku ulogu ima i cijeli civilni sektor.

Činjenica iznimne i nedvojbene geostrateške važnosti hrvatskog dijela Jadrana kao jednog od glavnih nacionalnih resursa nije dovoljno prisutna u nacionalnim operativnim strategijama. Zbog toga je jedna od zadaća ovog rada odgovoriti na pitanje je li Hrvatska s obzirom na pomorsku tradiciju i proklamiranu orijentaciju države, iscrpila sve svoje potencijale u definiranju i realiziranju nacionalnih ciljeva u pogledu vrednovanja jadranskog prostora.

Geopolitički položaj i geostrateški značaj hrvatskog dijela Jadrana je jedinstven fenomen koji nije moguće čvrsto i trajno odrediti i koji se tijekom povijesti često mijenjao ali se može odrediti geografska i druga međuovisnost kroz niz čimbenika. Model koji opisuje Z.

Brzezinski u djelu *Velika šahovska ploča* (1997.), „… kao u šahu, …planeri moraju razmišljati nekoliko poteza unaprijed i predviđati moguće poteze protivnika. Kontinuirana geostrategija mora razlikovati kratkoročnu perspektivu (otprilike sljedećih pet godina), srednjoročne planove (do dvadesetak godina) i dugoročne (preko dvadeset godina). Pored toga, na ove faze ne smije se gledati kao na zatvorene i odvojene kategorije, već na dijelove postupka u tijeku. Prvi stupanj mora ciljano, postupno i dosljedno voditi drugom, a drugi prema trećem.“ Prostori Sredozemlja i jugoistočne Europe su iznimno raščlanjeni te omogućuju opširno proučavanje, kritičku analizu, interakciju i dinamiku promjena od društvenih, političkih, ekonomskih i dr. Dinamika sukoba različitog intenziteta kao i druge pojave kriza zahtijevaju permanentnu analizu i definiranje geopolitičkih i geostrateških odnosa.

2. PREDMET, CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

2.1. Predmet i prostorni obuhvat istraživanja

Predmet istraživanja su geostrateške značajke Jadrana kao esencijalni dio sintagme "Jadran – poveznica među kontinentima". Istraživanje je provedeno kroz nekoliko područja, a to su: povijesna uloga Jadrana te prirodno-geografski i društveno-gospodarski potencijali u funkciji vojno-strategijskog planiranja kao i sinergijski utjecaj istih na vojnu i nacionalnu moć. Posebno su razmatrana demografska kretanja Jadranske Hrvatske s osvrtom na migracije uključujući migracijske krize. U kontekstu vojnostrateških analiza razmotren je Jadran kao usko more odnosno, provedba vojnih operacija u litoralnom prostoru te ekološke ugroze Jadrana s modelom eko zaštite na vojnom poligonu Rt Kamenjak za vrijeme provedbe vojnih vježbi. Posebno područje istraživanja se odnosi na suvremene geopolitičke i geostrateške značajke Jadrana kroz analizu međuovisnosti Jadrana sa središnjim i jugoistočnim europskim prostorom te Sredozemljem.

Prostorni obuhvat istraživanja je podijeljen na širi koji obuhvaća središnji smještaj Jadranske Hrvatske, kao geostrateške kontinentalne poveznice s kontinentima (Europa, Azija i Afrika) te prostor srednje i jugoistočne Europe i Sredozemlja. Uži obuhvat je prostor Jadranske Hrvatske s unutarnjim i teritorijalnim morem i prostorom otvorenog dijela Jadranskog mora.

2.2. Svrha, cilj i hipoteze istraživanja

Svrha istraživanja je pridonijeti istraživanju važnosti geostrateških značajki Jadrana. Kao prvo, ukazati će se na povijesnu ulogu primorske Hrvatske, a potom će se s vojno-strateškog aspekta odrediti značaj prirodnih i društvenih resursa Jadranske Hrvatske te ukazati na posebnost planiranja i provedbe vojnih operacija u litoralnom i krškom prostoru. Ukazat će se na demografske potencijale i kretanja uključujući moguće prijetnje uzrokovane međukontinentalnom migracijskom krizom, a zatim će se odrediti gospodarski potencijali i mogućnosti održivog razvitka te suvremene ekološke ugroze u kontekstu vojno-strateškog planiranja. Na posljetku, kao najvažnije, istaknut će se suvremene geostrateške značajke Jadranske Hrvatske u kontekstu tog prostora sa Sredozemljem te srednjom i jugoistočnom Europom.

Iz okvirno određene svrhe istraživanja, sagledavanja i definiranja suvremenih geostrateških značajki Jadranske Hrvatske, proizlaze i pojedinačni ciljevi:

a) cilj poglavlja *Vojni aspekt povijesno-zemljopisnog razvitka hrvatskog dijela Jadrana* je analizom političkih, društvenih, gospodarskih i povijesnih okolnosti determinirati čimbenike koji su u najvećoj mjeri utjecali na povijesni razvoj, suvremeno stanje kao i buduće projekcije geopolitičkih odnosa. Razmotrene su okolnosti na jadranskim prostorima u starom vijeku kao i prvi sukobi na Jadranu. Istaknuta je prva pojava litoralizacijskih procesa i početak uloge Jadrana kao važne poveznice među civilizacijama. Potom je prikazan dolazak Hrvata na jadranske prostore i razvoj starohrvatske državnosti i kompleksnost borbe Hrvata za opstojnost na istočnoj obali Jadrana u višestoljetnim uvjetima teritorijalnih aspiracija velikih sila. U razdoblju od početka 19. st., razmotren je zamah tehnološkog razvoja pomorstva (trgovačke i ratne mornarice), a djelomično su razmotrene i promjene u doktrini vođenja pomorskih snaga nastale kao posljedica uvođenja novih tehnologija. Posebno je analizirana Viška bitka (1866.), koja zauzima istaknuto mjesto u povijesti pomorskih ratova na Jadranu. Poglavlje završava opisom okolnosti u kojima je ostvarena hrvatska samostalnost s novim geopolitičkim izazovima, ali i stanjem u kojem je, prvi put nakon antike, Jadran postao zatvoreni bazen s obzirom na potpunu dominaciju jednoga vojno-političkog saveza,

b) cilj poglavlja *Fizičko-geografske osnove Jadranske Hrvatske u funkciji vojno-strateškog planiranja* je obuhvatiti fizičko-geografska i vojno-strateška razmatranja i time oblikovati temeljne prosudbe kao osnovu za obrambenu nadgradnju. Opisana je kompleksnost prepoznavanja pozitivnih i negativnih vojno-geografskih značajki jadranske i gorske Hrvatske te u tom pravcu prilagodba i razvoj obrambenih potencijala. Analizirane su temeljne fizičko-geografske značajke Jadranske Hrvatske uključujući komparaciju kopnene i morske komponente prostora kao i odnos primorske i gorske Hrvatske u smislu vojno-strateškog planiranja. Jedno od težišta je na analizi utjecaja oceanografskih obilježja, uključujući utjecaj otoka, obale i priobalnih prostora na planiranje vojnih operacija. Obavljena je analiza utjecaja reljefa i tla na vojno-strateško planiranje. Poseban osvrt je na prosudbi reljefa (horizontalna i vertikalna raščlanjenost) u kontekstu oblikovanja vojnostrateških cjelina. Razmotren je utjecaj klime gorske i primorske Hrvatske na vojne operacije. Dani su i kratki osvrti na utjecaj kopnenih voda (rijeke i

jezera) i vegetacije na planiranje i provedbu vojnih operacija. U posljednjem dijelu je na temelju geografskih osnova i procjene vojnostrateških pravaca obavljena regionalizacija vojnostrateških cjelina,

c) cilj poglavlja *Stanovništvo Jadranske Hrvatske u funkciji vojno-strateškog planiranja* je analizom demografskih potencijala i procesa u Jadranskoj Hrvatskoj ukazati na trenutačno stanje i moguće projekcije daljnjih kretanja. Esencijalni dio ovog problema čini pitanje kakav sigurnosni i obrambeni rizik ti demografski procesi predstavljaju za Jadransku Hrvatsku u kontekstu vojno-strateškog planiranja i koji je mogući pristup i strategija (politika) rješavanja tog izazova. Objašnjen je utjecaj stanovništva na vojno-strateško planiranje, uključujući dodatne aspekte utjecaja određenih značajki stanovništva na provedbu vojnih operacija. Razmatrane su slabosti i prednosti prostornog razmještaja stanovništva Jadranske Hrvatske te moguće implikacije sadašnjeg razmještaja na obrambene potrebe i vojno-strateške planove. Opisane su migracije stanovništva Hrvatske te bližeg i šireg okružja kao čimbenici koji djeluju negativno na vojno-strateško planiranje ili pak kao sigurnosne ugroze,

d) cilj poglavlja *Gospodarski potencijali i održivi razvitak Jadranske Hrvatske u kontekstu vojno-strateškog planiranja* je razmotriti gospodarske potencijale Jadranske Hrvatske (koja se statistički-prostorno podudara s hrvatskim primorskim županijama) te izravni i/ili neizravni njihov utjecaj na vojno-strateška razmatranja. Daje se prosudba gospodarskih potencijala po sektorima djelatnosti i najznačajnijim gospodarskim granama na prostoru Jadranske Hrvatske. Na temelju literature te različitih izvora prostornih podataka razmotren je posredni ili neposredni utjecaj gospodarstva na vojno-strateško planiranje te, općenito, na obrambeni sustav. Razmotrene su temeljne mogućnosti multipliciranja postojećih potencijala i mogućnosti povećanja ukupne nacionalne moći. U završnom dijelu poglavlja, opisani su osnovni elementi procesa održivog razvitka i zaštite okoliša,

e) cilj poglavlja *Zaštita okoliša tijekom provedbe vojnih aktivnosti u obalnom području na primjeru Rta Kamenjak* je sagledavanje i definiranje suvremenih izazova i strategije zaštite važnih interesa RH kao suverene države na primjeru vojnog modela uporabe i zaštite vrijedne mikro-lokacije na Jadranu kao što je zaštićeno područje Rt Kamenjak. U početnom dijelu poglavlja je fauna na kopnenom i morskom prostoru te su opisane odgovornosti, mjere i postupci svih korisnika radi zaštite okoliša. Opširnije je opisano područje Kamenjaka koje je zbog svojih posebnosti proglašeno *značajnim krajobrazom*.

Opisani su uvjeti uporabe i zaštite prostora, područja primjene posebnih mjera uređenja i zaštite prostora uključujući položaj i posebnosti s kvantitativnim pokazateljima, koji su definirani Prostornim planom Istarske županije. Kako bi se što bolje razumio odnos vojne organizacije pri uporabi ovog prostora, posebno su razmotreni i opisani postupci planiranja, provedbe i nadzora utjecaja vojnih aktivnosti na okoliš,

f) cilj poglavlja *Suvremeni geopolitički i geostrateški položaj Jadrana* je razmotriti geografski položaj i smještaj Jadrana u širem geopolitičkom kontekstu i suvremenim geopolitičkim prilikama s posebnim osvrtom na odnos Jadrana u kontekstu srednje Europe i Sredozemlja. Obrađena je i dokazana iznimna važnost geostrateškog položaja Jadrana kao i potreba permanentne analize i definiranja tog potencijala i perspektiva za Hrvatsku u kontekstu jugoistočne i srednje Europe i Sredozemlja. Uz opći prikaz geopolitičkog i geostrateškog položaja Jadrana u kontekstu Sredozemlja, analizirani su opća pomorska orijentacija Hrvatske u odnosu na Jadran te geostrateške značajke i policentričnost Sredozemlja. Raspravljene su suvremene geopolitičke i geostrateške značajke Jadrana kao i analiza temeljnih vojnostrateških prostornih potencijala. Dan je osvrt i na vrlo složenu suvremenu sigurnosnu situaciju na Sredozemlju i Jadranu.

Zaključno, cilj rada je sagledavanje i definiranje suvremenih geostrateških obilježja hrvatskog dijela Jadrana kroz povijesnu prizmu te suvremene globalne i regionalne geopolitičke odnose. Analizom geografskih osnova određeni su okviri vojno-strateškog planiranja, posebno u kontekstu značaja hrvatskoga dijela Jadrana kao strateški važnoga prostora, a ujedno i resursa na kojemu se temelji značajan dio domovinske sigurnosti.

Osnovne hipoteze na kojima se ovaj rad zasniva su:

a) povijesna uloga jadranskoga pročelja je iznimna jer ni jedna od hrvatskih regija nije toliko utjecala na hrvatsku povijest (povijesno-politička regija jezgre),
b) geostrateška vrijednost hrvatskoga jadranskog prostora je razlog teritorijalnih pretenzija velikih sila tijekom povijesti,
c) hrvatska obala je kontaktni prostor među geografskim regijama, narodima i kulturama,
d) Jadran je poveznica sa sredozemnim kulturnim arealom i društveno-gospodarskim sustavom srednje i jugoistočne Europe,
e) geografske osnove i interakcija društveno-gospodarskih procesa (litoralizacija, demografski režimi, gospodarska tranzicija) Jadranske Hrvatske su ključni čimbenici vojno-strateškog planiranja,

f) pomorski prostor Jadranske Hrvatske osigurava vojno-stratešku dubinu uskom kopnenom dijelu južnog kraka Hrvatske,
g) prostorni resursi su iznimno pogodni za razvitak različitih gospodarskih (pomorskih) djelatnosti,
h) Jadran je najvažnija odrednica hrvatskoga nacionalnoga i državnog identiteta s obzirom na prirodno-geografske značajke i kulturne posebnosti,
i) Hrvatska, može i treba iskoristiti suvremene geostrateške prednosti koje joj pruža Jadransko more što bi rezultiralo povećanjem nacionalne moći,
j) geostrateška važnost Jadrana, jednog od glavnih nacionalnih resursa, nije dovoljno prisutna u nacionalnim operativnim strategijama RH,
k) s obzirom na povijesnu ulogu, pomorsku tradiciju i orijentaciju Hrvatska nije iscrpila sve potencijale u definiranju i realiziranju nacionalnih ciljeva.

2.3. Metodologija istraživanja

Prilikom izrade doktorskog rada korišteno je više metoda znanstveno-istraživačkog rada – metoda modeliranja, povijesna metoda te metoda analize i sinteze. Primijenjen je interdisciplinarni pristup, ponajprije vezan uz geografiju, (vojno) pomorsku geografiju, vojnu strategiju, oceanografiju, povijest, ekonomiju, pravo i politologiju, kako bi se dobila što cjelovitija slika geostrateškog značaja hrvatskog dijela Jadrana.

Pri izradi poglavlja *Vojni aspekt povijesno-zemljopisnog razvitka hrvatskog dijela Jadrana* konzultirana je relevantna literatura te različite geopolitičke i geostrateške raščlambe. Primjenjivane su metode analize, deskripcije, komparacije, sinteze i dokazivanja. Za potrebe izrade poglavlja *Fizičko-geografske osnove Jadranske Hrvatske u funkciji vojno-strateškog planiranja* konzultirana je relevantna literatura i internetski izvori, uključujući dio literature koja se koristi na višim razinama vojnog školovanja. Primjenjivane su metode analize, deskripcije, komparacije i sinteze te metoda kartografiranja. Tijekom istraživanja koje je prethodilo izradi poglavlja *Stanovništvo Jadranske Hrvatske u funkciji vojno-strateškog planiranja* korištene su metode: kompilacije, analize i sinteze te statističke metode. Metode koje se uobičajeno koriste kod demografskih analiza omogućuju razmatranje različitih statističkih podataka. Umijeće je odabrati vjerodostojne podatke i razumjeti te podatke da bi se razumjeli demografski procesi i objasnile odgovarajuće pojave koje su posljedica tih procesa (Nejašmić, 2005.). Tijekom istraživanja koje je rezultiralo poglavljem *Gospodarski*

potencijali i održivi razvitak Jadranske Hrvatske u kontekstu vojno-strateškog planiranja korištene su metode kompilacije rezultata postojećih istraživanja te analize, sinteze i statističke metode pri obradi kvantitativnih i kvalitativnih podataka o gospodarstvu Jadranske Hrvatske. Metode deskripcije, analize i sinteze su korištene u poglavlju *Zaštita okoliša tijekom provedbe vojnih aktivnosti u obalnom području na primjeru Rta Kamenjak*. Pokazuje se da su izazovi u zaštiti okoliša u uvjetima uporabe određenog prostora za obrambene svrhe rješivi pa se nude i neka od rješenja. Pri izradi rada korištena je zakonska regulativa, uključujući dio građanske i vojne regulative, koja se primjenjuje u takvim slučajevima. U radu su uporabljene, najvećim djelom iskustvene spoznaje autora rada kao rezultat terenskog opažanja i višegodišnjeg upravljanja vojnim aktivnostima na Kamenjaku. Pri izradi poglavlja *Suvremeni geopolitički i geostrateški položaj Jadrana* konzultirana je relevantna literatura, uključujući dio literature koja se koristi na višim razinama vojnih školovanja, različite geopolitičke i geostrateške raščlambe, a primjenjivane su metode analize, deskripcije, komparacije, sinteze i dokazivanja. Primjena tih metoda uvelike je pomogla preciznijem raščlanjivanju, prosuđivanju i definiranju određenih problema i stavova u iznošenju pojedinih tvrdnji.

3. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Do sada su objavljeni brojni znanstveni radovi iz geografije, geopolitike i geostrategije Jadrana. Ta znanstvena ostvarenja moguće je selektirati i strukturirati tematski po razinama i važnosti od geopolitičkih, (vojno) pomorsko-geografskih, geostrateških do opće geografskih, a kronološki od staroga vijeka do modernog doba.

Već se u geografskim izvorima antičkog doba nazire odgovarajući pristup strateškim razmatranjima prostora pri čemu se izdvaja Ptolemejev stav po kojem se geografija određenih regija mijenja uslijed njihovoga boljeg upoznavanja i zbog činjenice da se naselja i drugi prostorni čimbenici mijenjaju nestajući, slabeći ili postajući većima i značajnijima. Detaljnu analizu razvoja antičke geografije Jadrana dao je M. Kozličić u knjizi *Historijska geografija istočnog jadrana u starom vijeku* (1990.) kao i M. Suić, koji je u djelu *Antički grad na istočnoj obali Jadrana* (1976.) razmatrao razvoj prvih važnih naselja i ukupno civilizacije na istočnoj obali Jadrana.

U kontekstu vojnog aspekta povjesno-zemljopisnog razvitka hrvatskog dijela Jadrana važna djela predstavljaju *Pregled povijesti hrvatskog naroda* F. Šišića (1975.), *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914.-1918.* D. Šepića (1970.), *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća* G. Novaka (1962.) kao i *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828. – 1857.* M. Kozličića i A. Bralića (2012.).

U knjizi *The grand chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives* Z. Brzezinskog (1997.) i *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West* koju je uredio B. Blouet (2005.) analizirane su teze geografskog stožera povijesti i koncepta Heartlanda, te razvoj globalih geostrateških odnosa. S. P. Huntington u djelu *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka* (1998.), M. V. Creveld u djelu *Uspon i propadanje države* (2012.) i F. Colin u djelu *Introduction to Geopolitics* (2006.) daju temeljni okvir za objašnjavanje i razumijevanje geopolitičkog karaktera događaja i sukoba na regionalnoj i globalnoj razini te njihovu povezanost. Važna su i političkogeografska djela A. L. Sanguina, osobito knjiga *La géographie politique* (1979.) u kojoj daje teoretsku osnovu političke geografije argumentirajući svoje teze mnogim primjerima. Među hrvatskim znanstvenicima prvi se sustavno bavio geopolitičkim temama Ivo Pilar. Među njegovim djelima treba istaknuti *Politički zemljopis hrvatskih zemalja, Geopolitička studija* (1918.) i *Die südslawische Frage und der Weltkrieg Uebersichtliche Darstellung des Gesamt – Problems*

(1918., 1944.).

Nekoliko je djela koja pružaju geopolitički i geografski okvir teoretski, a temeljna su na suvremenim istraživanjima i spoznajama o geostrateškim odnosima na Jadranu. *Geografski i geostrategijski položaj Hrvatske u posthladnoratovskoj Europi* M. Lozančića (2011.) i *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije* R. Pavića (1973.) važna su sveobuhvatna političkogeografska djela hrvatskih autora. R. Pavić je napisao mnoge pojedinačne političko-geografske studije među kojima i one u kojima je razmatrao geostrateško značenje Jadrana. V. Cvrtila je u radu *Republika Hrvatska – gateway prema jugoistočnoj Europi* (2000.) naglasio geoprometni položaj i tezu da se interesi Hrvatske ne razlikuju od interesa zapadnih demokratskih država. Isti autor je u radu *Hrvatska i NATO* (2004.) analizirao sigurnosnu politiku i izazove u fazi pristupanja i članstva RH u NATO. D. Magaš je u članku *The Development of Geographical and Geopolitical Position of Croatia* (1997.) kroz retrospektivu opisao položaj, probleme u nedavnoj prošlosti, mogućnosti kao i stalne izazove rješavanja problema na jugoistoku Europe.

Potrebno je istaknuti monografsko djelo D. Magaša *Geografija Hrvatske* (2013.) koje je prvo objavljeno sveobuhvatno sintetizirano djelo u kojem je prikazana kompleksna geografska problematika Hrvatske. J. Faričić je u uvodnom dijelu knjige *Geografija sjevernodalmatinskih otoka* (2012.) sintetski prikazao historijskogeografski razvoj hrvatskoga jadranskog prostora kroz prizmu litoralizacije. Taj je proces prvi sustavno razmatrao J. Roglić u knjizi *Litoralizacija i njeno značenje* (1966.). Osobito su važni radovi M. Klemenčića, ponajprije *Zemljopisni i geopolitički položaj: sastavnice hrvatskoga identiteta* (2011.) te M. Klemenčića i C. Schofielda *Maritime Boundaries Claims and Disputes in the Adriatic* Sea (2002.) kao i znanstveni članak M. Lozančića i B. Fürst-Bjeliš *Strategijska geografija. Odnos geografskog prostora i nacionalne snage (moći)* (2017.).

U kontekstu razmatranja fizičkih osnova Jadranske Hrvatske u funkciji vojno-strateškog planiranja važna djela su*: Reljef naše obale* J. Roglića (1962.), *Vertikalna raščlanjenost reljefa kopnenog dijela Republike Hrvatske* S. Lozić (1995.), *Klimatologija za geografe* T. Šegote i A. Filipčić (1996.), *Reljef zavale Imotskog polja i njegovo geoekološko vrednovanje* S. Zdilara (1999.) te *Primjena geomorfoloških istraživanja u vojnoj analizi terena – indeks zaštitnog potencijala reljefa* M. Pahernika i D. Kereše (2007.). U djelima *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima* (2005.) i *Stanovništvo Hrvatske – demografske studije i analize* (2008.) I. Nejašmića te *Demografija Hrvatske – aktualni*

demografski procesi A. Wertheimer-Baletić (2005.) razmotreni su demografsko stanje, strukture i procesi u Hrvatskoj.

Vrijednija znanstvena postignuća (vojno) pomorske geografije i geostrategije su knjige *Pomorska geografija svijeta* (1996.) *i Pomorska geografija Jugoslavije* (1989.) N. Stražičića, *Geografski osnovi razvoja pomorstva* V. Rogića (1956.), *Vojnopomorska geografija II* M. Tešića (1982.) te *Uloga pomorske i prometne politike u funkciji održivog razvitka prometa i pomorstva* A. Violić i B. Debelića (2013.). U njima su razmotreni oblici društveno-gospodarskog korištenja morskoga i obalnog prostora s osloncem na pomorstvo**.**

G. Ridolfi je u djelu *Approach to the geostrategy of the oceans: The case of the Mediterranean* (1992.) razmotrio zaštitu interesa putem analize regionalnih mora, ističući kompleksnost položaja i situacije na Sredozemlju. R. Pavić je u radu *Neke geopolitičke i geostrateške značajke svjetskog mora i sredozemnog bazena* (1971.) analizirao sve značajniju problematiku mora u kontekstu promatranja političkog, vojnog i teritorijalnog kompleksa. B. Germond je u djelu *The maritime dimension of EU's security, seapower and the EU* (2011.) istakao trendove pomorske strategije i politike pomorske moći EU.

Uz djelo *O ratu* C. von Clausewitza (1997.) u kojem su razmatrani različiti aspekti rata, vojno-pomorska strategija ratovanja u uskom moru, organizacija i doktrina mornarice, obrana vitalnoga pomorskog koridora i ukupnoga strateškog doprinosa pomorskih operacija u ratu je razmatrana u djelima: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660 – 1783* A. T. Mahana (1890.), *Naval Strategy and Operations in Narrow Seas* M. Vegoa (2003.), *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća* G. Novaka (1962.), te *The Central Powers in the Adriatic, 1914 – 1918: War in a Narrow Sea* Ch. W. Koburgera (2001.).

Političkogeografske značajke i izazovi Sredozemnog mora su razmatrani u djelima *Geopolitika i geostrategija Sredozemlja u vrijeme hladnog rata II: do 1989/1990-ih godina* R. Pavića (2010.), *Mediteran između rata i mira* R. Vukadinovića (1986.), *Mediteran – prirodno-geografski i pomorsko-ekonomski aspekt* N. Stražičića (1986.) te *Geopolitical Scenarios, from the Mare Liberum to the Mare Clasum: The High Sea and the Case of the Mediterranean Basin* A.-L. Sanguina (1977.)

4. VOJNI ASPEKT POVIJESNO-ZEMLJOPISNOG RAZVITKA HRVATSKOG DIJELA JADRANA

4.1. Jadran u kontekstu Sredozemlja u starom vijeku

Horizontalno i vertikalno vrlo raščlanjena, s preko tisuću otoka i otočića, istočna obala Jadranskog mora je bila nastanjena još u ranom neolitu od sjeverozapada do jugoistoka (Magaš, 2013.). Prva naseljavanja jadranskih obala su se vjerojatno odvijala kopnenim putovima, a Jadran je od početka postao važna sastavnica sredozemnoga civilizacijskog kruga (Kozličić, 1990.; Braudel 1997.). Materijalni ostatci neolitske hvarske i danilske kulture te bakrenodobne cetinske kulture svjedoče o povijesno-zemljopisnom razvoju koji se temeljio na razvoju zemljoradnje, stočarstva, obrta, lova i ribolova kao i o trgovinskoj razmjeni s ostalim sredozemnim kulturama (Batović, 2002.a-b). U prvom tisućljeću pr. Kr. na istočnim obalama Jadrana oblikovale su se histarska, liburnska i brojne ilirske plemenske zajednice.

Prodiranje i naseljavanje Grka predstavlja prvi dolazak na jadranske obale pomorskim putovima. Širenje grčkih kolonija na Jadranu je u počecima bio put u nepoznato ili slabo poznato područje pa su ta područja predstavljala svojevrsni novi svijet za helensku kulturu u starom vijeku. Odnosi Grka sa starosjedilačkim stanovništvom su bili trgovačke naravi te se njihov suživot odvijao na miran način (Novak, 1962.). Međutim, postoji velika vjerojatnost da ti odnosi nisu uvijek bili mirne prirode niti motivirani samo trgovinskom razmjenom te se može pretpostaviti da su došljaci povremeno nastupali nasilno što je izazivalo sukobe sa starosjediocima. Takvi sukobi su se događali na kopnu i moru pa se mogu uzeti kao počeci ratnih sukoba na jadranskim obalama. Najstariji zapis o sukobu je crtež pomorskog boja[1] na nadgrobnom spomeniku nađenom u Novilari kod Pesara (Pesaro) na zapadnoj obali Jadrana iz VIII. ili IX. st. pr. Kr. (Novak, 1962.).

Iako nalazi (keramike) ukazuju na još ranije postojanje pomorske jantarske trgovine na Jadranu, pronađeni artefakti potvrđuju postojanje pomorskog prometa i trgovine na Jadranu u VI. i V. st. pr. Kr. (Kozličić, 1990.). Intenzivan prodor grčke talasokracije se zbivao od VII. do V. st. pr. Kr., a temeljio se na plovidbi uz obalu sve do sjevernih dijelova Jadrana (Istra, Vizače) te naseljavanju i osnivanju prvih kolonija na otocima (Vis, Hvar, Korčula). Također,

[1] Crtež prikazuje oblik tadašnjega borbenog broda, posadu kao i sredstva za borbu (strijele i koplja). Nije utvrđeno o kojim je sukobljenim stranama riječ. Jedna od sukobljenih strana je vjerojatno tadašnje domicilno stanovništvo (Novak, 1962.).

koristeći prirodne putove kao što su doline rijeka, posebno neretvanska, prodiru u kopneno zaleđe sve do prostora današnje Bosne i Hercegovine (Čitluk) i dalje (Novi Pazar). Ključ uspješne valorizacije primorja je bilo povezivanje s otocima i zaleđem, a primorski prostor je prosperirao samo u uvjetima stabilnih političkih prilika odnosno stagnirao u uvjetima prekida veza s dinarskim, panonsko-peripanonskim prostorom (Faričić, 2012.).

Osnivanje grčkih kolonija je bilo iznimno važno za daljnji razvoj grčke pomorske trgovine. Prve značajne kolonije su bile Korkyra Melaina te Issa u kojoj je sirakuški vođa Dionizije Stariji stolovao i učvrstio vlast (Kozličić, 1990.). Sa snažnom flotom je nastavio svoje osvajačke pohode u jadranskom prostoru, a uspostavivši stražu na brdu Hum (585 m) mogao je nadzirati obalu od Šibenika do Dubrovnika kao i cjelokupan pomorski promet prema Jadranu i obratno. Uslijed daljnjeg širenja grčke civilizacije, doseljavaju Grci s otoka Parosa na otok Hvar (Pharos) te izgrađuju naselje na mjestu današnjega Starog Grada, čemu se ilirski starosjedioci nisu u početcima protivili (Novak, 1962.). Unatoč tome, u tom vremenu se zbio prvi datirani sukob (384. pr. Kr.) između domicilnih Ilira i grčkih kolonizatora. Pretpostavlja se da je sukob izbio zbog prava na korištenje plodne doline koja se pruža između Starog Grada i Jelse. Iliri se postigli početni uspjeh te zauzeli grad ali nadmoćnija grčka flota je porazila ilirske snage. Bitku je opisao Diodor Sikulski: *bijaše to borba sitnih i nenaoružanih brodica s odlično opremljenim trijerama, neoklopljenih Ilira sa oklopljenim Grcima, ilirskog junaštva i grčke ratne vještine* (Novak, 1962., str. 27).

Naseljavanje obale, uspostava kolonija i razvoj trgovine je uzrokovalo značajne društvene i gospodarske promjene na obali i otocima stoga bi to moglo predstavljati prvu potvrdu geostrateške važnosti Jadrana. To su zapravo početci povijesne litoralizacije istočnojadranskog prostora. Prema tome, suvremena litoralizacija Hrvatske ima temelje u tisućljetnoj društveno-gospodarskoj valorizaciji istočne jadranske obale (Roglić, 1966.; Faričić, 2012.).

Razvoj pomorstava, brodarstva i pomorske trgovine je uvjetovao i razvoj ratnog brodovlja, a iskustva iz bitaka su bila temelj za razvoj vještine ratovanja na moru (Novak, 1962.). U tom kontekstu Grci dostižu vrhunac pomorske moći, nakon čega je uslijedio pad. Prvo, iz razloga što je taktika pomorskog ratovanja Grka postala poznata i ostalim jadranskim narodima. Drugo, zbog jačanja utjecaja Rima ali i zbog jačanja Ilira i njihova organiziranja u jedinstvenu državu nakon čega su uspjeli ovladati grčkim kolonijama (osim Isse) na istočnoj obali Jadrana.

Geostrateška i geoprometna važnost Jadrana u tom razdoblju postaje predmetom interesa i odmjeravanja snaga između dotadašnjih naroda i jedne moćne sredozemne sile u usponu, Rima. Nakon ovladavanja zapadnom obalom, cilj Rima je bio zauzeti i istočnu obalu Jadrana. Ovladavanjem istočne obale Jadrana trebao im je biti olakšan daljnji prodor na jugoistok Europe što se i dogodilo 219. pr. Kr., nakon konačnog osvajanja Hvara i poraza vojske Demetrija Hvaranina. U prvoj fazi razvoja Rim nije imao veću ratnu mornaricu, sve dok se nije u sklopu širenja utjecaja na udaljene teritorije, u sukobu s Kartagom, 264. – 241. pr. Kr., suočio s potrebom za velikom mornaricom (Novak, 1962.). Uslijed teritorijalnog širenja te višestrukih vojnih i trgovačkih potreba, ali i s ciljem sprečavanja djelovanja kartaške flote, bilo je neophodno ustrojiti jake (vojne i trgovačke) pomorske snage[2] te uspostaviti dominaciju nad morima. Rimska kopnena vojska i mornarica je prva dobro organizirana, opremljena i uvježbana vojna sila koja je djelovala na istočno-jadranskim prostorima. U razvoju i izgradnji rimske mornarice glavnu ulogu su imali grčki pomorci i brodovlje ali i ilirski mornari te liburnski brodovi tipa „liburna“[3].

Veliki pomorski prostor djelovanja je uvjetovao odgovarajući ustroj, organizacijsku i teritorijalnu podjelu odgovornosti, a za Jadransko more je nadležnost bila u rukama mornaričkog središta u Raveni (Novak, 1962.). Na čelu toga središta je bio prefekt (ekvivalent kasnijem činu admirala) s više podređenih uporišta u gradovima (Salona, Pula, Poreč i dr.). Paralelno s razvojem mornarice pojavila se i potreba izgradnje brodova i luka, uključujući i onih ratnih s posebnim zahtjevima. Rješenja za izgradnju luka i lučke infrastrukture kao i ostale potencijale u razvoju pomorstva Rimljani su preuzimali od Grka. Osnovni građevinski zahvati u trgovačkim lukama su obuhvaćali izgradnju gatova, zaštitu od vjetrova te objekata za potrebe trgovanja i skladištenja (Suić, 1976.). Međutim, izgradnja ratnih luka je uvjetovala dodatnu infrastrukturu za obranu gradova s objektima za održavanje, oružarnice i dr.

Gradove i luke na istočnoj jadranskoj obali, koji su postali važna prometna središta i vojna uporišta zbog trgovine i vojnih potreba bilo je nužno cestovno povezati s kopnenim prostorima i s ključnim cestama koje su povezivale Rim s panonskim i grčkim prostorom, a od IV. st. s Konstantinopolisom (Suić, 1976.; Novak, 1962.; Creveld, 2012.)[4]. Nakon

[2] Prijevoz robe, putnika i vojske je bio najlakši i najbrži morem posebno iz razloga što su kopnene komunikacije u to vrijeme bile vrlo slabe.
[3] Liburna je sa specifičnim konstrukcijskim rješenjima pružala veću pokretljivost i manevarske prednosti u borbi na moru (Kozličić, 1993.).
[4] Nastanak i razvoj gradova na istočnoj obali Jadrana detaljno je opisao M. Suić u knjizi „Antički grad na istočnoj obali Jadrana“ (1976.).

osvajanja istočne obale Jadrana, uspostave pomorskog i cestovnog povezivanja obale s zaleđem, Rimljani su osigurali uvjete za potpunu vojnu i civilnu dominaciju na jugoistoku Europe. Međutim, uslijed podjele Rimskog Carstva, a potom i pada Zapadnoga Rimskog Carstva, Jadran je postao poprište sukoba između Bizanta i Gota. Cilj Bizanta je bio proširiti svoj utjecaj na prostore nekadašnjega Zapadnog Rimskog Carstva, a prvi vojni prioritet je bilo zauzimanje istočne obale Jadrana kao preduvjet za osvajanje njegove zapadne obale te daljnjih prodora na Apeninski poluotok.

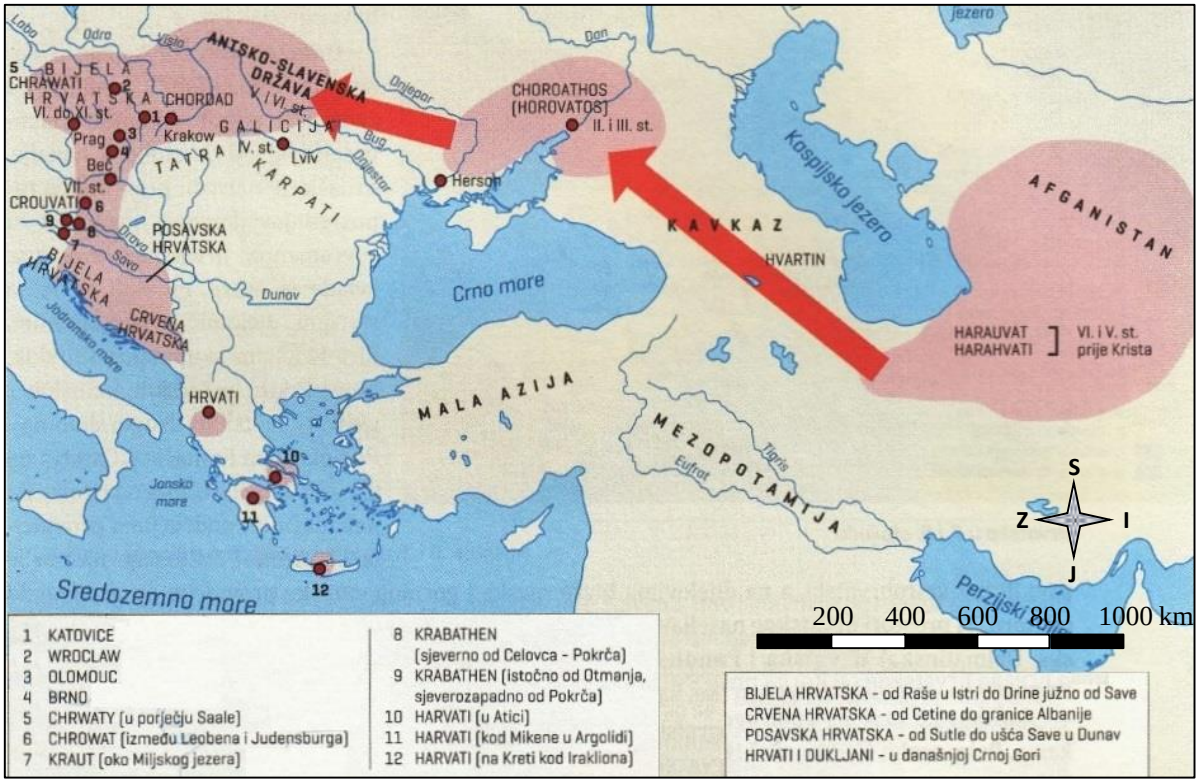
Već u starom vijeku je Jadransko more, s prvom pojavom značajnijega pomorskog prometa i trgovine, dobilo ulogu poveznice među regijama, narodima i kulturama. U tom kontekstu, već tada postaje važno područje interesa za narode koji su živjeli na obalama Jadrana kao i za moćne sile sredozemnog prostora. Dakle, širenje životnog prostora, trgovine i pomorskog prometa na nova geografska područja je obilježilo Jadransko more kao geostrateški iznimno važan prostor s komparativnim prednostima mora, otoka i širega obalnog pojasa (Faričić, 2012.). Jadransko blago i geostrateški značaj sjeveroistočne obale Jadrana su uzrok kontinuiranih sukoba velikih sila tijekom prošlosti, od starog vijeka do danas. Ratni sukobi između Grka i Ilira kod Hvara početak su višestoljetne borbe naroda koji su živjeli na istočnim obalama Jadrana što je postala svojevrsna matrica u koju su se uklopila i zbivanja iz hrvatske prošlosti.

4.2. Dolazak i opstanak Hrvata na obalama Jadrana

Prvi valovi Hrvata, kao organiziranoga plemenskog saveza stigli su u današnju postojbinu iz područja Gornje Visle, zvanog Bijela Hrvatska početkom 7. st., (Šišić, 1975.; Klaić, 1975.; Magaš, 2013.). Dolazak Hrvata na istočne obale Jadrana (Slika 1.) se zbio u vrijeme velike seobe naroda, provale Avara na europsko kopno te ostalih migracijskih zbivanja koja je ta provala uzrokovala, uz ostalo seobu Slavena prema jugoistoku Europe.

Očito su, prije dolaska na današnje prostore, Hrvati bili narod s značajnim ratnim umijećem i iskustvom, a potvrda tomu je poziv cara Heraklija da mu pomognu istjerati Avare iz njegove države južnije od Dunava kao prirodne granice bizantskog dominija (Šišić, 1975.; Klaić, 1975.; Novak, 1962.). Pored toga, treba istaknuti da su imali iskustva i sposobnosti u organizaciji i upravljanju svojim teritorijem s obzirom da su vrlo brzo i učinkovito uspostavili nadzor nad novim prostorima. Iz pretpostavljenog smjera seobe (Slika 1.) vrlo vjerojatno su

Hrvati prije dolaska na jadranske obale imali kontakt s primorskim prostorima ili povremeno obitavali na obalama Kaspijskog jezera i Azovskog mora odnosno, već su tada posjedovali određene sposobnosti vezane uz pomorstvo (Novak, 1962.). Te pretpostavke se mogu vezati uz činjenicu relativno brze adaptacije na pomorsko okruženje prilikom doseljavanja na jadranske obale ili pak još značajnije uz odabir novoga životnog prostora na obalama Jadrana. Iskoristili su potencijale dotadašnjeg stanovništva, brodove koje su na obalama zatekli i ljude koji su poznavali pomorstvo i ribarstvo te graditelje brodova (Novak, 1962.). Tako su Hrvati, nakon Histra, Liburna i Ilira te zatim Grka i Rimljana, preuzeli upravljanje pomorskim dobrima na najvećem dijelu istočne obale Jadrana, a tu ulogu su zadržali do danas. U tom smislu L. Marčić (1936.) piše: *Hrvati su se brzo sprijateljili s morem.*

Slika 1. *Pretpostavka smjera doseljavanja Hrvata iz prapostojbine u središnjoj Aziji*
Izvor: Magaš, 2013.

Raspad sustava teritorijalnog ustroja rimske uprave se nije zbio odjedanput niti su posljedice tog raspada bile iste na svim dijelovima kasnijega hrvatskog prostora (Magaš, 2013.). Međutim, nakon podjele Rimskog Carstva, Jadran je ostao jedno od središta geopolitičkih interesa Bizanta i Franaka koji su mirovnim sporazumom razdijelili prostor istočne obale Jadrana na interesne sfere. Dominacija nad obalom i gradovima je pripala Bizantu, a kopneno zaleđe Francima (Novak, 1962.; Gračanin, 2009.).

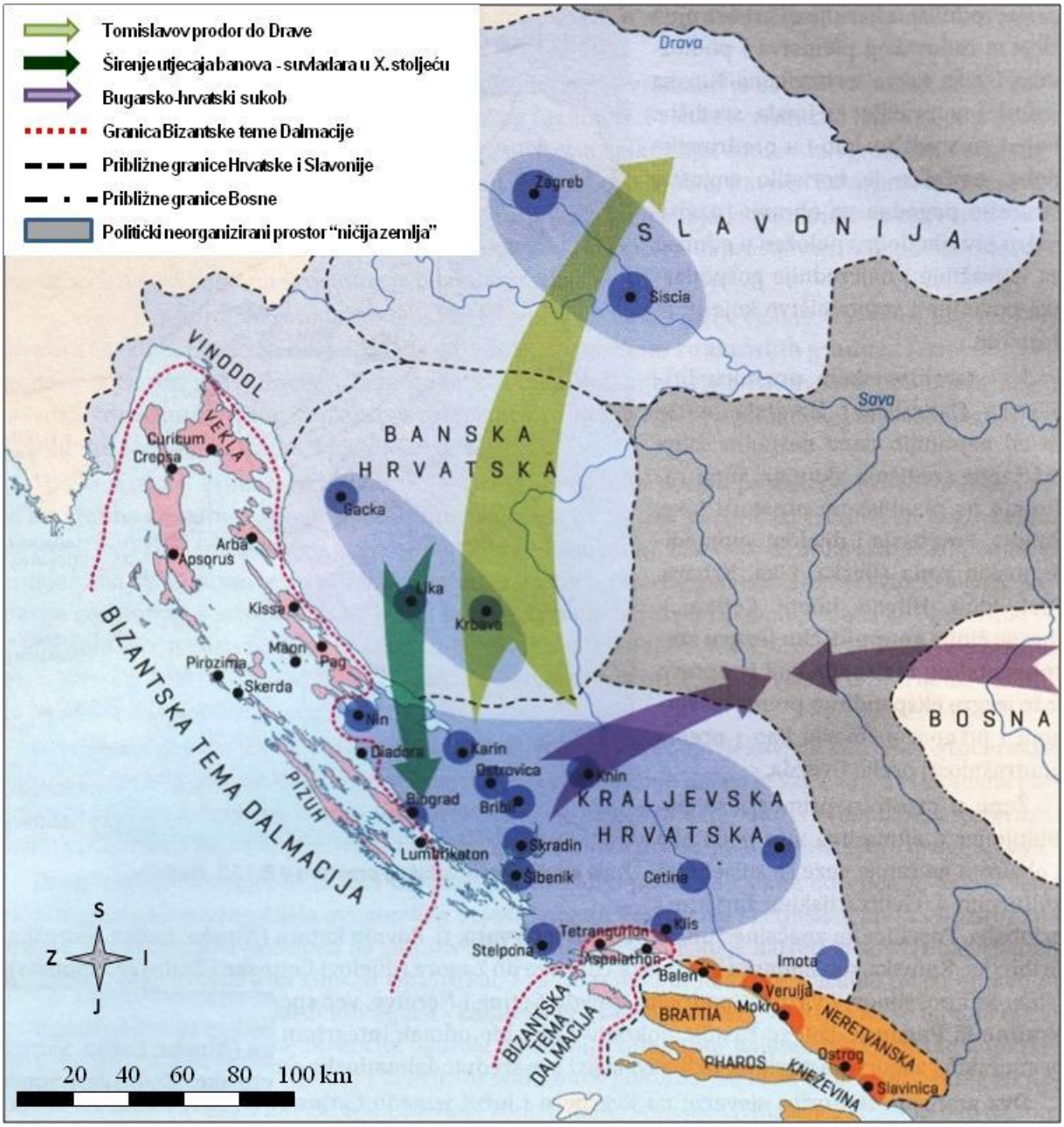
Tijekom više stoljeća razvitka pod suverenitetom Bizanta na Jadranu se uspio nametnuti novi važan politički i gospodarski čimbenik – Venecija. Međutim, od početka 9. do kraja 10. st. pomorska moć Hrvata je osigurala ravnopravan položaj hrvatske države na Jadranu (Šišić, 1925.; Klaić, 1975.). Hrvati su sporazumom s Venecijom uspjeli nametnuti plaćanje *stalnog godišnjeg danka za slobodnu plovidbu* kao nadoknadu za sigurnu plovidbu i trgovanje Jadranom (Novak, 1962.).

Uz politiku mirnih odnosa s Venecijom, Bizantom i Papom, Hrvati su učvrstili svoj politički i gospodarski položaj te miran i prosperitetan razvoj hrvatske države. Tadašnju snagu i vojnopomorsku strategiju hrvatske države je opisao bizantinski car Konstantin VII. Porfirogenet kao vojnu silu koja ne ratuje osim u slučaju obrane, a u tom slučaju su sposobni raspolagati s oko šezdeset tisuća konjanika, sto tisuća pješaka i osamdeset brodova. Ti podatci su se vjerojatno odnosili na slučaj sveukupnog djelovanja hrvatskih snaga. Ta je snaga omogućila dugotrajni mir, sigurnost pomorske plovidbe i trgovine na Jadranu te razvoj hrvatskih političkih i gospodarskih potencijala (Šišić, 1925.; Novak, 1962.).

Hrvati su na Jadranu oblikovali dvije političko-teritorijalne jedinice: Primorsku Hrvatsku između Raše i Cetine i Neretvansku kneževinu između Cetine i Neretve, a svaka je zasebno razvijala svoje pomorske snage (Slika 2.). U sukobu s Mlečanima 840., Neretvani su im uspjeli nanijeti jedan od prvih većih pomorskih poraza (Šišić, 1925.; Novak, 1962.).

U pogledu promatranja geostrateške važnosti Jadrana treba spomenuti i prodor Saracena (islama) na sjeverne obale Sredozemnoga mora i u Jadran, kao jedan od sukoba južnog i sjevernog Sredozemlja. U sprječavanju tog prodora su značajnu ulogu odigrale hrvatske pomorske snage na čelu s Domagojem (Šišić, 1925.; Novak, 1962.). Treba naglasiti da je hrvatska mornarica u 10. i 11. st. bila jedna od onih koja je smjelo nastupala na najveće pomorske sile na Jadranu (mletačke i bizantske).

Tada su Hrvati po prvi puta u povijesti imali svoju ratnu mornaricu s flotom brodova koji su se gradili u hrvatskim brodogradilištima te s iskusnim i vještim mornarima i zapovjednicima. Brodarstvo neretvanske oblasti, a potom Omiša uz razvoj pomorstva unutar hrvatske države se razvijalo kao drugi smjer starohrvatskog pomorstva (Kozličić, 1993.). Starohrvatsko razdoblje pomorstva je karakteristično po preuzimanju starovjekovnoga brodarskog nasljeđa i obilježeno je upornim borbama da se Hrvati održe i zadrže u novoj postojbini.

Slika 2. *Prostorno širenje hrvatskog prostora u 9. i početkom 10.st.*
Izvor: Magaš, 2013.

Geografski smještaj i povoljni prirodni uvjeti za razvoj pomorskih djelatnosti na hrvatskom dijelu jadranske obale su bili dobar temelj i poticaj za pomorsku orijentaciju Hrvata (Stražičić, 1996.). Međutim, nepostojanje središnje državne orijentacije koja bi osigurala razvoj snažnog pomorstva i ukupnog gospodarstva iskoristila je Mletačka Republika koja je od kraja 10. st., koristeći slabost Hrvatske, ali i slabljenje Bizanta, nastojala steći dominaciju nad cijelom hrvatskom obalom (Faričić, 2012.). Držislavova smrt i borba za njegovo naslijeđe utjecali su na sukobe među Hrvatima čime je pružena geopolitička prilika Bizantu i

Mlečanima za ponovnu uspostavu dominacije nad istočnom obalom Jadrana. Na taj način su Hrvati, nakon dva stoljeća vladanja svojim dijelom Jadranskog mora, zbog nacionalne razjedinjenosti i nedovoljno snažne pomorske orijentacije, došli u podređeni položaj (Šišić, 1925.; Novak, 1962.).

Ponovna uspostava jedinstvene kraljevske vlasti pridonijela je konsolidaciji hrvatske političke i pomorske moći (Šišić,1925.; Novak, 1962.: Ančić, 2001.). Petar Krešimir IV. ujedinio je sve hrvatske zemlje, uključujući Neretvansku kneževinu, a diplomatskim putem osigurao je vlast u gradovima na obali. Uspio je ponovno uspostaviti hrvatsku državu i dominaciju nad istočnom obalom Jadrana. Povelja koju je izdao u gradu Ninu 1069. u kojoj Jadransko more naziva „mare nostrum“ (Šišić, 1925.) je povijesno svjedočanstvo koje zorno pokazuje onodobni stupanj društveno-gospodarskog vrjednovanja obale i pripadajućeg mora.

U 12. i 13. st. u uvjetima stalnih teritorijalnih pretenzija Mlečana i širenja mađarske dominacije na okolne prostore koji su obuhvatili i hrvatske teritorije, dolazi do stvaranja Ugarsko- Hrvatskog Kraljevstva (Šišić, 1975.; Novak, 1962.; Antoljak, 1994.; Ančić, 2001.). Težište političkih i gospodarskih interesa nove ugarsko-hrvatske države se pomaklo prema kontinentu i od tada počinje dugotrajan proces svojevrsne demaritimizacije. Kratko povijesno razdoblje interesa za pomorstvo je bilo u doba vladavine kralja Ludovika Anžuvinca (Raukar, 2007.; Faričić, 2012.). Pomorska moć nije predstavljala veliku važnost u mađarskim strategijama razvoja. Međutim, nove geopolitičke okolnosti su uključile i Mađare u borbu za ostvarenje geostrateških interesa na Jadranu.

Pomorske snage Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, koje su većinom činili hrvatski mornari i brodovlje, nisu se mogle mjeriti s tadašnjom snagom mletačke mornarice (Raukar, 1977.; Novak, 1962.). Pored toga, razjedinjenost hrvatskih gradova na obali, koji su se povremeno nalazili pod vlašću različitih gospodara, često je uzrokovala vojni poraz i degradaciju dostignutoga društvenog, političkog i gospodarskog razvoja (Adamček, 1980.). U tim okolnostima, napadi i utjecaj Mlečana su bili još snažniji i češći s ciljem učvršćivanja mletačke dominacije te sprečavanja ostvarenja hrvatskih interesa na Jadranu (Raukar, 1977.). Također, Mletačka Republika je u principu predstavljala ekstenziju srednjovjekovnog grada države te je odnos i interes za razvoj hrvatske obale, a posebno zaleđa bio iznimno slab (Ančić, 2001; Kozličić i Bralić, 2012.). U tim okolnostima su gradovi na obali i lokalni dinasti (kneževi Šubići, Krčki i dr.) preuzeli inicijativu te se samostalno pokušali izboriti za svoj položaj u pomorstvu Jadrana pa čak i Sredozemlja (Creveld, 2012.; Faričić, 2012.). O

gospodarskoj razvijenosti i kulturnim dostignućima jadranske Hrvatske svjedoče uz pisane izvore i brojni spomenici. U tom kontekstu važno je spomenuti i osnivanje prvog sveučilišta na hrvatskom tlu u Zadru 1396. (Krasić, 1996.).

Geografski smještaj hrvatskih zemalja na dva kraka koja zadiru u panonski i sredozemni dio Europe, a koji se dodiruju na spojnici vrha dinarskog trokuta i alpskog područja, na „hrvatskom pragu“, bitno su utjecali na njen geopolitički položaj tijekom prošlosti (Lozančić, 2011.). Heterogenost prostora i odvojenost geografskih cjelina je izrazito negativno utjecalo na jedinstvo hrvatskog naroda u političkom i gospodarskom smislu. U tom kontekstu, važnu povijesnu ulogu ima borba Šubića-Zrinskih i krčkih Frankopana, za integraciju i opstojnost primorsko-kontinentalnog jedinstva hrvatskih prostora te simbolizira povijesnu vezu između jadranske i kontinentalne Hrvatske.

Nakon osvajanja Bosne, osmanlijski prodori su se nastavili i na hrvatska kopnena područja uslijed čega su hrvatske zemlje početkom XVI. st. bile svedene na najmanje povijesne prostorne dimenzije (Gušić, 1962.; Šišić, 1975.; Raukar, 2007.; Antoljak, 1994.; Adamček, 1980.; Magaš, 2013.). Istodobno je geostrateški značaj hrvatske obale bio u središtu geopolitičkih interesa velikih sila koje su političkim i/ili vojnim putom nastojale ostvariti dominaciju nad Jadranom.

Hrvatske prostore u to vrijeme obilježava izrazita konfrontacija geopolitičkih interesa velikih sila: osmanlijskog s ciljem prodora u središte Europe, germanskog s krajnjim ciljem na obalama Sredozemlja a zatim i u Perzijskom zaljevu i romanskog s ciljem osvajanja hrvatskih prostora na Jadranu. Dodatna otežavajuća geopolitička okolnost je bila veza Hrvatske s Habsburgovcima koji su pak bili u višestoljetnom rivalstvu s Francuzima (Ančić, 2001.; Magaš, 2013.), saveznicima Osmanlijskoga Carstva. Na taj način nije bilo jedinstvenoga europskog korpusa za obranu od prodora Osmanlija, a Hrvatska kao granična zemlja je najčešće bila kolateralna žrtva takvih geopolitičkih odnosa. U tim okolnostima su često sklapani mirovni sporazumi koji su omogućavali tek povremeni prekid sukoba (primirja) ali stvarni cilj je bio dobivanje vremena za novu podjelu interesa na hrvatskom teritoriju.

Tijekom ranoga novog vijeka najveći dio hrvatske obale bio je u sastavu Mletačke Republike (Istra, Kvarner i Dalmacija s Bokom kotorskom), Sjeverno Hrvatsko primorje bilo je u sastavu Habsburške Monarhije, a jedino je područje Dubrovačke Republike imalo visok stupanj autonomije, nominalno priznajući osmanlijsko vrhovništvo. U to su vrijeme gradovi na hrvatskoj obali bili dobro utvrđeni, potpuno ili djelomično okruženi bedemima s

tvrđavama i kulama kao dominantnim obrambenim položajima (Suić, 1976.). Međutim, struktura fortifikacija je uglavnom odgovarala potrebama obrane od napada s mora. Brojni gradovi su razvili lučke kapacitete, a značajnija brodogradilišta su bila u Korčuli, Betini na Murteru, Malom Lošinju, Trogiru i drugdje (Kozličić, 1993.). Međutim, kao i u slučaju drugih gospodarskih grana, tako je i razvoj brodogradnje bio pod strogim nadzorom Venecije. Ratni brodovi su uglavnom bili galije (manje i lakše zbog bržeg manevra i pokretljivosti), a trgovački su brodovi bili jedrenjaci različitih dimenzija, od onih namijenjenih lokalnoj plovidbi do onih koji su plovili i izvan Sredozemlja (Kozličić, 1993.). Naoružavanje ratnih brodova je slijedilo razvoj naoružanja koje se koristilo u kopnenoj vojsci.

Istočna obala Jadrana je imala ulogu poveznice središta s trgovačkim centrima na Istoku. S obzirom da je u srednjem vijeku plovidba bila dužobalna, kontroliranje hrvatske strane Jadrana je imalo primarno značenje za Veneciju (Raukar, 1977.; Ančić, 2001.). Zadar je, zbog geografskog položaja, smještaja i drugih potencijala, bio prvo važno pristanište na putu prema središnjem i istočnom Sredozemlju (Raukar i dr., 1987.). Takvu ulogu su pored Zadra[5], imali Šibenik, Trogir, Split, Dubrovnik i Boka kotorska s lukama koje su bile u funkciji logističke popune ali i popuna osobljem (mornarima) te odmora snaga i pripreme za daljnju plovidbu ili pak pripreme za pomorsku bitku. Zbog toga su ljudski i materijalni resursi svih većih hrvatskih obalnih gradova neprekidno crpljeni za potrebe pomorskih snaga protivnika dok su s mletačke strane samo Zadar i Kotor branile profesionalne vojne snage (Kozličić i Bralić, 2012.).

Zanimanje vladara za stanje stanovništva na određenom području je, makar u kvantitativnoj formi, postojalo još u starom vijeku, a temeljni cilj mu je bio da zna kolikim porezom i vojskom može raspolagati (Creveld, 2012.; Kozličić i Bralić, 2012). U tom kontekstu su provedeni popisi stanovništva krajem 18. i početkom 19. st. koji su uz podatke o samom stanovništvu sadržavali i ostale podatke o naseljima, vjerskim pitanjima, gospodarskim potencijalima i dr., koji je između ostaloga služio kao podloga za ustroj vojske. Prodor Osmanlija, a i naknadno ugnjetavanje stanovništva u područjima pod nadzorom Osmanlijskog Carstva je izazvalo znatne migracije stanovništva, između ostalog i prema obali i otocima. U tim okolnostima je osiguran dovoljan ljudski potencijal za popunu vojnih postrojbi i obranu u obalnim i otočnim gradovima. Međutim, od 15. do 19. st. broj stanovnika

[5] Zadar je u to vrijeme bio osam puta napadan, a 1180. su zadarski brodovi, kod Puntamike, nanijeli težak poraz Mlečanima (Raukar, 1976.).

se neznatno povećao uslijed velike stope mortaliteta povezanog uz siromaštvo i bolesti ali i čestih ratnih stradanja (Faričić, 2012.)[6].

Venecija je u 15. st. uspjela, diplomatskim i vojnim putem, zagospodariti gotovo cijelom istočnom obalom Jadrana te ostvariti potpuni nadzor nad morskim prostorom, trgovinom, proizvodnjom s posebnim režimom proizvodnje i prodaje soli i drugih proizvoda (Raukar, 1977.; Antoljak, 1994.). Polovinom 16. st. se na Sredozemlju pojavljuje ratna mornarica Osmanlijskog Carstva, kao još jedna velika pomorska sila, koja prodire u Jadran te podupire prodor turskih kopnenih snaga u zaleđu obale. U tim okolnostima, hrvatsko je primorje bilo načelno podijeljeno na interesne sfere, Mlečana u vladanju gradovima na obali i morem i Osmanlija kojima je interes bio zadržati vlast nad kopnenim zaleđem. Hrvati su objema stranama bili prepreka u ostvarenju ciljeva te predstavljali potencijalnog protivnika. Hrvatska višestoljetna borba za opstanak i slobodu na životno važnom prostoru istočne obale Jadrana je stajala nasuprot tih interesa. Ona ipak nije bila posve artikulirana jer za to nisu postojali osnovni preduvjeti, a među njima najvažniji – samostalna država.

U ključnoj bitci kod Lepanta 1571., za prevlast na moru, između „Svete lige“[7] i osmanlijske mornarice, sudjelovalo je i sedam galija iz dalmatinskih gradova (Novak, 1962.). Poraz osmanlijske mornarice je imao izniman vojni značaj za hrvatsku obalu i zaleđe zbog toga što su kopnene operacije osmanlijske vojske izgubile potporu s mora. Ipak, nakon toga se osmanlijska mornarica zbog snage osmanlijskog carstva uspjela obnoviti, a pomorska snaga Venecije počela je opadati. Nakon Požarevačkog mira 1718., Venecija je izgubila potpunu dominaciju nad Jadranom unatoč znatnom povećanju istočnojadranskog posjeda. Kao važni čimbenik na Jadranu sve više se nametala Habsburška monarhija. Mirovnim sporazumom iz Campoformia, 1797., Mletačka Republika prestala je postojati kao suverena država, a teritoriji nad kojima je vladala na istočnom Jadranu su potpali pod vlast Austrije, uključujući cjelokupnu flotu i arsenal (Antoljak, 1994.).

U pomorskim sukobima na Jadranu velik su trag ostavili hrvatski mornari koji su se koristili manjim brodicama i lokalnim poznavanjem geografskih i oceanografskih značajki, što je u geografski složenom akvatoriju davalo prednost pred flotama s velikim plovnim jedinicama s kojima su raspolagale velike jadranske pomorske sile. Među tim lokalnim i

[6] Utjecaj prethodnih kao i tada aktualnih političkih, gospodarskih i vojnih okolnosti na demografske prilike i kretanja u prvoj polovici XIX. st. su najbolje opisana, prikazana i analizirana u knjizi „Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima od 1828. do 1857., autora M. Kozličića i A. Bralića (2012.).
[7] Glavninu snaga Svete lige su činile mornarice Venecije i Španjolske (Novak, 1962.).

regionalnim snagama isticali su se Neretvani, potom Omišani, a u drugoj polovici 16. st. senjski uskoci. Uskoci su bili uglavnom Hrvati koji su sudjelovali u borbama na prostorima Hercegovine te potom i u borbama do pada Klisa, a dolaskom u Senj su se vrlo brzo organizirali i osposobili za borbu na moru (Kozličić, 1992). Borbeno iskustvo iz kopnenih bitaka su nadopunili s pomorskim vještinama i izrasli su u silu koju su Mlečani i Osmanlije respektirali. Vrlo učinkovito su koristili geografske prednosti koje pruža istočna obala Jadrana (Novak, 1962.) te vješto koristili kombinaciju borbe na moru i kopnu. Važnu ulogu u tim borbama je imalo i domaće hrvatsko stanovništvo na obali i otocima koje je uskocima pružalo zaštitu, logističku i drugu potporu. Vojno-pljačkaške ekspedicije koje su provodili kroz pomorske kanale i rijeke prodirući u dublje zaleđe s ciljem napada na osmanlijske i mletačke snage dijelom su narušile sigurnost, moral i spremnost protivnika.

Gospodarstvo je u zaleđu uglavnom razvijano kroz poljodjelstvo i stočarstvo, a na otocima je uz ribarstvo razvijana proizvodnja soli i vapna, kamenarstvo i sitni obrt dok su gradovi funkcionirali kao izolirana središta obrta, trgovine i pomorstva te kao sjedišta političke i vjerske uprave (Adamček, 1980.; Faričić, 2012.).

Potpuno drugačije od većine hrvatskih gradova na Jadranu je funkcionirala Dubrovačka Republika. Dubrovnik je početne temelje svoga samostalnog razvoja izgradio već u 11. st., organizacijom trgovine između tadašnjeg Zapada i kopnenog zaleđa, sredozemnih prostora, a i šire. Politička i trgovačka strategija je bila temeljena na pomorskoj orijentaciji[8] i usredotočenju na iskorištavanje geografskog smještaja i pomorskih resursa. Razvoj i moć Dubrovnika, sve do pada pod francusku vlast 1808., je osiguravao položaj ravnopravan s Mlečanima (Foretić, 1980.). Posebnu ulogu u tome je odigrala dubrovačka diplomacija koja je, u vremenu stalnih sukoba na moru i kopnu, nizom sporazuma osigurala povoljan politički položaj u tadašnjim međunarodnim odnosima.

4.3. Vojnostrateški značaj otoka Visa – Viška bitka 1866.

Krajem 18. st., nastaju krupne povijesne promjene na istočnojadranskoj obali pa su utvrđeni i novi politički sklopovi društvenoga i gospodarskog razvoja. Do pada Mletačke Republike 1797., prostor Istre, Kvarnera i Dalmacije razvijao se zasebno, bez intenzivnih međusobnih odnosa što je ponajprije bila posljedica slabe prometne povezanosti (Faričić,

[8] U vremenu prijelaza s 15. na 16. stoljeće, Dubrovnik je imao preko 160 većih trgovačkih brodova (Foretić, 1980.).

2012.). Habsburška Monarhija je nastojala razvijati maritimne djelatnosti međutim, tek je car Karlo VI. shvatio da Jadran pruža iznimne mogućnosti za ukupno povećanje moći Carstva (Antoljak, 1994.). Karlo VI. je prvi vladar koji je shvatio da Jadransko more može biti generator društveno-gospodarskog razvoja te je otpočeo s obnavljanjem luka i cesta prema moru. Prilike za snažniju participaciju Austrije na Jadranu ukazale su se padom Venecije 1797., ali austrijska je vladavina bila kratkotrajna te je uskoro zamijenjena s francuskom upravom.

Mirovnim sporazumom potpisanim u Požunu (današnja Bratislava) 1805., Austrija je bila prisiljena ustupiti Napoleonu Veneciju, zapadnu Istru i Dalmaciju (Novak, 1962.; Foretić, 1980.; Visković, 2001.). Napoleonova je vojska ušla i u Dubrovnik te je 1808., ukinuta višestoljetna Dubrovačka Republika. Francuzi su nastojali reaktivirati društveno-gospodarski život izgradnjom prometne infrastrukture, razvojem školstva, inventarizacijom prirodnih pomorskih resursa (prvom hidrografskom izmjerom) i dr. (Faričić, 2012.). Međutim, u Napoleonovo doba, prioritet u financijskom i kadrovskom pogledu je imala vojska (Kozličić i Bralić, 2012.). Hrvati su bili rado prihvaćeni u Napoleonovoj vojsci, uključujući i mornaricu, o čemu, uz ostalo, svjedoči jedno pismo ministra Talleyranda u kojem ih je istaknuo kao najbolje mornare na svijetu i piše: *I Dalmati, non sono dessi i migliori dal mondo* (Visković, 2001., str. 18).

Francuzi su organizirali prvu sustavnu hidrografsku izmjeru Jadrana (Kozličić, 2006.), a rezultat obavljenih istraživanja je bio rukopisni atlas s kartama odabranih područja na hrvatskoj obali. Primjena tada modernih kartografskih prikaza je bila višestruka u vojsci, upravi i pomorstvu te je postignut dugoročno pozitivan učinak (Faričić, 2012). Uvedena je opća vojna obveza te su ustrojavane teritorijalne vojne snage (Oršolić, 2003.). Teritorijalna reorganizacija vojske, kao segment francuske uprave, je polučila dobre rezultate u smislu unutrašnje i vanjske sigurnosti. Međutim, od 1809. do 1815. vojska je preuzela svu vlast te je počelo sve snažnije iscrpljivanje porezima u korist vojnih potreba (Kozličić i Bralić, 2012.).

Nastojanje Francuza da spriječe utjecaj Britanaca na europskom kopnu, je s druge strane, kao protumjera, bilo djelovanje Britanaca (ponajprije Engleza) s ciljem ograničenja francuskog utjecaja na moru (Elleman i Paine, 2007.; Visković, 2001.). Geostrateški značaj Sredozemlja je bio iznimno važan za Veliku Britaniju, stoga se i Jadran našao u fokusu njezinih interesa. U tim okolnostima je otok Vis postao vojnostrateški vrlo značajan (Novak, 1962.). Vojnostratešku važnost otoka Visa je prepoznao Napoleon te je odlučio vojno zauzeti

otok (Novak, 1962.; Prikril, 1985.). Po odluci Napoleona, izvršen je napad na Vis u ožujku 1811.

Zbog slabog vjetra francusko-talijanska eskadra je kasnila s početkom napada te je umjesto desanta pod okriljem noći isti izveden u zoru 13. ožujka 1811. s čime se izgubio faktor iznenađenja (Prikril, 1985.). Uz to, u akvatoriju Hvara se neočekivano pojavila britanska flotila. Zbog toga je zapovjednik francusko-talijanskih snaga promijenio početnu zapovijed i donio odluku da se napadne britanska flota. Time je učinio veliku taktičku pogrešku jer su podređene snage bile pripremljene za provedbu desanta. Razlog takve odluke je vjerojatno bio u samouvjerenosti francuskog zapovjednika i odnosu snaga koji je bio na strani francusko-talijanske flote. Međutim, borbeno iskustvo, spremnost i uvježbanost Britanaca je bila daleko bolja (Novak, 1962.; Prikril, 1985.). Britanska flota je brzo reagirala i formirala borbeni raspored te kako se bitka odvijala postigli su sve veću premoć. Gubitci u toj bitci su bili veliki što je naposljetku značajno oslabilo borbenu moć francusko-talijanskih pomorskih snaga. Nakon bitke je pomorstvo na Jadranu bilo u mnogome pod nadzorom Velike Britanije. Na Visu su Britanci uspostavili vlast i doveli vojno pojačanje s ciljem podizanja obrambenih mogućnosti i boljeg nadzora nad okolnim morskim akvatorijem (Novak, 1962.). Potom su 1813. zauzeli većinu otoka na južnom Jadranu čime su dodatno pojačali nadzor nad pomorskim prometom koji se odvijao jadranskim prostorom.

Značajne političke i vojne promjene u prvoj polovici XIX. st. uzrokovale su ubrzani razvoj pomorstva, a posebno ratnih mornarica na Jadranu (Novak, 1962.). Najveću promjenu u brodogradnji (trgovačkoj i ratnoj) je uzrokovao pronalazak parnog stroja. Pored toga su, izgradnja metalne konstrukcije brodova, razvoj nautičkih instrumenata, telegraf i druga sredstava za komuniciranje, u potpunosti izmijenili brod, a time i njegovu uporabu, način plovidbe i borbu na moru. Ratne mornarice su u brodogradnji primjenjivale nove tehnologije u znatno većoj mjeri od trgovačke zbog kompleksnosti ratnih brodova, povećanja napadačkih i manevarskih sposobnosti i obrambene otpornosti (Kozličić, 1993.).

Austrija je težila obnoviti svoj utjecaj na Jadranu te je u skladu s odredbama Bečkog kongresa 1814. pod svoj nadzor dobila većinu sjevernog i istočnog dijela tog prostora (Novak 1962.; Visković, 2001.). U prvoj polovini XIX st. učinila je prvi ozbiljniji razvoj ratne mornarice te uspjela ustrojiti dvije snažne flote (Novak, 1962.; Prikril, 1985.). Stručna izobrazba zapovjednog kadra je u prvom redu provođena u pomorskoj školi u Rijeci koja je osnovana 1852. (Novak 1962.; Prikril, 1985.). Paralelno s time se razvijala lučka

infrastruktura i arsenal u Puli koja je postala glavna ratna luka Austrije. S druge je strane Jadrana ujedinjena Italija 1866. uspostavila je vlast nad zapadnom obalom Jadrana.

Nakon preuzimanja i ustoličenja vlasti u Dalmaciji, Austrija je učvrstila postojeće i izgradila nove utvrde na cijelom Visu.[9] Ustanovljena su komunikacijska sredstva (optičke telegrafske postaje) za vezu s kopnom kao i podmorski telegrafski kabel koji je Vis spajao s Hvarom te preko Brača s kopnom. Za zapovjednika jadranske eskadre je imenovan admiral Teggethoff (Visković, 2001.).

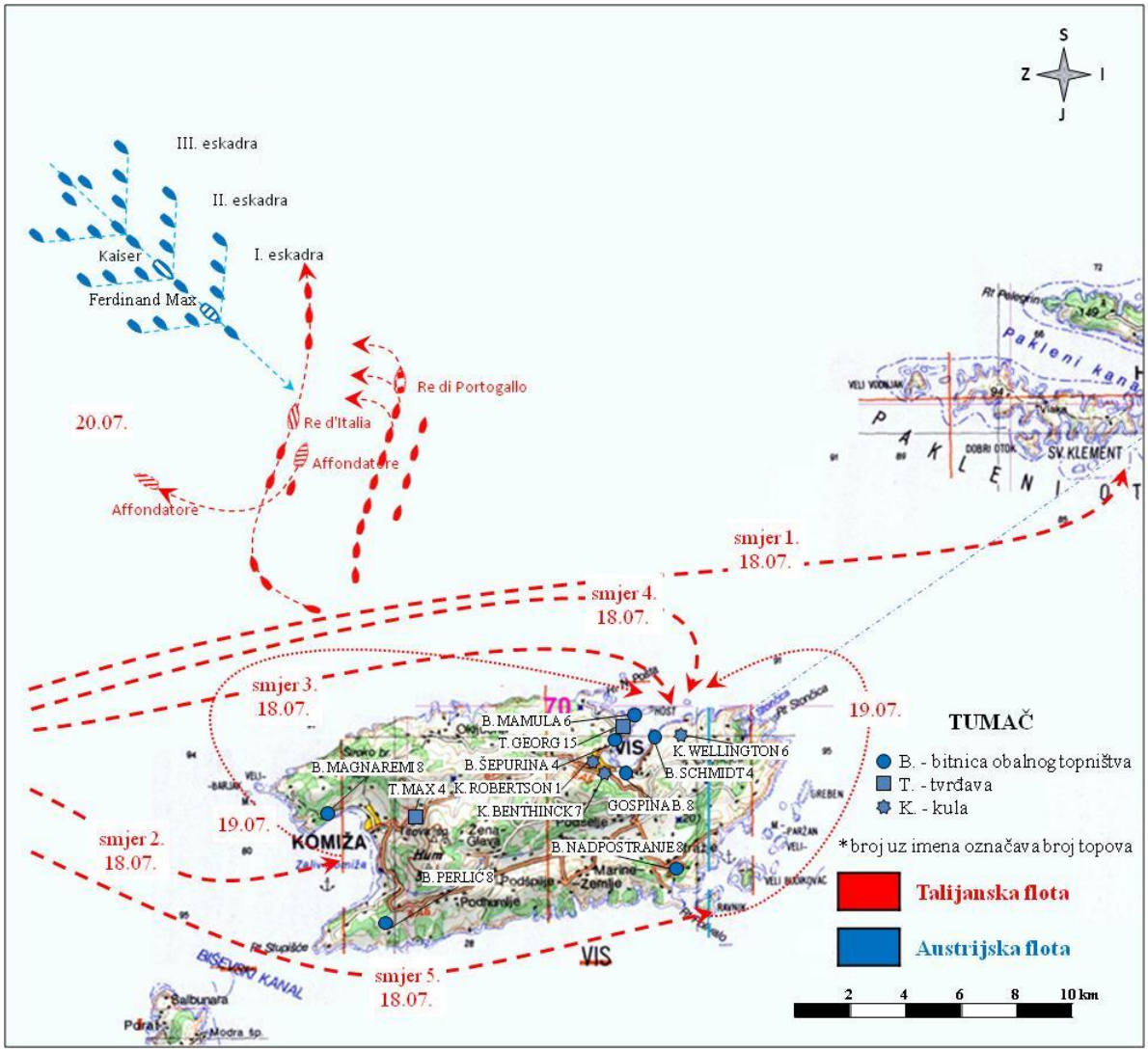
4.3.1. Viška bitka 1866.

Ratni sukobi na kopnenim prostorima između Austrije i Italije proširili su se i na more (Novak 1962.; Prikril, 1985). Osnovna zadaća talijanske mornarice je bila da po otpočinjanju rata na kopnu zada odlučan udarac na moru, ovlada Jadranom i osvoji ključnu jadransku stratešku točku, otok Vis, *Gibraltar Jadrana* kako ga je nazvao novoimenovani zapovjednik, admiral Persano (Visković, 2001.). Talijanska vlada je izdala izričite zapovjedi admiralu Persanu za žurni napad na austrijsku mornaricu i zauzimanje Jadrana u cijelosti. Odlučeno je 16. srpnja krenuti u napad (Novak 1962.; Prikril, 1985.; Visković 2001.). Uoči bitke kod Visa, krajem lipnja 1866., cjelokupna talijanska ratna mornarica se nalazila u području prikupljanja u blizini Ankone.

Glavni zapovjednici talijanske flote su očito bili samouvjereni u svoje sposobnosti i ukupnu nadmoć kad prilikom donošenja odluke za napad nisu smatrali važnim provesti detaljno izviđanje niti su imali precizan vojni zemljovid otoka. Pored toga, iako su imali veći broj zapovjednika koji su služeći u austrijskoj floti dobro poznavali situaciju na Visu, nisu smatrali potrebitim da se konzultiraju s njima i iskoriste njihovo znanje i iskustvo.

S obzirom na to da se talijanska flota nalazila nadomak Visu već ujutro 17. srpnja, mogla je iskoristiti faktor iznenađenja i napasti prije dolaska austrijske flote. Međutim, Persano je izgubio dragocjeno vrijeme manevrirajući oko otoka te je u svojoj neodlučnosti prolongirao napad, a u izviđanje otoka je uputio samo jedan brod. Na temelju izvješća kapetana toga broda, koje je sadržavalo samo osnovne informacije, Persano je donio odluku o napadu (Slika 3.). Time je već u fazi planiranja operacije učinio značajnu pogrešku u postupku donošenja odluke koja će se odraziti na daljnju provedbu operacije (Visković, 2001.).

[9] Utvrđeno je 12 obrambenih topničkih položaja s oko 100 topova i 1833 vojnika (Visković, 2001.).

Slika 3. *Viška bitka 1866.*
Izvor: vlastita rekonstrukcija prema Visković, 2001.

Kao uvod u bitku, u zoru je planirano presijecanje telegrafske veze (kabela) da se onemogući poziv u pomoć austrijskim snagama (smjer 1.). Međutim, snage na tom smjeru su prvo kasnile, a austrijska flota je obaviještena o „sumnjivom brodu“. Drugo, da bi se postiglo iznenađenje, početak napada koji je također bio planiran u zoru, otpočeo je tek oko 10.30 čime je izgubljena i ta prednost. Sljedeći problem je bila velika nadmorska visina topničkih položaja (kod Komiže i Rukavca) zbog čega je topnička paljba s brodova bila neučinkovita. Zbog toga su snage na smjerovima 2. i 5. odustale od planiranog desanta te se manevrom premjestile prema Viškoj luci. Međutim, do večeri su snage na 3. i 4. smjeru uspješno neutralizirale većinu topničkih položaja koji su branili Višku luku te su stvoreni uvjeti za desant, a snage na 2. i 5. smjeru su provele bespotreban manevar. Umjesto da je Persano na

temelju postignutog uspjeha nastavio s napadima i izvršio desant, obustavio je napad te slavodobitnički poslao obavijest da je „jadranski Gibraltar“ savladan. Time je omogućio braniteljima djelomičnu konsolidaciju i reorganizaciju (Novak, 1962.; Visković 2001.).

Sutradan je nastavljen napad cjelokupne talijanske flote na Višku luku te su u popodnevnim satima četiri oklopnjače prodrle u luku. Tijekom dana talijanskoj mornarici je pristiglo dodatno pojačanje. Međutim, Persano je i taj put oklijevao zbog jakoga južnog vjetra i odlučnog otpora branitelja pa je odgodio desant za sutradan. Treći dan opsade su obrambene snage bile pred slomom ali, dok se pripremao završni udar i iskrcaj vojnika na obalu, talijanski izvidnički brod je dojavio da su se pojavili „sumnjivi brodovi na vidiku“. Admiral Persano je i taj put donio odluku bez točnih informacija o kakvoj snazi mogućeg protivnika je riječ (Novak 1962.; Prikril, 1985.: Visković, 2001.).

Na temelju prvih dojava o borbama na Visu admiral Tegetthoff, zapovjednik austrijske flote, smatrao je da se radi o demonstraciji sile ili pokušaju Talijana da ga taktički zavaraju kako bi napustio prostor sjevernog Jadrana Međutim, nove obavijesti su ukazivale o pravom napadu i opsadi Visa te je odmah odlučio krenuti s flotom u smjeru Visa. Već prije je podijelio flotu u tri eskadre. Za borbeni raspored je koristio oblik klina, tj. tri uzastopna klina po 7 brodova. Taj borbeni raspored je temeljio na prosudbi da još uvijek topovi nemaju dovoljnu snagu za probijanje oklopa te odabrao „antičku“ taktiku udarca kljunom i borbe u metežu tzv. Mêlée (Novak 1962.; Visković 2001.).

U jutro 20. srpnja oko 9.00 sati, sjeverozapadno od otoka Visa, talijanska i austrijska flota našle su se u vidokrugu. Zadržavajući napadačku formaciju trostrukog klina, austrijske snage su iz smjera sjeverozapada plovile izravno na protivnika. Odnos snaga, brzina i manevar te posebno paljbene mogućnosti topništva bile su na strani Talijana. Stoga je Tegetthoff odlučio najkraćim putem i što brže doći u direktni sukob (metež) da bi umanjio ili neutralizirao talijanske prednosti. S prvim klinom, sastavljenim od oklopnjača, je namjeravao napasti kljunom, razbiti protivnički raspored te omogućiti uključenje u borbu i drvenim brodovima te iskoristiti i njihovu borbenu moć.

Formacija talijanske flote je bila kolona s kursom prema sjeveroistoku izbjegavajući izravan susret. Broj talijanskih oklopnjača i ukupna moć je daleko nadmašivala protivnika pa je pred Persanom bilo samo pitanje na koji način će iskoristiti toliku premoć. S obzirom na to, a posebno u paljbenim mogućnostima topništva, dovoljno je bilo postići povoljan položaj za topnički napad s distance. Taktika borbe topništvom s distance je odgovarala talijanskoj floti

te je zbog većeg dometa prva otvorila paljbu. Na to je austrijska flota uzvratila paljbu ali je „punom parom“ plovila izravno na protivnika. Persano je učinio jednu od ključnih taktičkih pogrešaka prekrcavajući se u tijeku bitke s admiralskog (zapovjednog) broda na najmoćniji (Novak 1962.; Visković 2001.). Očita namjera je bila da se s najmoćnijim brodom (*Affondatore*) izdvoji iz borbenog rasporeda te napadne gdje bude potrebno međutim, u potpunosti je narušio sustav zapovijedanja, koordinacije i nadzora.

Tegetthoff je izravnim (okomitim) napadom izbjegao topničku borbu s distance i smanjio prednost Talijana, a borbom u metežu je i austrijsko topništvo bilo učinkovito. Napad kljunom, kao osnovna taktika austrijske mornarice je za Talijane bila iznenađenje s obzirom da nisu pretpostavljali da bi to mogao postati osnovni oblik borbe. Austrijska oklopnjača je napadajući kljunom, potopila talijansku s 400 članova posade. Taj događaj je ostavio snažan utjecaj na borbeni moral obiju strana kao i na ishod bitke. Bitka se nastavila s gubitcima na objema stranama. Nakon što je druga talijanska oklopnjača gorila te potom eksplodirala, Persano je zapovjedio povlačenje iako je talijanska flota u tom trenutku još uvijek bila nadmoćnija. Gubitci su bili daleko veći na talijanskoj strani, a ukupan broj stradalih pomoraca i ogromna materijalna šteta su pokazatelji žestine sukoba ali i rezultat uvođenja tada suvremene borbene tehnike (Novak, 1962.; Visković, 2001.).

U vojno-pomorskoj povijesti druga bitka kod Visa je tipičan primjer odsudnog, odnosno odlučujućeg sukoba stoga zauzima istaknuto mjesto i proučavana je u gotovo svim pomorskim učilištima u svijetu. Novouvedena tehnologija i tehnička poboljšanja brodova i naoružanja su tražila nove taktike u borbama što je bio početak utemeljenja suvremene pomorske ratne vještine. Glavni razlozi odluke admirala Persana za povlačenje, po analizama, su bili neposluh dijela podređenih zapovjednika tijekom bitke ali i manjak streljiva i ugljena koji je korišten kao pogonsko gorivo. U sudskom procesu koji se nakon poraza vodio protiv Persana konstatirano je da se dogodio niz taktičkih pogrešaka. Međutim, najvažniji dio se odnosio na to da je uzrok neuspjeha bio taj što je njihovim zapovjednicima nedostajalo samostalnosti u odlučivanju i što su se čvrsto držali taktičkog formalizma.

S austrijske strane su odlučan, smion i riskantan izbor manevra i vrsta napada „nasrtaja kljunom i borba u metežu“ te pozicija zapovjednika na glavnom (udarnom) brodu, očito bili presudni čimbenici u postizanju pobjede. Prevladavajući dio posade austrijske flote činili su Hrvati koji su svojom borbenošću značajno doprinijeli pobjedi nad superiornijom talijanskom flotom.

Pobjeda austrijske flote je imala dvostruko važan učinak: prvo, Talijani nisu uspjeli zauzeti „jadranski Gibraltar“ i drugo, izgubili su bitku za dominaciju nad Jadranom. U tisućljetnoj obrani hrvatske obale to je jedna od najvažnijih pobjeda kojom se hrvatsko pomorstvo sve do Prvoga svjetskog rata nastavilo razvijati u okvirima Austro-Ugarske Monarhije.

4.4. Političke i gospodarske okolnosti na Jadranu nakon Viškog boja

Austro-ugarska nagodba iz 1867. je bila vrlo nepovoljna za Hrvate jer je njom još više naglašena upravno-politička razdvojenost hrvatskog naroda (Magaš, 2013.). Godine 1868., nagodbom s Ugarskom stvorena je relativno samostalna politička i teritorijalna cjelina hrvatskog naroda, Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija u ugarskom dijelu dvojne Monarhije. Premda je tom nagodbom Hrvatskoj zajamčena široka unutarnja autonomija sa značajkama državnosti, u stvarnosti je hrvatska kontrola nad ključnim stvarima poput poreznih i vojnih pitanja bila minimalna. Međutim, sveukupno gledano Hrvatska je u sastavu Austro-Ugarske od polovice 19. st. do 1918. bila razvijenija od susjednih država na prostoru jugoistočne Europe što je iznimno važno za razumijevanje geopolitičkih i geostrateških odnosa u tom razdoblju i imalo je velik utjecaj na politička događanja nakon toga.

Stagnacija u razvoju pomorske moći jadranske Hrvatske je najviše uzrokovana kontinentalnim orijentacijom i interesima političkog vodstva Austro-Ugarske (Pojić, 2000.; Novak, 1962.). S obzirom na prostorne dimenzije i prirodne resurse, razvoj gospodarstva i trgovine se uglavnom odvijao unutar države te nije bilo značajnijeg razvoja pomorskog prometa kojim bi se postigla veća participacija u globalnim tokovima robne razmjene. Jadranska Hrvatska bila je udaljeni ili periferni dio države, posebno Dalmacija koja je bila na marginama društveno-gospodarskog sustava u svakom pogledu (Ančić, 2001; Kozličić i Bralić, 2012.). Međutim, Austro-Ugarska je nakon Viškog boja uvidjela da za očuvanje svojega dijela Jadrana mora imati jaku ratnu mornaricu opremljenu i sposobnu za tu zadaću. Primaran i očit razlog su bile talijanske teritorijalne pretenzije i interes za dominaciju na Jadranu, što je naposljetku određivalo i potencijalnog suparnika na Jadranu.

Početkom XX. st. počela je izgradnja suvremene austrougarske ratne mornarice. Od 1900. do 1914., u svega 14 godina, Austro-Ugarska je izgradila ratnu mornaricu adekvatne

moći za slučaj eventualnog sukoba s Talijanima (Pojić, 2000.; Koburger, 2001.; Novak, 1962.). Za usporedbu, Italija je u istom razdoblju izgradila suvremene bojne brodove te je 1914. imala ukupno 20 takvih brodova, odnosno samo 4 više od austrougarske mornarice. Topničko naoružanje na brodovima je bilo slično po broju oružja i taktičko tehničkim karakteristikama, a u pomorskom ratovanju se počelo značajnije koristiti podmornice te primjenjivati podvodna sredstva, mine i torpeda. Prvi torpedo na svijetu je izrađen u Rijeci po zamisli Ivana Vukića Lupisa 1866. (Smolčić, 2016.). Paralelno s razvojem ratne mornarice je razvijana i trgovačka mornarica.

Glavne austrijske luke bili su Trst za trgovačku mornaricu i Pula za ratnu mornaricu. Izgrađen je sustav svjetionika i značajno je poboljšana lučka infrastruktura. Za hrvatske, ali još više za ugarske potrebe, razvijena je luka Rijeka s brodogradilištem kao pomorsko središte za vezu s Zagrebom i dalje s Budimpeštom zbog čega je izgrađena i željeznička pruga (Magaš, 2013.).

Općenito, stabilizacija vojnopolitičkih prilika pridonijela je sporom ali neometanom gospodarskom razvoju hrvatskog litorala u odnosu na prethodna povijesna razdoblja (Faričić, 2012.). U primorskom dijelu Hrvatske, fragmentiranom unutar tri upravno-teritorijalne cjeline (austrijskom dijelu dvojne monarhije pripadale su Istra s kvarnerskim otocima i Dalmacija, a ugarskom dijelu dvojne monarhije pripadao je kopneni dio Sjevernoga hrvatskog primorja), postupno su se razvijale različite grane pomorstva (Novak, 1962,; Stražičić, 1989.).

Uz ulaganja kapitala Austro-ugarske Monarhije u razvoju pomorstva je participirao i hrvatski kapital (Koburger, 2001.; Novak, 1962.). Ljudstvo na brodovima (časnici i mornari), lukama i brodogradilištima su uglavnom bili Hrvati. Izrađene su vrlo kvalitetne pomorske karte i peljari istočne obale Jadrana. Zahtjevan posao izmjere su proveli časnici mjernici pripadnici ratne mornarice. Posao izmjere organizirao je Hidrografski ured u Trstu koji je zatim premješten u Pulu (Grakalić, 1962.). Značajno je razvijeno ribarstvo, uzgoj školjki i druge srodne djelatnosti kao što je konzerviranje ribe te su izgrađene tvornice ribljih konzervi u Milni, Salima, Postirama, Komiži Hvaru i dr., što predstavlja početak industrijalizacije na hrvatskim otocima (Faričić, 2012.).

Pomorstvo se razvijalo u svim hrvatskim obalnim gradovima, ponajviše u Rijeci, a posebno i na Lošinju te na Pelješcu čiji je veliki broj časnika i mornara službovao u austrijskoj mornarici te zarađenim novcem pokrenuo brodarsku djelatnost. Međutim, osnovnu lošinjske i pelješke flote su sačinjavali jedrenjaci koji nisu mogli konkurirati nadolazećim parobrodima

koji su se sve više proizvodili i koristili u pomorstvu te je došlo do kraha takvih pomorskih snaga (Novak, 1962.). Rijeka je pak postala istaknuto brodarsko središte koje se bolje prilagodilo tehnološkim inovacijama i zbog toga je osvit Prvoga svjetskog rata dočekala kao vodeće trgovačko pomorsko središte na hrvatskoj obali.

Sredozemlje u drugoj polovici 19. st., ponovno postaje središnji prostor interesa europske geopolitike. Otvaranje Sueskog kanala 1869., kao nove povoljne pomorske veze azijskih prostora s europskim lukama, Sredozemno more, a time i Jadran, vraća u fokus europskih sila (Pavić, 1971.b). Prethodna, britansko-francuska podjela interesnih područja i ravnoteža moći na Sredozemlju je značajno poremećena pojavom ujedinjene Italije zbog čega je aktualizirana nova interesna preraspodjela sredozemnih prostora (Novak, 1962.). Austrija je u savezu s Italijom i Njemačkom ostvarila interese na prostoru jugoistočne Europe (Bosna i Hercegovina te Sandžak), a Jadran, Egejsko more i Orijent su ostali prostori u kojima su te sile nastojale usuglašeno ostvarivati svoje interese. Ustroj austrougarske vojske se sastojao od dvije komponente: zajednička vojska i bojno pomorstvo te domobranstvo, posebno za austrijski, posebno za ugarski dio monarhije. Postrojbe razmještene na prostoru Kraljevine Dalmacije su bile podređene Vojnom zapovjedništvu u Zadru do 1902., a nakon toga do sloma Monarhije u Dubrovniku i Mostaru (Pojić, 2000.).

Slomom Turske u Balkanskom ratu 1912. na jugoistočnom dijelu Europe, geopolitička se situacija u potpunosti promijenila (Novak, 1962.). U europskim okvirima osnovana se dva politička trojna saveza, Italije, Austrije i Njemačke s jedne strane te Velike Britanije, Francuske i Rusije s druge strane. S ciljem uspostave nadzora nad morskim prostorima dogovorena su područja odgovornosti te je Francuska imala zadaću nadzirati Sredozemlje uključujući i Jadran te pratiti talijansku i austrijsku flotu. Prostor jadranske Hrvatske je bio u fokusu širih interesa zbog čega dolazi do tajnog sporazuma između Italije i Rusije o podjeli interesnih sfera kojim će „spriječiti bilo čiju“ dominaciju na Balkanu (Koburger, 2001.; Novak, 1962.; Šepić, 1970.). Različiti politički savezi i sporazumi sklopljeni su na bilateralnoj i multilateralnoj razini. Uz sporazume (ugovore) koji su bili objavljeni (javni), bilo je i niz tajnih sporazuma između pojedinih članica jednog saveza s članicom iz drugog. Gotovo su se sve države, u nastojanju zadobivanja što boljih pozicija koje bi im omogućile ostvarenje političkih i ekonomskih interesa, višestruko vezale sporazumima. Ti interesi su uvjetovali složene geopolitičke odnose koji su u slučaju pucanja samo jedne karike mogli izazvati „domino efekt“, što se naposljetku i dogodilo te izazvalo početak Prvoga svjetskog rata.

4.5. Geopolitički odnosi i ratna djelovanja na Jadranu od početka Prvoga svjetskog rata do danas

Odluka Italije da bude neutralna na početku Prvoga svjetskog rata je izazvala niz tektonskih poremećaja na geopolitičkoj sceni Europe. To se posebno odrazilo na donedavne saveznike Austro-Ugarsku i Njemačku. Umjesto očekivanog sudjelovanja u ratu na strani svojih saveznika, Italija se odlučila za neutralnu poziciju, a uz to uvjetovala je Austro-Ugarskoj da se njena neutralnost mora kompenzirati teritorijalnim ustupcima (Koburger, 2001.; Šepić, 1970.; Novak, 1962.). Važan dio tih ustupaka se odnosio na istočnu, hrvatsku, obalu Jadrana s konačnim ciljem uspostave talijanske vlasti nad cijelim Jadranom. U ratnim okolnostima je jadranski izlaz prema Sredozemlju Austro-Ugarskoj bio jedna od ključnih vojnostrateških prednosti stoga je odbila te talijanske zahtjeve. U tim okolnostima Italija se odlučila na politički manevar prema silama Antante (Velika Britanija, Francuska i Rusija) čime je došla u poziciju da zatraži dodatne teritorijalne ustupke, a posebno za hrvatskom jadranskom obalom i otocima.

Iako je pristupanje Italije silama Antante predstavljalo značajnu prednost i promjenu odnosa snaga na ratištu, Rusija je u početku pregovora imala negativan stav prema priključenju pojedinih dijelova hrvatske jadranske obale Italiji (Šepić, 1970.; Novak, 1962.). Glavni razlog je bio taj što bi se ispunjavanjem talijanskih zahtjeva za jadranskim prostorom, ugrozili interesi Srbije. Pod političkim i vojnim pritiskom došlo je do potpisivanja Londonskog sporazuma 1915., kojim je Italiji obećana cijela Istra do Kvarnera uključujući većinu kvarnerskih otoka te u Dalmaciji gotovo cijeli kopneni dio te hrvatske regije i svi otoci osim Velikog i Malog Drvenika, Čiova, Šolte i Brača. Za manji dio primorja bila je dogovorena neutralnost dok bi se ostatak obale i otoka podijelilo između Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Očito je ruska diplomacija uspjela ostvariti cilj to jest zaštiti srpske, a time i svoje interese na Jadranu. Hrvatskoj je bio „osiguran“ izlaz na more premda su istočnu obalu Jadrana najvećim dijelom nastanjivali Hrvati čime je Londonskim ugovorom Hrvatima učinjena velika nepravda.

U ratnim uvjetima je vojnostrateški značaj Jadrana zbog središnjeg položaja i spojnice sredozemnoga i jugoistočnoga europskog ratišta bio iznimno važan. Austro-ugarska ratna mornarica je bila dobro organizirana, osposobljena i opremljena suvremenim ratnim

brodovima te je uspijevala održati nadzor nad Jadranom (Koburger, 2001.; Novak, 1962.). Osoblje na brodovima je sačinjavao konglomerat svih naroda koji su živjeli u toj državi. Najveći udio su činili Hrvati, više od 30 %. Međutim, među zapovjednim i voditeljskim kadrom su bili manjina, a kao pomoćno osoblje su činili oko 50% sastava (Visković, 2001.).

Tijekom 1914. pa do ulaska Italije u rat, u svibnju 1915., je bilo nekoliko izoliranih, međusobnih napada austrijske i francuske mornarice ali ti sukobi nisu imali značajniji utjecaj na odnos snaga na Jadranu. Po objavi Italije za ulazak u rat, započeli su intenzivni, unaprijed isplanirani napadi austro-ugarske mornarice na istočnu obalu Italije, kao i napadi talijanske ratne mornarice na hrvatsku obalu Jadrana (Novak, 1962). Međutim, pomorska bitka na otvorenom moru se izbjegavala te su obje mornarice čuvale snage za konačni obračun. U nastavku borbenih djelovanja talijanskoj ratnoj mornarici su se priključile francuske i britanske snage ali se oblik i intenzitet vojnopomorskih sukoba nije mijenjao. Ratna djelovanja na Jadranu tijekom 1915. obilježili su ograničeni pojedinačni napadi lakih pomorskih snaga i podmornica te topnički udari po obalnoj infrastrukturi (Koburger, 2001.; Novak, 1962.). Austro-ugarske snage su bile slabe za odlučnu bitku protiv talijansko-francusko-britanske flote. S druge strane su snage Antante postigle cilj sprječavanja izlaska austro-ugarske flote na Sredozemlje, blokirajući Otrantska vrata, zbog čega nije ni bilo potrebe za postizanje većega vojnostrateškog cilja. Pored toga, pomorske snage Italije, Francuske i Velike Britanije su se, kao saveznice Rusije i Srbije, suočile s velikom pomorskom operacijom spašavanja srpske vojske[10]. Pomorski sukobi na Jadranu su ostali do kraja rata ograničenog obuhvata, svedeni na pojedinačne napade na protivnika. Sveukupno, jadranska Hrvatska tijekom Prvoga svjetskog rata nije bila među glavnim ratištima te nije došlo do značajnih materijalnih gubitaka (Faričić, 2012.) premda su tisuće Istrana, Kvarnerana i Dalmatinaca kao i vojnika iz drugih hrvatskih regija stradale širom kopnenih ratišta u Europi. K tome, rat je pridonio siromaštvu i bolestima (krajem rata i u neposrednom poraću posebno je pogubna bila tzv. španjolska gripa ili španjola).

Na Hrvate, koji su sačinjavali glavninu austro-ugarske mornarice i značajno su sudjelovali u austro-ugarskim kopnenim snagama, nacionalno-politički i kulturni preporod je ostavio duboki trag na svijest o potrebi oslobođenja svojih krajeva. Posebno je to bilo izraženo kod

[10] Pomorska operacija koja je značajno utjecala na razvoj i intenzitet pomorskih borbenih djelovanja na Jadranu tijekom Prvoga svjetskog rata. Povlačeći se pred austro-ugarskim snagama, 1915./1916., srpska vojska je primorana na povlačenje prema albanskoj obali. Intervencijom talijanskih, francuskih i britanskih pomorskih snaga srpske postrojbe su evakuirane na Krf, Bizertu i Korziku (Novak, 1962.).

Hrvata u mornarici koji su organizirali pobunu na brodovima i lukama (Šepić, 1970.; Novak, 1962.). Iako se pobuna Hrvata vezivala uz različite političke aspekte kao npr. oktobarsku revoluciju u Rusiji, stvarni razlozi su bili prestanak rata te pravo na samoopredjeljenje naroda i demokratizacija. Ideja za ostvarenje konačne samostalnosti je temeljena na uskoj suradnji s ostalim južnoslavenskim narodima. Jugoslavenska ideja imala je korijene u Hrvatskoj. Međutim, ta se ideja u srpskoj politici, na temeljima Garašaninovog *Načertanija*[11] iz 1844., transformirala u velikosrpsku državnu ideju koja je ostvarena u okvirima budućih državnih zajednica (Magaš, 2013.). Zbog toga što je Hrvatska participirala u Prvom svjetskom ratu u okviru gubitničke Austro-Ugarske Monarhije, a Srbija je nastupala među snagama Antante, srpski je politički vrh imao inicijativu i podršku pobjedničkih sila. Austro-Ugarska se raspala, Srbija ujedinila s crnom Gorom, a zatim je stvorena nova državna zajednica, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. (Kraljevina Jugoslavija od 1929.). Time je faktički prekinuta tisućljetna susljednost hrvatske državnosti koja se, iako ograničenoga političkog opsega, zadržala u obliku državno-pravnih ustanova (ponajprije sabora i bana) u okviru Ugarsko-Hrvatskog kraljevstva, a zatim i pod Habsburgovcima.

Maksimalistički teritorijalni zahtjevi Italije po završetku rata, temeljeni na poziciji pobjednika, predstavljali su prvi veliki geopolitički izazov za hrvatsku politiku (Koburger, 2001.; Šepić, 1970.; Matković, 1995.; Magaš, 2013.). S obzirom na to da Italija nije dobila sve teritorije na istočnoj obali Jadrana obećane Londonskim sporazumom, jednostranim je postupkom anektirala Rijeku[12]. Kapitalni dio prostora se odnosio na cijelu Istru i Kvarner s najvažnijim lukama Trstom i Pulom i na važno geostrateško područje Zadra te velik dio Dalmacije. Rapallskim ugovorom iz 1920. Kraljevina SHS je bila prinuđena priznati talijansku vlast nad velikim dijelom zaposjednutog teritorija (Šepić, 1970.; Peričić, 1973.; Matković, 1995.).

Geoprometna strategija, koja je u proteklim stoljećima bila temeljena na povezivanju unutrašnjosti s pomorskim središtima, je u političkim i gospodarskim okolnostima prve jugoslavenske zajednice zahtijevala novi koncept usmjeren na ostala obalna gradska središta i druge pomorske potencijale Jadrana (Stražičić, 1989.). Međutim, isto kao i proteklih stoljeća,

[11] „Načertanije“ je program srpske nacionalne politike i prvi Politički program Velike Srbije, izdan kao tajni državni dokument 1844. (Garašanin, 1844.). Politička platforma je temeljena na pretpostavci sloma Turskog i Austrijskog Carstva te definira ujedinjenje svih srpskih zemalja i političku dominaciju nad svim južnoslavenskim narodima. Kao takva je postala podlogom za Memorandum SANU iz 1986.

[12] Rimskim sporazumom (27. siječnja 1924.) je nasilno zauzeta Rijeka postala talijanski teritorij. Time je Italija, uz Trst i Pulu, zauzela sve ključne luke na sjevernom dijelu Jadrana (Peričić, 1973.).

nije bilo dovoljnog razumijevanja za strateškу važnost i potencijale hrvatskoga dijela Jadrana. Na temeljima već započetih austro-ugarskih infrastrukturnih projekata (željeznička pruga Zagreb – Split), narednih godina se samo dijelom počelo s izgradnjom željezničkog i cestovnog povezivanja ali samo za putnički promet dok se za teretni promet nisu razvijali odgovarajući kapaciteti. Usporedno s komunikacijskim potrebama uvezivanja s unutrašnjosti, neophodno je bilo razvijati lučke potencijale. Međutim, pomorstvo se nije razvijalo planski jer nije bilo jasne strateške vizije novih jugoslavenskih vlasti kojom bi svoju nazočnost na Jadranu mogla bolje iskoristiti. Strategija gospodarskog razvoja hrvatskih i bosanskohercegovačkih područja koja se mogla temeljiti na pomorskim potencijalima Jadrana je ponovno zapostavljena. Srpska hegemonija i prethodna povezanost srpskoga gospodarstva s grčkim i rumunjskim lukama su uvjetovali sekundarni status jadranske orijentacije i stagnaciju hrvatskih jadranskih geostrateških planova (Stražičić, 1989.). Da bi se potakao razvoj pomorstva 1922. je osnovano hrvatsko društvo „Jadranska straža“ čiji je cilj bio kulturno, gospodarsko i opće unaprjeđenje jadranskih potencijala. Ti poticaji nisu bili dovoljni pa su se različiti oblici pomorstva hrvatskoj obali razvijalo spontano, na temeljima iskustva hrvatskih pomoraca, zbog potreba lokalnih obalnih zajednica i gotovo posve kolateralno na krilima dinamičnoga međunarodnoga pomorskog razvoja (Novak, 1962.; Stražičić, 1989.). Početci su bili vrlo teško jer su hrvatski brodari raspolagali s nedovoljnim materijalnim resursima. Predaja austro-ugarske mornarice u ruke hrvatskih časnika (kapetan bojnog broda Janko Vuković Potkapelski) kao rješenje nije prihvaćeno od sila Antante koje su zatražile predaju flote u talijanske ruke (Novak, 1962.). Hrvati su u sastavu novoustrojene jugoslavenske države dobili tek neznatni dio trgovačke i još manji udio ratne flote. Dvije značajne hrvatske luke, Rijeka i Pula, pripale su Italiji, a Italiji su pripale i vodeće brodarske tvrtke sa sjedištima u Trstu, Rijeci i Zadru. Naslijeđena trgovačka flota na preostalom dijelu hrvatske obale je uglavnom imala plovne jedinice namijenjene obalnoj plovidbi, a naslijeđena ratna mornarica je bila još manja, ukupno 15-tak brodova s vrlo slabom borbenom moći (*Viribus Unitis* najveća austro-ugarska, a zatim nakratko i hrvatska plovna jedinica, uništena je kukavičkim torpediranjem u Puli nakon završetka bojnog djelovanja). U takvim okolnostima kao vodeće hrvatsko pomorsko središte razvio se Split, a velik promet ostvarivan je u Sušaku koji je koristio željezničku vezu sa zaleđem i zapravo preuzeo funkciju koju je do tada imala riječka luka.

Kraj rata i stvaranje nove državne zajednice je značio novu etapu borbe hrvatskog naroda za samostalnu državu. Taj proces je trajao cijelo vrijeme postojanja jugoslavenske države, obilježene različitim stupnjevima velikosrpskog hegemonizma. Kulminacija hrvatskog nezadovoljstva se zbila nakon ubojstva Stjepana Radića u Skupštini u Beogradu nakon čega je uvedena diktatura. U Jugoslaviji su hrvatske političke snage pokušale zadobiti bolji položaj, a vrhunac tih nastojanja bilo je osnivanje Banovine Hrvatske 1939. godine. Međutim, u susjednim državama se postupno organizirala hrvatska politička emigracija koja nije bila zadovoljna rješavanjem hrvatskoga nacionalnog pitanja u okviru Jugoslavije (Antoljak, 1994.; Matković, 2004.; Ivanišević, 2010.; Magaš, 2013.).

Početkom Drugoga svjetskog rata, ratna mornarica Kraljevine Jugoslavije je imala zapovjedništvo u Beogradu koje su uglavnom činili srpski časnici bez pomorskih znanja i razumijevanja važnosti pomorskih snaga. Osim 6 naslijeđenih austro-ugarskih torpiljarki bilo je na raspolaganju 30-tak različitih brodova[13] što nije bilo dovoljno za suprotstavljanje jačoj ratnoj mornarici kao što je bila talijanska (Novak, 1962.). Pružajući tek simboličan otpor, ratna mornarica, uostalom kao i cijela kraljevska jugoslavenska vojska, doživljava slom i predaju za svega 12 dana.

Raspad Kraljevine Jugoslavije 1941. potaknuo je proglašenje Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Ta država, unatoč epitetu iz imena, s neznatnim elementima nezavisnosti, uspostavljena je kao satelitska političko-teritorijalna tvorevina, u svemu ovisna o nacionalsocijalističkoj njemačkoj i fašističkoj talijanskoj državi s ustaškim pokretom kao vodećom političkom organizacijom (Matković, 2004.; Magaš, 2013.). Stvaranje NDH se nakon Drugoga svjetskog rata tumačilo kao pristajanje hrvatskog naroda uz fašizam iako je zbog podređenog položaja Hrvata u prethodnim državnim zajednicama samo osnivanje bilo potaknuto težnjom hrvatskog naroda za vlastitom državom. Međutim, to se nastojanje s NDH nije ostvarilo kako je bila prvotna nada onih koji su njezino osnivanje pozdravili. Vezivanje na nacionalsocijalistički i fašistički režim bilo je pogrešno i pogubno. Stoga se na hrvatskim prostorima pod vodstvom Komunističke partije razvio antifašistički pokret protiv okupacijskih sila koji je bio znatno jači u odnosu na druge prostore i narode nekadašnje Kraljevine Jugoslavije (Antoljak 1994.; Magaš, 2013.). Prvi značajniji sukobi s okupatorom su organizirani upravo u primorskom dijelu Hrvatske. Nakon višestoljetnih borbi za opstanak i očuvanje životno važnog prostora na obalama Jadrana, Hrvati su bili ponovno suočeni s

[13] 1 stara laka krstarica „Dalmacija“, 4 razarača, 4 podmornice, 6 starih minopolagača, 4 manja minopolagača, 8 motornih torpiljarki, 2 mala torpedna čamca i jedna brod matica za hidroavione (Novak, 1962., str. 506.).

istim problemom pa se javio snažan otpor prema talijanskim okupatorima. Godine 1943. proglašena je nova država, socijalistička Jugoslavija, kao federalna državna organizacija u kojoj je Hrvatska bila jedna od federalnih jedinica. Još jednom u povijesti važnu geostratešku ulogu imao je otok Vis koji je svojim položajem omogućio uspostavu glavnog zapovjedništva jugoslavenskoga antifašističkog pokreta i veze s saveznicima.

Nakon Drugoga svjetskog rata Hrvatska se razvijala u okvirima socijalističke jugoslavenske države pa su je na pola stoljeća zaobišla dostignuća političke demokracije i tržišne ekonomije. Nacionalizacijom i konfiskacijom privatne imovine razvoj gospodarstva je politički usmjeravan i na državnoj razini planiran, bez uvažavanja realnih međunarodnih gospodarskih odnosa i kretanja. To je otežalo i razvoj pomorstva u obliku koji je razvijan stoljećima (Magaš, 2013.). Kolonizacija, preseljenja stanovništva uglavnom iz dinarskog prostora, izazvala je znatne demografske promjene i depopulaciju jadranske Hrvatske koja se u narednim desetljećima nastavila političkom i ekonomskom emigracijom. Vladajuće strukture iz Beograda s republičkim i regionalnim poslušničkim ekspoziturama upravljale su svim potencijalima bivše države pa tako i pomorstvom za koji uopće nije imala sposobnosti (Pavić, 1971.b). Najčešće se Jadran stavljao u poziciju zajedničkog (općeg) dobra. To, naravno, ne znači da nije bilo pokušaja strateškog planiranja u kojem bio i jadranski dio Hrvatske zadobio položaj kakav mu je s pravom pripadao. No, mnoge republičke inicijative iz Zagreba, posebno one vezane za infrastrukturne projekte na Jadranu, su odbačene s objašnjenjem da nije potrebno da Zagreb inicira te projekte koji mogu pričekati povoljnije ekonomske prilike. Istodobno je isticano da Jadran nije samo hrvatski nego prirodno dobro svih jugoslavenskih naroda i da, prema tome, o njemu treba brinuti „savezna“ vlast.

Jadransko more je u uvjetima hladnog rata i blokovske podjele predstavljalo dio tampon zone između vojnopolitičkih blokova (Pavić, 1971.b). Jugoslavenska ratna mornarica je nastojala razviti ratnu mornaricu sukladnu obrambenoj doktrini (Tešić, 1982.). Uz odgovarajuću strukturu ratne flote razvijane su značajne obalne topničke i druge vojne snage koje bi djelovanjem s kopna mogle doprinijeti obrambenoj pomorskoj moći (Novak, 1962.). Područje odgovornosti ratne mornarice bivše države je obuhvaćalo i kopneno zaleđe Dalmacije i Istre gdje je bila smještena ključna (zapovjedna i logistička) infrastruktura. S produbljivanjem ekonomske i političke krize u SFR Jugoslaviji 80-ih godina XX. st. vojnostrateški planovi, razvoj ratne mornarice i pomorske infrastrukture kao i teritorijalni

ustroj vojnih snaga Jugoslavenske narodne armije usmjereni su potrebama ostvarenja geostrateških interesa Srbije.

Povijesna srpska težnja za ostvarenjem izlaska na Jadransko more je dobila svoju potvrdu 1991. koju je obilježila vojna agresija i okupacija hrvatskih prostora od strane Srbije. Korištenje rata kao sredstva za ostvarenje geostrateških interesa prostorna je i politička dimenzija srpskih aspiracija s ciljem konačnog uništenja hrvatskoga jadranskog identiteta, te brutalne provedbe načela *damnatio memoriae*, u obliku brisanja tragova hrvatskoga povijesno-kulturnog naslijeđa. Velikosrpska agresija 1991. vođena je planski i sustavno a radilo se o izvedbenoj, završnoj fazi pokušaja ostvarenja vjekovnog sna življenja Srba u jednoj, teritorijalno što većoj Srbiji, uključujući većinu jadranskog prostora od Karlobaga do granice s Albanijom, prostorom koji se podudarao sa zapadnim dijelom nekadašnjega Osmanlijskog Carstva i kanonskom jurisdikcijom Pećke patrijaršije. U tom kontekstu je važno navesti koordinirano djelovanje osvajačkih srpskih snaga, potpomognutih dijelom rezidencijalnog stanovništva srpske nacionalnosti, usmjereno na osvajanje ciljanih područja i fragmentiranje hrvatskoga državnog teritorija. U okviru tih vojnih operacija organizirane su pomorske blokade hrvatske obale, otoka i luka na Jadranu koja su provedene u tri navrata tijekom 1991.

Obrambenim i oslobodilačkim Domovinskim ratom (1991. – 1995.) za neovisnost i cjelovitost hrvatske države protiv „velikosrpskih“ snaga (Jugoslavenske armije, političkog vrha Srbije i Crne Gore te brojnih paravojnih postrojbi čijim su djelovanjem oživljene najgore demonstracije upotrebe vojne sile), Hrvatska je obranila i oslobodila svoje povijesne prostore unutar međunarodno priznatih granica te nakon više stoljeća uspjela ostvariti svoju samostalnost. Na hrvatskom je primjeru posve potvrđena teza kako je nastanak država utemeljen na unutarnjoj koheziji naroda i stezi državnih službi (Creveld, 2012.).

Danas Republika Hrvatska, smještena između zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja, ima važnu geopolitičku i prometnu ulogu u Europi. Također, kao srednjoeuropsko-sredozemna zemlja ima važnu ulogu u stvaranju geostrateške stabilnosti na jugoistočnim granicama geopolitičkih regija srednje i jugoistočne Europe. Posebno značenje u tom kontekstu ima Jadransko more čiji velik dio pripada i Hrvatskoj (Magaš, 1997.). S obzirom na to da je članica EU i NATO, Hrvatska ima u potpunosti izmijenjen geopolitički položaj. Jadransko more kao NATO bazen znatno povećava dimenziju utjecaja Hrvatske na jugoistoku Europe i Sredozemlju. Međutim, iskustvo povijesnih utjecaja velikih sila, uključujući i rat kao

sredstvo ostvarenja geopolitičkih i geostrateških interesa, ukazuje na stalnu potrebu geopolitičkih i geostrateških promišljanja i traženja suvremenih i budućih rješenja u zaštiti hrvatskih nacionalnih interesa na Jadranu.

Višestoljetna borba za očuvanje hrvatskoga jadranskog pročelja potvrđuje tezu da niti jedna od hrvatskih regija nije u tolikoj mjeri utjecala na hrvatsku povijest koliko taj prostor. On je Hrvatskoj strateški važan razvojni resurs, tisućljetna poveznica sa sredozemnim kulturnim arealom i društveno-gospodarskim sustavom južne Europe te putem svojih prirodno geografskih značajki i kulturnih posebnosti jedna od najvažnijih odrednica hrvatskoga nacionalnoga i državnog identiteta.

5. FIZIČKO-GEOGRAFSKE OSNOVE JADRANSKE HRVATSKE U FUNKCIJI VOJNOSTRATEŠKOG PLANIRANJA

Hrvatska se geografskim smještajem nalazi između 13°30' i 19°27' istočne geografske dužine i između 42°23' i 46°33' sjeverne geografske širine s površinom od 56.594 km^2 (ne računajući pripadajući) i 2375 km kopnene granice. Kao primorska država, obuhvaća morski prostor nad kojim ima puni suverenitet (obalno more) površine 31.067 km^2. Duljina morske obale je 1880 km, a s obalom otoka ta duljina je 6278,4 km. Duljina morske granice je 948 km (Magaš, 2013.). Odnos hrvatskoga državnog morskog (31.067 km^2) i kopnenog (56.594 km^2) teritorija je nešto manje od 2:1 u korist kopna, međutim kada se pridoda prostor otvorenog mora (21.000 km^2) približan omjer je 1:1.

Fizičko-geografske značajke primorskog dijela Hrvatske potrebno je uvažavati u svim vidovima vojnostrateškog planiranja kao i u provedbi planiranih mjera i aktivnosti. Općenito, ciklus izrade određene strategije se odvija na način da analitičar izrađuje strategiju, donositelj odluka je potvrđuje te je provodi ili nalaže njezinu provedbu, a zatim promatra njezine učinke kako bi je dopunio (Dufourcq, 2017.). Temeljni pristup u vojnostrateškom planiranju zahtijeva da se osnovni elementi spoznaju po sadržaju i značaju preko činjenica koje u vremenu i prostoru bitno utječu na identitet i snagu obrane (Zdilar, 2001.). Komponente vojnostrateškog planiranja su određene obilježjima prostora u kojem se provode vojne operacije što se u vojnoj terminologiji naziva operativnim okruženjem. Iako u suvremenim pristupima vojnog planiranja postoje i druge komponente, kao što su elektromagnetska ili informacijska, u ovoj su disertaciji analizirane fizičke (prirodne), društvene (ljudske) i gospodarske značajke prostora.

Najbolja vojna strategija je biti uvijek jak (Clausewitz, 1997.). Međutim, biti jak je općenita stvar. Biti jači, dovesti se u bolji relativan odnos prema odgovarajućim čimbenicima, stvarna je poruka Clausewitzeve maksime. Da bi neka država bila jaka odnosno jača u odnosu na mogućega neprijatelja, prvenstveno treba poznavati svoje prednosti i nedostatke, mogućnosti i ograničenja, kako vojna tako i ukupna prostorna, odnosno geografska.

Cijeli prostor Hrvatske, u kontekstu vojnostrateškog planiranja, predstavlja ratište koje je pak dio južnoeuropskog i sredozemnog ratišta (Zdilar, 2001.). Međutim, granice ratišta se ne mogu shvaćati kao stroge crte jer ovise o situaciji koja se može različito razvijati na širem geografskom području. Vojnostrateška osjetljivost Hrvatske uzrokovana je oblikom državnog

teritorija koja se najviše očituje u suženom dijelu teritorija između Slovenije i BiH gdje zračna udaljenost iznosi samo 47 km, kao i u najjužnijem dijelu Hrvatske gdje je kopneni teritorij iznimno sužen, a i prekinut kod Neuma.

Stupanj analize utjecaja navedenih komponenti na provedbu vojnih operacija prvenstveno zavisi od zadaće te operativnih sposobnosti vlastitih i potencijalnih protivničkih snaga. Također, treba razmotriti slabosti i probleme u smislu da se, ako je to moguće, utječe na njih. Svaku od tih značajki bi trebalo posebno razraditi čime bi se upotpunio sustav obrambene moći Hrvatske, a isto tako uvidio značaj geostrateških čimbenika, odnosno, njihova uzajamnost u činjenju političke, a time i obrambene moći Hrvatske.

5.1. Geografski položaj i osnovne geostrateške značajke

Hrvatska kao sredozemna i srednjoeuropska država, izrazit je primjer dvojnosti geografskog položaja i prijelaznoga prostora s ključnom ulogom tzv. hrvatskog praga koji povezuje njezin panonski sa sredozemnim dijelom. Uzimajući u obzir načelo homogenosti geomorfoloških (reljefnih) obilježja, kao temeljne kriterije regionalne diferencijacije u Hrvatskoj se mogu izdvojiti tri velike prirodno geografske cjeline: panonska, dinarska (gorsko-planinska spojnica) i jadranska / primorska (Rogić, 1983.; Bognar, 1995.; Magaš, 2013.). Vertikalna i horizontalna raščlanjenost reljefa Hrvatske oblikuje dvije vojnostrateške cjeline: istočna (panonski krak) i južna (jadransko-gorski krak). Suvremena nodalno-funkcionalna (gravitacijska) regionalizacija koja polazi od fleksibilne i promjenjive stvarnosti odnosa među središnjim naseljima dijeli hrvatski državni teritorij na Kontinentalnu i Jadransku Hrvatsku (Magaš, 2013.), što je i formalno utvrđeno važećom statističkom regionalizacijom Hrvatske, koja je podijeljena na dvije NUTS II regije.[28]

Fizičko-geografski sadržaji mogu imati pozitivno i/ili negativno geostrateško značenje koje je kao takvo uglavnom konstantne naravi dok su društveni i gospodarski sadržaji, posebno politički, promjenjivi te se, na primjer, mogu kretati od dobrosusjedskih odnosa i suradnje do otvorenih sukoba (Pavić, 2010.). Interakcija spomenutih značajki i njihov ukupni utjecaj na geostratešku važnost je očigledna na primjeru Jadranske Hrvatske. Panonska,

[28] NUTS je akronim od fr. *Nomenclature des unités territoriales statistiques*. NUTS regije u Republici Hrvatskoj ili NKPJS – Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku Državnog zavoda za statistiku, odnosi se na teritorijalnu podjelu Republike Hrvatske za statističke potrebe, prema europskoj „Nomenklaturi prostornih jedinica za statistiku“.

dinarska (gorsko-planinska spojnica) i jadranska (primorska) Hrvatska su dijelovi većih megaregija: panonskog bazena, dinarskoga gorskog sustava i jadranskog bazena, a svaka od te tri cjeline samo djelomično zahvaća teritorij Hrvatske (Magaš, 2013.). Zbog te činjenice je za određivanje važnosti hrvatskog dijela tih cjelina nužan širi geostrateški pristup. Naime, u tako kompleksnom prostoru je važno definirati područje vojnostrateških interesa kao širi geografski prostor koji uključuje i prostor pod nadzorom (mogućih) protivnika i (mogućih) saveznika, a koje svojim obilježjima može utjecati na provedbu vojne operacije te se analizira podjednako detaljno kao i samo područje vojnih operacija.

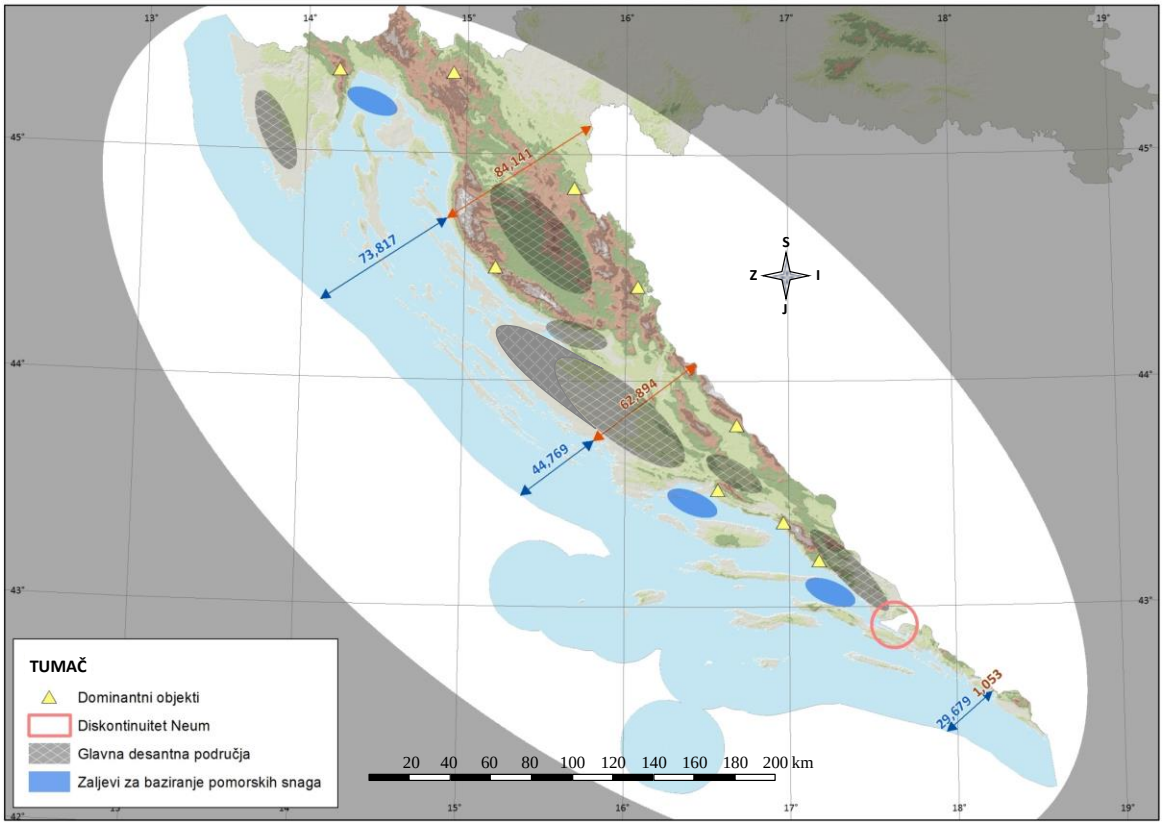
U okviru šireg područja (područje interesa) geografski objekti koji imaju utjecaj na geostrateške značajke jadranske Hrvatske su: Panonska nizina, srednja Europa, Padska nizina i sredozemni bazen s divergentnim smjerovima prema udaljenim prostorima (Bliski istok, Sueski kanal, Daleki istok te Atlantski bazen). Panonska Hrvatska, kao dio Podunavlja preko kojeg je Hrvatska povezana s ostalim dijelom srednje Europe, značajno je europsko geostrateško područje koje se naziva i „panonska vojnostrateška lepeza“ (Lozančić, 2011.). Osloncem na nju se šire radijalni pravci vojnostrateškog značaja od kojih su neki usmjereni i prema Jadranu. Padska nizina je veliki manevarski prostor koji omogućava akumulaciju strateških vojnih snaga i nadzor sjevernog Jadrana. Ključni vojnostrateški smjerovi su padsko-ukrajinski i panonsko-crnomorski (dunavski). Važno je uzeti u obzir da se jedan podsmjer padsko-ukrajninskog smjera pruža iz panonskog prostora prema Kvarneru.

5.2. Osnovne vojnostrateške značajke Jadranske Hrvatske

Jadran je prostor od iznimnog značaja u svim strateškim promišljanjima vezanim za cjelokupni hrvatski prostor, pa i u vojnostrateškom kontekstu. Od doseljenja Hrvata do danas Jadransko more je prirodna sastavnica i sudbinski važan dio hrvatskog teritorija (Magaš, 2013.). Povezanost jadranskog ratišta s kopnenim dijelom je povijesna, politička, fizičko-geografska i vojnostrateška činjenica.

S obzirom na prevladavajuću obrambenu doktrinu u Hrvatskoj (jer Hrvatska samo manjim dijelom participira u vojnim operacijama NATO-a izvan područja članica toga saveza), primarna je svrha najviših razina vojnoga planiranja definirati učinkovitu strategiju obrane. Ona je uvjetovana fizičko-geografskim, političkim i vojnim značajkama kao što su razmještaj, strukturiranje, opremanje i uporaba postrojbi, uređenje prostora i dr. (Zdilar,

2001.). Na strateškoj razini, svaki od navedenih čimbenika ima zaseban utjecaj na sadržaj vojne moći, a analiza istih omogućava definiranje općih utjecaja geografskih značajki na vojnu strategiju. Međutim, značajne razlike se pojavljuju na operativnoj razini na kojoj fizičke značajke okružja izravno utječu na djelovanje snaga. Na primjer, kopnene snage djeluju u različitom i mnogo puta u težem fizičkom okruženju nego zračne snage, a njihovo djelovanje je često uvjetovano i situacijom u zračnom prostoru. Uvjeti i metode djelovanja borbenih postrojbi se znatno razlikuju na kopnu, moru i zraku (Vego, 2017.b).

Slika 4. *Temeljni vojnostrateški objekti južnog kraka Hrvatske*
Izvor: podatci za digitalni model visina SRTM (Shuttle Radar Topography Mission) od NASA i NGA (National geospatial-intelligence agency); obrađeno u softwerskom alatu ArcGIS 10.4/ESRI.

Jedan od najvažnijih aspekata vojnostrateškog planiranja u jadranskom prostoru predstavlja utjecaj kopnenog prostora na pomorski prostor, odnosno utjecaj kopnenih operacija na pomorske operacije i obratno. Planiranje i izvođenje vojnih operacija u takvom prostoru je primarno usmjereno na nadzor morskog područja ali i s ciljem potpore kopnenim snagama (Tešić, 1982.; Vego, 2003.). S druge strane, pružaju se velike mogućnosti obrane pomorskog područja s kopnenim snagama. Veličina branjenih (morskih ili kopnenih)

područja ovisi o vrstama naoružanja (pomorskih i kopnenih snaga), ali još više ovisi o razvedenosti kopnene obale i otoka. U tom kontekstu, hrvatski dio obale Jadrana koja je izrazito razvedena, pruža iznimne mogućnosti multipliciranja borbene moći (borbenih funkcija i potencijala) te sveukupno u planiranju i provedbi vojnih operacija.

S obzirom na oblik kopnenog dijela državnog teritorija koji je na južnom kraku izrazito uzak, morski prostor nad kojim se proteže puni državni suverenitet (Slika 4.) osigurava proširenje operativno-strateške dubine (Pavić, 2010.) i mogućnost manevra čime u znatnoj mjeri utječe na prostorne obrambene mogućnosti. Prema jugu se širina kopnenog prostora smanjuje čime se odnos kopnenog i morskog prostora mijenja u korist morskoga državnog teritorija te se proporcionalno povećava vojnostrateška važnost morskog prostora.

Nedostatak vojnostrateške dubine koji se očituje u uskom kopnenom dijelu u značajnoj mjeri kompenzira hrvatski dio Jadrana što je jedna od ključnih vojnostrateških značajki tog prostora. S druge strane, savezнički dogovorena dubina postiže se na teritoriju susjedne BiH, s time da je to pitanje kompleksno ali istodobno i odlučujuće što su pokazali mnogi događaji iz obrambenoga Domovinskog rata. Primjerice, vojno-redarstvenoj operaciji *Oluja* prethodile su nužne pripremne vojne operacije u BiH koje su provedene nakon sporazuma hrvatskoga i bosansko-hercegovačkoga političkog vrha koordiniranog od strane međunarodne zajednice. Uostalom, vojno-redarstvenom operacijom *Oluja* spašen je zapadni dio BiH koji je bio u potpunom okruženju srpskih snaga i omogućeno je oslobađanje mnogih okupiranih dijelova BiH što je konačno rezultiralo završetkom ratnih operacija i sklapanja mirovnog sporazuma o toj susjednoj državi.

Dinarski gorski sustav ima obilježja karakteristična za planinska područja, a u hrvatskom prostoru geostrateški je važan tzv. hrvatski prag, reljefno najpogodniji prijelaz iz panonskog u jadranski prostor. Izgradnja suvremene autoceste i modernizacija željezničkih pruga dodatno olakšavaju pristup Jadranu iz srednjeeuropskih država. Hrvatski gorski prag jedan je od najvažnijih geostrateških elemenata razvoja Hrvatske u budućnosti te bi mogao značajno utjecati na konačno ostvarenje hrvatske jadranske orijentacije (Magaš, 2013.).

Važno je istaknuti planinske barijere na obali i zaleđu koje presijecaju prostor, a ujedno su ključni obrambeni objekti koji inicijalno oblikuju vojno-operativna područja. Također, treba imati u vidu vojnostrateški značaj ključnih planinskih prijevoja koji povezuju primorski i dinaridski prostor kao što su Vratnik, Baške Oštarije, Mali Alan i Prezid te značaj riječnih

dolina (Neretva, Cetina, Krka i Zrmanja) čiji nadzor je presudan u slučaju moguće vojne ugroze.

U geopolitičkom i geostrateškom kontekstu, posebnu važnost imaju državne granice (Flint, 2006.). Definirana i utvrđena granica osigurava veću „otvorenost“ granica te naposljetku otklanja geopolitički pritisak, a geostrateške probleme čini drugorazrednim. Iznimno nepravilan državni teritorij u obliku potkove, sastavljen od panonskog i jadranskog kraka, rezultira s velikom duljinom državne granice te sveukupno predstavlja sigurnosni i otežavajući geostrateški čimbenik. Hrvatska još uvijek nema utvrđene bočne granice teritorijalnog mora pa dijelovi akvatorija u kojem nije provedeno sporazumno razgraničenje povremeno, jačim ili slabijim intenzitetom, aktualiziraju te izazivaju ozbiljna međudržavna sučeljavanja. Poseban geostrateški problem čini diskontinuitet kopnenog dijela hrvatskoga državnog teritorija kod Neuma. Prekid kopnenog prostora, pritom s neusuglašenom granicom, u strateškim promišljanjima promatra se odvojeno od suverenoga pomorskog prostora iako isti djeluje kompenzirajuće i na taj nedostatak. U kontekstu vojnostrateškog planiranja navedene činjenice su osnovni razlog za jedinstveni pristup u odnosu na oba prostora (more i kopno), jer oni čine vojno-geografsku cjelinu.

Poseban značaj u vojnostrateškom kontekstu imaju prostori pogodni za pomorske i zračne desante (desantne osnovice) u varijantama prodora na hrvatskom ratištu i preko njega, zbog male operativne dubine (Zdilar, 2001.). Ravnokotarska pomorsko-desantna osnovica obuhvaća prostor od Privlake do Vodica i vrlo je povoljna za pomorske i zračne desante. Istarska pomorsko-desantna osnovica nalazi se u sklopu sjevernojadransko-panonskoga strateškog pravca. Neretvansko-dubrovačka pomorsko-desantna osnovica obuhvaća prostor poluotoka Pelješca, južnodalmatinskih otoka te obalu od Gradca do Dubrovnika, s Metkovićem u dubini. Zračno-desantnu osnovicu strateškog značaja omogućava prostor Like, a kao potpora sjevernojadransko-panonskom strateškom pravcu. No, njihovo aktiviranje došlo bi više do izražaja samo u eventualnom sukobu širih razmjera u ovom dijelu Europe.

Polazeći od procjene fizičko-geografskih čimbenika te imajući u vidu i šire geostrateško okruženje, na prostoru južnog kraka Hrvatske mogu se definirati sljedeća vojnostrateška područja: sjeverna i srednja Dalmacija, šire područje grada Rijeke te gorski prag. U Dalmaciji su glavni objekti gradovi Zadar, Šibenik, Split i Knin te prostor Ravnih kotara, a u širem području Rijeke to su grad Rijeka i otok Krk. Uz navedeno, objekti koji u određenim uvjetima

mogu poprimiti vojno-stratešku važnost su prostor Like, poluotok Istra te šire područje oko delte Neretve i grada Dubrovnika.

Planiranje kombiniranih kopneno-pomorskih operacija ojačanih sa zračnim snagama se nameće kao odgovarajuće vojnostrateško rješenje za područje južnog kraka Hrvatske. U tom se smislu planiraju i provode vojne vježbe Hrvatske vojske poput do sada prostorno najsveobuhvatnije i angažmanom snaga najsloženije vježbe *Velebit 18*. Razmatranja o međuodnosu i utjecaju kopnene i pomorske komponente prostora mogu dati odgovor na pitanje kako će prostor utjecati na strukturu snaga i koncept vojne operacije.

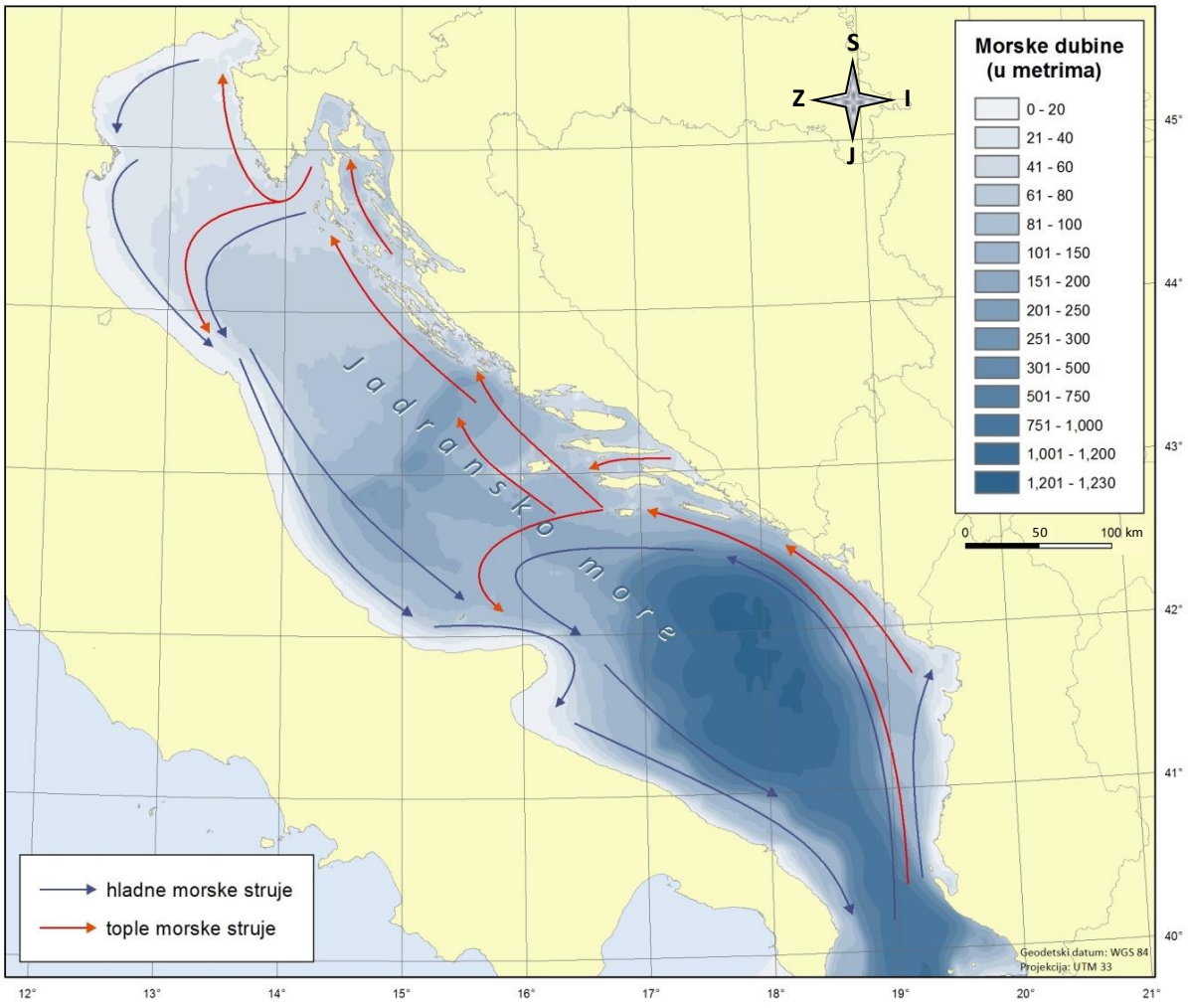
5.3. Utjecaj mora na vojnostrateško planiranje

Vojnopomorska geografija uključuje utjecaj mora i pomorskih potencijala, pomorski promet, mineralne i biološke resurse mora i njihov utjecaj na provedbu vojnopomorskih operacija. U vojnopomorskom smislu, jadranska Hrvatska koja obuhvaća morski, otočni i priobalni prostor prvenstveno osigurava operativno-stratešku dubinu uskom kopnenom području hrvatskoga južnog kraka. Utjecaj oceanografskih značajki, otoka i razvedenost obale čini temeljni predmet operativne analize. Međutim, u uvjetima uskoga ili poluzatvorenog mora kao što je Jadran važni element vojnostrateškog planiranja čine i mogućnosti utjecaja kopnenih operacija na pomorske i suprotno (Vego, 2003.).

Geografsko-gospodarski čimbenici (oceanografski, geološki, biološki, prometni, turistički i drugi potencijali) čine ambijentalnu vrijednost mora (Vego, 2017.a; Tešić, 1982.). Analiza fizičko-geografskih značajki mora obuhvaća sljedeće elemente mora: položajni, litoralni, hidrometeorološki, batimetrijski ali i oceanološki, sedimentološki, astronomski i geomagnetski (Tešić, 1982.). U vojnostrateškim analizama navedene značajke mora se ne proučavaju detaljno, međutim, važno je uzeti o obzir svaku od navedenih značajki u zavisnosti od obilježja i potreba tijekom vojnostrateškog planiranja.

U vojnostrateškom kontekstu, Jadranski bazen (Slika 5.) obuhvaća geografski prostor akvatorija Jadranskog mora uključujući podmorje, područje svih otoka i obalnog pojasa koji je u prirodno-geografskom i društveno-gospodarskom smislu kontaktni prostorni element s morem, u kojem se mogu provoditi mornaričke i amfibijske operacije, nadzor mora i vojnopomorska dominacija (Tešić, 1982.). Površina Jadranskog mora iznosi 138 595 km^2, prosječna je dubina 252 m, duljina 783 km, a prosječna širina otprilike 170 km. Najveća izmjerena dubina je 1233 m, 100 km južno od Dubrovnika. Sjevernije od crte Zadar – Pescara

more nije nigdje dublje od 100 m. Ukupna duljina obale Jadranskog mora iznosi 3839 km, a s otocima 8354 km od čega 6278 km ili 75% pripada Hrvatskoj (Roglić, 1962.; Cushman-Roisin i dr., 2010.; Magaš, 2013.).

Slika 5. *Karta dubina i morskih struja Jadrana*
Izvor: batimetrijski podataci HHI (Hrvatski hidrografski institut); obrađeno u softwerskom alatu ArcGIS 10.4/ESRI.

U suvremenim prilikama svjetske militarizacije more postaje sve važnijim poprištem (Pavić, 2010.) pa i Jadran treba promatrati u tom kontekstu. Zbog strateškoga borbenog dosega, pomorske snage su sve važnije za provedbu vojnih operacija i u dubljim dijelovima kopna. Flote kao pokretne baze umanjuju značenje statičnih kopnenih uporišta jer svojom pokretljivošću i mogućom raštrkanošću lakše izbjegavaju protivnički udar. U slučaju rata vojnopomorska moć je preduvjet za uspješnu provedbu operacija na kopnu (Vego, 2017.a). Vojnostrateški položaj Jadrana kao zaljeva koji je duboko uvučen u kopnenu masu, stvara

idealne mogućnosti za operacionalizaciju tih načela.

Velika horizontalna razvedenost obale, koja je jedna od glavnih odlika hrvatskoga jadranskog prostora, smještaj otoka i otočnih skupina na najvažnijim pomorskim putovima, prednost je kojom se ostvaruje nadzor po dubini, obrana prostora, kao i moguća imobilizacija dijela prostora i protivničke oružane sile (Tešić, 1982.). Pored toga, obalne raketne i topničke postrojbe mogu značajno utjecati na borbena djelovanja u akvatoriju upotpunjavajući borbeno djelovanje brodova, a otoci su vrlo pogodni za realizaciju tog načela. Na tome se desetljećima zasnivala vojna doktrina JNA, s obzirom na možebitnu ugrozu s otvorenog Jadrana (u pretpostavljenoj konfrontaciji s članicama NATO-a, posebno s Italijom), pa su na gotovo svim otocima vanjskoga niza i većim pučinskim otocima bile instalirane mnoge topničke i raketne bitnice. Međutim, tijekom obrambenoga Domovinskog rata one uglavnom nisu imale nikakvu ulogu jer je glavni smjer ugroze dolazio s kopna što je mjestimično rezultiralo inverzijom: s pojedinih topničkih bitnica na vanjskim otocima hrvatske obrambene postrojbe djelovale su po neprijateljskim postrojbama na kopnu (npr. sa Žirja na agresorske oklopničke postrojbe koje su napredovale prema Šibeniku).

Otočni nizovi povećavaju operativnu dubinu prostora i čine prirodnu prepreku pristupu obali. Prostorni raspored otoka u tri longitudinalna niza s vanjskim strmim obalama (Roglić, 1962.; Tešić, 1982.) omogućavaju mrežastu strukturu borbenog rasporeda i hidrometeorološku zaštitu unutrašnjih obalnih prostora. Paralelni raspored i gustoća otoka s malim međusobnim udaljenostima pridonosi otpornosti (čvrstoći) obrane, a protivniku je potreban angažman masovnih snaga da bi kontrolirao tako veliki broj otoka. S druge strane, veliki broj otoka i uvala omogućava prikriveno iskrcavanje i po potrebi formiranje privremenih diverzantskih baza. S obzirom na brojnost otoka i razvedenost obale, pomorsko diverzantska djelovanja se mogu izvoditi u skoro cijelom akvatoriju. Pučinski otoci (Vis i Lastovo) imaju važnu vojnopomorsku ulogu jer omogućavaju uspješni nadzor južnog i srednjeg Jadrana, a analogno tome je i istureni položaj Istre koji omogućava nadzor sjevernog dijela Jadrana (Novak, 1962.; Tešić, 1982.). Vojnopomorsko značenje Visa je jadranska povijesno-geografska konstanta još od staroga vijeka.

Dijelovi obale koji nisu zaštićeni otocima (zapadna Istra, rogozničko primorje i obala južno od Dubrovnika) su otvorena obala s izravnim pristupom s mora (Roglić, 1962.; Tešić, 1982.). Otvoreni pristupi obali pružaju najpovoljnije uvjete za djelovanje protivničkih pomorskih snaga. Za djelovanje podmornica je pogodan prostor gdje su dubine velike pa je

lakši manevar tih plovnih jedinica, međutim, težišta podmorničkih djelovanja se mogu očekivati na prilazima s otvorenog mora, na plovnim rutama i prilazima glavnim lukama.

Uz otoke, snazi obrane značajno pridonose planine koje se nalaze uz obalu (Velebit, Mosor, Kozjak i Biokovo) te njihov relativno strmi obalni rub. Zaljevi, posebno oni većih kapaciteta koji se mogu relativno lako braniti, kao što su bazen između kopna i otoka Krka, Podvelebitski kanal, Novigradsko i Karinsko more, Kaštelanski zaljev i Neretvanski kanal, također imaju iznimnu vojnopomorsku važnost (Novak, 1062.; Tešić, 1982.). Slično obrambeno značenje imaju tjesnaci koji omogućavaju baziranje i manevriranje pomorskih snaga po unutarnjim pravcima.

Važan dio vojnopomorske analize se odnosi na morsko dno zbog sidrenja brodova, djelovanja podmornica te miniranja i razminiranja. Dubine Jadranskog mora važan su element koji uzima u obzir kod planiranja i provedbe podmorničkih djelovanja.

Temperatura, salinitet, prozirnost, morske struje i morske mijene Jadranskog mora nemaju značajni utjecaj na provedbu vojnih operacija jer ekstremni rasponi njihovih vrijednosti nisu takvi da bi značajnije otežali manevriranje vojnih snaga. Međutim, veći valovi, uzrokovani burom, tramontanom i jugom, mogu biti ograničavajući čimbenik u provedbi pomorskih operacija posebno kada je u pitanju uporaba borbenih sustava i opreme.

Unutar jadranskog bazena mogu se izdvojiti srednjojadranska i otrantska podmorska uzvisina te jabučka i južnojadranska podmorska zavala. Sjeverozapadni dio podmorja ima dubine do 100 m. Jugoistočni dio podmorja Jadrana je manji, međutim, tu su najveće dubine, a s time i najveći obujam morske vode te značajna staništa mnogih morskih organizama. Temperatura morske vode pri površini iznosi 9 °C – 13 °C u veljači, a 22 °C – 25 °C u kolovozu. Salinitet mora povećava se od sjevera (38‰) prema jugu (38-39‰). U sjevernom dijelu Jadrana salinitet je niži zbog dotoka velike količine kopnenih voda, najviše rijekom Po. Boja mora uglavnom je modra što je odraz neba dok je morska voda bez boje, a prozirnost se povećava od obale prema pučini, u prosjeku iznosi 20 m – 33 m, a najveća je 56 m (Cushman-Roisin i dr., 2001., Magaš, 2013.). Morske su struje, kao dio sredozemnog sustava, slabe (brzina je između 10 cm/s i 20 cm/s) i nemaju značajnog utjecaja na plovidbu.

Morske se mijene (plima i oseka), s obzirom na vertikalnu razliku visokih i niskih voda, povećavaju od juga (15 cm – 20 cm) prema sjeveru (oko 80 cm). Njihova je amplituda mala i stoga ne utječu na organizaciju pomorskih aktivnosti i drugih oblika vrednovanja obalnoga prostora (posebno u smislu izgradnje lučke infrastrukture i drugih objekata). U međuotočnim

kanalima u vrijeme živih morskih mijena, za sizigija, brzina struja morskih mijena je veća od glavnih tokova jadranskih morskih struja (Cushman-Roisin i dr., 2001., Magaš, 2013.). Može dostići brzinu i do 3 čv, ali ni tada ne utječe na brzinu plovidbe brodova kojima se koriste ratna mornarica i obalna straža te brodice pomorske policije i lučkih kapetanija jadranskih država.

Valovi, kao vanjsko fizičko obilježje mora uzrokovano vjetrovima, su česta pojava na Jadranu. Najvažniji vjetrovi za razvoj valova su bura, tramontana i jugo. Valovi bure su najjači i najčešći u Velebitskom kanalu i Kvarneru međutim, uzduž hrvatske obale nemaju visinu orkanskih valova (2 m – 2,5 m) dok najveću visinu dostižu na kraju staze, tj. pred talijanskom obalom (do 5 m). Zbog čestih promjena smjera i intenziteta bura stvara vrlo opasne valove, a uz to se kao popratna pojava stvara „dim“ mora koji smanjuje vidljivost i dodatno otežava plovidbu. Tramontana i jugo zbog ravnomjernog puhanja stvaraju pravilne duge valove s prosječnim visinama na otvorenom moru od 2,5 do 4,5 m (Bićanić i dr., 2001.; Cushman-Roisin i dr., 2010.; Magaš, 2013.). Najveća je visina valova u Jadranskom moru izmjerena za juga i na otvorenom moru sjevernoga Jadrana iznosi oko 10 m. U navedenim okolnostima u kojima je zbog valova ograničeno djelovanje pomorskih snaga do izražaja dolazi vojnostrateški značaj razvedenosti obale s brojnim zaljevima i kanalima koji pružaju zaštitu i omogućuju manevar snaga (Tešić, 1982.).

Otvoreno more je glavno područje vojnopomorskih operacija, glavni borbeni prostor za provedbu strateškog manevra snaga. Međutim, otvoreno more omogućava rano otkrivanje pomorskih snaga, pri čemu se treba uzeti u obzir djelovanje podmornica koje nije moguće otkriti klasičnim sredstvima. Pored otvorenog mora, ključni čimbenici planiranja vojnopomorskih operacija na Jadranu su: obalna područja, obližnji kopneni planinski oblici i sustavi te obalna infrastruktura. Ratna situacija na Jadranskom moru, izrazito uskom moru, najviše zavisi od odnosa kopnenih i pomorskih snaga (Vego, 2003.). Zbog toga, veliki dio analize treba biti fokusiran i na ostala obilježja obale i otoka kao što su logistički potencijali i infrastruktura.

5.4. Utjecaj kopnene komponente na vojnostrateško planiranje

Zemljište ima veliko značenje u ratovanju i često presudan utjecaj na borbene aktivnosti (Clausewitz, 1997.; Gartner, 1999.). Analiza kopnenog dijela ratišta je najkompleksnije

područje planiranja, osobito na operativnoj razini, uzimajući u obzir mnoštvo varijacija (i komponenti) svakog pojedinog dijela zemljišta (Zdilar, 2001.; Pahernik i Kereša, 2007.). Bojište ili borbeni prostor uključuje područje odgovornosti dodijeljeno postrojbi, okolno zemljište koje može utjecati na operaciju i zračni prostor iznad njega. Pored toga, provedba glavnih operacija zahtjeva dovoljno fizičkog prostora za pojedine snage da mogu slobodno manevrirati (Vego, 2017.b).

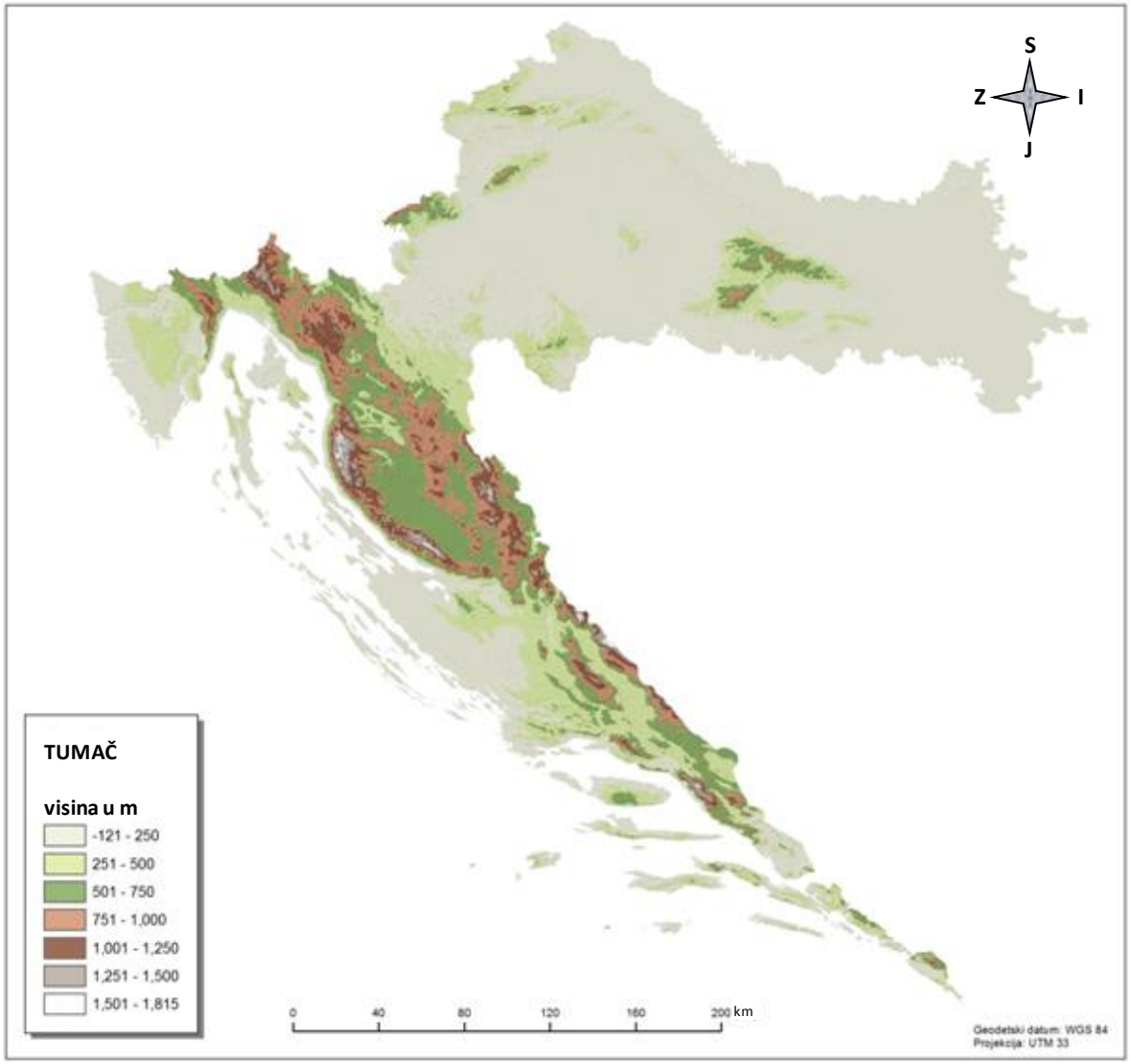
Uža analiza obuhvaća isključivo područje operacije, a osnovni elementi obuhvaćaju ključni (dominantni) teren i avenije (koridore) prilaza, mogućnosti promatranja i polja vatre zatim prikrivanje i zaklone te prepreke. Manevarske (terenske) mogućnosti su temeljno polazište u procesu vojnostrateške analize i planiranja. Uz analizu prohodnosti reljefa važna je i kompleksnija analiza glavnih zemljišnih objekata s obzirom na različita geomorfološka obilježja, klimu, hidrološka obilježja, biljni pokrov i prometnu infrastrukturu. Na sljedećoj razini analize nužno je razmotriti interakciju i kombinirane učinke tih čimbenika koji za posljedicu imaju znatne promjene u operativnom okružju (npr. meteorološki uvjeti i njihov učinak na terenske mogućnosti manevriranja i drugih kritičnih djelovanja). Ukupna prosudba terenskih uvjeta je podloga za zaključna razmatranja utjecaja kopnenog okružja na provedbu vojnih operacija vlastitih ali i protivničkih snaga.

Kvalitetna analiza pruža odgovor na pitanje koji oblik operacije može najbolje iskoristiti mogućnosti koje nudi prostor te kako isti utječe na protivnikova borbena djelovanja (Zdilar, 2001.). Međutim, važno je naglasiti da analiza fizičko-geografskih značajki prostora nije osnovna metoda u procesu vojnostrateškog planiranja već samo podloga za završni plan vojne operacije.

5.4.1. Reljef

Reljef Hrvatske je po načinu postanka i zastupljenosti reljefnih oblika prostorno neujednačen s temeljnim obilježjem iznimne raznolikosti reljefnih oblika na malom prostoru (Bognar, 1987.; Magaš, 2013.), što se može uvidjeti već i pri analizi osnovnih hipsometrijskih odnosa (Slika 6.).

Oblici reljefa i geomorfološki procesi uvjetuju raspored stanovništva i gospodarske djelatnosti. Potreba za funkcionalnim korištenjem prostora sugerira znanstveno vrednovanje reljefa u svakodnevnom korištenju ali i za potrebe obrambenog planiranja.

Slika 6. *Pojednostavljena hipsometrijska karta Hrvatske*
Izvor: podatci za digitalni model visina SRTM (Shuttle Radar Topography Mission) od NASA i NGA (National geospatial-intelligence agency); obrađeno u softwerskom alatu ArcGIS 10.4/ESRI.

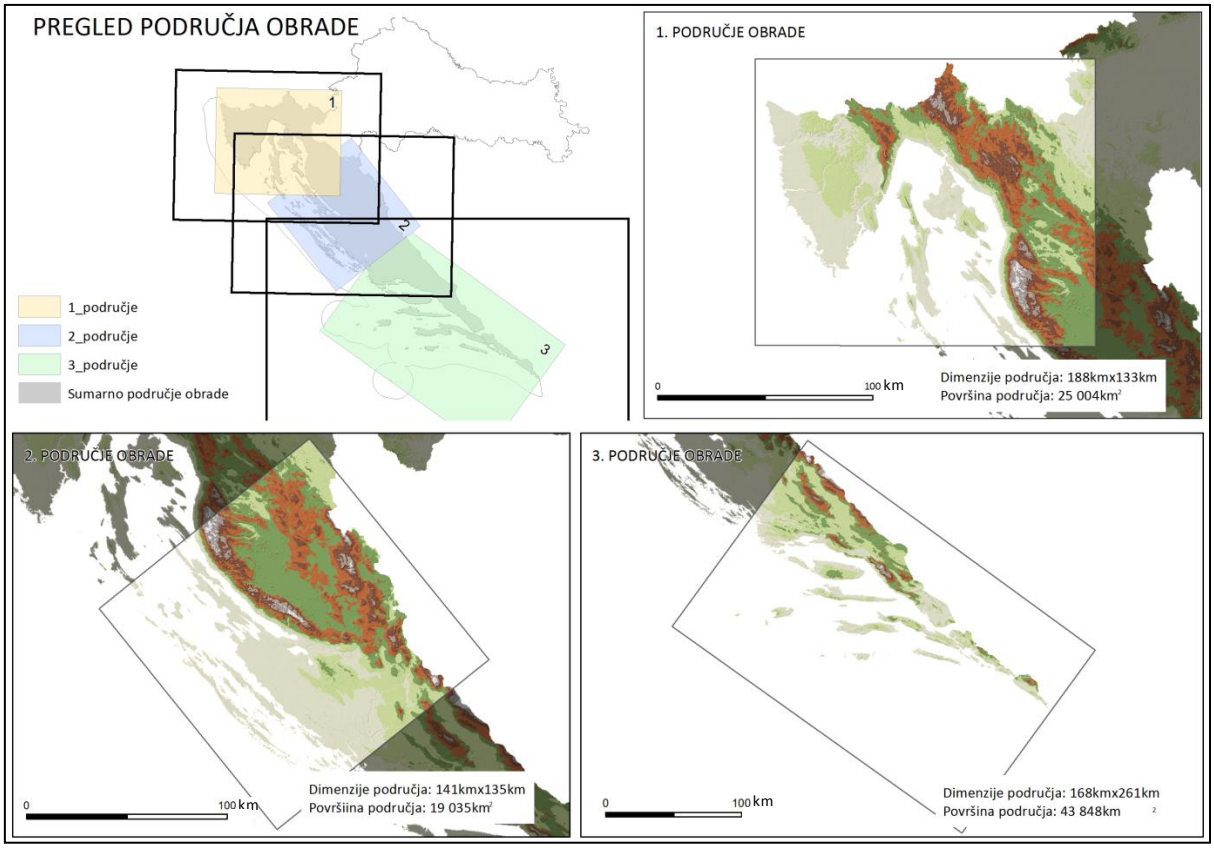
Reljef, osobito njegova horizontalna i vertikalna raščlanjenost, ima negativnu ulogu u smislu kompaktnosti hrvatskoga državnog prostora (Bognar, 1987.; Magaš, 2013.; Zdilar, 2001.). Južni hrvatski krak zauzima oko 46 % ukupne površine Hrvatske, a veći dio kopnenog dijela tog prostora obilježava planinsko-brdski reljef. Prirodno-geografska cjelina gorske Hrvatske s relativno malim udjelom u geografskom sastavu ima izniman učinak na reljefnu homogenizaciju.

Gorska (dinarska) Hrvatska je izrazito raščlanjeno područje pretežno visokih i srednjih planina i planinskih visoravni koje se uglavnom protežu pravcem sjeverozapad – jugoistok. Prema jugoistoku se širi u krško područje Like koju čine velike međugorske zavale (Ličko, Gacko i Krbavsko polje). Prema sjeveroistoku i jugozapadu prostor Like je omeđen

planinskim hrptovima Velebita, Kapele i Plješivice. Područje Gorskog kotara djeluje poput jedinstvenoga gorskog bloka u kojem su najviše izdignuti dijelovi oblikovani u gorske hrptove Velike Kapele i Risnjaka (Bognar, 1987.; Lozić, 1995.; Magaš, 2013.).

Uski državni teritorij i gorski prag su obrambeno osjetljivi prostori. U određenim borbenim okolnostima može doći do presijecanja državnog teritorija što predstavlja problem strateške razine (Magaš, 2013.). Za obranu navedenih područja ključni vojnostrateški značaj ima prostor Like koja pruža mogućnosti manevra većih vojnih formacija, a pogodna je i za provedbu zračnog desanta. Lički prostor je reljefno izoliran Velebitom prema primorskoj Hrvatskoj, a Malom i Velikom Kapelom prema ostalom dijelu Hrvatske pa može biti samostalna operativna cjelina. Tu izolaciju umnogome je smanjila moderna prometna infrastruktura, posebno autocesta A1 i mnogi tuneli, posebno Mala Kapela i Sv. Rok. Međutim, prometna je infrastruktura u ratnim prilikama izrazito osjetljiva pa tada do izražaja dolazi prostorna organizacija uvjetovana fizičko-geografskim obilježjima. Značenje tog prostora treba promatrati i u odnosu na granicu s Bosnom i Hercegovinom te u sklopu jugoistočno-europskog ratišta. Planinsko područje djeluje na dvojak način. Prohodnost je ograničena, a tamo gdje postoji zahtjeva više napora i usporava kretanje. Druga važno obilježje je da pojedine točke nadvisuju druge što uvjetuje veliku podjelu (razdvojenost) snaga na planinskom terenu (na što je kao na problem ukazivao još i Clausewitz, 1997.; Chaliand, 1994.).

Glavne reljefne oblike primorske Hrvatske čini planinski niz Dinare i Kamešnice s kojima se paralelno pružaju Svilaja i Promina, a uz obalu to su Učka, Velebit, Kozjak, Mosor i Biokovo te na krajnjem jugu Snježnica. Visoki planinski blok u zaleđu djeluje kompenzirajuće na uski prostor i negativne obrambene strane izduženoga i uskog oblika hrvatskog juga, a posebno u uvjetima napadnih djelovanja s prostora „dinarske geostrateške tvrđave“ (Lozančić, 2011.). Međutim, treba uzeti u obzir i planinske masive u obalnom području koji se pružaju uzduž obale kao geografske barijere koje razdvajaju prostor (Roglić, 1962.; Magaš, 2013.). U vojnostrateškom smislu, planinski masivi kao dominantni objekti važna su osnova za provedbu obrambenih djelovanja, otežavaju prodiranje prema moru iz dubine kopnenog zaleđa ali i olakšavaju obranu kopna od eventualne ugroze s mora. Iznimku čine tuneli kroz Velebit (Sv. Rok, Prezid) i Biokovo (Sv. Ilija), ali njih je lako blokirati pa je u slučaju ugroze moguće umanjiti ili posve zaustaviti prometnu propusnost na tim prometnim pravcima.

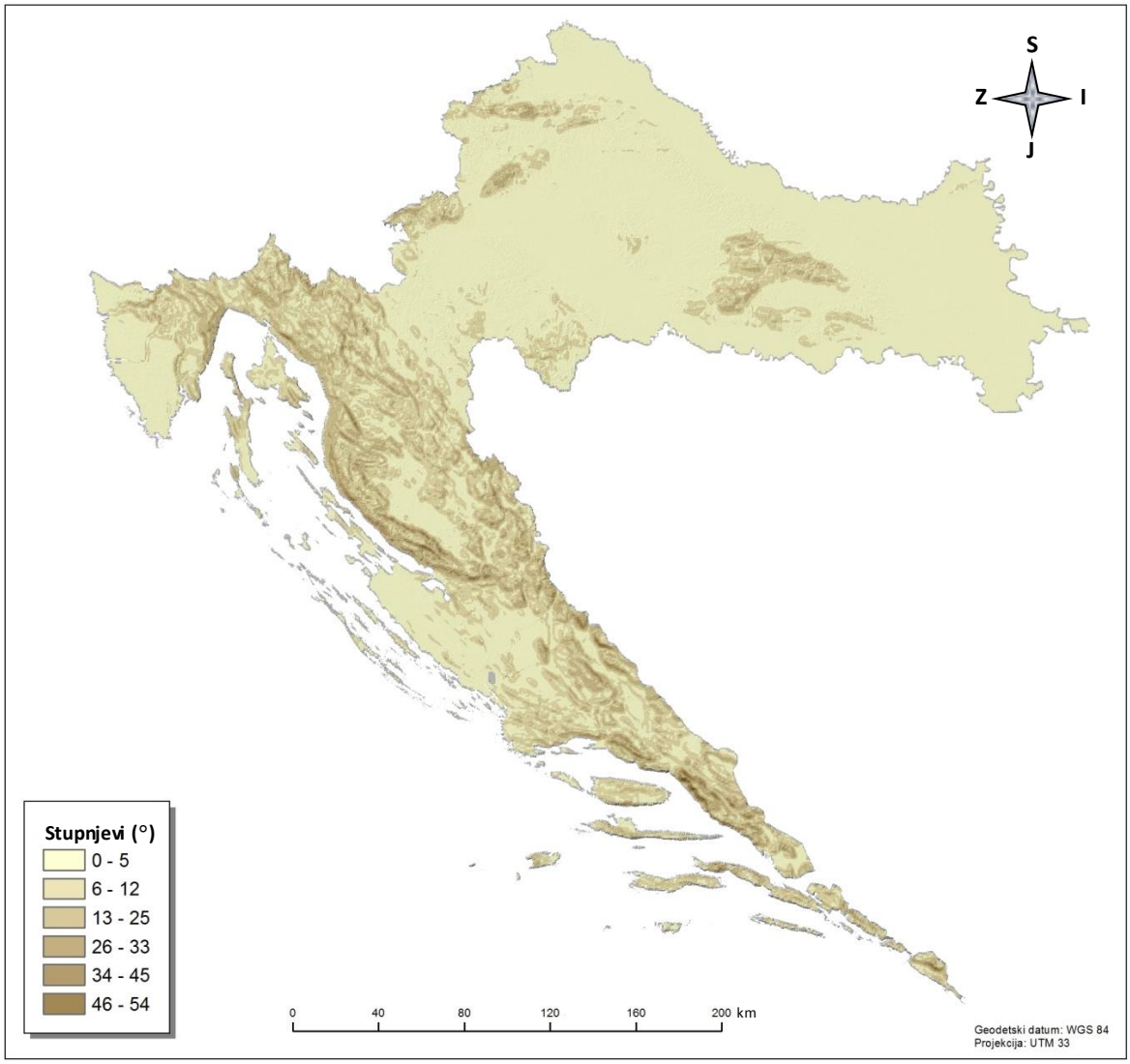

Slika 7. *Obrada reljefa Jadranske Hrvatske*
Izvor: podatci za digitalni model visina SRTM (Shuttle Radar Topography Mission) od NASA i NGA (National geospatial-intelligence agency); obrađeno u softwerskom alatu ArcGIS 10.4/ESRI.

Nizinski primorski pojas uz obalu je uglavnom vrlo uzak i može se obilježiti kao relativno povoljan manevarski prostor. Ravničarski prostori u zaobalju, kao što su unutrašnjost Istre, polja u Lici, Ravni kotari te Sinjsko, Imotsko i Vrgoračko polje povoljni su za provedbu kopnene operacije. Procjena prohodnosti teže borbene tehnike ili procjena tenkoprohodnosti ovisi o međuodnosu osnovna tri parametra: nagiba, obilježja borbene (mobilne) tehnike i brzine kretanja. Tenkoprohodnost je osim Istre i Ravnih kotara vezana uz veća krška polja i komunikacije prema unutrašnjosti. Donjeneretvanski prostor prožiljen je rukavcima i umjetnim kanalima uz ušće Neretve, a dijelom je i zamočvaren i ujezeren pa je teže prohodan i manje pogodan za razvoj većih kopnenih operacija.

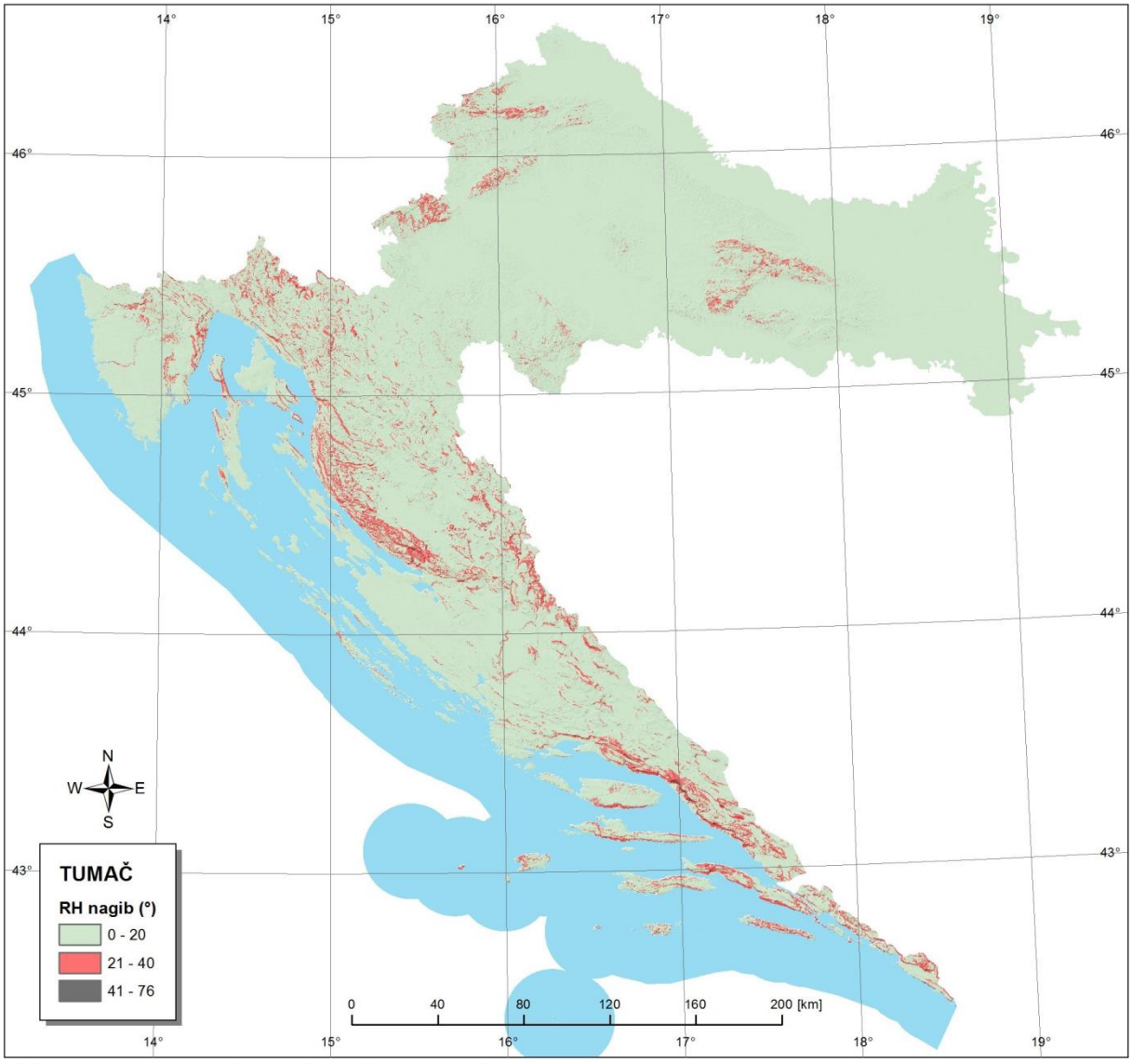
Opća obilježja dinaridskog prostora su ispresijecanost terena, paralelno pružanje osnovnih morfostruktura, teška prohodnost i slaba komunikativnost (Roglić, 1962.; Bognar, 1987.; Tešić, 1982.). Međutim, u uskom kopnenom prostoru, zbog oblika i dimenzija operativnog prostora, reljefna obilježja imaju iznimni obrambeni značaj. Na taktičkoj i operativnoj razini, reljef nepovoljno utječe na vojna djelovanja zbog ograničene komunikativnosti i manevra. Posebno su otežani uvjeti pokreta snaga te zaštite i logističkog

osiguranja ljudstva i tehnike u zimskom razdoblju. Ograničene su mogućnosti topničke i inženjerijske potpore. Uz navedeno, vertikalno raščlanjeni reljef ograničava uporabu ključne borbene tehnike kao što su tenkovi i druga oklopna sredstva te usložnjava ustroj i organizaciju postrojbi. Isto tako, zbog velike raščlanjenosti reljefa otežan je i sustav zapovijedanja i nadzora koji koristi zapovjednik u planiranju, usklađivanju, uporabi i nadzoru snaga osiguravajući time izvršenje zadaće. Pored toga, zbog manevarskih ograničenja i logističke potpore potrebno je angažirati helikopterske snage. U takvom prostoru, osnovu adekvatne strukture namjensko organiziranih snaga bi sačinjavalo: pješaštvo opremljeno i uvježbano za pomorske desante, ojačano manjim oklopno-mehaniziranim snagama te snažnom inženjerijskom i topničkom potporom.

Slika 8. *Karta nagiba padina kopnenog dijela Republike Hrvatske*
Izvor: podatci za digitalni model visina SRTM (Shuttle Radar Topography Mission) od NASA i NGA (National geospatial-intelligence agency); obrađeno u softwerskom alatu ArcGIS 10.4/ESRI.

Padine su jedan od bitnih geomorfoloških elemenata (Roglić, 1962.; Bognar, 1987.; Lozić 1996.; Magaš, 2013.) pa su zbog toga važan predmet vojne analize terena, a vrlo su zastupljene u području južnoga hrvatskog kraka. Padine većega nagiba su ograničavajući (restriktivni) čimbenik i jedan od važnijih elemenata operativnog okružja koji usporava ili ometa pokrete, odnosno manevar (Zdilar, 2001.). Međutim, restriktivni čimbenici obuhvaćaju i druge geografske objekte (elemente) koji ograničavaju, usporavaju ili ometaju pokrete, odnosno manevar vojnih snaga kao što su biljni pokrov, vode i zapreke oblikovane djelovanjem čovjeka.

Slika 9. *Karta nagiba Jadranske Hrvatske*
Izvor: podatci za digitalni model visina Google Maps; obrađeno u softwerskom alatu ArcGIS10.4/ESRI.

Karta nagiba terena neke veće površine (npr. lista topografske karte), omogućava brzo, pregledno i točno određivanje morfometrijskih značajki padina. Struktura nagiba južnog kraka

Hrvatske (Slika 8.) pokazuje da je na tom prostoru mali udio nagiba do 5°, dok je kategorija nagiba do 12° vrlo rasprostranjena (padine pobrđa, otočnih gora te gorskih masiva). Vrijednosti nagiba do 33° obilježje su jako nagnutih terena, najčešće su to padine pobrđa, otočnih gora i gorskih masiva, dok su vrlo strmi tereni, s nagibima do 55° i većim, najraširenij u području dinaridskih planina (Bognar, 1987.; Lozić, 1996.; Magaš, 2013.).

Strmiji teren je izuzetno važan za mobilnost snaga te se može pokazati prezahtjevan za uporabu borbene tehnike i kao ograničavajući čimbenik pri uporabi pješaštva. U vojnim analizama, načelna podjela nagiba je sljedeća: nagib do 30% (do 17,1°) općenito se smatra prohodan, od 30 do 45% (od 17,1° do 25,7°) ograničeno prohodan, a veći od 45% (od 25,7°) neprohodan za gotovo sva vozila.

S obzirom na kriterije prohodnosti korištene u vojnim analizama terena (Slika 9.), te zastupljenost i ograničavajuće obilježje padina, može se zaključiti da je južni krak Hrvatske većim dijelom prohodan samo za pješačke snage. Odnosno, izrazito je ograničavajući za oklopno-mehanizirane i motorizirane postrojbe.

U vojnim planiranjima vrijednostima nagiba padina ne može se pristupati jednostrano jer one imaju različito značenje pri napadnom borbenom djelovanju od onoga pri obrambenim djelovanjima. Velik nagib padina, osobito kada su obrambeni položaji na većim nadmorskim visinama u odnosu na napadačke postrojbe, pridonose obrani, a kada je riječ o napadnom djelovanju izrazito su ograničavajući čimbenik. Svakako, u terenima s velikim nagibom padina neophodne su značajne snage inženjerijske potpore pa u procesu planiranja i provedbe vojnih operacija u takvom području njima treba dati odgovarajuće značenje.

5.4.2. Geološke i pedološke značajke

Na strateškoj razini utjecaj geološkog i pedološkog sastava i građe se najviše ogleda preko mineralnih sirovina, posebno sa stajališta nacionalno važnih resursa (energetika, poljoprivreda, graditeljstvo i dr.). Međutim, iznimna je važnost istih i za planiranje obrambenih priprema u smislu osiguranja obrambenih pričuva te planiranja i provedbe vojnih operacija (Zdilar, 2001.).

U pripremi i provedbi vojnih operacija vrlo je značajna vrsta stijena. Na području južnog kraka Hrvatske najraširenije su sedimentne (taložne) stijene s više od 95% zastupljenosti (Magaš, 2013.). Vezane i homogene sedimentne stijene omogućuju prohodnost na dijelu hrvatskoga primorskog prostora s manjom vertikalnom raščlanjenošću (posebno na sjevernodalmatinskoj zaravni), dok klastične stijene, posebno u zaravnjenim ili blago valovitim zonama fliša (u Istri, dijelovima Ravnih kotara, u kaštelanskom području) te pijeska i mulja (u donjoneretvanskom kraju), smanjuju prohodnost tenkovima i drugoj težoj mobilnoj vojnoj opremi.

Na prostoru južnog kraka Hrvatske tla su određena karbonatnom vapnenačkom i dolomitnom podlogom (Magaš, 2013.). U dinaridskom prostoru, dominantna tla čine različiti tipovi rendzine s izraženim slojem humusa u zonama akumulacije, odnosno na položajima s bujnijom vegetacijom i većom količinom površinskih voda. Tla su plića i siromašnija hranjivim tvarima na predjelima s većim nagibima padina gdje su izraženi različiti geomorfološki procesi mehaničkoga trošenja. U prostoru jadranske Hrvatske prevladavaju kamenjarska skeletna zemljišta. U većim krškim poljima je karakteristična pojava fluviosola i močvarnih glejnih tala. Na reljefno zaštićenijim dijelovima zaravni očuvale su se veće površine crvenice međutim, na strmim padinama je intenzivna denudacija uvjetovala pojavu goleti s prevlašću kamenjara (Martinović, 2000.).

Utjecaj tla na prohodnost (manevar snaga), inženjerijsko utvrđivanje, paljbeno djelovanje, zaštitu snaga, vojne građevinske radove, opremanje vojnih postrojba i slično je višestruk (Zdilar, 2001.). Dakle, struktura i sastav tla imaju značajan utjecaj na pripremu i uređenje ratišta te na provedbu ratnih djelovanja, kao i na opremanje i naoružanje, obuku i taktiku uporabe snaga.

Vojni aspekt važnosti tala prvenstveno obuhvaća prometnu „nosivost“ tla kao i varijable tala pod utjecajem meteoroloških elemenata. Primarni značaj tala se odnosi na jačinu podloge odnosno sposobnost tla da izdrži određeni pritisak i omogući pokrete vozila i ljudi. S obzirom

na nagibe padina na južnom kraku Hrvatske (Bognar, 1996.), također je važno obilježje skliskost podloge odnosno mogućnost vučne sile i držanje smjera.

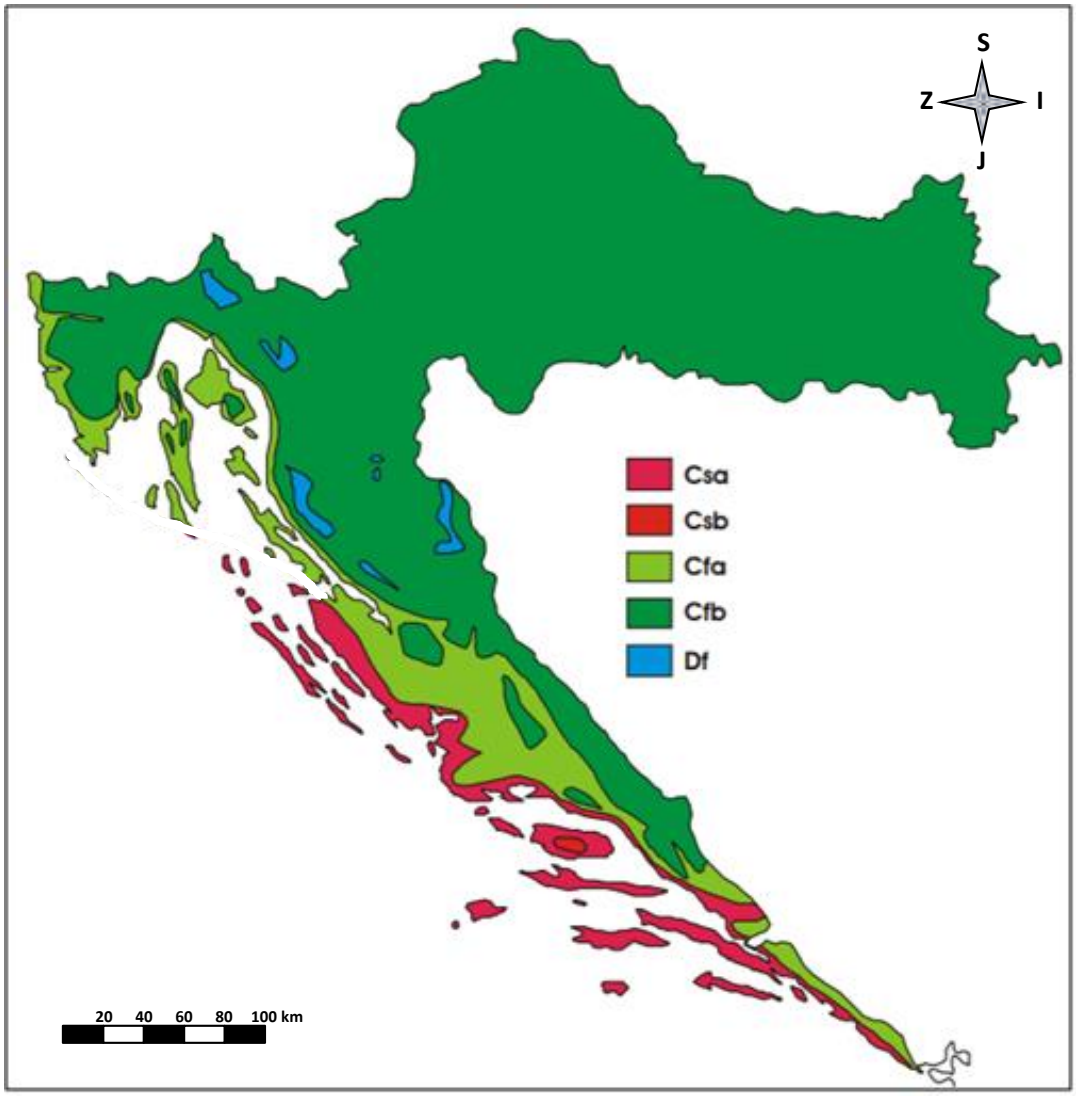
Tri osnovne značajke terena koje imaju utjecaj na ratovanje su: prepreka pristupu, preglednost i sredstvo za zaštitu od neprijateljske vatre (Clausewitz, 1997.; Chaliand, 1994.). Različitost borbenog ambijenta koju čini podloga uvjetuje prilagodbu snaga na taktike i tehnike ratovanja u krškim područjima u odnosu na istočni krak. To se pokazalo i u Domovinskom ratu, na primjeru operacije *Maslenica*, kada su slavonske postrojbe provodile operacije u zadarskom zaleđu i pri tome su trebale prilagoditi borbeno djelovanje koje je prije toga prakticirano u nizinskom području s nevezanim sedimentima i debljim horizontima tla.

5.5. Klima kao čimbenik vojno-strateškog planiranja

Na klimu južnog kraka Hrvatske najviše utječu geografska širina i položaj, odnos morske i kopnene mase, Jadransko more i reljef (obalni). Na prosječno stanje pojedinih klimatskih elemenata značajno utječe kretanje zračnih masa (Šegota i Filipčić, 1996.; Magaš, 2013.). Prema Köppenovoj klasifikacija klima (Slika 10.) koja se temelji na prosječnim količinama i godišnjem hodu oborina te na prosječnim vrijednostima i prosječnom godišnjem hodu temperature zraka najveći dio Kontinentalne Hrvatske ima umjereno toplu vlažnu klimu s toplim ljetom (Cfb klimu). Primorski dio Hrvatske uglavnom je područje umjereno tople i vlažne klime s vrućim ljetima (Csa klima). Istarsko i dalmatinsko zaobalje imaju sredozemnu Cfa i Csb klimu sa vrućim i toplim ljetima. Snježno-šumsku (Df) klimu imaju samo najviši dijelovi gorske Hrvatske (Filipčić, 1992.). Klimatske razlike jadranskog i gorskog dijela su velike ali zbog heterogenosti reljefa postoje prijelazna područja te nije moguća striktna granica između tih područja (Filipčić, 1992.; Magaš, 2013.). U kontekstu vojnostrateškog planiranja prije svega treba uzeti u obzir da je u Jadranskoj Hrvatskoj moguće razlikovati pet tipova klime, za razliku od Kontinentalne Hrvatske gdje prevladava samo jedan tip (Cfb) klime.

Klimatski čimbenik je u osnovi dinamičan i kompleksan, a na njega vojne formacije kao i zapovjednici koji donose odluke nemaju gotovo nikakav utjecaj. U procesu dugoročnog planiranja vojnih operacija klima je jedan od ključnih elemenata, dok kod provedbe vojnih operacija važnu ulogu imaju meteorološki uvjeti. Kvalitetna prosudba klimatskih obilježja i trenutačnih meteoroloških uvjeta te utjecaja istih na ljudstvo,

naoružanje, opremu, obuku i druge vojne aktivnosti je vrlo značajno područje i važan element za donošenje odluka o angažiranju snaga.

Slika 10. *Klimatska regionalizacija Hrvatske po Köppenovoj podjeli*
Izvor: Šegota i Filipčić, 2003.

Uz temperaturu, padaline, vjetar i vidljivost, širi spektar vojne analize utjecaja vremena na provedbu vojnih operacija uključuje utjecaje degradacije stupnja vidljivosti (osobito za vrijeme magle i sumaglice), naoblake i vlažnosti. Na čovjekov osjet ugode utječe stupanj termičkog opterećenja. U pravilu, čovjek se osjeća ugodno ako su proizvodnja i gubitak topline jednaki (Zaninović i dr., 2008.). Utjecaj klime na zdravlje ljudi, a koja dugotrajnim djelovanjem ima utjecaj na temperament i karakter, može se razmatrati i u kontekstu vojnog mentaliteta, sposobnosti i morala vojske te u konačnici za izglede na uspjeh u pojedinim

vojnim operacijama (Zdilar, 2001.). U konačnici, u ratu uz klimu velik utjecaj imaju meteorološke i s njima u vezi biometeorološke prilike.

Tijekom prošlosti u vođenju ratova respektirali su se utjecaji klime i vremena. Iskustva vojnih operacija, kao što je bio prodor Napoleonove armije u Rusiju ili poput bitki u Drugomu svjetskom ratu na prostoru sjeverne Afrike i na istočnom (ruskom) bojištu, pokazala su kako je klima, odnosno (ne)prilagođenost vremenskim uvjetima, bila vrlo važan vojno-geografski čimbenik koji je značajno utjecao na ishod vojnih operacija. Dragocjena su iskustva iz vojnih operacija u Domovinskom ratu vođenim na planinskim područjima Velebita, Dinare i dr. Ona potvrđuju tezu o iznimnom utjecaju klimatskih uvjeta na provedbu operacija i nužnosti kvalitetne analize utjecaja klime na vojnostrateško planiranje.

Budući da klimatski elementi kao što su temperatura, padaline i vjetar, imaju veliki utjecaj na vojne aktivnosti, uključujući i mirnodopske vojne operacije (protupožarne, protupoplavne, traganje i spašavanje, hitni medicinski letovi i dr.), potrebno ih je permanentno i detaljno analizirati. S obzirom na to da se meteorološki uvjeti na kopnu, moru i zraku mogu u kratkom vremenu značajno promijeniti, potrebno je pratiti prognoze potencijalnih promjena meteoroloških uvjeta do kojih može doći tijekom operacije i na vrijeme mijenjati tijek, intenzitet i smjer borbenih aktivnosti. Dobrom prosudbom vremena se mogu umanjiti neželjeni učinci pa čak i steći određena prednost u odnosu na protivnika.

Godišnji mehanizam ratova je tijekom prošlosti bio prilagođen klimatskim prilikama i s tim u vezi vegetacijskom ciklusu i poljoprivrednim radovima, a u suvremeno doba ta ovisnost borbenog djelovanja o klimi je manja premda ju ne treba zanemariti. To znači da je, primjerice, za vojne operacije, osobito one u kojima se koristi elektronička oprema, bolji sušniji dio godine, da je u pojedinim dijelovima obale potrebno računati s mogućnostima jakih udara vjetra određenog smjera (npr. bura podno Velebita i Biokova) i dr. Suvremena meteorološka služba mnogo pomaže pri izbjegavanju opasnosti od orkanskih vjetrova, kao što na primjer radar pridonosi sigurnosti plovidbe u magli. Međutim, opasnosti na moru ipak nisu potpuno uklonjene (Stražičić, 1996.). Klimatski uvjeti u jadranskom prostoru nemaju ključni utjecaj na izvođenje borbenih djelovanja. Ipak, utjecaj vjetra i valova te pojava magle i slabe vidljivosti na moru, mogu imati izniman utjecaj na pokretljivost (manevar) snaga te mogu biti ograničavajućeg pa čak i presudnog značaja u provedbi intergranskih operacija na prostoru južnog hrvatskog kraka.

5.5.1. Temperatura zraka

Temperatura zraka je jedan od najvažnijih klimatskih elemenata. Uvjetuje životne procese u prirodi i brojne ljudske djelatnosti. Godišnji hod temperature zraka utječe na vegetacijski ciklus, na količinu energije potrebne za grijanje ili hlađenje određenog prostora, odabir materijala za gradnju, mogućnost boravka i obavljanja radova na otvorenom (Zaninović i dr., 2008.), a u velikoj mjeri utječe i na vojne aktivnosti.

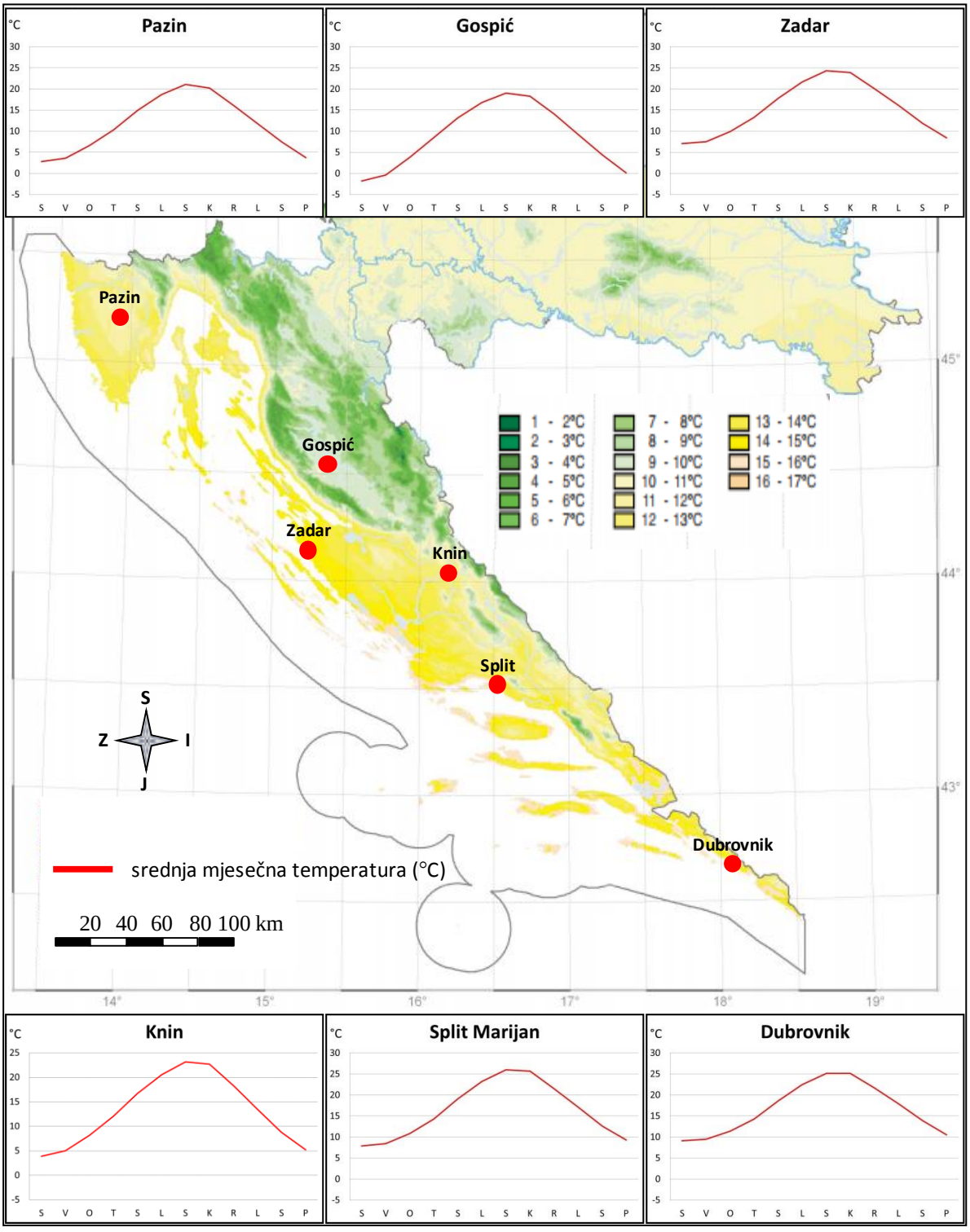
U Hrvatskoj je horizontalna razdioba temperature zraka uvjetovana heterogenom morfološkom strukturom jugoistočne Europe (Filipčić, 1992.; Magaš, 2013.). Dakle na temperaturu zraka prvenstveno djeluje podloga od koje se zrak grije ili hladi, a prostorno-vremenska obilježja temperature zraka u Hrvatskoj, uz opću cirkulaciju atmosfere i geografsku širinu, prvenstveno su uvjetovane raspodjelom kopna i mora (Zaninović i dr., 2008.).

Temperatura zraka u pravilu se smanjuje s visinom. Promjena srednje godišnje temperature zraka (Slika 11.) s visinom najmanja je u kopnenom dijelu Hrvatske. Visok planinski lanac Dinarida djeluje kao prepreka i tako smanjuje utjecaj mora na temperaturne prilike na kopnu. Zbog toga je i promjena temperature zraka s visinom u Istri i dalmatinskom zaleđu veća nego u kontinentalnom dijelu zemlje.

Ljeti je izraženi modifikator temperature zraka reljef odnosno nadmorska visina. Temperature niže od 18 °C karakteristične su samo za gorska (planinska) područja Gorskog kotara i Like (Zaninović i dr., 2008.). Relativno su male razlike između srednjih srpanjskih temperatura u primorju i kontinentalnom dijelu dok se temperatura smanjuje od obale prema morskoj pučini.

Godišnji hod temperature zraka ima maksimum ljeti (u srpnju ili kolovozu) te minimum zimi (u siječnju). Srednja siječanjska temperatura je u primorskom dijelu uglavnom viša od 0 °C. Specifična je pojava inverzije temperature zraka zbog zadržavanja hladnijeg i težeg zraka u kotlinama, riječnim dolinama i poljima u kršu (Filipčić, 1992.; Magaš, 2013.).

More se grije i hladi sporije nego kopno pa blizina mora ublažava temperaturne razlike. Stoga su temperaturne razlike između najtoplijeg i najhladnijeg mjeseca najveće u nizinskom kontinentalnom dijelu Hrvatske (21 °C do 22 °C), a na moru su od 16 °C do 17 °C (Zaninović i dr., 2008.). Utjecaj mora očituje se i u razlikama između proljetnih i jesenskih temperatura zraka. U predjelima koji su pod jačim utjecajem mora jesen je toplija od proljeća, a s udaljavanjem od mora razlike između jesenskih i proljetnih temperatura zraka sve su manje.

Slika 11. *Srednja godišnja temperatura zraka*

Izvor: Zaninović i dr., 2008.; grafikoni izrađeni na temelju podataka prosječne mjesečne temperature za razdoblje 1961. – 2017., Državni hidrometeorološki zavod.

Zbog velike orografske razvedenosti područja gorske Hrvatske, raspon srednjih godišnjih temperatura zraka na tom je području najveći. Srednja godišnja temperatura zraka u Gorskom

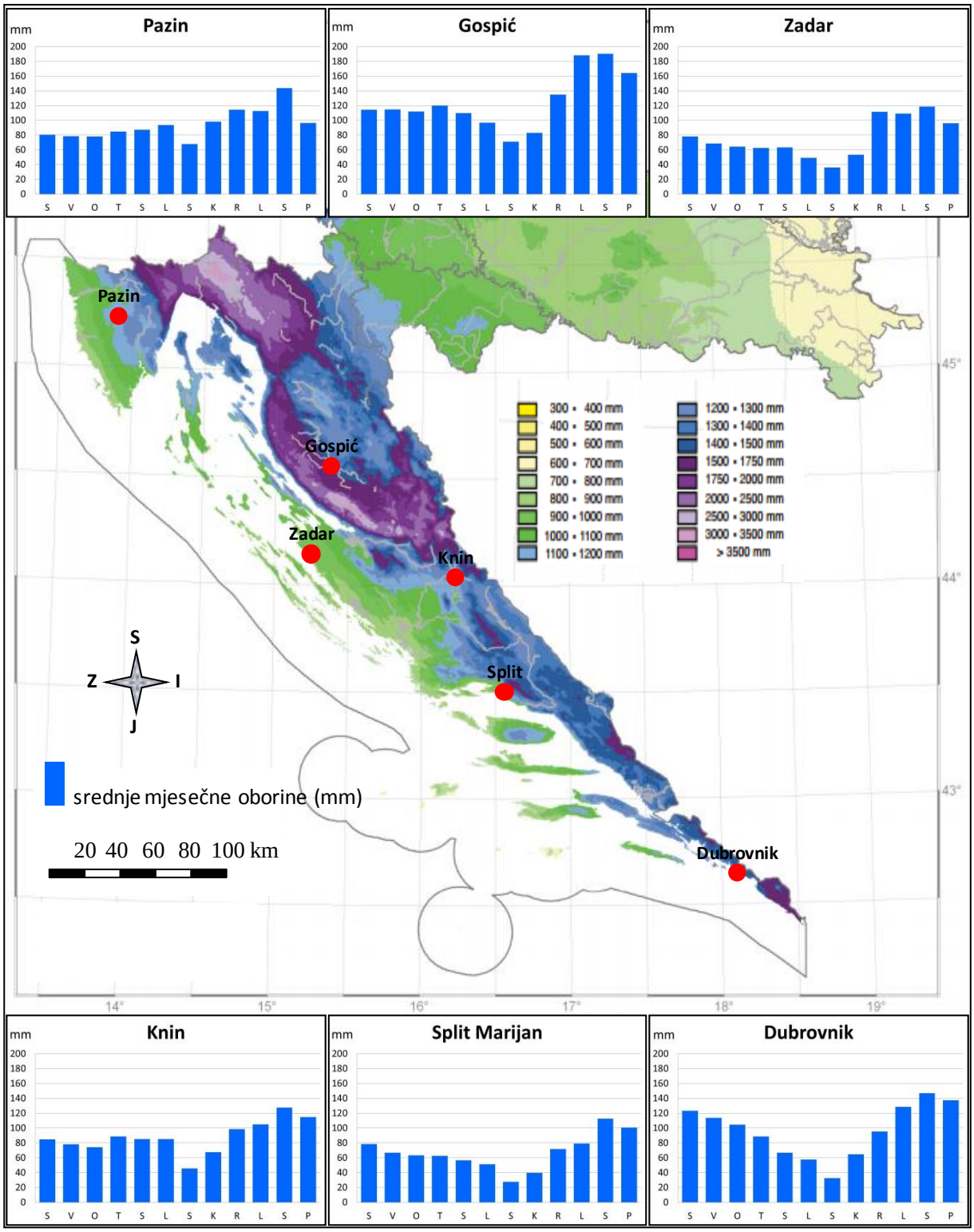
kotaru se kreće od 3 °C do 11 °C. Na najvišoj meteorološkoj postaji, na Zavižanu (1594 m) srednja godišnja temperatura zraka iznosi 3,5 °C. Zbog ovisnosti temperature o nadmorskoj visini i velikih promjena nadmorske visine prostorna promjena temperature na tom je području vrlo velika. Srednja godišnja temperatura zraka na primorskom području kreće se između 14 °C i 17 °C. Apsolutni minimum temperature zraka u Hrvatskoj zabilježen je u kontinentalnim dijelovima (-28,9 °C u Gospiću 1963. godine). Zbog utjecaja mora zimi, u primorju su minimalne temperature zraka za 10 °C do 15 °C više nego u unutrašnjosti. Izmjereni apsolutni maksimum temperature zraka u Hrvatskoj je bio 39,2 °C u Slavonskom Brodu, a u Jadranskoj Hrvatskoj 42,8 °C u Pločama (Zaninović i dr., 2008.).

Utjecaj temperature na provedbu vojnih operacija na južnom hrvatskom kraku, a posebno jadranskom području, nema odlučujući efekt. Međutim, ekstremne (krajnje) vrijednosti temperature, kao što su niske temperature u zimskom razdoblju u planinskim područjima, mogu izazvati smanjenje sposobnosti i mogućnosti ljudstva i opreme. U uvjetima provedbe intergranskih (pomorskih, kopnenih i zračnih) operacija treba imati u vidu da vrijednosti površinske temperature mora u prosjeku zaostaju mjesec dana iza odgovarajućih vrijednosti temperature zraka (Tešić, 1982.).

5.5.2. Padaline

Godišnji hod padalina ovisi o maritimnom i kontinentalnom režimu u Europi. U Hrvatskoj su ta dva režima odijeljena pojasom koji se pruža sjevernom stranom Dinarskog gorja. U području maritimnog i kontinentalnog režima maksimum padalina je u listopadu, studenom i prosincu, a ljetni minimum je u kolovozu (Filipčić, 1992.; Magaš, 2013.). Raspored padalina u Hrvatskoj ovisi o vlažnim zračnim masama te o reljefu, odnosno o alpsko-dinarskom planinskom „zidu“ koji tvori barijeru na kojoj se kondenzira znatan dio vodene pare u atmosferi. U Hrvatskoj oborina najčešće dolazi u obliku kiše. Pojava oborine u obliku snijega najčešća je u gorskom području gdje snijeg pada u oko 30% do 50% oborinskih dana. Srednja godišnja količina oborine na području Hrvatske u rasponu je od oko 300 mm do nešto iznad 3500 mm. Najmanje godišnje količine oborine padnu na vanjskim otocima srednjeg Jadrana npr. na Palagruži 311 mm (Zaninović i dr., 2008.). Na prostoru južnog hrvatskog kraka najviše padalina ima u Gorskom kotaru i Lici (Slika 12.). Više od 2000 mm ima područje između Velebita, Kapele i Plješivice. Na uskom obalnom pojasu sjevernog Jadrana u prosjeku godišnje padne 1000 mm – 1500 mm, a na svim jadranskim otocima

uglavnom manje od 1000 mm (Filipčić, 1992.).

Slika 12. *Srednja godišnja količina oborine*
Izvor: Zaninović i dr., 2008.; grafikoni izrađeni na temelju podataka prosječne mjesečne količine padalina za razdoblje 1961. – 2017., Državni hidrometeorološki zavod.

U kontekstu utjecaja oborina na provedbu vojnih operacija, najvažniji dio se odnosi na pokretljivost snaga, smanjenje kapaciteta prometnih (terenskih) mogućnosti i brzinu (tempo) vojnih snaga u uvjetima velikih oborina. Posebno značajni utjecaj može imati snijeg u planinskim područjima (Dinara, Velebit,...). Također, padaline mogu imati značajni utjecaj na mogućnosti i preciznost vatrene (topničke) potpore snagama i provedbu zračnih operacija. Posebno važan utjecaj se odnosi na funkcioniranje i mogućnosti informacijsko-komunikacijske opreme i ostale elektronske opreme. Potrebno je naglasiti i ograničavajući utjecaj naoblake na otkrivanje ciljeva te ukupno na provedbu zračnih i pomorskih operacija u uvjetima smanjene vidljivosti.

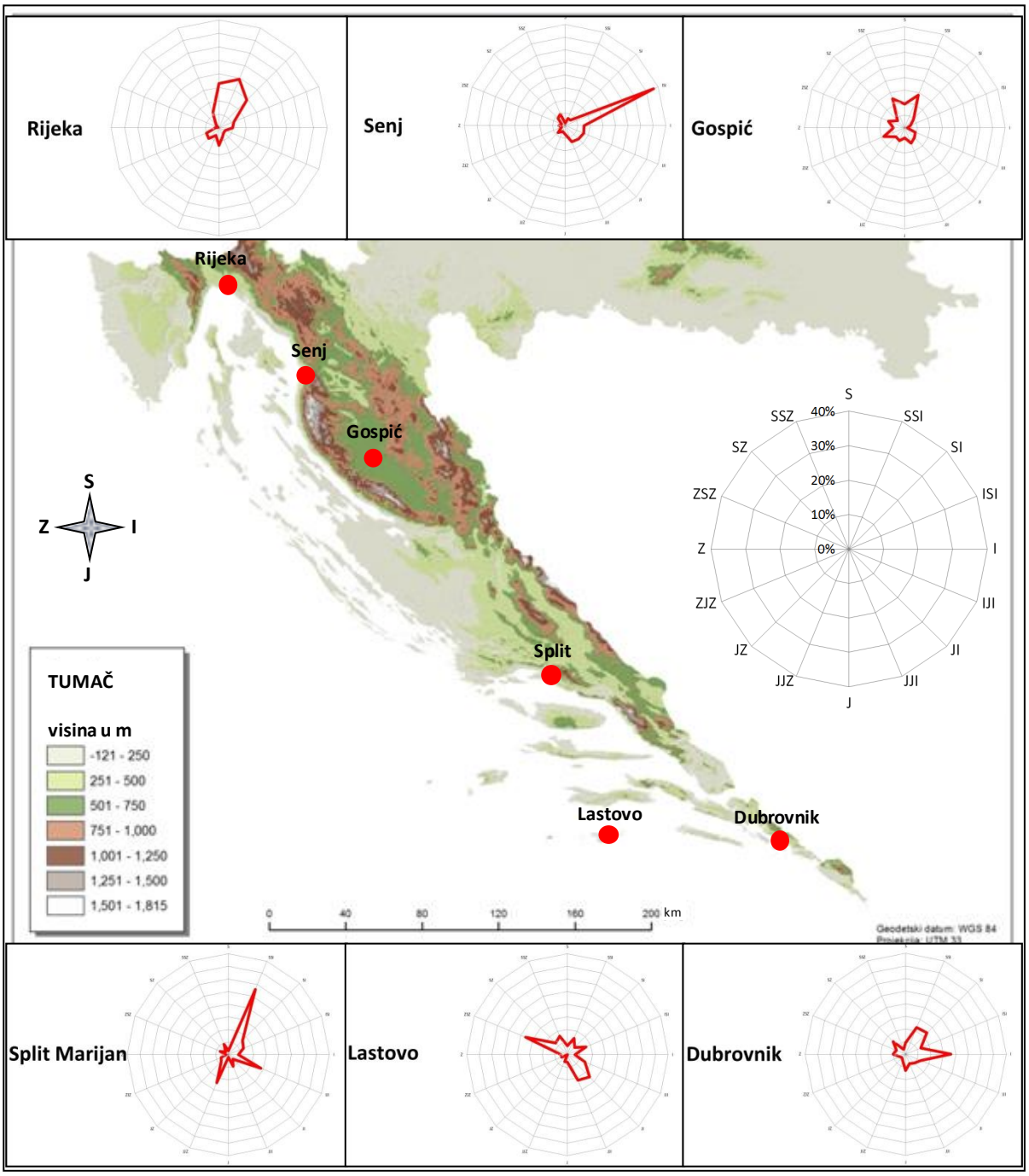
5.5.3. Vjetar

U Hrvatskoj su dva osnovna režima strujanja zraka. U kontinentalnom dijelu uglavnom prevladava slab do umjeren vjetar. Suprotno tome na istočnoj jadranskoj obali jak vjetar je češći, a može postići olujnu pa čak i orkansku jačinu najčešće za vrijeme bure ili juga čiji su smjerovi ujedno i najučestaliji na tom području (Slika 13.).

Učestalost i intenzitet vjetra je vrlo važna meteorološka pojava u Jadranskoj Hrvatskoj te je taj element iznimno važan u analizama i planiranju vojnih operacija u tom prostoru. Vjetrovi koji imaju najznačajniji utjecaj na vojne operacije su bura i jugo. Bura nastaje prelijevanjem hladnog zraka iz Panonske zavale preko Dinarida. Planine na obali djeluju kao prepreka koja zaustavlja hladni zrak sa sjevera, pa se ta struja kanalizira preko planinskih prijevoja i riječnih dolina što rezultira velikom brzinom (čak i preko 160 km/h). Bura je izrazito hladan i suh vjetar s najčešćim sjeveroistočnim smjerom, a budući da je genetski vezana uz aktivnost ciklona i anticiklona, to je vjetar hladne polovice godine kada se ti sustavi češće izmjenjuju i prelaze preko Jadrana (Filipčić. 1992.; Magaš, 2013.; Marelić, 2016.). Najjača je bura izmjerena na postaji Maslenički most, gdje je maksimalni udar bure od 69,0 m/s zabilježen 21. prosinca 1998. (Zaninović i dr. 2008.).

Poznato područje po učestaloj jakoj buri jest Senj čija godišnja ruža vjetra pokazuje 36% relativne čestine ENE smjera. Uzrok tome je blizina prijevoja Vratnik koji kanalizira zračnu struju prema Senju. Po jakoj i olujnoj buri još su poznata područja: Krčki most, Podvelebitski kanal te šibensko, splitsko, makarsko i dubrovačko područje. Općenito se relativna čestina jake bure smanjuje od sjevernog Jadrana prema južnom Jadranu kao i od kopnenog zaleđa prema otvorenom moru. Obrnuto je s jugom jer je jako jugo češće na južnom nego sjevernom

Jadranu pa je na Palagruži izmjeren i najjači udar juga od 56,9 m/s, zabilježen 4. ožujka 1974. (Zaninović i dr. 2008.). Jugo je jedan od vjetrova koji pušu iz južnog kvadranta, a izvorišno područje zračne mase najčešće je sjeverna Afrika.

Slika 13. *Godišnja čestina vjetra po smjerovima*
Izvor: izrađeno prema Zaninović i dr., 2008.

Pri prijelazu preko Sredozemnog mora zrak se navlaži pa u hrvatske primorske krajeve dolazi topao, vlažan i najčešće donosi padaline. U Jadran prodire između Dinarida i Apenina,

koji ga „kanaliziraju“ prema sjeverozapadu pa je jugo jače i češće na južnom nego na sjevernom Jadranu te je jače i dulje traje u hladnom dijelu godine (Filipčić, 1992.; Magaš, 2013.).

Na srednjem i južnom Jadranu, moguće je da vjetar skrene preko južnog i jugozapadnog smjera na zapadni smjer. U pomorstvu je južni vjetar poznat kao oštro, jugozapadni kao lebić ili garbin, a zapadni kao pulenat. U primorju pušu i drugi karakteristični tipovi vjetra kao što su ljeti maestral i zapadnjak Obično su to umjereni vjetrovi, međutim, u kanalima mogu biti i jaki. Istočni vjetar, levanat je jak i hladan vjetar, ali ne mahovit vjetar koji zimi ima odlike i juga i bure. Pored toga, u ljetnim olujama, na Jadranu poznatim pod nazivom nevere, javlja jak olujan vjetar, najčešće zapadnog smjera (Zaninović i dr., 2008.).

Provedba kopnenih operacija, odnosno bojna učinkovitost snaga, može biti znatno smanjena u situacijama kad je slučaj „s vjetrom u lice“ kao rezultat nanošenja prašine, dima, pijeska ili padalina. „Vjetar u leđa“ pogoduje, a posebno u uvjetima uporabe nuklearno-biološko-kemijskog oružja. Ostali indirektni utjecaji vjetra mogu imati učinak na radarske sustave i komunikacijska sredstva.

U provedbi pomorskih operacija je iznimno značajan utjecaj vjetra (posebno bure i juga) i općenito situacije na moru (Tešić, 1982.). Jak vjetar djeluje ograničavajuće i na zrakoplovne operacije uključujući zračne napade i padobranske desante. Pored toga, u uvjetima provedbe zračnih operacija značajno je raspolagati s podacima o vjetru na različitim visinama, tj. u različitim dijelovima stupca zračnoga omotača u kojem se očekuje vojno djelovanje (zapravo, od površine mora i kopna do visine leta borbenih zrakoplova).

5.5.4. Vidljivost

Vidljivost se može definirati kao najveća vodoravna udaljenost na kojoj se vide i raspoznaju objekti (danju), kao i pojave svjetlosti u noćnim uvjetima (Zdilar, 2001.). Vidljivost je čimbenik prvenstveno ovisan o dobu dana odnosnu izlasku/zalasku Sunca ali i o pojavi padalina, magle i naoblake. Značajni je element kod planiranja vojnih operacija. U ofenzivnim vojnim operacijama smanjena vidljivost djeluje maskirajuće (zaštitno) jer osigurava skrivenu koncentraciju, kretanje i manevar vojnih snaga te time povećava mogućnost postizanja iznenađenja. S druge strane, uglavnom je otežavajući čimbenik u obrambenim operacijama zbog ograničenih mogućnosti izviđanja, promatranja i lociranja protivnika. Smanjena vidljivost posebno ograničavajuće utječe na pomorske operacije,

ponajprije u onim dijelovima jadranskog akvatorija s mnogo otočića, grebena i hridi (npr. u prostoru sjevernodalmatinskih otoka), što je potencijalno važno ograničenje u planiranju i provedbi operacija na prostoru južnog kraka. Međutim, još značajniji utjecaj vidljivost može imati na operacije zajedničkog djelovanja i koordinacije između kopnenih, pomorskih i zračnih snaga.

Magla u uvjetima dužeg zadržavanja na određenom prostoru snižava temperaturu zraka i smanjuje vidljivost pa predstavlja opasnost za zračni, cestovni i pomorski promet. Stoga može biti otežavajuća okolnost i za provedbu vojnih djelovanja. Lika i unutrašnjost Istre imaju više od 50 dana s maglom (Zaninović i dr., 2008.), a u obalnom pojasu magla nastaje daleko rjeđe, pri čemu godišnje vrijednosti broja dana s maglom opadaju od sjevernog (8 dana) prema južnom Jadranu gdje se na postajama Hvar i Dubrovnik magla prosječno pojavljuje samo jednom u godini.

Detaljna analiza i točna procjena vremenske prognoze u smislu podataka o vidljivosti su važna potpora koja omogućuje zapovjednicima da donesu pravilne odluke te razviju i upotrijebe svoje snage do maksimalne učinkovitosti. S obzirom na to da se vojne operacije provode na velikom prostoru, analizom se treba pokriti cijeli prostor, a i šire okruženje, koje je najčešće različito po mikroklimatskim uvjetima.

Klimatski uvjeti u jadranskom prostoru nemaju ključni utjecaj na izvođenje borbenih djelovanja. Međutim, utjecaj vjetra i valova te pojava magle i slabe vidljivosti na moru, mogu imati izniman utjecaj na pokretljivost (manevar) pomorskih i zrakoplovnih snaga te mogu biti ograničavajućeg pa čak i presudnog značaja u provedbi intergranskih operacija na prostoru južnog kraka.

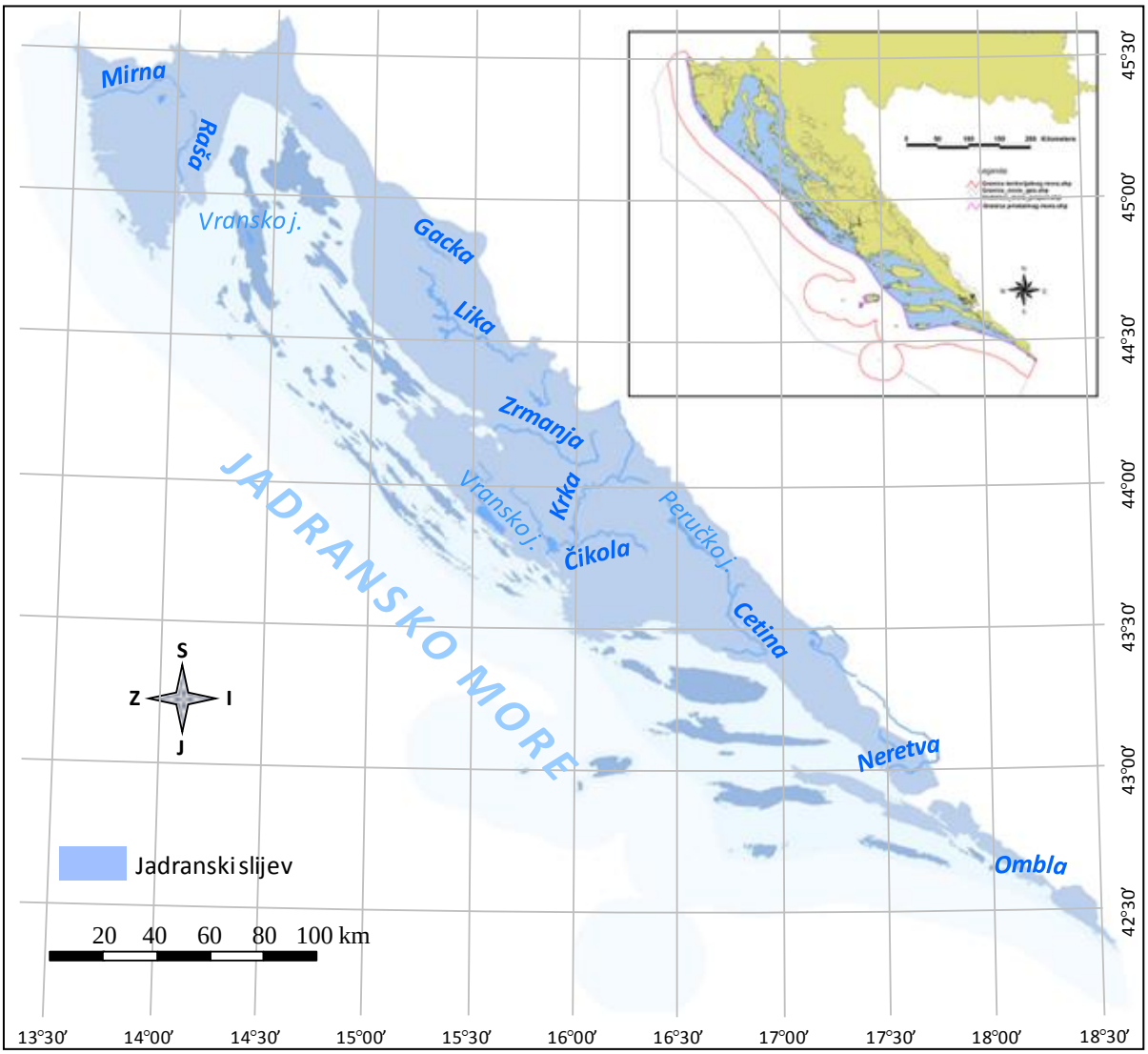
5.6. Utjecaj voda na vojnostrateško planiranje

Vode u velikoj mjeri određuju kvalitativnu vojno-geografsku značajku prostora (Zdilar, 2001.). U analizama utjecaja vodenih prepreka na vojne operacije treba prvenstveno razmotriti hidrografske objekte kao što su rijeke, jezera i močvare, a najvažnija obilježja vodenih prepreka su dubina, brzina gibanja vode i nagib obale.

Vode u prostoru južnog kraka Hrvatske se odvodnjavaju prema Crnom i Jadranskom moru (Klaić, 1878.; Gavazzi, 1904.). Glavna topografska razdjelnica između sljevova prolazi po grebenima uzvisina od Snježnika preko Risnjaka, zatim preko Velike i Male Kapele i

Dinare do Imotskoga (Slika 14.). Izvorišta alogenih (krških riječnih) tokova su u planinskom zaleđu i to u području s prevladavajućim nepropusnim sastavom, a do mora se probijaju kroz vapnenačko-dolomitni pojas.

Kotlinska proširenja se javljaju najčešće na križištima velikih rasjeda i krškim zaravnima (Magaš, 2013.). Od jezera se ističu Plitvička jezera i Prokljansko jezero, Modro i Crveno jezero kraj Imotskog te kriptodepresije, kao što su Vransko jezero pokraj Biograda i Vransko jezero na otoku Cresu. Veća umjetna jezera su Peručko na Cetini te Lokvarsko i Bajersko u Gorskom kotaru (Gavazzi, 1904.; Magaš, 2013.).

Slika 14. *Kopnene vode jadranskog slijeva*
Izvor: Plan upravljanja vodnim područjima

Rijeke jadranskog slijeva su kraće, manjih porječja, imaju veće padove i vrjednije su za hidro-energetsko iskorištavanje od hrvatskih rijeka crnomorskog slijeva. U primorju su najveće rijeke Dragonja, Mirna i Raša u Istri te Zrmanja, Krka s Čikolom, Jadro, Cetina, Neretva i Ombla u Dalmaciji. Najviše ponornica ima u Lici, a najvažnije su Lika i Gacka. Krške dalmatinske rijeke (Zrmanja, Krka i Cetina) oblikovale su riječne doline kanjonskog oblika sa strmim obalama i ograničene komunikativnosti, a plovne su vrlo malo od ušća prema unutrašnjosti. Rijeka Neretva je najdulja od rijeka koja se prolazeći i kroz Hrvatsku ulijeva u Jadransko more, s duljinom toka od oko 225 km (Magaš, 2013.).

Rijeke južnog kraka Hrvatske su ograničene komunikativnosti, kao i njihove doline, osim Neretve. Od svih rijeka jadranskog slijeva Neretva je najkomunikativnija. U zahvatu doline Neretve je moguća provedba značajnijih vojnih operacija, a posebno je važno što se pruža duboko u dinarski masiv. Također je važna vojnostrateška uloga graničnih rijeka kao što su Una i Dragonja (Kanal sv. Odorika) s Bosnom i Hercegovinom odnosno Slovenijom. Prirodne značajke pograničnih rijeka, odnosno širina, dubina, kretanje vodostaja, obilježja obala, uređeni ili mogući prijelazi (mostovi), trebaju biti posebno procjenjivani u planovima obrane. U kontekstu planiranja vojnih operacija, važno je razmotriti i utjecaj povremenih vodenih prepreka kao što su vodotoci koji se pune vodom u ovisnosti o godišnjim dobima ili klimi jer mogu ograničavajuće djelovati na pokrete postrojbi.

Rijeke se uglavnom pružaju okomito na pravac pružanja južnog kraka Hrvatske tako da djeluju razdvajajuće na prostor te značajno utječu na oblikovanje operativnih područja. Kao prirodne prepreke otežavaju ili kanaliziraju pokrete i manevre vojnih formacija u napadu ili suprotno, kao prirodni oslonci snagama koje su u obrani. Značajno pridonose borbenoj moći snaga u obrani, a otežavajuće snagama u napadnim operacijama posebno u situaciji kada je smjer djelovanja okomit na tok rijeke.

5.7. Utjecaj vegetacije na vojnostrateško planiranje

Jedan od važnih čimbenika koji je kvalitativna sastavnica nekoga geografskog prostora kada je riječ o pripremama za ratna djelovanja i u provedbi ratnih operacija je vegetacija (biljni pokrov). Razni geografski čimbenici, a prvenstveno geografski položaj, klima i sastav tla, uvjetuju razvoj vegetacije, odnosno biljnog svijeta (Magaš, 2013.). Zastupljenost biljnih

vrsta i njihova rasprostranjenost, osim ekonomskog ili ekološkog značenja ima veliko značenje za obranu i izvođenje borbenih operacija.

Hrvatska se odlikuje velikim brojem biljnih vrsta i različitom vegetacijom. Šumarsko se zoniranje izvodi na tri glavna područja, kontinentski prostor, područje visokog krša (Lika i Gorski kotar) te područje degradiranog krša (sredozemni, primorski, jadranski prostor). U gorskom prostoru prevladavaju šume bukve, smreke i jele. U primorskom području samo oko 25% šumskih površina su šume (crnika, alepski bor i dr.), a prevladavaju šikare i makija ili ogoljeli krš. U brdskom području su šume raznovrsnih listopadnih hrastova (kitnjak, cer, sladun) i bukve, a u jadranskom priobalju i na otocima, hrast crnika (Magaš, 2013.). O tome, koji je od tih tipova vegetacije najviše rasprostranjen, ovisi cjelokupna fizionomija dotičnoga primorskog prostora i njegov opći šumarsko-gospodarski značaj (Horvatić, 1958.).

Biljni pokrov kao važan čimbenik u planiranju vojnih operacija na vojnim topografskim kartama je prikazan zelenom bojom. Međutim, uslijed izmjene tijekom vremena, karte često imaju nedostatak zbog starosti prikazanih podataka tako da se analiza treba raditi sa dodatnim snimkama (digitalnim ortofoto kartama, zračnim snimkama i dr.) kao i informacijama dobivenim različitim oblicima istraživanja. S vojnog aspekta, najvažnije obilježje vegetacije je gustoća ili razmak između stabala o čemu ovisi moguće ograničenje uporabe tehnike (oklopne postrojbe) i ljudstva. Važna je i lisnatost u smislu mogućnosti motrenja, zaklona i maskiranja (prekrivanja), a u određenim situacijama može biti važan i podatak je li vegetacija vazdazelena ili listopadna.

Utjecaj vegetacije se očituje u raznim oblastima vojnih aktivnosti: organizaciji i strukturiranju postrojba, opremanju, naoružanju, kretanju, obuci, manevru i drugim operativno-taktičkim postupcima. Od svih vrsta vegetacije šuma ima najveći utjecaj u strateškom i operativnom smislu.

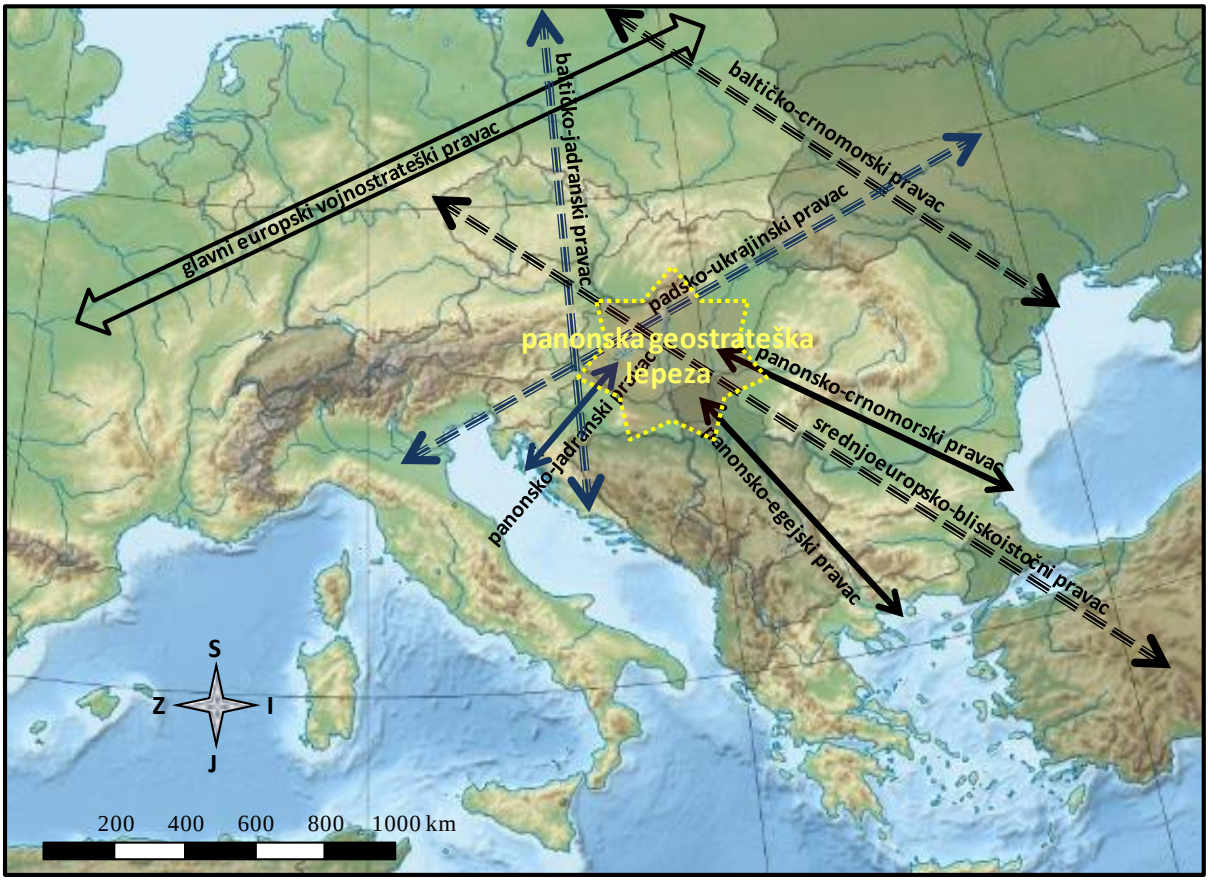
5.8. Modifikacija vojnostrateških cjelina

S obzirom na povijesni aspekt i gotovo konstantnu nestabilnost jugoistoka Europe, Hrvatskoj glavne i najvjerojatnije ugroze prijete iz njezinog najbližeg okružja. Aktualna geopolitička situacija i vojnostrateški fokus NATO-a na prostor jugoistočne Europe (Bosna i Hercegovina, Kosovo i Makedonija) minimalizira vjerojatnost oružanog sukoba, ali on se nikada u potpunosti ne može isključiti.

Panonska Hrvatska je dio europskoga geostrateškog područja koje se naziva i „panonska vojnostrateška lepeza“ (Lozančić, 2011.), a osloncem na nju se šire radijalni pravci vojnostrateškog značaja. Padska nizina je veliki manevarski prostor koji omogućava akumulaciju strateških vojnih snaga i nadzor sjevernog Jadrana.

5.8.1. Vojnostrateški pravci

Vojnim operacijama se mogu obraniti ili osvojiti strateški objekti međutim, kao preduvjet je potrebno uzeti u obzir prirodnu povezanost pojedinih geografskih objekata s vojnostrateškim pravcima (Slika 15.).

Slika 15. *Vojnostrateški pravci*
Izvor: izrađeno i dopunjeno prema Lozančić, 2011.; European_union_relief_laea_location_map.svg.

Vojnostrateški pravci južnog kraka Hrvatske su zbog međuodnosa s prostornim čimbenicima i smjera djelovanja divergentni ili konvergentni, a u ovisnosti o vojnostrateškom značenju objekta prema kojima bi bojno djelovanje bilo usmjereno, strateški, operativni i taktički. Na temelju tih osnovnih pretpostavki i fizičko-geografskih značajki južnog hrvatskog

kraka se mogu razmatrati potencijalni vojnostrateški pravci u varijantama prodora s kopna (kontinenta) odnosno primorskoga jadranskog prostora.

Neovisno o kapacitetima pravaca, najznačajniji su vojnostrateški (pomorski i kopneni) pravci oni koji su u određenoj vezi s južnoeuropskim i sredozemnim ratištem, a pripadaju južnom hrvatskom kraku. Strateški padsko-panonski pravac je tangencijalno jadranski odnosno zahvaća Istru i Kvarnersko primorje. Jedan pomoćni pravac vodi preko gorskog praga i ključna su vrata Panonske nizine prema Jadranu (Sredozemlju). Pravac je dvosmjeran i obilježen kompleksnim reljefom Jadranskog primorja i gorske Hrvatske. Ostali jugoistočnoeuropski (balkanski) pravci također su tek posredno u vezi s hrvatskim ratištem.

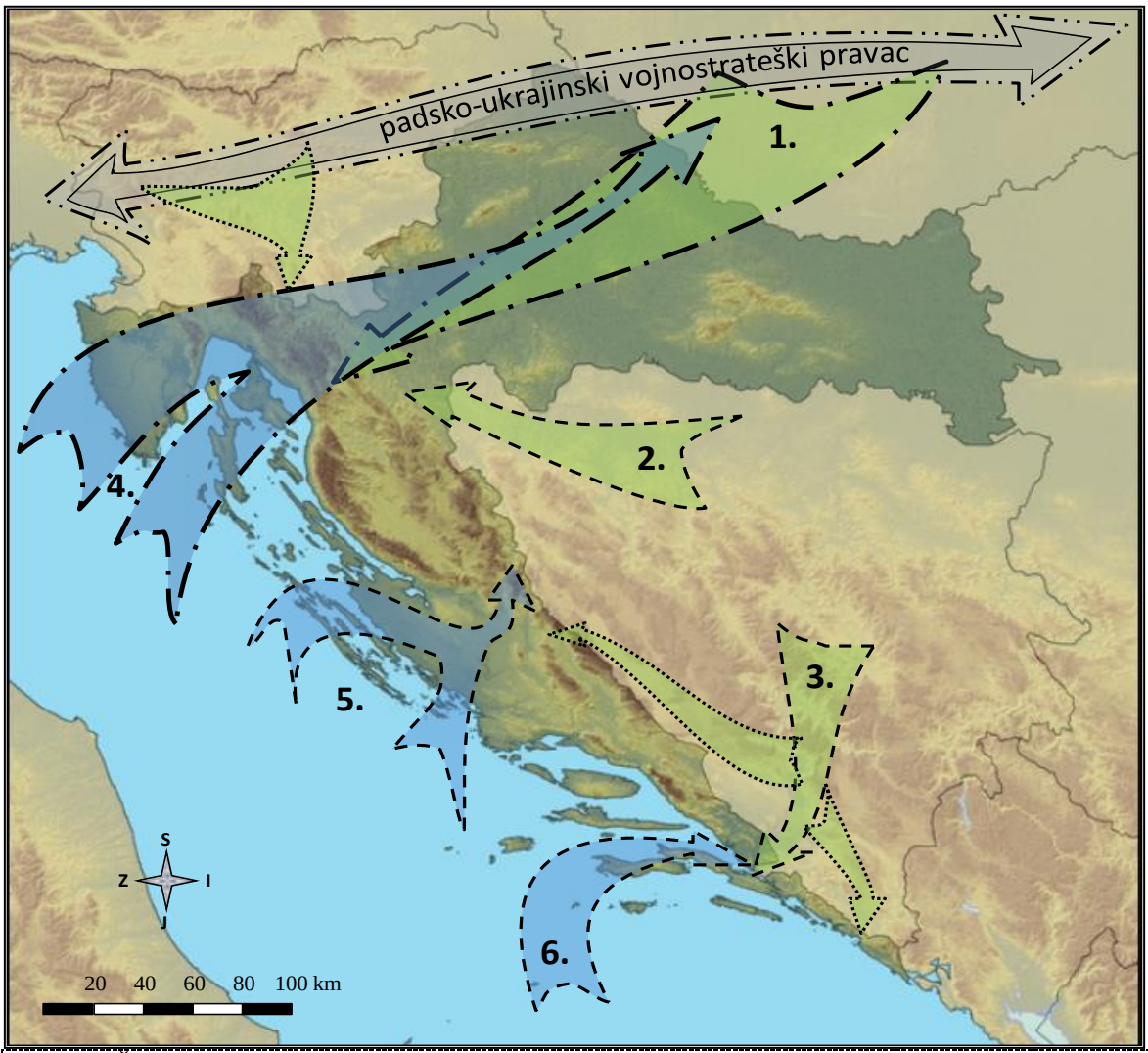
Pravci koji omogućuju pristup i prodor strateških snaga na hrvatski teritorij s kontinenta (kopnenog zaleđa), a istodobno mogu imati značajni utjecaj na teritorijalni integritet i suverenitet Hrvatske (Slika 16.), su:

1. panonsko-jadranski, kao glavni pravac koji je povezan s padsko-ukrajinskim pravcem na europskom ratištu; značaj toga pravca je u tome što je najkraća spojnica srednjeeuropskoga i sredozemnog bojišta, kao dijelova europskog ratišta; u sigurnosnom, vojnom i gospodarskom kontekstu taj pravac je jedan od najvažnijih geostrateških pravaca na južnom kraku s najvažnijim objektom, gorskim pragom;
2. središnji vojnostrateški pravac je značajan zbog najosjetljivijega uskog državnog teritorija i područja gorskog praga, prostora relativno pogodnog za agresiju;
3. južni vojnostrateški pravac koji bi imao za cilj odsijecanja juga Hrvatske i okupaciju tog dijela hrvatskog teritorija, a sastoji se od neretvanskoga operativnog pravca te istočnog, trebinjsko-dubrovačkog pravca i zapadnog, grahovsko-kninskog, koji bi se mogli aktivirati kao pomoćni operativni pravci.

U kontekstu moguće ugroze hrvatskog teritorija s mora, mogu se izdvojiti sljedeći vojnostrateški pravci:

4. sjeverni pravac, s prostora sjevernog Jadrana ulazi u prostor Panonske nizine i važnim strateškim pravcima jugoistoka Europe;
5. središnji pravac, koji obuhvaća središnji dio hrvatske obale Jadrana, Ravne kotare s rogozničko-primoštenskim primorjem, a po svojim manevarskim osobinama ima operativni kapacitet; prirodne granice tog prostora su rijeke Zrmanja i Cetina po širini, a planina Dinara po dubini;

6. južni, neretvanski operativni pravac je važan zbog eventualne operacije snaga koje bi preko hrvatskog prostora djelovale na prostor BiH ili pak sjekle južni dio hrvatskog teritorija; to je prostor donje Neretve iz kojeg se otvaraju pravci prema dolini Neretve, Popovom polju i Dubrovniku.

TUMAČ:
padsko-ukrajinski vojnostrateški pravac
1. – vojnostrateški pravac koji omogućava pristup teritoriju Jadranske Hrvatske s kontinenta (kopnenog zaleđa)
2. i **3.** – operativni pravci moguće ugroze s kopna
operativno-taktički pravci
4. – vojnostrateški pravac moguće ugroze prostora Jadranske Hrvatske s mora
5. i **6.** – operativni pravci moguće ugroze s mora

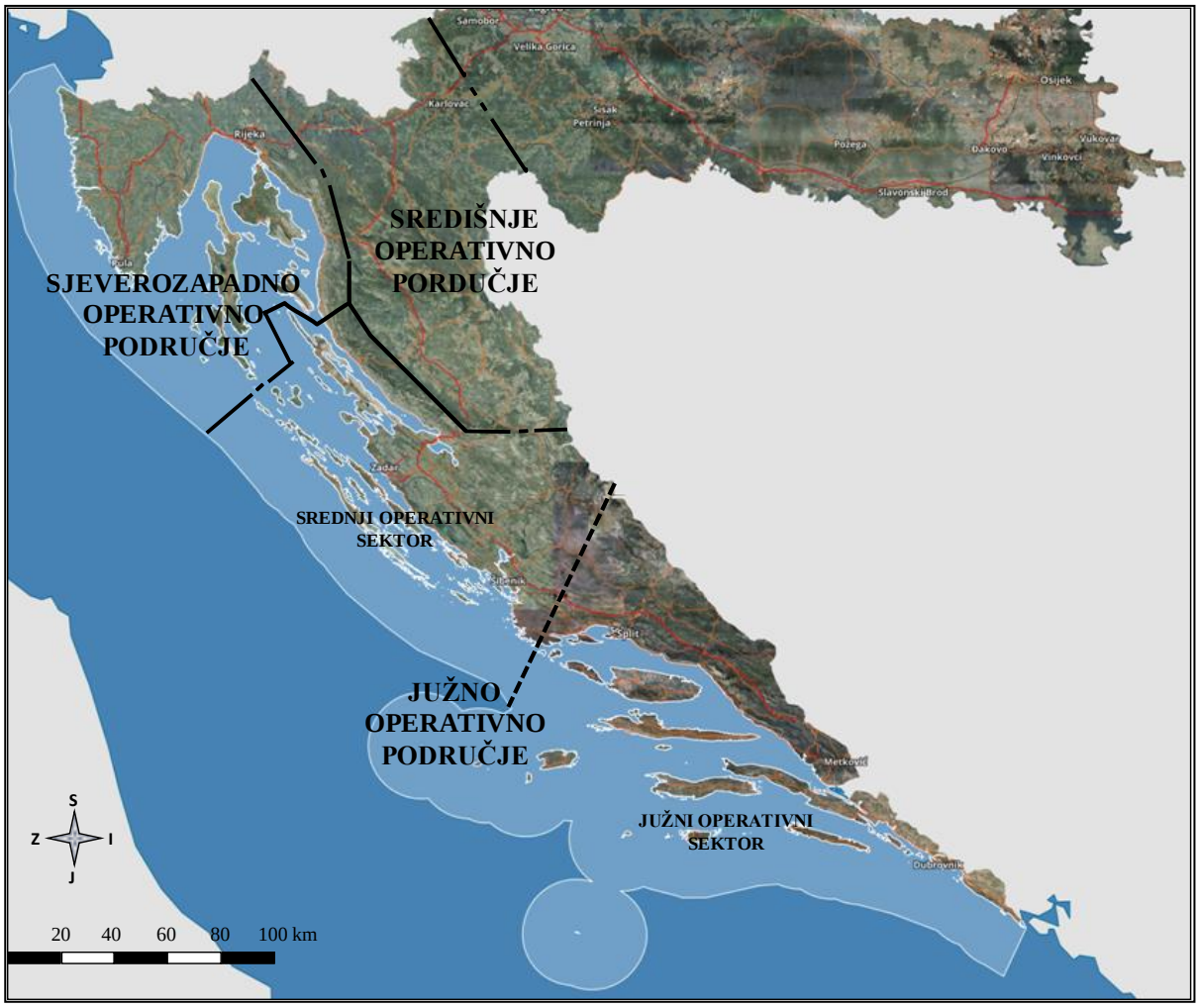
Slika 16. *Vojnostrateški pravci na prostoru Jadranske Hrvatske*
Izvor: izmijenjeno i dopunjeno prema Zdilar, 2001. i Tešić, 1982.; https://www.dinarskogorje.com/karte besplatne-online.html.

U uskom moru, pravci strateškog djelovanja se načelno određuju prema obliku mora i objektima na njegovoj obali te obvezno uključuju i strateške objekte u dubini (Vego, 2003.; Tešić, 1962.). Moguće je izdvojiti longitudinalni, tj. dužjadranski pravac, koji se uvjetno poklapa s osi Jadrana te se može poistovjetiti s glavnim komunikacijskim pravcem. Za pretpostaviti je da u stanju zaraćenosti održavanje sigurnog prometa duž osi Jadrana ne bi bilo moguće, odnosno da se komunikacije duž Jadrana u tom slučaju približavaju obali. Transverzalni pomorski pravci su operativnog značenja i usmjereni prema objektima na suprotnim obalama te su uglavnom okomiti na pravac protezanja obalne crte. S obzirom na aktualne geopolitičke odnose, pravci prodora s mora se vrlo teško mogu pretpostaviti. Međutim, s geografskog stajališta treba ih spomenuti i navesti jer su posredno povezani s vojnostrateškim pravcima na europskom ratištu: ukrajinsko-padskim i crnomorsko-panonskim.

5.8.2. Vojnostrateška regionalizacija

Južni krak Hrvatske, koji se u vojnostrateškom kontekstu promatra kao cjelina, uglavnom se poklapa s prostorom Jadranske Hrvatske, regije određene temeljem NUTS II regionalizacije i nodalno-funkcionalne (gravitacijske) regionalizacije Hrvatske. S vojnostrateškog gledišta gorska i primorska Hrvatska ne može se promatrati neovisno jedna o drugoj. Glavni vojnostrateški razlog da se cijelo područje promatra kao jedna cjelina je mala vojno-operativna dubina prostora, ali postoje i drugi razlozi npr. vojne ili gospodarske prirode. S druge strane, riječ je o relativno malom prostoru koji je iznimno heterogen te nameće pristup podjele tog područja koja bi odgovarala načelima organiziranja i vođenja vojnih operacija. Heterogenost prostora osigurava veće mogućnosti za modifikaciju (oblikovanje) vojno-operativnih područja odnosno onemogućava jednostavan (šablonski) pristup.

U vojnostrateškoj organizaciji prostora se ne mogu prihvatiti stroge granice cjelina ali je potrebno primijetiti da se one uglavnom poklapaju s objektima i pravcima na hrvatskom ratištu. Stoga se uz manju modifikaciju i integraciju mogu pretpostaviti kao vojno-operativna područja. U skladu s navedenim, a na temelju vojnostrateških pravaca i objekata, južni krak Hrvatske se može podijeliti na sljedeća operativna područja: središnje, jugozapadno i južno (Slika 17.).

Slika 17. *Prikaz modificiranih vojnostrateških cjelina operativo-strateške razine*
Izvor: vlastita rekonstrukcija prema Zdilar, 2001.; https:// geoportal.dgu.hr.

Središnje vojno-operativno područje uključuje Liku i Gorski kotar te južni dio Karlovačke županije. Jugozapadna i južna granica prolazi planinom Risnjak, sjeveroistočno od Delnica te preko prijevoja Vratnik, velebitskom vododijelnicom do prijevoja Prezid, a potom do granice s BiH. S obzirom na raščlanjenost reljefa, klimu i vegetaciju, taj je prostor teško prohodan za borbenu tehniku, a raspored prirodnih objekata kanalizira (usmjerava) kretanje te unaprijed određuje moguće pravce angažiranja snaga. Takav prostor uvjetuje angažiranje prikladno opremljenih pješačkih postrojbi, a za potrebe povećane manevarske sposobnosti postrojbi i njihovog opskrbljivanja potrebno ih je ojačati s helikopterskim snagama. Zbog velike raščlanjenosti reljefa, sustav zapovijedanja i nadzora je otežan te su potrebne dodatne informacijsko-komunikacijske snage.

Sjeverozapadno vojno-operativno područje sastoji se od Kvarnersko-istarskog prostora s otočjem i pripadajućim morskim prostorom. Gledajući strateško-operativne zahtjeve, to područje je ujedno i sjeverna operacijska zona u kojoj postoje kvalitativne razlike između Istre i kvarnerskog otočja (Zdilar, 2001.). Istra i kvarnersko otočje se u morfološkom smislu razlikuju, ali u vojnostrateškom pogledu čine jedinstvenu cjelinu. Snage se trebaju strukturirati od pomorskih i kopnenih postrojbi jer je podjednako važna obrana tog prostora i sprječavanje prodora prema Lici, gorskom pragu i dublje prema strateškim objektima, Karlovcu i Zagrebu.

Južno vojno-operativno područje obuhvaća sjeverozapadnu dalmatinsku regiju s primorskom padinom Velebita i otočjem, središnju dalmatinsku regiju s otočjem i jugoistočnu dalmatinsku regiju s otočjem. Zbog uskoga kopnenog prostora i osjetljivosti krajnjeg juga hrvatskog teritorija odnosno važnosti pomorske komponente, to bojište bi bilo pogodno podijeliti na još jednu operativnu razinu. To podrazumijeva oblikovanje dva operativna sektora, srednji i južni. Srednji jadranski sektor obuhvaća zadarski i šibenski akvatorij, a južni obuhvaća splitski, neretvanski i dubrovački akvatorij.

Geografske osnove ali i promjene u okružju kao interakcija različitih društveno-gospodarskih procesa su ključni čimbenici pri vojno-strateškom planiranju. Pored toga, namjere i mogućnosti potencijalnog protivnika su razlozi zbog kojih je potrebno naglasiti da ta vojnostrateška regionalizacija nije, niti može biti isključiva i nepromjenjiva.

6. STANOVNIŠTVO JADRANSKE HRVATSKE U FUNKCIJI VOJNOSTRATEŠKOG PLANIRANJA

6.1. Utjecaj stanovništva na vojnostrateško planiranje

Dosadašnja se vojnostrateška istraživanja prostora pretežno odnose na pojedine prirodno-geografske čimbenike te prosudbu njihove strateške važnosti i utjecaja na geostratešku lokaciju, odnosno teritorijalnu nacionalnu moć (Lozančić i Füerst-Bjeliš, 2017.). Međutim, bez poznavanja stanovništva, najvažnijeg čimbenika određenog prostora, nije moguća cjelovita spoznaja geografskih izvora moći kao temeljnog objekta istraživanja (vojno) strateške razine. Međuovisnost prostorne dinamike i promjena u strukturi ljudskoga potencijala kao čimbenika i modifikatora prostora ima sve važniju ulogu u razvojnoj i sigurnosnoj strategiji suvremenog društva (Nejašmić, 2005.; Živić, 2009.).

Vojnostrateške analize ljudskih resursa (stanovništva) uključuju aspekte demografskih, socijalnih, kulturnih i psiholoških obilježja stanovništva, a kao dodatni kriteriji se mogu razmatrati politički svjetonazori, vjerska uvjerenja, etnički sukobi, životni uvjeti, kulturne razlike te razine izobrazbe kao i moguću trenutnu ili potencijalnu izbjegličku situaciju. Suvremene geopolitičke prilike su u velikoj mjeri obilježile izbjegličke krize (velikih razmjera) uzrokovane ratnim sukobima i ekonomskom situacijom u bliskoistočnom i sjevernoafričkom prostoru. U vojnostrateškom smislu te krize se višeslojno reflektiraju na nacionalnu sigurnost.

Kvalitetno upravljanje ljudskim potencijalima, glavnim i najvažnijim izvorom kojim neki prostorni sustav raspolaže, ključni je čimbenik učinkovitosti (Živić, 2009.), a to načelo ima neupitnu važnost u vojnoj organizaciji. Promjene u okružju, nove zadaće i tehnološki razvoj uvjetuju ljudstvo s „novim" znanjima, sposobnostima i vještinama da bi se ljudski potencijali i spremnost postrojbi naposljetku uskladili sa zadanim operativnim sposobnostima. Zbog dinamike i kompleksnosti suvremenih sukoba, utvrđene potrebe za ljudskim resursima u vrlo kratkom razdoblju mogu postati neupotrebljive, a sposobnosti i vještine ljudskih potencijala nedovoljne.

U procesu vojnostrateškog planiranja analiza ljudskih potencijala obuhvaća sveukupno (civilno i vojno) stanovništvo prijateljske (savezničke) i stvarne ili potencijalne protivničke strane kroz kvantitativne i kvalitativne značajke. Druga razina analize obuhvaća demografske, socijalne, kulturne, vjerske, povijesne i druge značajke. Načelno bi se analiza trebala

provoditi u dvije faze: prva je analiza kojoj je cilj određivanje kvantitativnih i kvalitativnih značajki određenog stanovništva, a potom slijedi analiza utjecaja tih značajki na vojne operacije.

Prostorni razmještaj i kvantitativni pokazatelji izraz su ukupnih ljudskih potencijala suprotstavljenih strana na određenom području. Prostorni razmještaj stanovništva može različito odgovarati obrambenim potrebama. Pri tome je posebno opasno kada je granični prostor prema potencijalno neprijateljskoj državi koja na taj prostor pretendira slabo naseljen ili nije uopće nenaseljen.

Na kvantitativne pokazatelje stanovništva najveći utjecaj imaju prirodno kretanje i migracije (seljenja) stanovništva (Nejašmić, 2005.). Međutim, kompleksnost suvremenih sukoba, razvoj tehnologije (tehničkih borbenih sustava) i zahtijevana viša razina ratnog umijeća uzrokovali su to da je kvalitativna komponenta postala mnogo važnijom od kvantitativne. Primjerice, nije dovoljno da u nekom prostoru živi mnogo stanovnika, ako oni nisu ekonomski aktivni i biološki vitalni, a u užem vojnom smislu, psihofizički sposobni i stručno kompetentni za izravno ili neizravno sudjelovanje u borbenim djelovanjima.

Načelni udio vojno sposobnog stanovništva (od 18 do 55 godina starosti za muškarce, odnosno od 18 do 50 godina starosti za žene) u ukupnom radno sposobnom stanovništvu kreće se oko 18 %.[29] Uz podatke o vojnostručnoj osposobljenosti, kvalitativni pokazatelji, kao osnovni preduvjet za podizanje pojedinačnih i skupnih sposobnosti i vještina, prvenstveno su vezani uz udjel obrazovanih u ukupnom broju stanovnika. Prema podatcima iz popisa 2011., od ukupnog stanovništva Hrvatske staroga 15 i više godina srednju je školu završilo (maturiralo) 52,6 %, a visoku ili višu školu 16,4 % (tab. 1.). Informatička pismenost kretala se od 45 % do 57 %. Ukupni postotak, kao i udjel stanovništva sa srednjom, višom i visokom stručnom spremom zadovoljava osnovne vojne potrebe.

Najpovoljnija obrazovna struktura je u velikim gradovima. Međutim, s obzirom na potrebe Jadranske Hrvatske, posebna pozornost treba biti usmjerena na obrazovanje kadrova za pomorske djelatnosti, uključujući potrebe ratne mornarice. Uz obrazovanje, vrlo važna vojnostrateška značajka ljudskih potencijala je stanje (borbenog) morala vojnih snaga, ali i civilnog stanovništva. Utjecaj borbenog morala na ishod rata često je presudan čimbenik, što se najbolje pokazalo u Domovinskom ratu

[29] Zakon o obrani. Čl. 20. NN 73/13, 75/15, 27/16. Prema odredbama Zakona, taj postotak ne uključuje osobe koje se nalaze u djelatnom i pričuvnom sastavu Oružanih snaga kao ni osobe s radnom obvezom. Također, navedeni postotak ne uključuje žensku populaciju jer ženske osobe ne podliježu vojnoj obvezi.

Tablica 1. *Obrazovni sastav stanovnika jadranskih županija te ukupno Jadranske Hrvatske i Republike Hrvatske, prema Popisu stanovništva iz 2011., stanovništvo staro 15 i više godina*

RAZINA OBRAZOVANJA		HRVATSKA	Jadranska Hrvatska	ŽUPANIJA						
				Istarska	Primorsko-goranska	Lička-senjska	Zadarska	Šibensko-kninska	Splitsko-dalmatinska	Dubrovačko-neretvanska
UKUPNO		3 632 461	1 203 589	180 239	259 228	44 002	143 180	93 925	380 366	102 649
Bez obraz.		62 092	20 686	1 303	1 732	1 095	4 153	3 730	7 512	1 161
Osnovna škola	do 3 r.	34 786	12 085	1 458	1 108	941	2 145	1 980	3 687	766
	4-7 r.	249 081	77 558	11 555	10 815	6 422	11 266	8 707	22 404	6 389
	Os.šk.	773 489	214 224	35 092	43 267	9 279	27 742	16 617	64 293	17 934
Srednja škola	UK	1 911 815	668 765	100 602	149 668	21 559	76 097	50 387	213 443	57 009
	3 g	998 648	355 185	56 182	79 154	11 907	41 515	28 968	106 614	30 845
	4 g	727 520	253 886	35 688	57 440	7 782	27 223	18 048	86 419	21 286
	Gimn.	185 647	59 694	8 732	13 074	1 870	7 359	3 371	20 410	4 878
Visoko obrazovanje	UK	595 233	207 770	29 874	52 036	4 605	21 179	12 405	68 450	19 221
	Viš.	212 059	83 225	12 913	19 059	2 414	8 102	5 683	26 624	8 430
	Fak.	352 145	116 516	15 907	30 393	2 087	12 420	6 418	39 148	10 143
	Mag.	19 327	5 191	757	1 607	84	434	220	1 626	463
	Dokt.	11 702	2 838	297	977	20	223	84	1 052	185
Nepoznato		5 965	2 501	355	602	101	598	99	577	169

Izvor: https://www.dzs.hr/., Statistička izvješća, 1582, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima, 5. stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, obrazovnim područjima i spolu po županijama, popis 2011.

Ovisno o potrebi u određenoj vojnostrateškoj situaciji, mogu se razmatrati i drugi (dodatni) čimbenici kao što su: etničke, kulturne i vjerske razlike, životni uvjeti i politički svjetonazori. Navedeni čimbenici i druge vrijednosti do kojih drži stanovništvo u cjelini i/ili njegovo vodstvo mogu imati ključni utjecaj u sukobu. Jedno od težišta analize mora biti usmjereno na vojno i civilno rukovodeće osoblje jer detaljna analiza osobina (psihološki profil i sl.) političkih i vojnih vođa može u značajnoj mjeri pomoći u razumijevanju ponašanja sukobljenih snaga. Važan čimbenik može biti stupanj lojalnosti stanovništva i rukovodećih osoba prema političkom vodstvu. Taj aspekt posebno je važno razmotriti kada su u pitanju totalitarni režimi i višenacionalne zajednice. Međutim, to nije moguće lako kvantificirati (posebno ne jednostavnom analizom statističkih, tj. popisnih podataka) pa prosudbe ne mogu biti posve objektivne.

Izbjegličke krize, kao posljedica ratnih sukoba i/ili drugih političkih i gospodarskih kriza, mogu imati polazište i odvijati se na teritoriju vlastite države, ali i iz bližega i šireg okruženja. Utjecaj potencijalnih izbjegličkih kriza treba se razmotriti i analizirati prilikom izrade

vojnostrateških planova i tijekom provedbe same operacije. Izbjeglički pokreti, često velikih razmjera, uglavnom se odvijaju duž glavnih komunikacija koje su istodobno u funkciji vojnih operacija. Pokreti izbjeglica, izbjeglički logori i općenito izbjegličke krize djeluju ograničavajuće na provedbu vojnih operacija i imaju izniman utjecaj na borbenu situaciju. Ostali čimbenici koji imaju restriktivni učinak i koje se treba respektirati i analizirati tijekom provedbe vojnih aktivnosti, najčešće su temeljeni na zakonodavnim, kulturnim ili vjerskim osnovama.

6.2. Razmještaj stanovništva Jadranske Hrvatske

Tijekom posljednjih 100 godina broj stanovnika u Hrvatskoj se mijenjao u skladu s društveno-gospodarskim mijenama i političkim okolnostima, uključujući i tri velika rata. Ukupni bilančni manjak stanovništva Hrvatske u tom razdoblju iznosi oko 900 000 stanovnika. Posebno velik pad broja stanovnika (oko 450 000) zbio se od 1941. do 1945. te u razdoblju neposredno poslije Drugoga svjetskog rata. Najveći udjel tog stanovništva bilo je mlado radno sposobno stanovništvo, ali i vojno sposobno stanovništvo, što je u vojnostrateškom kontekstu ekstreman pad ljudskih obrambenih potencijala. Usporedno s time stanovništvo je demografski starjelo i bivalo sve nepodobnije za vlastitu reprodukciju (Nejašmić, 1991.b; Friganović, 1996.; Živić, 2009.).

Uz demografske posljedice izazvane srpskom agresijom, Hrvatsku u zadnjih nekoliko desetljeća obilježavaju negativni demografski procesi s tendencijom daljeg pogoršanja. Recentna demografska kretanja u Hrvatskoj obilježile su mnoge pojave, a prva je negativan prirodni prirast stanovništva od 1990./1991. To je razdoblje u državama u (političkoj, ekonomskoj i dr.) tranziciji obilježila depopulacija i starenje stanovništva, koje je najprije zahvatilo ruralna područja, a potom i ostale prostore.

U međupopisnom razdoblju od 1991. do 2001. demografski regres u najvećoj je mjeri bio posljedica velikosrpske agresije. Tijekom Domovinskog rata izravno ili neizravno ratom je zahvaćeno oko 50 % državnog teritorija i oko 1 milijun stanovnika Hrvatske. Od toga je bilo oko 15 000 mrtvih, 1500 nestalih te više od 30 000 fizički, seksualno i na druge načine zlostavljanih (Magaš, 2013.). Iz okupiranog dijela južnoga kraka Hrvatske, koji obuhvaća gotovo cijelu Liku, unutrašnjost Dalmacije i dubrovački kraj, hrvatsko stanovništvo je protjerano. Kada su u završnim vojnim operacijama u Domovinskom ratu ta područja

oslobođena, napustili su ih i stanovnici srpske nacionalnosti. Značajan broj predratnog, posebno mlađeg, stanovništva nikad se nije vratio na ta područja. Iako su ratna stradanja važan uzrok depopulacije tih prostora, riječ je uglavnom o ruralnim područjima koja je i prije rata zahvatila depopulacija (Živić i dr., 2014.).

Tablica 2. *Kretanje ukupnog broja stanovnika Jadranske Hrvatske poslije Drugoga svjetskog rata*

God	HRVATSKA	Jadranska Hrvatska	ŽUPANIJA						
			Istarska	Primorsko-goranska	Ličko-senjska	Zadarska	Šibensko-kninska	Splitsko-dalmatinska	Dubrovačko-neretvanska
1948.	3 779 858	1 209 595	183 344	207 635	130 855	154 026	148 360	296 840	88 535
1953.	3 936 022	1 247 384	175 094	216 781	125 677	162 682	157 405	314 933	94 812
1961.	4 159 696	1 314 781	176 838	240 621	118 329	174 957	164 757	339 686	99 593
1971.	4 426 221	1 401 255	175 199	270 660	106 433	190 356	161 199	389 277	108 131
1981.	4 601 469	1 481 795	188 332	304 038	90 836	194 098	152 128	436 680	115 683
1991.	4 784 265	1 580 213	204 346	323 130	85 135	214 777	152 477	474 019	126 329
2001.	4 437 460	1 427 008	206 344	305 505	53 677	162 045	112 891	463 676	122 870
2011.	4 284 889	1 411 935	208 055	296 195	50 927	170 017	109 375	454 798	122 568
2016.	4 174 349	1 391 079	208 105	289 479	46 888	169 581	103 021	452 035	121 970

Izvor: https://www.dzs.hr/., PC-Axis baze podataka, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske >> Stanovništvo >> Županije >> Broj stanovnika po županijama.; Podaci za 2016: Priopćenje br. 7.1.3., Procjene stanovništva u 2016.

Hrvatska je po popisu iz 2011. imala 4 284 889 stanovnika s prosječnom gustoćom naseljenosti od 75,7 stan./km^2. Stanovništvo Hrvatske činilo je tada 0,61 % stanovništva Europe i 0,06 % stanovništva svijeta. Na dan 31. prosinca 2015. broj stanovnika Hrvatske bio je 4 190 669[30], odnosno 94 220 stanovnika manje u odnosu na broj utvrđen zadnjim popisom stanovništva iz 2011. Jadranska Hrvatska po popisu iz 2011. imala je 1 411 935 stanovnika s prosječnom gustoćom naseljenosti 57,2 stan./km^2, što je ispod hrvatskog prosjeka gustoće naseljenosti. U Jadranskoj Hrvatskoj 2016. godine bilo je 1 391 079 stanovnika, 20 856 stanovnika manje u odnosu na popis stanovništva iz 2011. (Slika 18.). Najveći pad broja stanovnika imale su Šibensko-kninska, potom Primorsko-goranska i Ličko-senjska županija (tab. 2.).

[30] Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2015., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016.

Tablica 3. *Površina i stanovništvo Jadranske Hrvatske 2011.*

Regija/županija	Površina (km^2)		Broj stan. 2011.	Stan./km^2 2011.
	Kopno	More		
Istarska	2813	3581	208 055	74,0
Primorsko-goranska	3588	4339	296 195	82,6
Ličko-senjska	5353	541	50 927	9,5
Zadarska	3646	3845	170 017	46,6
Šibensko-kninska	2984	2689	109 375	36,7
Splitsko-dalmatinska	4540	9504	454 798	100,2
Dubrovačko-neretvanska	1781	6568	122 568	68,8
Jadranska Hrvatska	24 705	31 067	1 411 935	57,2
Kontinentalna Hrvatska	31 889	-	2 872 954	90,1
REPUBLIKA HRVATSKA	56 594	31 067	4 284 889	75,7

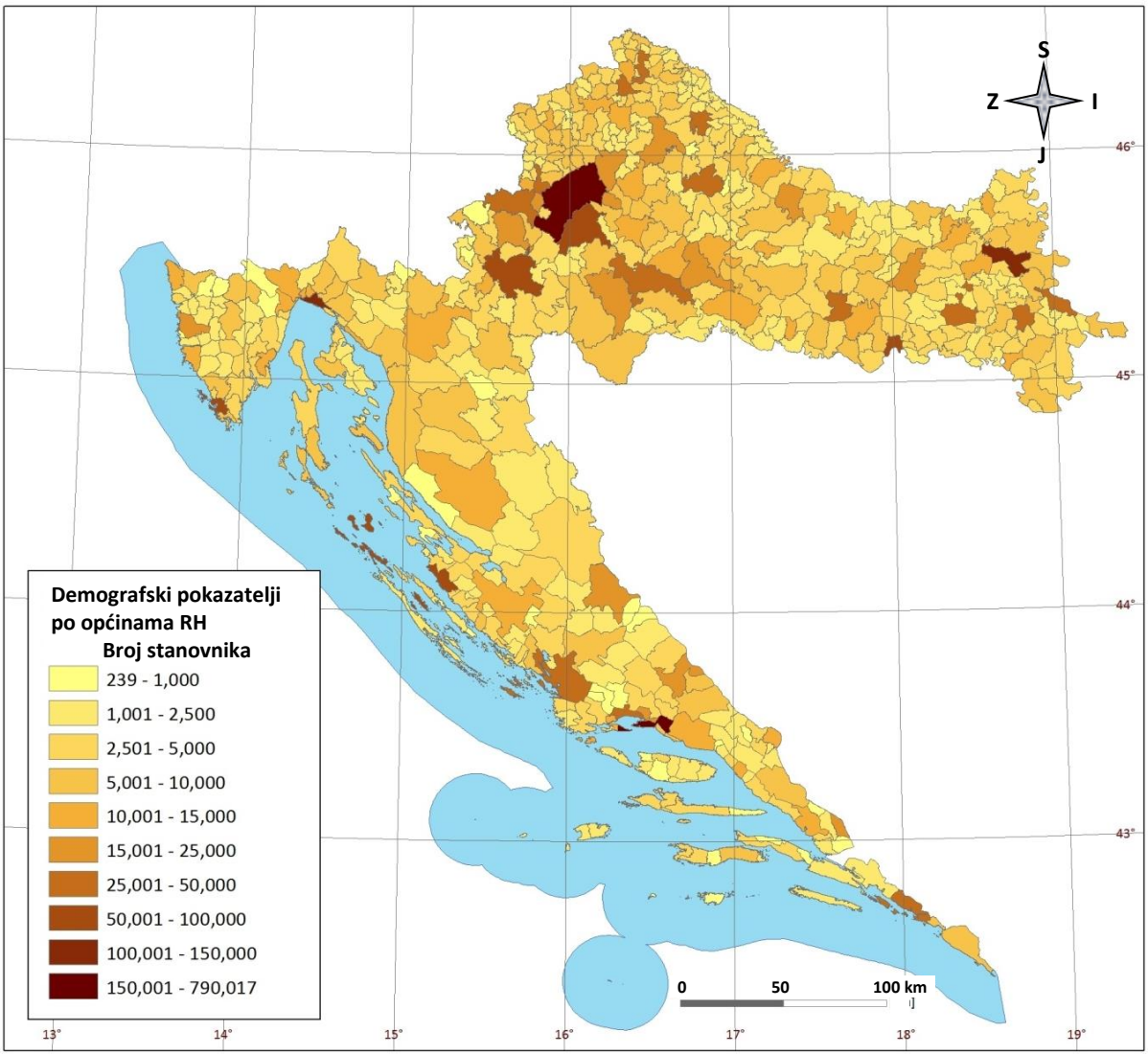
Izvor: Magaš, 2013. i Popis stanovništva 2011. Državni zavod za statistiku.

Problem negativnih demografskih kretanja prepoznat je i istaknut već po završetku Domovinskog rata. U Zborniku radova s Prvoga hrvatskog geografskog kongresa održanog u jesen 1995., M. Friganović opisao je ključne demografske probleme i istakao nužnost donošenja odgovarajuće populacijske politike. Kratak demografski oporavak tijekom 1996. i 1997. može se vezati uz ratne generacije koje su stupanje u brak i stvaranje potomstva prolongirale za razdoblje poslije rata. Međutim, nakon toga je uslijedila demografska stagnacija i depopulacija te sve brže starenje stanovništva uzrokovano slabim gospodarskim prilikama, velikom seobom iz sela u gradove, iseljavanjem zbog rada u inozemstvu, kasnim stupanjem u brak uza sve veći broj rastavljenih brakova i dr. (Magaš, 2013; Živić i dr. 2014.).

Tijekom 2015. u Hrvatskoj su rođene 37 503 osobe, a umrlo je 54 205 osoba. Prema osnovi negativnog prirodnog kretanja na kraju te godine bilo je 16 702 stanovnika manje.[31] Ti podatci, kao indikator negativnih demografskih procesa, određuju demografsku budućnost i razvojne perspektive Hrvatske za sljedećih nekoliko desetljeća (Wertheimer-Baletić, 2005.). Dok mnoge druge države Europe imaju umjeren prirodni prirast stanovništva, Hrvatska od ratnih 90-ih do danas ima ozbiljan i težak poremećaj prirodnog kretanja stanovništva, koji je za opstanak naroda prijeko potrebno zaustaviti (Magaš, 2013.).

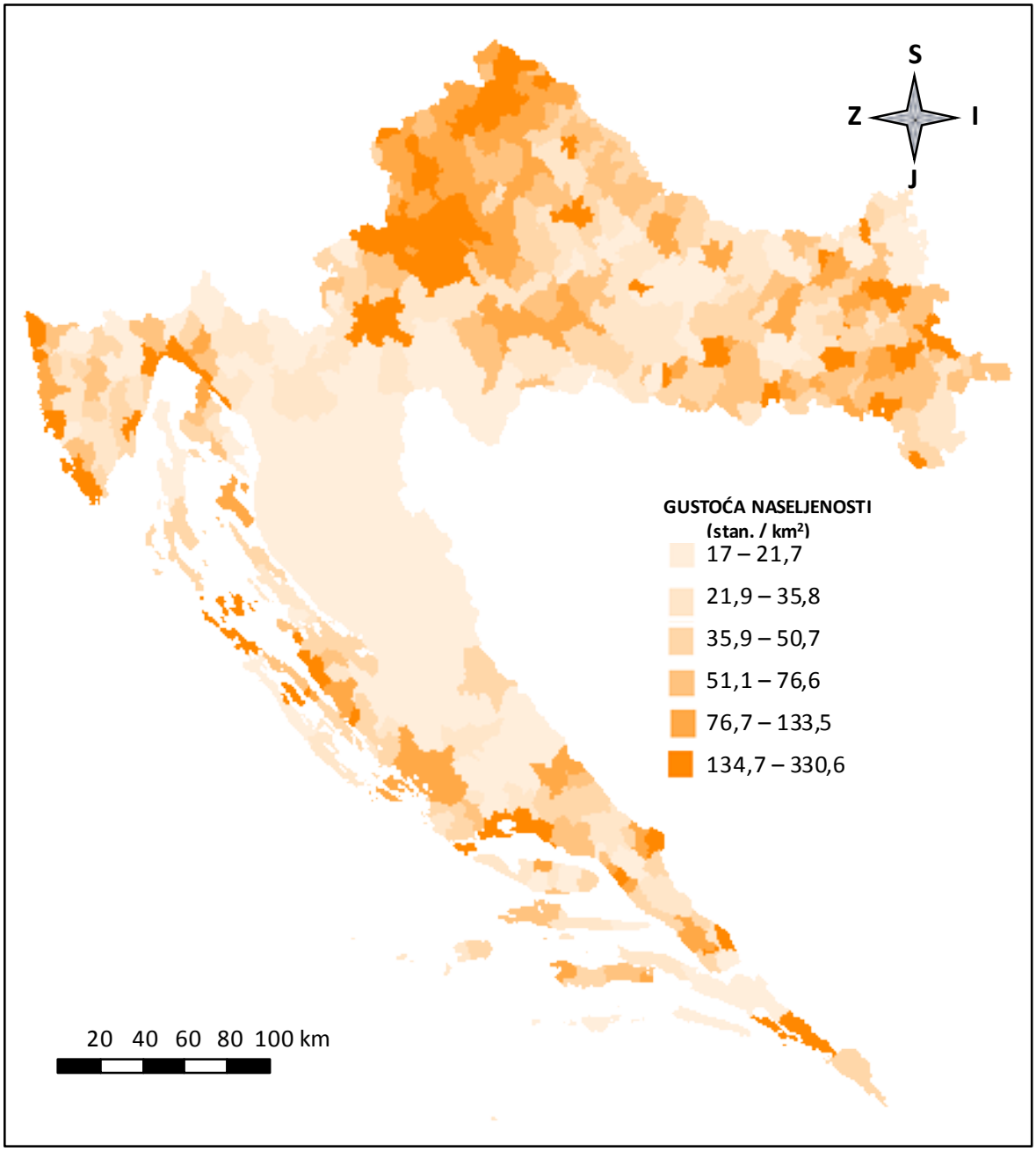
Pad broja stanovnika u razdoblju između posljednja dva popisa (2001. – 2011.) pokazuje da je u Jadranskoj Hrvatskoj 15 055 ili 1,05 % stanovnika manje, a u Kontinentalnoj Hrvatskoj 137 471 ili 4,5 % stanovnika manje. Dakle, znatno je manji pad broja stanovnika u Jadranskoj Hrvatskoj. Najveća je gustoća naseljenosti u Splitsko-dalmatinskoj županiji s oko 100 stan./km^2, a najmanja u Ličko-senjskoj županiji s manje od 10 stan./km^2 (tab.3.).

[31] Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2015., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016.

Slika 18. *Razmještaj stanovništva po općinama/gradovima prema popisu iz 2011.*
Izvor: prema podatcima DZS (Državni zavod za statistiku)**;** obrađeno u softwerskom alatu ArcGIS 10.4/ESRI.

Kada se gustoća stanovništva razmotri na razini općina (Slika 18.) jasnije se uočavaju demografske osobitosti pojedinih dijelova Jadranske Hrvatske. Općenito, slaba je naseljenost općina u gorskom dijelu Jadranske Hrvatske, na otocima te područjima koja su bila obuhvaćena ratnim stradanjima. Gustoća stanovništva na obali u odnosu prema otocima i kopnenom zaleđu pokazuje da gotovo sve primorske županije obilježava demografska polarizacija uglavnom nastala kao posljedica litoralizacije (Roglić, 1966.; Faričić, 2012.; Magaš, 2013.). Koncentracija stanovništva u gradovima i ostalim naseljima na obali posljedica je litoralizacije, ali i fizičko-geografskih obilježja Jadranske Hrvatske (Slika 19.).

Slika 19. *Gustoća stanovništva Hrvatske 2011. (po jedinicama lokalne samouprave)*
Izvor: https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2001/Popis/Graphs/ gusposto hrvbody.html.

U razdoblju između dva zadnja popisa stanovništva negativna demografska kretanja imali su svi veliki gradovi Jadranske Hrvatske osim Zadra, u kojem je zabilježen pozitivan demografski trend. Među manjim gradovima najveće povećanje broja stanovnika zabilježeno je u Kastvu što je rezultat suburbanizacije riječkoga urbanog prostora. Udjel stanovništva u većim gradovima Jadranske Hrvatske (više od 10 000 stanovnika) pokazuje da više od trećine stanovništva Jadranske Hrvatske živi u tim gradovima (tab. 4.). Budući da su veliki gradovi na obali važni vojnostrateški objekti, koncentracija stanovništva u tim gradovima podržava

vojnostrateške potrebe.

Ravnomjeran razmještaj stanovništva pogoduje potrebama vojnostrateškog planiranja, no najpogodnija je situacija kada razmještaj i gustoća naseljenosti stanovništva prate razinu geostrateške važnosti prostora. Lika, kao jedna od vrlo važnih geostrateških jezgra Hrvatske, čini oko 10 % ukupnog kopnenog prostora na kojem živi samo 47 213 stanovnika[32] ili oko 1,2 % stanovništva Hrvatske. S obzirom na vojnostrateški značaj ličkoga (gorskog) prostora, kao poveznice primorske i panonske Hrvatske, niska razina naseljenosti tog prostora značajan je vojnostrateški nedostatak.

Tablica 4. *Promjena broja stanovnika u gradovima Jadranske Hrvatske s više od 10 000 stanovnika u međupopisnom razdoblju 2001. – 2011.*

Grad	Broj stanovnika		Promjena 2001. – 2011.	
	2001.	2011.	Broj	Udio (%)
Split	175 140	167 121	-8 019	-4,6
Rijeka	143 800	128 384	-15 416	-10,7
Zadar	69 556	71 471	1 915	+2,8
Pula	58 594	57 460	-1 134	-1,9
Šibenik	37 060	34 302	-2 758	-7,4
Dubrovnik	30 436	28 434	-2 002	-6,6
Solin	15 850	20 212	4 362	+27,5
Metković	13 873	15 329	1 456	+10,5
Makarska	13 381	13 426	45	+0,3
Rovinj	13 467	13 056	-411	-3,0
Sinj	11 468	11 478	10	+0,1
Knin	11 128	10 633	-495	-4,4
Trogir	10 907	10 923	16	+0,1
Kastav	8 891	10 440	1 549	+17,4
UKUPNO	614 551	592 669	-21 882	-3,5
JADRANSKA HRVATSKA	1 427 008	1 411 935	-15 073	-1,05

Izvor: Magaš 2013; DZS, Popis stanovništva 2011.

Uz problem velike razlike u prostornom razmještaju stanovništva u Jadranskoj Hrvatskoj treba istaknuti da je depopulacija najsnažnije zahvatila gorske i otočne krajeve. Međutim, zadnjih desetljeća depopulacija je zahvatila i većinu gradova (Wertheimer-Baletić, 2005.). U kontekstu vojnostrateškog planiranja, važni su i podatci o gustoći naseljenosti u odnosu prema reljefu. Oko 85 % stanovništva Hrvatske živi u područjima do 200 metara nadmorske visine, u zoni od 200 do 500 metara oko 13 %, a na visinama višima od 500 metara živi oko 2 % stanovnika (Nejašmić, 2000.).

Litoralizacija stanovništva u drugoj polovici 20. stoljeća uzrokovala je višestruko

[32] Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2015., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016.

povećanje stanovništva u većini primorskih naselja. Time je značajno porastao broj stanovnika urbanog dijela u odnosu prema ruralnim područjima zaleđa i otoka. Izrazita depopulacija i nedostatak ljudskih potencijala u zaleđu i na otocima, koja proporcionalno raste s udaljenostima od obale, značajan je problem u vojnostrateškom smislu. Višedesetljetni proces koji je izazvao narušavanje demografske i gospodarske baze većine hrvatskih otoka, pa i onih smještenih u blizini kopna, jednim dijelom je posljedica demaritimizacije središta političke moći i nepostojanje otočne razvojne politike sve do stjecanja hrvatske neovisnosti (Faričić, 2012.). Nažalost, premda je u neovisnoj Hrvatskoj otocima dana znatno veća pozornost, uz ostalo usvojeni su *Nacionalni program razvitka otoka* i *Zakon o otocima*, uložena su velika financijska sredstva u komunalnu i lučku infrastrukturu, depopulacijski trendovi nisu zaustavljeni.

Na hrvatskim otocima 2011. živjelo je 124 842, što je činilo 8,84 % stanovništva primorskih županija. S obzirom na ukupnu površinu otoka (3 259 km^2), prosječna je naseljenost 37,9 stan./ km^2. Međutim, za potpunu sliku demografskoga stanja otoka, površini otoka mogao bi se pridodati suveren morski prostor (31 067 km^2) pa tada prosječna gustoća stanovništva u otočnom i pripadajućem morskom prostoru iznosi samo 3,6 stan./km^2. Iznimna je vojnostrateška važnost cjelokupnog arhipelaga u kontekstu obrane Jadranske Hrvatske, ali posebnu važnost u tome imaju vanjski otoci i stanje stanovništva na njima. Vis obilježava depopulacija s daljnjom negativnom tendencijom: broj stanovnika u posljednjih se stotinu godina trostruko smanjio (na otoku je 1900. bilo 9 650, 2011. bilo je 1 935, a 2016. 2 028 stanovnika). Na Dugom otoku, koji u središnjem dijelu Jadrana ima sličnu vojnostratešku ulogu, 1948. bilo je 4 670, 2011. bilo je 1 710 , a 2016. 1 879 stanovnika.

Analiza prostornog razmještaja stanovništva otoka može se provesti na temelju prostorne podjele na otočne skupine: kvarnersku, sjevernodalmatinsku, srednjodalmatinsku i južnodalmatinsku otočnu skupinu (Faričić, 2012.). Podjednaka naseljenost otočnih skupina predstavlja dobru polaznu osnovu i olakšava problem vojnostrateškog planiranja ljudskih potencijala. Međutim, istaknuti geostrateški položaj južnodalmatinske otočne skupine sa slabijim udjelom stanovništva, u kontekstu vojnostrateškog planiranja potrebno je promatrati kao bitan nedostatak.

Iako je demografska erozija započela i prije, u Drugom svjetskom ratu većina otoka bila je izložena iznimno velikim ratnim stradanjima. To je rezultiralo dodatnim padom broja stanovnika i uništavanjem gospodarskih i drugih potencijala (Faričić, 2012.).

Premda se turizam razvija kao nacionalno važna gospodarska grana u kojoj otoci imaju važnu ulogu, činjenica je da se značajnija revitalizacija otoka ne može ostvariti na temelju samo jedne djelatnosti (Zupanc i dr., 2001.). Osnovni preduvjet gospodarskoga i demografskog oporavka moraju biti mladi stručni kadrovi, kojih je pak vrlo malo ili ih uopće nema (Nejašmić, 1991.b; Faričić, 2012.). Treba istaknuti da je stanovništvo otoka u Domovinskom ratu dalo izniman doprinos. Uz važnu ulogu u formiranju prvih mornaričkih i obalnih postrojbi te naposljetku respektabilne ratne mornarice, značajno je bilo i sudjelovanje mješovitih odreda mornaričkog pješaštva u kopnenim operacijama, čiji su pripadnici bili uglavnom ljudi s otoka. Dinamične promjene okružja u kojima vojna organizacija funkcionira i s kojima se treba biti spremna suočiti, zahtijevaju planiranje budućih potreba i popunu kompetentnim ljudstvom.

6.3. Migracije hrvatskog stanovništva

Migracije stanovništva, koje se mogu podijeliti na unutarnje (unutar državnih granica) i vanjske (prekogranične ili izvan matične države), jedan su od najvažnijih čimbenika prostornog razmještaja, naseljavanja ili depopulacije prostora (Nejašmić, 2005.; Magaš, 2013.; Puljiz i dr., 2015.). Promatranjem migracija kroz prostorno-vremensku međuovisnost, demografija daje odgovor na pitanje kako na te promjene utječu gospodarski, društveni i drugi čimbenici (Nejašmić, 2005.).

Unutarnje migracije čine najveći dio ukupnih migracija i uglavnom se odvijaju na relaciji ruralni prostor – grad ili pak u sklopu litoralnih procesa od kopnene unutrašnjosti i otoka prema obali. Unutarnje migracije ne utječu značajno na ukupan broj stanovnika, nego na prostorni razmještaj stanovništva unutar nekoga prostora (Puljiz i dr., 2015.).

6.3.1. Unutarnje migracije

Važnost utjecaja unutarnjih migracija stanovništva na vojne operacije očita je na primjeru okupacije dijela hrvatskog teritorija 1991. Migracije Hrvata iz ruralnih područja, a posebno s pograničnog prostora, u značajnoj su mjeri promijenile odnos udjela hrvatskoga i srpskog stanovništva u zaobalju sjeverne Dalmacije te dijelovima Like i Krbave. Srpskoj vojnoj agresiji na Hrvatsku dio stanovništva srpske nacionalnosti na tom prostoru davao je snažnu potporu, što je i bio ključni vojnostrateški čimbenik vojne okupacije hrvatskih teritorija. Iako

Hrvatska u bivšoj državnoj zajednici nije imala velike mogućnosti utjecaja na migracije Hrvata, navedeni primjer ipak ukazuje na težinu i moguće posljedice koje može prouzročiti nekonzistentna demografska politika. Demografskoj politici, kao dijelu složenije društvene i gospodarske politike, glavni cilj treba biti postizanje harmoničnijega policentričnog razvoja na prostoru cijele države.

Dakle, unutarnje migracije mogu biti presudne za nacionalnu sigurnost i općenito imaju negativan utjecaj na sustav planiranja ljudskih potencijala u vojnostrateškom smislu. Međutim, unutarnje migracije ne utječu na ukupno raspoložive ljudske obrambene potencijale, za razliku od vanjskih migracija radno sposobnog (vojno sposobnog) stanovništva, koje za posljedicu imaju trajno napuštanje Hrvatske i slabljenje obrambenog sustava. Zbog toga se najvažniji dio utjecaja stanovništva na obrambene potencijale odnosi na vanjske migracije, koje imaju mnogo značajniji učinak na ukupno sigurnosno stanje Hrvatske.

6.3.2. Vanjske migracije

Stanovnici današnje Hrvatske iseljavali su tijekom prošlosti zbog različitih razloga, a među njima su bili prevladavajući politički (ratna stradanja, politički progoni, ideološki prijepori i dr.) i ekonomski (siromaštvo, želja za boljim životnim standardom i boljim mogućnostima profesionalnoga razvoja i dr.). Iseljavanje je i danas jedan od ključnih demografskih procesa s time da je ono danas uglavnom potaknuto ekonomskim razlozima i mogućnostima koje su otvorene pristupanjem Hrvatske Europskoj Uniji.

Procjenjuje se da je prostor Hrvatske od polovice 19. stoljeća do danas napustilo oko 1,36 milijuna stanovnika (Holjevac, 1967.; Nejašmić, 1991.a; Čizmić i dr., 2005.; Puljiz i dr. 2015.). Uglavnom trajni karakter tih migracija imao je velik učinak na depopulaciju i ukupno demografsko stanje Hrvatske. Iseljavali su pretežito mladi, biološki i ekonomski aktivni stanovnici pa je to oslabilo biološki reproduktivni potencijal i ekonomsku snagu stanovništva u Hrvatskoj. Posljednjih nekoliko godina gospodarska kriza i članstvo Hrvatske u EU-u s otvorenim granicama i mogućnošću zapošljavanja u razvijenim zemljama, dodatno su utjecali na vanjske migracije. Ta dva čimbenika u posljednje vrijeme su najviše utjecala na demografsku sliku Hrvatske.

S druge strane, kao posljedica migracija i depopulacije povećavaju se rezerve životnog prostora koje su određeni nacionalni resurs Hrvatske, a to bi vrlo brzo moglo biti u fokusu geopolitičkih interesa (Pavić 2012). Naime, suvremenim migracijama Hrvatska do sada nije

bila ugrožena u značajnijoj mjeri, ali s obzirom na neizvjesnost modernih seobi iz ratom i siromaštvom pogođenih azijskih i afričkih zemalja nije moguće sa sigurnošću pretpostaviti daljnji tijek migracijski strujanja prema Europi.

Po Paviću (2012.) Hrvatska je napravila pogrešku, propustila je priliku iskoristiti prirodne potencijale i pružiti potporu i mogućnost za naseljavanje pustih prostora Hrvatima iz dijaspore. Vojnostrateški potencijal Hrvata u dijaspori za obrambenu moć domovine iznimno je važan. To se najbolje pokazalo tijekom Domovinskog rata, kada su oni bili od velike pomoći i dali značajan doprinos (Magaš, 2013.). Važno je uzeti u obzir sveukupne potencijale hrvatske dijaspore kao iznimnu mogućnost u revitalizaciji i demografskoj obnovi određenih prostora ali i cjelokupnoga hrvatskog teritorija u budućnosti. No, to je ipak složeno pitanje jer za povratak Hrvata iz iseljeništva nije dovoljno aludirati samo na domoljublje već je u Hrvatskoj potrebno osigurati isti ili veći životni standard u odnosu na onaj koji imaju u državama u koje su iselili.

Tablica 5. *Hrvati u susjednim zemljama i svijetu*

	DRŽAVA	BR. STAN. / POPIS
BIVŠA SFRJ	BiH	660 000 / 2009.
	Srbija	91 000 / 2002.
	Slovenija	36 000 / 2002.
	Crna Gora	7000 / 2003.
	Makedonija	2000 / 2002.
	Kosovo	1000 / 2011.
Broj Hrvata u državama nastalima nakon raspada SFRJ smanjio se za oko 128 000 u odnosu prema popisu iz 1991.		
EUROPA	Njemačka	229 000 / 2009.
	Austrija	131 000 / -
	Švicarska	87 000 / -
	Francuska	50 000 / -
	Švedska	26 000 / -
	Mađarska	26 000 / 2001.
	Italija	21 000 / 2006.
	Belgija	15 000 / -
	Nizozemska	11 000 / -
	Ostale države	39 000 / -
Ukupno, uključujući države bivše SFRJ, ima oko 1 432 000 Hrvata.		
AMERIKA	SAD	1 300 000 / -
	Kanada	111 000 / -
	Čile	380 000 / -
	Argentina	275 000 / -
	Brazil	128 000 / -
	Ostale držav.	33 000 / -
Oko 2 227 000, od toga na prostoru S. Amerike 1 411 000, a J. Amerike 816 000.		
OST.	Australija	240 000 / -
	Novi Zeland	20 000 / -
	Južna Afrika	10 000 / -
UKUPAN broj Hrvata koji privremeno ili stalno borave izvan RH je 3 294 000.		

Izvor: Magaš, 2013.

Redistribucija stanovništva je jedan od modela demografske harmonizacije države, ali ona nije moguća bez realne društvene i gospodarske osnove. Primjerice, kako je moguće postići inverziju deruralizacije i urbanizacije? Je li za to dovoljno apelirati na domoljubne razloge, na nostalgiju za nekadašnjim zavičajem, teoretskim ukazivanjem na značenje sela, a zanemarivati različite potrebe suvremenih naraštaja. O kompleksnoj problematici iseljavanja iz Hrvatske te unutrašnjih migracija čiji je osnovni trend odlazak iz sela i naseljavanje gradova na primjeru šibenskih otoka argumentirano su raspravljali Lajić i dr. (2001.) te Podgorelec i Klempić Bogadi (2013.), a na primjeru zadarskih otoka Babić i dr. (2004.).

6.4. Demografski režimi u okružju

Bliže i šire okruženje Hrvatske, države jugoistočne Europe, sredozemne države EU i države sjeverne Afrike i Bliskog istoka, imaju velike stope prirodnog prirasta, a demografski *boom* koji ne prati gospodarski rast u tim državama ima kao posljedicu migracije prema razvijenijim prostorima. Prostorna neravnoteža čovjeka, prirode i okoliša izvor je razvoja centrifugalnih dezintegracijskih društvenih silnica. Ta nestabilnost može prerasti i u krizni oblik prostorno-funkcionalnih odnosa te predstavljati sigurnosni (obrambeni) izazov (Lozančić i Fűerst-Bjeliš, 2017.).

6.4.1. Demografska kretanja u bližem okružju

Sredozemni prostor je geostrateški i geoprometno jedno od najvažnijih svjetskih područja. Čine ga 22 države koje dijele 46 000 km obale.[33] Uz proces litoralizacije, koja je najsnažniji zamah imala u drugoj polovici 20. st., najznačajniji učinak na navedeni porast broja stanovnika sredozemnoga prostora imao je visok prirodni prirast.

Tablica 6. *Rast broja stanovnika u urbanim područjima Sredozemlja (u milijunima)*

Područje	1960.	2000.	2011.
Sredozemne države EU[34]	81,68	126,85	145,21
Jugoistočna Europa i Turska[35]	10,60	44,43	56,51
Sjeverna Afrika i Bliski istok[36]	23,77	96,18	123,26
UKUPNO	115,50	267,46	324,99

Izvor: European Environment Agency., https://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries, 2015.

Ukupan rast broja stanovnika sredozemnih država od 1960. do 2011. bio je 208,93 mil. stanovnika, od toga u sjevernoj Africi i na Bliskom istoku 99,49 mil. stanovnika. U prosjeku je oko trećine sredozemnog stanovništva koncentrirano u obalnim naseljima. Međutim, u naseljima na obali u južnim sredozemnim prostorima živi oko 65 % ili 120 mil. stanovnika. Na temelju postojećih trendova očekuje se porast broja stanovnika na sredozemnim obalama, uključujući i hrvatsku obalu (Park, 2015.; Guild i dr., 2015.).

U drugoj polovici 20. st. većina država jugoistočne Europe imala je porast broja stanovnika. Države koje su imale značajniji porast broja stanovnika su one u kojima je

[33] Mediterranean Sea region briefing – The European environment — state and outlook 2015, European Environment Agency, 2015.
[34] Cipar, Španjolska, Francuska, Grčka, Hrvatska, Italija, Monako, Malta i Slovenija.
[35] Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Turska.
[36] Alžir, Egipat, Izrael, Jordan, Libanon, Libija, Maroko, Palestina, Sirija i Tunis.

većinsko stanovništvo islamske vjeroispovijesti (Kosovo, Albanija i Turska). Istodobno je Bosna i Hercegovina imala pad broja stanovnika koji je u najvećoj mjeri bio uzrokovan ratom. Multietničke i multikonfesionalne zemlje poput Makedonije porast broja stanovnika ostvaruju na temelju rasta broja stanovnika koji su islamske vjeroispovijesti. U kontekstu analize demografskih kretanja Tursku bi bilo logično uzeti kao dio Bliskog istoka. Međutim, zbog njena utjecaja na prostor jugoistočne Europe i drugih geopolitičkih razloga (članstvo u NATO-u i aspiracija prema članstvu u EU-u), može se promatrati i kao dio jugoistočne Europe.

Pad broja stanovnika u većini država nastalih na prostorima nekadašnje SFRJ prvenstveno je uzrokovan ratnim sukobima potkraj 20. stoljeća. Iako su danas većina zemalja jugoistočne Europe članice NATO-a i/ili EU-a, u većini je slabo razvijena demokracija, loše su gospodarske prilike, pravosudni sustav je neučinkovit, a istodobno je izražen nacionalizam i otvorena su mnoga pitanja iz ranijih sukoba. Uz promjene u okružju kao što su migracijske krize, ti problemi mogu generirati nove sukobe (Ostrand, 2015.; Heisbourg, 2015.; Guild i dr., 2015.). Demografska kretanja (tab. 6) i migracije stanovništva bližeg okružja, jugoistočnoga europskog prostora[37], važna su u kontekstu promatranja demografskih promjena i sigurnosti Hrvatske.

U tom kontekstu, Jadranska Hrvatska može se promatrati u odnosu prema demografskim kretanjima susjednih država jugoistočne Europe. Međutim, značajnije migracijske krize imaju ishodište na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi, pri čemu je kontinentalni dio Hrvatske do sada bio ugrožen jedino kao koridor prema razvijenijim zapadnoeuropskim državama. Jadranski dio Hrvatske do sada nije bio zahvaćen migracijskim tokovima iz tih južnih sredozemnih regija, uglavnom zbog toga jer se našao između dva glavna migracijska kraka: vardarsko-moravsko-savskoga, a libijsko-talijanskog.

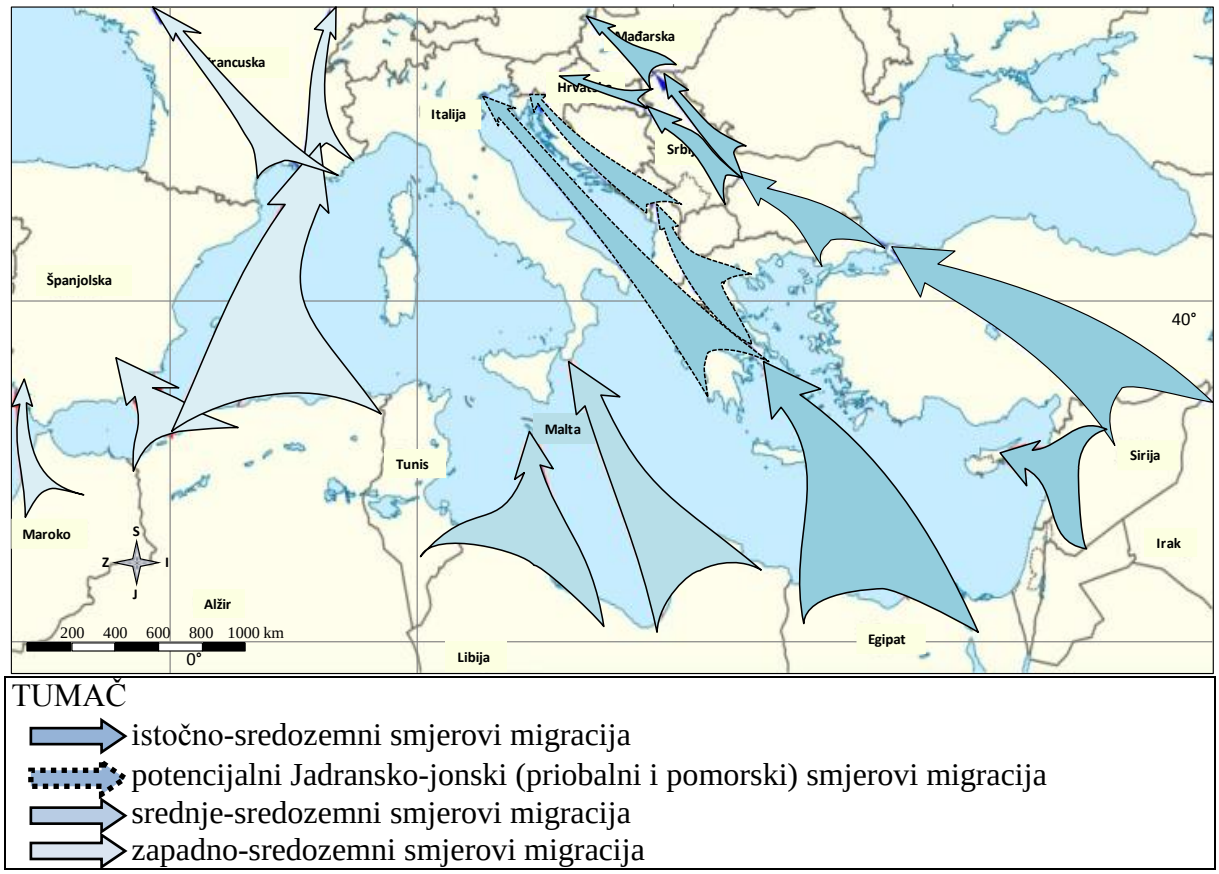
6.4.2. Demografski režimi širega (sredozemnog) okružja

Države sjeverne Afrike i Bliskog istoka već su dugi niz godina izvori migracija stanovništva, iako su energetska i geoprometna središta globalnoga značaja. Otkriće energetskih potencijala Bliskog istoka[38], kao i važno područje kojim prolaze naftovodi i

[37] Prostor jugoistočne Europe za potrebe ove analize obuhvaća sljedeće države: Bosna i Hercegovina, Srbija, Rumunjska, Crna Gora, Albanija, Kosovo, Makedonija, Bugarska, Grčka i Turska.

[38] Bliski istok najčešće se određuje kao prostor sljedećih država: Sirija, Libanon, Jordan, Izrael, Irak, Iran, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Kuvajt, Bahrein, Katar, Oman i Jemen.

plinovodi, glavni su razlozi čestih sukoba u posljednjih stotinu godina, a to se može očekivati i u dugome budućem razdoblju (Vujić, 2004.; Park, 2015.; Guild i dr., 2015.). Povećanje broja stanovnika koje je posljedica visokoga prirodnog prirasta koji ne prati gospodarski razvoj i česti ratni sukobi ključni su uzroci migracija stanovništva (Slika 20.).

Slika 20. *Karta kretanja izbjeglica*
Izvor: izmijenjeno prema http://mapofeurope.com/map-of-refugee-routes-into-europe.

Bliski istok zajedno s Kaspijskim bazenom sadrži velike svjetske energetske rezerve (tri četvrtine svjetskih izvora energenata), što ga trenutačno čini najvažnijim geostrateškim područjem na svijetu (Polović, 2017.). Taj prostor uz to obilježava velik prirodni prirast: 1980. imao je 90,1 mil., a 2015. 233,48 mil. stanovnika.[39] Znači, u samo 35 godina porast broja stanovnika bio je 143,38 mil., a predviđanja su da bi se taj broj do 2025. mogao udvostručiti. Može se pretpostaviti da bi zbog prirodnog prirasta došlo do migracija iz tog prostora i da nema ratnih sukoba, a naposljetku bi mogao poprimiti trajno obilježje (Huntington, 1998.).

Geoprometna važnost Sredozemnog mora i energetski potencijali (nafta i plin) sjeverne

[39] Population – Countries – List - Trading Econoics, (http://www.tradingeconomics.com/country-list/population).

Afrike determiniraju geopolitički i geostrateški značaj tog prostora, koji obuhvaća afričke države[40] s izlazom na Sredozemno more (Stražičić, 1986.; Vujić, 2004.). Uz Bliski istok, to je važno područje koje generira europske migracijske tokove. Na tom prostoru broj stanovnika 1980. bio je 88,3 mil., a 2015. 174,65 mil.[41] U posljednjih 35 godina zabilježen je porast broja stanovnika za 86,35 mil. Kao i u slučaju Bliskog istoka, taj prostor obilježava visok prirodni prirast koji u uvjetima sporog razvoja gospodarstva, čestih ratnih sukoba i drugih oblika političke nestabilnosti stvara višak radno sposobnog stanovništva. To pak naposljetku uzrokuje migracije prema razvijenim državama Europe (Heisbourg, 2015.; Park, 2015.; Guild i dr., 2015.).

Općenito, kada su u pitanju migracijski procesi, u nerazvijenim zemljama s visokim prirodnim prirastom djeluju mnogi potisni (*push*) čimbenici (posebno siromaštvo, ratna stradanja i terorizam). S druge pak strane, razina gospodarskog razvoja (s manjkovima radne snage), politička i socijalna stabilnost u razvijenim europskim zemljama su privlačni (*pull*) čimbenici kao pokretači migracijskih tokova. Uz negativne učinke migracija na zemlje useljavanja s obzirom na etnički i vjersku pripadnost doseljenika te s tim u vezi otežanu integraciju u europska društva, postoje i oni pozitivni. Riječ je o situaciji kada je npr. struktura imigranata odgovarajuća u smislu njihove integracije ili povećanja radno sposobnog stanovništva. To je i bio jedan od motiva liberalizacije useljeničke politike u Njemačkoj koja ima izrazit deficit radne snage, koji je zatim poput okidača, katalizirao (ne i pokrenuo) migracijski val prema zapadnoj i sjevernoj Europi. Broj tražitelja azila u zemljama EU-a narastao je od 432 055 u 2013. na 1 322 190 u 2015.[42], a aktualni migracijski tokovi dostigli su razinu globalne humanitarne i sigurnosne krize.

Najveći je udio migranata iz Sirije, Afganistana i Iraka, a 85 % od ukupnog broja dolazi istočno-sredozemnom rutom, na kojoj se dijelom nalazi Hrvatska. Tri su smjera migracijskih kretanja koji prolaze ili bi mogli prolaziti hrvatskim teritorijem. Temeljem dosadašnjih iskustava, istočno-slavonski smjer koji dolazi iz Srbije je najfrekventniji, ali su česti i prelasci hrvatske granice u središnjem dijelu koji vode iz BiH. Iako su do sada jadranske (priobalne i pomorske) komunikacije koje vode iz prostora Albanije i Crne Gore prema sjeverozapadu imale sporedan značaj u tim migracijama, nije isključena mogućnost masovnijeg kretanja

[40] Egipat, Libija, Alžir, Tunis i Maroko.
[41] Mediterranean Sea region briefing – The European environment — state and outlook 2015, European Environment Agency, 2015.
[42] Statistika o azilu, Eurostat Statistics Explained, 2017.

izbjeglica i tim rutama. Osim toga, kretanje izbjeglica srednje-sredozemnom rutom, koje je uglavnom usmjereno na Italiju, u budućnosti može postati značajnijom ugrozom i za Jadransko more.

Vojno-policijske operacije koje je pokrenula EU djeluju preventivno u smislu sigurnosti Jadrana. U tom kontekstu, zaštita Jadrana očituje se kroz djelovanje agencije FRONTEX[43] u sklopu pomorske operacije „Triton"[44] gdje su uloženi znatni napori radi prevencije i nadzora prolaska imigranata kroz Jonsko more i Otrant. Ta operacija je dala određene rezultate u humanitarnom i sigurnosnom smislu, ali problem migracijske krize nije riješen jer nisu riješeni ključni politički i gospodarski problemi u bliskoistočnim i sjevernoafričkim kriznim žarištima.

U zadaćama vezanima uz nadzor i ispomoć u izbjegličkim kriznim situacijama nužan je angažman sigurnosnih, policijskih i vojnih struktura. Cilj je minimaliziranje opasnosti od potencijalno prikrivenog krijumčarenja ljudi i roba do infiltracije terorističkih skupina. Zbog toga, rješavanje problema prihvatom izbjeglica radi manjka radno sposobnog stanovništva i ukupnoga demografskog stanja, zahtijeva cjelovit sigurnosni pristup.

[43] Agencija FRONTEX promovira, koordinira i razvija upravljanje granicama EU-a.
[44] Vojnopolicijska operacija u kojoj su sudjelovale Oružane snage RH i snage Ministarstva unutarnjih poslova (MUP).

7. GOSPODARSKI POTENCIJALI I ODRŽIVI RAZVITAK JADRANSKE HRVATSKE U KONTEKSTU VOJNOSTRATEŠKOG PLANIRANJA

U namjeri da dođu do pobjede u ratu, države su tijekom prošlosti nastojale otkriti i razviti efikasnije načine ratovanja. Znanstveno-tehnološki razvoj, koji se temeljio na gospodarskim resursima i znanstvenim potencijalima, u 18. i 19. stoljeću je omogućio daleko veće sposobnosti države. Posebno se to odnosilo na mogućnost nadzora nad cijelim nacionalnim teritorijem i životom svakog pojedinca te maksimalnu mobilizaciju gospodarskih potencijala. Isto tako, primjena novih tehnologija u vojne svrhe uvjetovala je značajne organizacijske promjene (ustrojavanje tehničkih rodova vojske) te značajne promjene u vojnoj strategiji (Creveld, 2012.).

U uvodu analize učinka gospodarskih potencijala Jadrana na suvremene geostrateške značajke Jadrana i geopolitičkog položaja Hrvatske, potrebno je ukazati na činjenicu koja upozorava da se ne treba oslanjati na statističke projekcije jer je moguće da ono što trenutno vrijedi ne osigurava rješenje za budućnost (Brzezinski, 1997.). Dakle, nužno je promišljati na način da određene trenutne vrijednosti mogu uslijed promjena geopolitičkih okolnosti postati geostrateški nevažne. U analizama je potreban pristup alternativnim mogućnostima s konačnim ciljem ostvarenja nacionalnih interesa.

Nakon Drugoga svjetskog rata glavni je vid promatranja odnosa u Europi bio onaj koji se ticao pitanja sigurnosti odnosno nesigurnosti (Pavić, 1973.) što nije glavno obilježje suvremenih geopolitičkih odnosa. Međutim, pitanja sigurnosti se ne mogu u potpunosti isključiti, posebno u pojedinim dijelovima Europe kao što su jugoistočna i središnja južna Europa. Zbog toga se geostrateške značajke i sigurnost Jadrana nameću kao važna pitanja posebno u kontekstu navedenih regija ali i Sredozemlja u cjelini. Eksploatacija jadranskih potencijala u cilju ostvarenja nacionalnih ciljeva može biti realizirana samo u uvjetima stabilnosti i sigurnosti.

7.1. Opće značajke

Kao razvijena država s interesima koji se ne razlikuju od interesa zapadnih demokratskih država, Hrvatska može biti presudan čimbenik budućih procesa političke stabilizacije i gospodarskog razvoja jadranske i susjednih europskih regija (Cvrtila, 2000.). Pri tome treba jačati gospodarske veze s cijelim susjedstvom, posebno zapadnim s kojim je Hrvatska

stoljećima bila povezana, a ne inzistirati na tzv. liderskom položaju u „regiji“, tj. među državama nekadašnje SFRJ jer takav položaj u politički nestabilnom prostoru ne može imati dugoročne pozitivne učinke koji bi značajnije utjecali na razvoj hrvatskog gospodarstva.

Iako su prirodno-geografski uvjeti nezaobilazan čimbenik, ipak u razvoju različitih gospodarskih djelatnosti određenog prostora presudnu ulogu imaju društveno-gospodarski čimbenici (Rogić, 1956.; Stražičić, 1996.). Gospodarski potencijali pri tome uključuju i obrambene potencijale. U hrvatskim obalnim regijama uglavnom su razvijani kroz poljoprivredu, industriju i pomorstvo (brodarstvo, brodogradnju i ribarstvo), dok se u novije vrijeme kao najjača gospodarska grana ističe turizam.

Gospodarsko vrednovanje pojedinih gospodarskih područja provode se ne samo za lokalne, nego i za državne i svjetske potrebe (Bognar, 1995.). Potencijali Jadrana osiguravaju Hrvatskoj znatnu komparativnu prednost u odnosu na susjedne države (Pavić, 2010.; Magaš 2013.). Zbog toga se u prosudbama tih vrijednosti valja osvrnuti i na njihovo značenje za budućnost Hrvatske. Strategijom nacionalne sigurnosti[116] definirano je da će se politikama i strategijama gospodarskog razvoja i znanstveno-istraživačkih aktivnosti, usmjeravati bolje iskorištavanje hrvatskoga geopolitičkog položaja kao jadranske, odnosno sredozemne zemlje.

Prehrana i popuna vojnih postrojbi tijekom provedbe operacija je jedan od operacijskih temelja. Naime, sposobnost vojnih formacija za izvršenje zadaća je izravno vezana na opskrbu i popunu postrojbi, koja se uglavnom temelji na potencijalima područja na kojem se vojska nalazi (Clausewitz, 1997.; Chaliand, 1994.; Collins, 2008.). Jadransko more je najvažniji gospodarski nacionalni resurs koji omogućava razvoj mnogih gospodarskih grana, uključujući i obrambeni sektor, ali i sveukupni gospodarski razvoj države. Zbog toga se u valorizaciji jadranskih potencijala, trebaju uzeti u obzir i one proširene mogućnosti djelovanja na pomorsko-kopnenoj bazi, koje pruža kopneno zaleđe, kao i gospodarske potencijale kontinentalne Hrvatske koji također pridonose gospodarskom sustavu hrvatskih obalnih regija. Prema Mahanu (1890.), nekoliko prirodnih čimbenika, koji određuju mogućnost stvaranja pomorske nacije su: geografski položaj, fizički, klimatski i životni uvjeti, oblik teritorija i obale, brojnost nacije i karakter naroda. Da bi ti prirodni čimbenici urodili plodom, Mahan dodaje i šesti čimbenik, vladanje državom. Da bi nacija izrasla u pomorsku silu treba preko institucionalne politike razviti proizvodnju, pomorstvo i tržište, odnosno od primorske države postati pomorska sila.

[116] Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, NN 73/2017.

Još uvijek nema dovoljne sinergije pojedinih državnih cjelina s obzirom na komplementarnost prevladavajućih gospodarskih grana (primjerice, poljoprivrede i turizma) što je posljedica spontanoga i nerijetko loše vođenoga gospodarskog razvitka (problemi privatizacije i dr.), nedovoljne povezanosti znanosti i gospodarstva ali i jakih utjecaja međunarodnih ekonomskih čimbenika koji se posve jasno očituje u utjecaju financijskog (bankarskog) sektora i trgovine na mnoge proizvodne djelatnosti. Navedenome treba dodati i depopulaciju koja se odražava u manjku radne snage ali i smanjenju apsorpcije dobara i usluga nacionalnoga tržišta.

Tablica 7. *Aktivno stanovništvo u Republici Hrvatskoj 2013.– 2017.*

Kontingenti stanovništva	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.[117]
	UKUPNO (*u tisućama*)				
Radno sposobno stanovništvo	3 623	3 615	3 587	3 563	3 544
Aktivno stanovništvo	1 842	1 893	1 891	1 830	1 849
Zaposleni	1 524	1 566	1 585	1 590	1 683
Nezaposleni	318	327	306	240	166
Neaktivno stanovništvo	1 781	1 722	1 695	1 735	1 695

Izvor: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/09-02-07_01_2017.htm. Priopćenje Državnog zavoda za statistiku, Br. 9.2.7., Zagreb, 4. svibnja 2017.

Od 1. siječnja 2013. do 30. rujna 2017. ukupni broj radno sposobnog stanovništva smanjio se za oko 19 000 (tab. 7.). Međutim, broj aktivnog stanovništva se povećao za oko 7 000 (stopa aktivnosti se povećala za 0,9%). Broj zaposlenih je porastao za oko 159 000 (stopa zaposlenosti se povećala za 1,8%). Broj nezaposlenih se smanjio za oko 152 000 odnosno, stopa nezaposlenosti je manja za 1,9%.

Tablica 8. *Broj zaposlenih osoba u Jadranskoj Hrvatskoj*

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Jadranska Hrvatska	430 167	425 205	426 543	429 431	437 925
Istarska	76 047	75 351	75 363	76 646	79 038
Primorsko-goranska	103 101	99 958	100 844	101 268	102 004
Ličko-senjska	12 976	12 897	12 887	12 860	13 073
Zadarska	43 443	43 574	44 133	43 808	45 449
Šibensko-kninska	27 807	27 552	27 706	27 390	27 711
Splitsko-dalmatinska	129 140	128 195	128 528	129 166	131 842
Dubrovačko-neretvanska	37 653	37 678	37 082	38 293	38 808

Izvor: www.dzs.hr., Statistika u nizu, Zaposlenost i plaće – pregled po županijama, 10. srpnja 2018. Ukupno zaposleni prema administrativnim izvorima.

[117] Aktivno radno stanovništvo u Republici Hrvatskoj 2016., prosjek godine, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2017.

U Hrvatskoj je porast broja zaposlenih po županijama u 2017. u odnosu na stanje u 2013., zabilježeno u 15 županija. U Jadranskoj Hrvatskoj najveći porast broja zaposlenih je bio u Istarskoj županiji, a potom slijede Splitsko-dalmatinska županija i Zadarska županija. Istodobno je zabilježen pad broja zaposlenih u Primorsko-goranskoj i Šibensko-kninskoj. U Jadranskoj Hrvatskoj je zaposleno 437 925 ili oko 28,5% u odnosu na ukupni broj zaposlenih u Hrvatskoj. Najveći broj zaposlenih je u Splitsko-dalmatinskoj županiji (131 842), a najmanji broj zaposlenih je u Ličko-senjskoj županiji i to 13 073.

Tablica 9. *Zaposleni prema područjima djelatnosti i županijama, 31.ožujka 2016.*

	HRVATSKA	Jadranska Hrvatska	ŽUPANIJA						
			Istarska	Primorsko-goranska	Ličko-senjska	Zadarska	Šibensko-kninska	Splitsko-dalmatin.	Dubrovačko-neretvan.
A	21 903	5 797	837	1 188	898	1 330	89	1 207	248
B	4 641	947	185	36	62	279	39	287	59
C	206 174	44 519	11 470	11 291	929	2 855	2 900	13 529	1 545
D	14 408	4 767	684	1 222	346	404	513	1 263	335
E	22 383	9 287	1 628	2 276	367	1 190	775	1 990	1 061
F	72 832	23 533	4 296	5 683	573	1 945	983	8 081	1 972
G	176 173	53 325	7 602	12 918	916	5 403	2 979	19 624	3 883
H	60 201	20 895	1 980	7 169	577	1 616	1 260	5 752	2 541
I	52 234	30 368	7 421	6 582	876	2 258	1 597	6 434	5 200
J	34 385	6 261	1 510	1 650	44	294	187	2 033	543
K	35 136	8 328	1 527	2 041	140	962	587	2 452	619
L	7 678	2 602	672	554	51	216	172	711	225
M	58 932	15 836	3 224	4 508	149	1 302	573	4 930	1 150
N	40 347	12 389	2 146	3 202	141	1 484	454	3 616	1 346
O	102 102	30 893	4 098	5 590	1 852	3 958	3 262	8 792	3 287
P	114 336	38 188	5 915	8 225	1 212	4 493	2 503	12 445	3 395
Q	88 160	26 635	3 503	7 351	865	2 946	2 142	7 512	2 316
R	21 543	8 995	1 444	1 841	298	867	978	2 759	808
S	17 493	5 408	759	1 335	105	474	313	1 841	581
UK.	1 151 061	348 919	60 902	84 662	10 401	45 449	22 306	105 258	31 114

TUMAČ

A (Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo); **B** (Rudarstvo i vađenje); **C** (Prerađivačka industrija); **D** (Opskrba električnom energijom, plinom i klimatizacija); **E** (Opskrba vodom, gospodarenje otpadom te sanacija okoliša); **F** (Građevinarstvo); **G** (Trgovina; popravak motornih vozila); **H** (Prijevoz i skladištenje); **I** (Pružanje smještaja, pripreme i usluživanja hrane); **J** (Informacije i komunikacije); **K** (Financije i osiguranja); **L** (Poslovanje nekretninama); **M** (Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti); **N** (Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti); **O** (Javna uprava, obrana; obvezno socijalno osiguranje); **P** (Obrazovanje); **Q** (Zdravstvena zaštita i socijalna skrb); **R** (Umjetnost, zabava i rekreacija); **S** (Ostale uslužne djelatnosti).

Izvor: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/09-02-04_01_2016.htm, Priopćenje, Br. 9.2.4., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, od 23. svibnja 2017.

Trenutno stanje hrvatskog gospodarstva je obilježeno procesima deindustrijalizacije, deagrarizacije i deruralizacije. Prema sektorima djelatnosti najveći udio u BDP-u imaju tercijarne djelatnosti (promet, turizam i druge uslužne djelatnosti) s oko 55%. Slijede sekundarne djelatnosti (industrija, građevinarstvo, i dr.) s oko 34% te primarne s oko 11% (Magaš, 2013.). Važne ekonomske grane u Hrvatskoj su poljoprivreda i turizam. Više od 90% turizma odvija se u primorskoj Hrvatskoj. Uz pomorske djelatnosti, Jadranska Hrvatska ima iznimno povoljne prirodne uvjete za razvoj poljoprivrede i šumarstva. Posebno su važni uzgoj maslina i proizvodnja visokokvalitetnog maslinova ulja te uzgoj vinove loze i proizvodnja vina. Pored toga, na obali postoje veliki potencijali za proizvodnju morske soli. Solane djeluju u Pagu, Ninu i Stonu.

Po djelatnostima, u Jadranskoj Hrvatskoj broj zaposlenih je najveći u djelatnostima G (trgovina, popravak motornih vozila i motocikala, 53 325), C (prerađivačkoj industriji, 44 519) i P (obrazovanje, 38 188), a najmanji broj je zaposlen u B (rudarstvo i vađenje, 947). U odnosu na cjelokupnu Hrvatsku, udio zaposlenih u Jadranskoj Hrvatskoj najveći je u turizmu (djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane), oko 58%.

Tablica 10. *Bruto domaći proizvod za Republiku Hrvatsku i prema NKPJS-u 2012 – 2. razina i županije u 2014. i 2015.*

NKPJS[118] 2012. – 2. razina i županije	BDP u mil. HRK.		Struktura po županijama, (%)	BDP po stanovniku, HRK	
	2014.	2015.		2014.	2015.
HRVATSKA	331 266	338 975	100,0	78 201	80 555
Jadranska Hrvatska	105 939	108 232	32,0	75 452	77 405
Istarska	20 402	20 942	6,2	98 049	100 635
Primorsko-goranska	28 339	28 364	8,6	96 480	97 177
Ličko-senjska	2 912	2 959	0,9	59 958	62 058
Zadarska	10 801	11 158	3,3	63 048	65 475
Šibensko-kninska	6539	6 582	2,0	62 018	63 095
Splitsko-dalmatinska	27 337	28 250	8,3	60 128	62 290
Dubrovačko-neretvanska	9 611	9 976	2,9	78 570	81 554

Izvor: https://www.dzs.hr/, Statistika u nizu, Bruto domaći proizvod – pregled po županijama, 1. lipnja 2018.

Jadranska Hrvatska čini oko 32% BDP-a Hrvatske (tab. 10.). Najveći ukupni BDP ima Primorsko-goranska županija, a najmanji Ličko-senjska županija, pri čemu je primjetna znatna međusobna razlika, koja iznosi 25 305 mil. Najveći udio u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti Jadranske Hrvatske imaju Primorsko-goranska županija (8,6%) i Splitsko-

[118] Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske iz 2012. godine. Odnosi se na teritorijalnu podjelu za statističke potrebe, prema europskoj „Nomenklaturi prostornih jedinica za statistiku“ (NUTS).

dalmatinska županija (8,3%). BDP po stanovniku Jadranske Hrvatske je manji za oko 300 HRK u odnosu na BDP-u po stanovniku Hrvatske. BDP po stanovniku najveći je u Istarskoj županiji, a potom u Primorsko-goranskoj županiji i Dubrovačko-neretvanskoj županiji. Primjetno je da je u te tri županije BDP po stanovniku viši od BDP-a po stanovniku Hrvatske.

Tablica 11. *Bruto dodana vrijednost za Republiku Hrvatsku i prema NKPJS-u 2012 – 2. razina i županije u 2014., u mil. kuna i u postotcima*

	A	A, B, C, D	samo C	F	G, H, I	J	K	L	M, N	O, P, Q	R,S, T, U	
	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	Prerađivačka industrija, rudarstvo i ostale ind.	Prerađivačka industrija	Građevinarstvo	Trgovina, prijevoz, skladištenje te priprema i usluživanje hrane	Informacije i komunikacije	Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	Poslovanje nekretninama	Stručne, znanstvene i druge uslužne djelatnosti	Javna uprava, obrana, obrazov. zdrav. i soc. skrb	Ostale uslužne djelatnosti	Bruto dodana vrijednost
1.	11 484	59 264	40 620	14 546	59 024	12 159	18 254	28 982	22 539	42 189	8 782	277 222
2.	2 182	16 114	8 098	5 988	23 457	2 169	3 831	12 747	6 286	12 733	3 216	88 722
3.	266	6 795	2 092	1 344	5 627	575	850	3 006	1 642	2 876	781	23 761
4.	310	282	126	280	439	27	47	432	67	480	83	2 449
5.	537	904	526	699	2 002	117	456	1 837	688	1 496	316	9 052
6.	100	902	654	414	1 209	89	234	1 084	315	874	262	5 484
7.	442	2 761	1 813	1 409	5 818	748	1 306	3 485	1 834	4 040	1 042	22 884
8.	297	3 998	2 726	1 195	5 139	436	643	1 884	1 143	1 836	495	17 068
9.	229	471	160	647	3 223	177	294	1 019	597	1 132	237	8 025

TUMAČ
1.HRVATSKA, **2**.Jadranska Hrvatska, **3**.Primorsko-goranska županija, **4**.Ličko-senjska županija, **5**.Zadarska županija, **6**.Šibensko-kninska županija, **7**.Splitsko-dalmatinska županija, **8**.Istarska županija, **9**.Dubrovačko-neretvanska županija

Izvor: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/12-01-03_01_2017.htm, Priopćenje Državnog zavoda za statistiku, Zagreb, 15. veljače 2017. Br: 12.1.3.

Jadranska Hrvatska sudjeluje s 32% u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti Hrvatske, a u tome znatan udio čini poslovanje nekretninama (44%) i građevinarstvo (41,2%), a najmanje u djelatnostima informacija i komunikacija (17,8%) te u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu (19%). Po djelatnostima najveći udio bilježe: Zadarska županija (4,7%) u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu; Primorsko-goranska županija (11,5%) u prerađivačkoj industriji,

rudarstvu i vađenju te ostalim industrijama; Istarska županija (6,7%) u prerađivačkoj industriji; Splitsko-dalmatinska županija u svim ostalim djelatnostima.

Tablica 12. *Robna razmjena Hrvatske s inozemstvom, od 2010. do 2017., u mil. kn*

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
IZVOZ	64 892	71 234	72 380	72 594	79 099	87 772	92 763	104 600
UVOZ	110 297	121 036	121 899	125 051	130 673	140 747	148 474	163 313
BILANCA	-45 405	-49 802	-49 519	-52 457	-51 573	-52 975	-55 711	-58 713

Izvor: https://www.dzs.hr., Statistika u nizu, Robna razmjena s inozemstvom, Izvoz i uvoz.

Hrvatska ima konstantan rast izvoza koji se kreće od 64,9 mlrd. kuna u 2010. do 104,6 mlrd. kuna u 2017. (tab. 12.). Međutim, uvoz također konstantno raste i kretao se od 110,3 mlrd. kuna u 2010. do 163,3 mlrd. kuna u 2017. Zbog konstantnog rasta izvoza i uvoza, vanjskotrgovinska bilanca je relativno malo oscilirala i kretala se od -45,4 mlrd. kuna u 2010. do -58,7 mlrd. kuna u 2017. Povećanje vanjskotrgovinskog deficita u tom razdoblju je bilo 13,3 mlrd. kuna.

Tablica 13. *Robna razmjena Republike Hrvatske s inozemstvom u mil. kuna, izvoz i uvoz po županijama Jadranske Hrvatske*

UVOZ / IZVOZ *u mil. HRK*								
	2010.		2015.		2016.		2017.	
HRVATSKA	110 297	64 892	140 748	87 772	148 475	92 763	163 313	104 601
Jadranska Hrvatska	19 361	17 312	20 139	16 256	20 589	14 703	22 598	15 930
Istarska	5 530	6 766	5 707	5 542	6 161	5 084	6 574	4 961
Primorsko-goranska	5 545	3 249	6 559	4 305	6 643	3 590	7 226	4 261
Ličko-senjska	62	43	84	226	107	232	151	349
Zadarska	1 021	1 058	1 761	1 790	1 693	1 711	1 866	1 834
Šibensko-kninska	1 572	1 432	585	542	463	372	590	502
Splitsko-dalmatinska	5 471	4 744	4 859	3 604	4 968	3 513	5 749	3 866
Dubrovačko-neretvanska	396	20	548	247	554	201	442	157

Izvor: https://www.dzs.hr., Statistika u nizu, Robna razmjena s inozemstvom po županijama – pregled po županijama, izvoz i uvoz

Prema dostupnim podatcima Državnog zavoda za statistiku o izvozu i uvozu za razinu županija (tab. 13.), Jadranska Hrvatska je od 2010. do 2017. imala rast uvoza dok je izvoz samo u posljednjoj godini rastao (1,2 mlrd. kuna). Godine 2017. je bila negativna vanjskotrgovinska bilanca za oko -6,7 mlrd. kuna. Te godine uvoz Jadranske Hrvatske je činio oko 1/8 uvoza Hrvatske, dok je u istom razdoblju izvoz bio oko 1/7 ukupnog izvoza Hrvatske. U uvozu, ali i u izvozu su prednjačile Istarska županija, Primorsko-goranska županija i Splitsko-dalmatinska županija, dok su znatno zaostajale, kako u uvozu, tako i u izvozu Ličko-senjska i Dubrovačko-neretvanska županija. Godine 2017. pozitivnu vanjskotrgovinsku

bilancu je imala samo Ličko-senjska dok bi se kao najpovoljnije moglo ocijeniti stanje izvoza u odnosu na izvoz u Zadarskoj županiji s obzirom na relativno nisku negativnu vanjskotrgovinsku bilancu u ukupnoj robnoj razmjeni.

7.2. Primarne djelatnosti

Ribarstvo je jedna od najstarijih gospodarskih grana na Jadranskom moru. U Hrvatskoj je registrirano 5 049 profesionalnih ribara, koji raspolažu sa 7 746 plovila (628 brodova i 7 118 brodica).[119] Godišnji evidentirani ulov i uzgoj morske ribe, mekušaca i rakova je u 2016. bio 85 028 tona. Nadzor nad izlovom morskih organizama nije dovoljan pa je ta količina i veća (pri čemu se koriste nedopuštene metode, duljine mreža, jačina svjetla i dr.). K tome, s obzirom na to da u pojedinim ribolovnim kategorijama ne postoji obveza službene evidencije, nepoznata ali zasigurno ne mala količina morskih organizama ulovi se u okviru rekreacijskog i sportskog ribolova. Rekreativni i sportski ribolovci dnevno mogu uloviti do 5 kg ribe, ali nije ograničen broj takvih ribolovaca pa je ukupna količina ribe koja se ulovi u takvom ribolovu velika.

Kapacitet hrvatske ribolovne flote danas iznosi oko 2,5% ukupne tonaže i oko 4,5% ukupne snage europske ribarske flote (Vrgoč, 2012.). Podatci o veličini flote nisu lako spojivi s količinama ulova jer različite države love u različitim uvjetima. U Hrvatskoj se ribolov zasniva na obalnom ulovu. Najveći udio hrvatske ribolovne flote (gotovo 85%) čine plovila čija je duljina manja od 12 metara. S druge strane, najveći dio tonaže flote zauzima segment plovila dugih od 24 do 30 metara.

U zadnje vrijeme u pojedinim obalnim regijama sve više se razvija i marikultura. Uzgoj riba i školjkaša važna je dopuna ribolovu, ali kada nisu uvaženi ekološki standardi pridonosi pritisku na morski ekosustav, osobito u plićim dijelovima mora te u područjima gdje su male brzine morskih struja.

Važno je naglasiti da se od ribarstva i marikulture rijetko mogu očekivati veliki gospodarski učinci nacionalnih razmjera, ali te su djelatnosti od iznimnog značaja, kao izvor privređivanja otočnog i obalnog stanovništva i mogućeg zaustavljanja depopulacije otoka i manjih obalnih naselja (Faričić, 2012.). Dugoročni strateški cilj je pozicionirati se na području ulova i proizvodnje ribe i školjkaša u red onih zemalja koje na suvremenim znanstveno-

[119] Ribarstvo u 2016., Priopćenje, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2017.

tehnoloških temeljima i uz zadovoljavanje svih ekoloških standarda, održivo gospodare morskim resursima.

U Jadranskoj Hrvatskoj, uz ribarstvo i preradu ribe te proizvodnju soli, u primarnom sektoru prevladava poljoprivreda s vinogradarsko-voćarskom proizvodnjom (Magaš, 2013.). Na cijelom obalnom prostoru razvijeni su vinogradarstvo i maslinarstvo, a te se kulture uzgajaju ponajprije radi proizvodnje vina i maslinova ulja. Godine 2016. ukupna površina pod vinovom lozom je bila 11 539 ha, a proizvedeno je 331 tisuća hl vina. Ukupna površina maslinika je bila 18 184 ha, a proizvedeno je 34 538 hl maslinovog ulja. Posljednjih godina u tom se pogledu ostvaruje značajan kvalitativni pomak. Uz masline i vinovu lozu uzgajaju se: smokva (611 t), mandarinke (52 050 t), trešnje i višnje (2 380 t), breskve i nektarine (2 637 t), naranče i limuni (618 t), a rjeđe i druge voćke (rogač, kivi i dr.). Za proizvodnju povrća se ukupno koristilo 1 732 ha površine obradiva zemljišta, a proizvedeno je 44 079 tona.[120]

Obradive površine jadranskog područja Hrvatske čine svega 16,4% ukupnih obradivih površina Hrvatske. Prirodni pašnjaci Jadranske Hrvatske zauzimaju mnogo veći udio u poljoprivrednom i šumskom zemljištu pa su ta zemljišta značajni prirodni resursi za razvoj stočarstva. Nedostatak ispaše povezan je uz intenzivan rast guste i teško prohodne šikare koja sprječava pristup stoci te onemogućuje rast vrjednijih pašnjačkih vrsta, a to ujedno povećava i rizik od požara. Iako stočarstvo u Jadranskoj Hrvatskoj ima dugu tradiciju, gospodarske vrijednosti tih pašnjačkih resursa nisu iskorištene (Rogošić, 2008.). Po podatcima o stočarstvu Državnog zavoda za statistiku, u Jadranskoj Hrvatskoj je 2016. bilo ukupno: 378 288 ovaca, 37 968 goveda, 45 840 koza, 19 076 svinja i 605 541 peradi.[121]

Intenzitet poljoprivrednih aktivnosti je u ovisnosti o demografskoj snazi pojedinih obalnih prostornih cjelina s obzirom na korelaciju depopulacije i deagrarizacije. Pri tome je u ruralnom prostoru deagrarizacija intenzivnija od depopulacije ali se učinci tih procesa zajedno očituju u pojavi socijalnog ugra, tj. napuštanja poljoprivrednih površina, osobito na otocima i u zaobalju. Zarasta kapilarna prometna infrastruktura (seoski putovi, poljski putovi i dr.) čime se smanjuje prohodnost, a istodobno iščezavaju tradicionalni krajobrazni uzorci. Poljoprivreda je u primorskom dijelu Hrvatske još uvijek dobro razvijena u pedološki i klimatski najpogodnijim te prometno dostupnijim područjima.

[120] Poljoprivreda, lov, šumarstvo i ribarstvo, baze podataka, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2017.
[121] Isto

Najveći udio šumskog zemljišta u Jadranskoj Hrvatskoj čine gorski prostori Like i Gorskog kotara. Šume su najznačajnija sirovinska osnova za razvoj drvne industrije, međutim predstavljaju i važan resurs u vojnostrateškom smislu. Sanitarnom sječom na prostorima vojnih poligona omogućava se redovno funkcioniranje vojnih postrojbi, preživljavanje u zimskom razdoblju, izrada potrebnih fortifikacija i dr. Ribarstvo, poljoprivredna proizvodnja i šumarstvo sa srodnim industrijama u vojnostrateškom smislu čine obrambeni sektor u znatnoj mjeri neovisnim.

7.3. Sekundarne djelatnosti

7.3.1. Sirovine i energetski potencijali

Uz šume, sirovinsku osnovu Hrvatske, čine izvori nafte i plina te ostali resursi među kojima su najznačajnije vode (Magaš, 2013.). Globalni odnosi svjetskih središta moći i njihov geopolitički utjecaj sve više ovise o energetskoj sigurnosti. Sa sigurnošću se može tvrditi da će potreba za energentima u skoroj budućnosti biti veća (procjene su za 3/4 do 2030.), a plin, s obzirom na (ne)ovisnost o tom energentu te opskrbnim (plinovodnim) pravcima, postaje sve više geopolitički relevantan energent (Dekanić i Lay, 2008.). Vladanje i nadzor nad energetskim izvorima i koridorima njihova prijevoza znači i veći geopolitički utjecaj, a poglavito sudjelovanje u preraspodjeli geostrateške globalne i regionalne moći.

Prosječna dnevna proizvodnja ugljikovodika u Hrvatskoj je 39,4 mil. barela. Najveća tvrtka za istraživanje i proizvodnju ugljikovodika u Hrvatskoj je INA d.d. [122] Ona je na kraju 2017. raspolagala s oko 198 milijuna barela dokazanih i vjerojatnih rezervi. Tvrtka je još uvijek utjecajan sudionik na tržištu. Uz to je nužno kapitalizirati mogućnost nacionalne kompanije JANAF d.d., sustava za međunarodni transport nafte od terminala Omišalj do domaćih i inozemnih rafinerija. Godine 2017. je ostvaren prihod veći za 3,7% u odnosu na prethodnu godinu.[123] Geoenergetsko značenje i potencijal JANAF-a omogućuje učinkovitije pozicioniranje Hrvatske u ključne europske projekte.

Od geoloških potencijala Jadrana najznačajniji resurs je plin. U sjevernom Jadranu su otkrivena 22 nalazišta plina s ukupno procijenjenim rezervama od oko 1,3 trilijuna kubičnih stopa. Godišnje se proizvede oko 1,2 milijarde metara kubnih plina iz eksploatacijskih polja u

[122] Godišnji izvještaji, Godišnje izvješće 2017., INA-Industrija nafte, d.d., Kontroling, SDiHSE, Zagreb, 2018.
[123] Revidirani financijski izvještaji za 2017. godinu, JANAF d.d., Zagreb, 2018.

Jadranu. Plin u ukupnoj potrošnji energije u RH sudjeluje s 25%.[124] Plinska polja koja se nalaze na sjevernom Jadranu, rafinerija Urinj i naftni terminali u luci Omišalj čine važnu energetsku osovinu Hrvatske.

Rast gospodarstva uvjetuje potrošnju i uvoz plina te se očekuje da će uvoz plina porasti oko 65% do 2020. Europska komisija je u studenom 2015. [125] usvojila popis od 195 ključnih projekata (PCIs – *Projects of Common Interest*), a on uključuje i LNG (*Liquid natural gas*) terminal na otoku Krku. Izgradnja LNG terminala se može procijeniti kao investicija niskog rizika, a Hrvatskoj može donijeti veliku ekonomsku dobit. Projekt ima značajnu ulogu u inicijativi „tri mora" te je uz zemlje sjevera i juga važan za cijelu Europu, ali i šire (Zorko i dr., 2017.).

Kao vojnostrateški čimbenik plin je važan potencijal obrambenog sustava, a Hrvatska je najmanje ovisna o tom energentu. Međutim, Sredozemlje je danas u središtu niza projekata izgradnje novih plinovoda, tako da Hrvatska mora iskoristiti povoljan trend i geostrateški položaj Jadrana te dodatno umanjiti rizik od moguće nedostupnosti tog energenta.

U strateškom smislu važan je potencijal rijeka u proizvodnji električne energije i u opskrbi pojedinih gradova pitkom vodom kao što su Zrmanja za Zadar, Krka za Šibenik, Cetina za splitsko priobalje i srednjodalmatinske otoke te za opskrbu vodom značajnijih gospodarskih potencijala. Veliki izvori pitke vode su važan potencijal i čimbenik gospodarske moći Hrvatske (Magaš, 2013.).

Najnoviji svjetski trendovi pokazuju da će voda i njeno geoekološko značenje predstavljati jedan od najistaknutijih problema suvremenog svijeta.[126] Hrvatska raspolaže s 26 milijardi m³/god., a godišnje potrebe su 1 milijarda m³, čime je u potpunosti neovisna. No, ta neovisnost umnogome ovisi o kakvoći te vode i o upravljanju tim nacionalnim dobrom pa je njezina ekološka zaštita i osmišljen državni plan upravljanja (koji isključuje „monetizaciju" ili kakav drugi privatizacijski model) ključan državni strateški interes.

Uz električnu energiju proizvedenu u hidrocentralama (oko 30% potreba), važan udio u energetici imaju ostali energetski izvori, kao što su termoelektrane s 30% te NE Krško s dodatnih oko 10%.[127] Obnovljivi izvori nemaju odgovarajući udio i položaj u hrvatskom energetskom sustavu, iako imaju veliku raspoloživost, osobito Sunčeva energija i energija

[124] Okvirni plan i program istraživanja i eksploatacije ugljikovodika na Jadranu, Strateški dokumenti, Agencija za ugljikovodike, Agencija za ugljikovodike. Zagreb, 2015.
[125] Projekt od zajedničkog interesa, Novosti, LNG Hrvatska d.o.o.
[126] Water: A Shared Responsibility, Unesco, World Water Assessment Programme, New York, 2006.
[127] Strategija energetskog razvoja RH, Narodne novine, br. 68/01., 177/04., 76/07. i 152/08)

vjetra. U Jadranskoj Hrvatskoj značajniji iskorak je učinjen izgradnjom vjetroelektrana (Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska i Ličko-senjska županija), a znatno je manje učinjeno na korištenju Sunčeve energije.

Strategijom nacionalne sigurnosti je definirano da će Hrvatska vlastiti geopolitički i geografski položaj valorizirati, kao država koja jača vlastitu energetsku sigurnost i stabilnost opskrbe te koja pridonosi energetskoj diversifikaciji i sigurnosti svojega neposrednog susjedstva i šireg europskog prostora. Strategijom energetskog razvoja[128] je definirano osiguravanje novih izvora dobave, dobavnih pravaca i izgradnja transportnog sustava te uključivanje u energetsku infrastrukturu neposrednoga i šireg okružja. Ti projekti su prepoznati, a prioriteti su izgradnja terminala za ukapljeni prirodni plin te izgradnja pridruženoga tranzitnog plinovoda i njegovo uključivanje u transportni sustav Hrvatske. Glavni cilj je osigurati kvalitetnu i sigurnu opskrbu energijom, uz nužno smanjivanje negativnih učinaka na okoliš i društvo.

Pitanje energetske sigurnosti, definirano kao sigurna opskrba energentima, neodvojivo je od nacionalne sigurnosti. Prihvaćenim standardom NATO-a, Hrvatska treba imati zalihe (rezerve) goriva i maziva za 30 dana kako bi u slučaju ratne opasnosti bile namirene osnovne potrebe. Izbijanjem plinske krize u ožujku 2014., pitanje energetske sigurnosti i definiranje europske energetske politike država članica EU je postalo jednim od prioriteta. Zbog stava pojedinih članica da je energetska problematika isključivo područje nacionalne suverenosti došlo je do nekoherentnosti te je europska energetska politika još uvijek nedefinirana.. Međutim, sasvim je jasno da pitanje energetske sigurnosti ne može biti riješeno na nacionalnoj razini jer prelazi ne samo nacionalne nego i granice EU (Radić-Đozić, 2017.).

7.3.2. Pomorstvo i industrija

Globalna situacija se u potpunosti promijenila u gospodarskom i geopolitičkom smislu kad je moderna država počela intenzivnije i sveobuhvatnije angažirati mornaricu. Primjere Španjolske, Portugala, Engleske (od 18. st. Velike Britanije), Francuske i Nizozemske slijedile su mnoge europske, a zatim i brojne druge svjetske primorske države. Uloga mornarice u razvoju čovječanstva je utjecala na proširenje tržišta i stalnu mogućnost daljnjeg

[128] Isto

gospodarskog razvoja, uključujući oružje i oružane sustave, više nego bilo koja druga grana gospodarstva (Creveld, 2012.).

Mogućnosti za razvoj industrije u Jadranskoj Hrvatskoj jesu povoljan geoprometni položaj, pomorska orijentacija, sirovinska osnova i kvalitetna radna snaga (Miloš i Rudić, 2005.; Magaš, 2013.). U 20. st. tvornice su građene na obali zbog lakše transportne manipulacije sirovina i proizvoda različitim prometnim sredstvima. Međutim, propašću industrije i s intenzivnim razvojem turizma lokacije industrijskih pogona postale su atraktivne u nekim novim konstelacijama pa je česta prenamjena industrijskih zona u one namijenjene turizmu (hoteli, nautičke marine i dr.) i stanogradnji, a vrlo rijetko javnim potrebama (parkovi, sportsko-rekreacijski centri i dr.).

Hrvatska je srednje razvijena industrijska zemlja, a na prostoru primorskog dijela Hrvatske među najrazvijenijim industrijskim djelatnostima je brodogradnja. Hrvatska brodograđevna industrija je na svjetskom tržištu više od pola stoljeća i uglavnom orijentirana prema izvozu. S aspekta vanjskotrgovinske razmjene, brodogradnja je posljednjih desetljeća bila pozicionirana kao jedna od važnijih grana industrije. Postizala je dobre rezultate zahvaljujući prije svega dobroj povezanosti znanstvene zajednice i brodogradilišta. Hrvatska brodogradilišta proizvode prepoznatljive i kvalitetne proizvode. Prema procjenama za 2017., po dobrim izvoznim rezultatima je i znatno oporavljen izvoz prijevoznih sredstava, čiji najveći dio čine brodovi.[129] Trenutno sklopljeni ugovori za izgradnju 44 plovna objekta (više od 1,8 mlrd. dolara) osigurava proizvodnju u velikim brodogradilištima do kraja 2018. godine. Međutim, za razliku od većih brodogradilišta u Splitu i Trogiru koja posluju dobro, tijekom 2018. brodogradilišta *Uljanik* iz Pule i *Treći maj* iz Rijeke (dio istoga poslovnog sustava) ušla su u krizu čiji je kraj vrlo neizvjestan.

Srednja brodogradilišta smještena na otocima i priobalju zapošljavaju oko 1 500 djelatnika[130], a u budućnosti mogu računati na kontinuiranu zaposlenost postojećih kapaciteta na obnovi i modernizaciji turističke flote. Osim brodogradilišta srednje veličine, važno mjesto u brodogradnji imaju i manja brodogradilišta za proizvodnju brodica. Pored toga, brodograđevna industrija omogućava razvoj prateće industrije brodske opreme i usluga koja zadovoljavaju međunarodne norme (Kersan-Škabić, 2009.; Magaš, 2013.).

Hrvatske brodarske tvrtke imaju oko 160 brodova sa 3,1 mil. DWT (2012.), od čega su oko 60 putnički brodovi, trajekti i sl. Među brodarima koji raspolažu s brodovima za prijevoz

[129] Izvoz i dalje raste ali ni uvoz ne posustaje, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 2017.
[130] Brodogradnja, Hrvatska brodogradnja Jadranbrod d.d. Zagreb. 2015.

tereta vodeći su zadarska *Tankerska plovidba* i dubrovačka *Atlantska plovidba*, dok je najveći putnički brodar *Jadrolinija* iz Rijeke. Na hrvatskim brodarskim tvrtkama zaposlen je velik broj otočana i stanovnika obalnih naselja, a među njima oni koji rade na brodovima trgovačke mornarice imaju natprosječno velika osobna primanja pa je učinak brodarstva umnogome multiplicirajući u razvitku hrvatskih obalnih regija.

Vojno-pomorska moć ima važnu i često vitalnu ulogu za pomorske države, u vrijeme rata ali i u vrijeme mira, što se neće mijenjati ni u budućnosti (Vego, 2017.a). Za potrebe Hrvatske ratne mornarice u hrvatskim su brodogradilištima izgrađene raketne topovnjače *Kralj Petar Krešimir IV*. i *Kralj Dmitar Zvonimir*, desantni brod – minopolagač *Krka*, diverzantska podmornica *Velebit* te brod za protuminsku borbu *Korčula* (Ptić Grželj, 2015.). Za potrebe MORH-a razvijen je i projekt obalnoga ophodnog broda, čije je područje djelovanja u priobalju i na otvorenom moru. Hrvatska brodogradilišta u potpunosti osiguravaju periodično održavanje brodova HRM-a. Ulaskom Hrvatske u NATO brodogradilište *Viktor Lenac* uspješno izvršava remonte brodova država članica NATO-a. Pored toga, domaćem i svjetskom tržištu se nudi čitav niz projekata borbenih i namjenskih plovila, uključujući projekt brzoga napadnog broda. Potencijali hrvatske brodogradnje mogu zadovoljiti gotovo sve potrebe HRM-a za vojnim plovilima. Sposobnost hrvatske brodogradnje je značajni čimbenik u obrambenom sektoru, a to je velika vojnostrateška prednost u odnosu na obrambene potrebe Hrvatske.

Općenito, Jadranska Hrvatska ima dobre preduvjete industrijskog razvoja zbog kombinacije mogućnosti prometno-turističko-plinonosnog jadranskog prostora i šumsko-stočarskoga gorsko-planinskog prostora (Vuković, 2006.; Magaš, 2013.). U Jadranskoj Hrvatskoj najznačajnije su riječka i splitska industrijska regija te Zadar kao industrijsko središte s izdvojenom lučko-industrijskom zonom.

S obzirom na proces deindustrijalizacije u Jadranskoj Hrvatskoj, važno je istaknuti djelatnosti i industrijske grane koje su zadržale sposobnost opstanka i razvoja u (novim) uvjetima tržišne ekonomije, kao što su prehrambena industrija i industrija visokih tehnologija. Prehrambena industrija je najvećim djelom zastupljena kroz proizvodnju i preradu ribe (Rovinj, Zadar, Sali, Stankovci i dr.), mesa (Pazin i dr.), sira (Pag), tjestenine (Rijeka), soje (Zadar), vina i drugih pića (Zadar, Benkovac, Šibenik, Imotski, Buzet te na Korčuli, Pelješcu, Hvaru i dr.). Značajno su povećani broj i kapaciteti uljara i pogona za preradu maslina na cijelom primorskom prostoru.

Elektroindustriju predstavljaju pogoni *Uljanik TESU* u Puli, *Digitron* u Bujama, *Elka* u Zadru te manji pogoni u Rijeci, Splitu, Gospiću i dr. Kemijska industrija je zastupljena na širem prostoru Rijeke i Splita te manje u Zadru i drugim središtima. U okviru kemijske industrije, najveći udio čini petrokemija u sklopu koje je rafinerija nafte u Rijeci i tvrtka *DINA-Petrokemija* d.d. u Omišlju za proizvodnju polietilena. Od ostalog značajno je postrojenje za proizvodnji boja i lakova u Umagu te postrojenja za preradu plastičnih masa i proizvodnju plastične ambalaže u Pazinu, Pagu, Ražancu, Zadru, Šibeniku, Trilju i Splitu. Pored toga, značajan je pogon za proizvodnje farmaceutskih proizvoda *Jadran GL* u Rijeci.

Industrija građevinskog materijala je najviše zastupljena u proizvodnji kamena (Brač, Benkovac, Pazin i dr.), cementa (Solin i Umag) i vapna (Ličko Lešće). Drvna industrija je koncentrirana u blizini najvećih šumskih kompleksa u Gorskom kotaru i Lici s pogonima u Delnicama, Otočcu, Perušiću, Gospiću i dr. S obzirom na značajan pad potencijala teške industrije, treba naglasiti zadržavanje sposobnosti i razvoj postrojenja metalne industrije koja je zastupljena u proizvodnji brodske opreme u Rijeci, tlačnog lijeva u Benkovcu, specijalnih alatnih strojeva u Zadru, vijaka u Kninu i preradi aluminija u Šibeniku.

7.4. Tercijarni sektor

7.4.1. Promet

U strukturi geografskih izvora moći životnih prostora i njihove suvremene povezanosti posebno značenje ima prometni sustav. Prostorno značenje komunikacija, odnosno prometnih koridora, prometne mreže, čvorišta i veza, kao čimbenika uvjeta prostorne dinamike, postaje sve važnije (Vresk, 1997.; Miloš i Rudić, 2005.). Geoprometni položaj Hrvatske je, uz ostalo, obilježen jadranskim prometnim mogućnostima. Hrvatski prometni potencijali temelje se ponajprije na potrebi povezivanja sredozemnog prostora sa srednjom Europom. Kao pomorska zemlja, Hrvatska ima mogućnost korištenja mnogih pogodnosti koje pruža pomorski promet u smislu uključivanja u svjetske robne tokove, ali i povezivanja pomorskog s ostalim oblicima prometa. Pri tome ključnu ulogu imaju hrvatske luke kao žarišne točke u prometnom sustavu (Stražičić, 1986.; Violić i Debelić, 2013.; Magaš, 2013.).

Glavni cilj razvoja prometa u Hrvatskoj je optimalno povezivanje svih dijelova nacionalnog teritorija, kako bi prometni sustav bio dostatan za sve gospodarske, socijalne i okolišne potrebe Hrvatske (Ruža i Dvorski, 2002.). Posljednjih godina se bilježi rast

cestovnog prometa, dok je obujam željezničkog prometa sve manji. To nalaže održavanje i daljnji razvoj cestovne infrastrukture, ali i pojačano ulaganje u razvoj željezničke infrastrukture te modernizaciju i razvoj luka jer treba preusmjeravati promet s cesta na ekonomičnije i ekološki prihvatljivije sustave. Dakle, za ostvarivanje glavnog cilja, nužno je poticati razvoj prometnih kapaciteta i korištenje ekološki prihvatljivijih goriva i tehnologija te standarda sigurnosti kopnenog prometa i plovidbe te zaštite od onečišćenja okoliša u osjetljivom primorskom krškom području.

7.4.1.1. Pomorski promet

Uloga prometa izrazito je važna s aspekta energetske dostupnosti te interakcijske povezanosti s razmještajem prirodnih resursa i ekonomskih djelatnosti, kao temelja nacionalne strategije (Lozančić i Füerst-Bjeliš, 2017.). Razmatrajući današnji prometni položaj Hrvatske na Jadranu potrebno je istaknuti da su postojeći kapaciteti vrlo malo iskorišteni, čemu je glavni uzrok slaba umreženost hrvatskih prometnih pravaca i luka u glavne europske i sredozemne prometne pravce. Promet morem ima monopolski položaj kad je u pitanju ukupna globalna robna razmjena (Pavić, 1973.; Tešić, 1982.; Stražičić, 1996.). Pomorskim prometom se odvija više od 90% svjetske trgovine. Od vozarina se godišnje ostvari prihod od oko 380 mlrd. dolara (Marin, 2007.). Procjenjuje se da se samo Sredozemnim morem odvija oko 30% ukupnoga svjetskog pomorskog prometa.

Tablica 14. *Promet brodova, putnika i robe u hrvatskim morskim lukama*

	Mjerna jed.	2000.	2005.	2010.	2015.	2016.
Promet brodova	broj	161 229	221 960	235 841	314 145	332 047
Promet putnika	tis.	14 940	23 419	27 565	28 513	30 983
Promet robe	tis. t	16 886	26 201	24 329	18 930	18 551

Izvor: Promet u morskim lukama od 2006. do 2010. (https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/Other/morske-luke_2006-2010.pdf), Promet u morskim lukama za 2015. i 2016. (https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/05-01-04_12_2016.htm)

Geografski položaj hrvatskih morskih luka (Slika 21.) odražava važan položaj Hrvatske na europskom prostoru, ponajprije zbog smještaja u središtu kopnenog dijela južne Europe (Violić i Debelić, 2013.; Magaš, 2013.). Po podatcima Državnog zavoda za statistiku (tab. 14.), od 2000. do 2016. promet brodova i putnika u hrvatskim morskim lukama je dvostruko porastao dok je promet robe porastao samo oko 10%. Morske luke s najvećim prometom

putnika su Split, Dubrovnik i Zadar. Split bilježi najveći porast broja putnika u posljednjih pet godina.

Tablica 15. *Promet putnika u hrvatskim morskim lukama od 1. siječnja 2010. do 30. rujna 2017., u tisućama*

Luka	2010.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	Prosjek
Biograd	909	916	909	962	1 016	934	941
Cres	1 416	1577	1 348	1 611	1 676	1 532	1 527
Dubrovnik	2 940	2 311	2 041	1 973	2 308	2 046	2 270
Jablanac	1 402	1 541	1 013	1 617	1 595	1 994	1 550
Korčula	1 642	1 663	1 731	1 715	1 828	1 728	1 736
Krk	902	1 093	1 108	1 162	1 229	1 131	1 121
Preko	1 495	1 448	1 293	1 617	1 804	1 539	1 548
Rab	961	1 015	951	1 053	1 012	994	1 008
Šibenik	553	831	853	1 003	972	911	728
Split	3 837	3 994	3 680	4 265	4 536	3 959	4 089
Supetar	1 383	1 611	1 552	1 688	1 887	1 662	1 653
Zadar	2 168	2 166	1 844	1 943	2 247	1 973	2 072

Izvor: https://www.dzs.hr, Baze podataka, Transport i komunikacije, Promet u morskim lukama, Tab 1 Promet putnika u morskim lukama, broj.

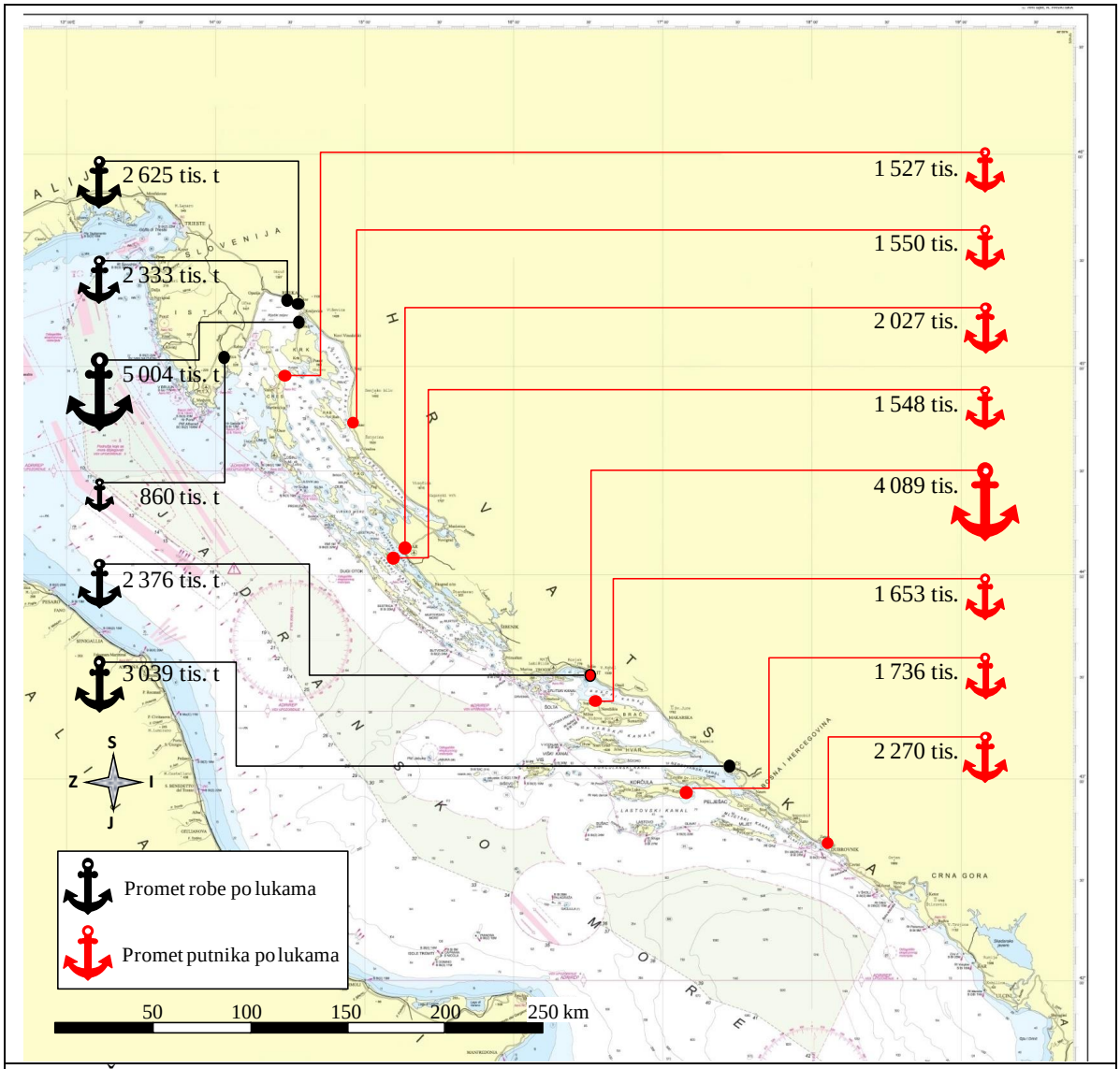
Tablica 16. *Promet robe u hrvatskim morskim lukama od 1. siječnja 2010. do 30. rujna 2017., u tisućama tona*

Luka	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	Prosjek
Bakar	2 442	2 357	2 915	2 183	3 154	3 186	2 656	2 103	2 625
Omišalj	5 931	4 797	4 197	4 455	3 401	4 668	6 693	5 889	5 004
Ploče	4 486	4 379	2 510	2 550	2 604	2 697	2 669	2 418	3 039
Pula	669	693	212	225	237	253	-	-	382
Rabac	914	1 044	840	870	886	607	-	-	860
Raša	1 935	1 224	704	558	575	821	600	436	857
Rijeka	2 095	2 087	2 315	2 703	2 291	2 916	2 329	1 928	2 333
Split	2 746	2 227	2 751	2 739	2 503	2 451	1 831	1 761	2 376
Šibenik	646	785	434	499	473	460	-	-	550
Zadar	790	544	350	290	377	152	-	-	417

Izvor: https://www.dzs.hr, Publikacije prema statističkim područjima, Transport i komunikacije, Transport.

Pored luka koje su imale milijun i više putnika, važno je spomenuti luke koje prosječno bilježe promet više od pola milijuna putnika godišnje (podatci za 2016.) kao što su: Hvar 994 tis., Pula 964 tis., Novalja 808 tis., Stari Grad 735 tis., Rabac 607 tis. i Makarska 582 tis. Također su uz, luku Rijeka, značajne luke kojima u prosjeku prolazi manje od 0,5 mil. putnika godišnje (podatci za 2017., do 30.9.), kao što su: Sućuraj 349 tis., Poreč 325 tis., Rogač 323 tis., Vela luka 234 tis., Vis 257 tis., Trogir 191 tis. i Rovinj 65 tis. Intenzitet putničkog prometa u tim lukama temelji se na povezivanju tih gradova s otocima te na međunarodnom

putničkom prometu. Broj putnika posljednjih se godina povećava i zbog turista koji se u lukama kratko zadržavaju tijekom kružnih turističkih putovanja (na *cruiserima*).

TUMAČ: Veličina sidra označava relativni odnos godišnje prosječne količine prometa robe (860 – 5 004 tisuća tona) i putnika (1 527 – 4 089 tisuća) po lukama nadodanu na najmanju vidljivu početnu veličinu sidra, prema podacima iz tablice 15. i 16.

Slika 21. *Prikaz prometa putnika i roba u glavnim pomorskim lukama* (prikaz morskih luka koje su od 2015. do 2017. zabilježile najmanje 1,5 milijuna putnika u jednoj godini)
Izvor: Državni zavod za statistiku; Hrvatski hidrografski institut; Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture

Glavnina teretnog prometa se odnosi na luku Rijeka, koja u pravilu ostvaruje više od 50% od ukupnog prometa svih hrvatskih luka. Ukupan kapacitet hrvatskih luka iznosi 23,1 mil. tona godišnje, a s kapacitetom Jadranskog naftovoda u Omišlju (20 mil. tona) ukupni kapacitet glavnih luka u Hrvatskoj je veći od 43 mil. tona tereta godišnje (Magaš, 2013).

Međutim, promet robe je u većini hrvatskih pomorskih luka u konstantnom padu od 2010. do 2017.

U šest morskih luka, ukupna investicija projekata je 499,5 mil. EUR[131], čime bi se mogao ostvariti znatniji zamah u razvoju pomorskog prometa. Nedvojbeno je da je pomorski promet najefikasniji i ekološki najprihvatljiviji oblik prometa te je kao ekonomska grana od iznimnoga nacionalnog značenja. Što bolje neka država koristi modernu tehnologiju za maksimalno iskorištavanje vlastitih komparativnih prednosti, to je veći njen gospodarski rast (Creveld, 2012.).

Uz putničke i teretne luke te ribarske i sportske luke, na hrvatskoj obali izdvajaju se i luke posebne namjene. To su vojne luke predviđene za prijem i smještaj vojnih brodova. Odlukom Vlade RH[132] vojne luke su pojedine luke u cijelosti ili dijelovi lučkog kompleksa s točno određenim katastarskim česticama i granicama kopnenoga i morskog prostora. Veće luke posebne namjene su: Pula, Šibenik, Divulje, Lora i Ploče. Te luke su opremljene odgovarajućim instalacijama i opremom, kao što je definirano posebnim propisima.[133]

Strategijom nacionalne sigurnosti je definirano da će Hrvatska svoj geostrateški i prometni položaj jačati integrirajući se u potpunosti u europske prometne pravce. Definirana je mogućnost povezivanja sjevernih i središnjih europskih prostora sa sjevernim Jadranom, kao najpovoljnijom poveznicom s mnogim drugim sredozemnim i svjetskim regijama. Strategija pomorskog razvitka preciznije definira smjernice za integraciju hrvatskih luka u mrežu europskih prometnih koridora. Dio tereta koji prolazi Sredozemnim morem i ide kroz Gibraltar prema Sjevernom moru, mogao bi biti usmjeren na transverzalni koridor preko Jadrana i Srednje Europe. Time bi potencijali hrvatskih luka na Jadranu, a posebno luka Rijeka, bili bolje iskorišteni i pozicionirani (Stražičić, 1986.; Hlača i dr., 2014.). Pored toga, kontejnerizacija, važan proces u razvoju pomorske trgovine, pruža dodatne mogućnosti povezivanja lučkih potencijala s kopnenim prometnicama, slobodnim zonama, logističkim distributivnim centrima, ali i pojedinim oblicima industrije (npr. industrije visokih tehnologija koja se temelji na mehatronici i robotici).

[131] Program državnih potpora za razvoj luka otvorenih za javni promet Republike Hrvatske za razdoblje 2017. - 2020. godine, Zagreb, 2017.
[132] Odluka Vlade RH o osnivanju luka posebne namjene – vojnih luka, Narodne novine, broj 89/04.
[133] Strategija pomorskog razvitka i integralne pomorske politike republike hrvatske za razdoblje od 2014. do 2020. godine, Zagreb, 2014.

Pomorska orijentacija, kao nužnost daljnjeg razvoja posebno je istaknuta u pomorskoj strategiji RH[134], koja predviđa velika ulaganja u luke, poticaje za izgradnju trgovačkih i putničkih brodova te obnovu ribarske flote. Putnički pomorski promet umnogome pridonosi integraciji hrvatskih obalnih regija. Dužobalne pomorske pruge su uglavnom ukinute jer je poboljšanjem cestovnog prometa alimentirana glavnina potreba za longitudinalnim povezivanjem duž hrvatske obale. Potrebno je istaknuti nedovoljnu povezanost hrvatske s talijanskom obalom Jadrana. Najbolje veze s talijanskim lukama ima Split, dok Zadar i Dubrovnik u tom pogledu ostvaruju relativno dobru povezanost samo ljeti, a druge hrvatske luke uopće nisu povezane s talijanskim lukama.

7.4.1.2. Kopneni promet

Pored razvoja pomorskog prometa, veliku pozornost potrebno je usmjeriti na razvoj drugih oblika prometa, osobito cestovnoga i željezničkog. U integralnom prometnom sustavu uz pomorsku važne su cestovna i željeznička infrastruktura. Izgradnjom suvremenih autocesta ostvaren je značajan iskorak u modernizaciji i učinkovitosti cestovnog prometa. Izgradnjom Pelješkog mosta ostvarit će se konačno potpuno povezivanje juga Hrvatske s preostalim dijelom države. To je važno za jačanje nacionalne prometne kohezije, ali i uključivanja Hrvatske u jadransko-jonski prometni i gospodarski sustav što je jedan od ciljeva jadransko-jonske inicijative.

Unatoč znatnom unaprjeđenju cestovnog prometa, kontinentalni i primorski dio Hrvatske još nisu posve efikasno prometno integrirani jer je željeznička infrastruktura zastarjela. To, uz ostalo, smanjuje konkurentnost hrvatskih luka u usporedbi s talijanskim jadranskim lukama i sa slovenskom lukom Koper, te povećava pritisak na cestovni promet. Izgradnjom odgovarajuće moderne željezničke infrastrukture na relacijama Zadar / Šibenik / Split – Knin – Zagreb i Rijeka – Zagreb, otvorile bi se pretpostavke za učinkovitiju litoralizaciju gospodarskih aktivnosti u cijeloj državi. K tome, učinkovita cestovna i željeznička mreža pridonosi mobilnosti vojnih postrojbi što je osobito važno kada ih je potrebno angažirati za različite vojne i civilne svrhe (npr. u slučaju prirodnih katastrofa, osobito požara i poplava koji pogađaju primorski dio Hrvatske).

[134] Predpristupna pomorska strategija Republike Hrvatske, Zagreb, 2005.

7.4.1.3. Zračni promet

Od ukupno sedam većih međunarodnih zrakoplovnih luka u primorskom dijelu Hrvatske se nalazi pet (Slika 23.), geografskim redoslijedom od sjevera prema jugu: Pula, Krk (Rijeka), Zemunik (Zadar), Resnik s Divuljama (Split) i Ćilipi (Dubrovnik). Kapaciteti zrakoplovnih luka su uglavnom u punoj funkciji samo tijekom turističke sezone. Međutim, boljom harmonizacijom hrvatskih kontinentalnih i jadranskih potencijala kapaciteti zračnog prometa bili bi bolje iskorišteni.

U sklopu strategije valorizacije i dinamiziranja prometnog sustava RH[135] istaknuti su potencijali u svim vrstama prometa. Njih je moguće razvijati i višestruko kapitalizirati zahvaljujući jadranskom posredničkom i tranzitnom značenju (Violić i Debelić, 2013.).

Tablica 17. *Promet zračnih luka Jadranske Hrvatske od 2008. do 2016.*

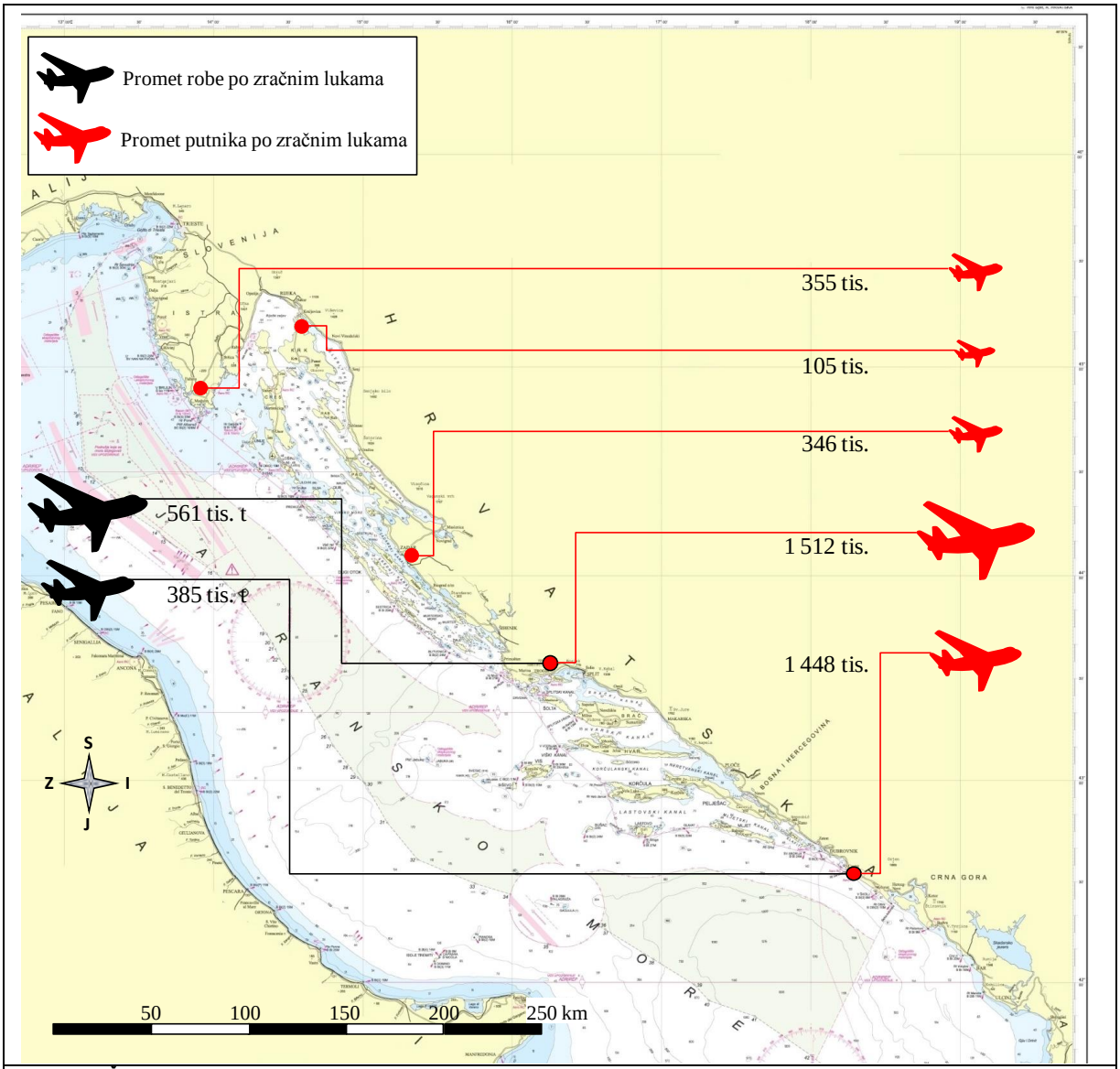
	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	Prosjek
	Broj putnika, *u tisućama*									
Split	1 174	1 091	1 199	1 271	1 394	1 559	1 729	1 931	2 263	1 512
Dubrovnik	1 173	1 102	1 250	1 326	1 455	1 502	1 571	1 679	1 978	1 448
Pula	375	303	319	345	362	351	371	348	424	355
Zadar	146	198	258	266	346	454	476	471	502	346
Rijeka	108	112	60	79	72	139	102	134	141	105
	Promet tereta, *u tonama*									
Split	932	688	630	619	577	450	406	405	346	561
Dubrovnik	911	438	371	389	342	297	277	235	208	385
Pula	4	3	1	2	2	1	1	z	z	
Zadar	-	-	-	-	2	11	4	6	8	
Rijeka	-	-	-	-	-	1	-	z	-	

Izvor: https://data.gov.hr/dataset/statistika-u-nizu-transport-i-komunikacije/resource/8e75a6a2-6b06-436c-951f-f24a33bc6659

U vojnostrateškom kontekstu, raspored zračnih luka na prostoru južnog hrvatskog kraka pruža optimalne mogućnosti za nadzor zračnog prostora i djelovanje zrakoplovnih snaga te ukupno zadovoljava obrambene potrebe. S obzirom na geografski smještaj i dvije poletno-slijetne staze koje zatvaraju kut od 90° s vojnoga je motrišta najbolja zadarska zračna luka u Zemuniku. To je već i vrednovano pa su u toj zračnoj luci smještene značajne ustanove hrvatskoga vojnog zrakoplovstva, a od 2018. u zrakoplovnoj bazi u Zemuniku smješteno je Multinacionalno središte za obuku helikopterskih posada za provedbu zadaća specijalnih zračnih snaga NATO-a (*Multinational Special Aviation Program* – MSAP).

[135] Strategija prometnog razvoja Republike Hrvatske (2017. – 2030.), Zagreb, 2017.

Važno je istaknuti da je dio vojnih kapaciteta u permanentnoj službi različitim civilnim korisnicima, osobito protupožarne eskadrile te helikopteri koji se često koriste prigodom hitnih medicinskih intervencija pri čemu su osobito važne zrakoplovne baze u Divuljama i Zemuniku.

TUMAČ: Veličina zrakoplova označava relativni odnos godišnje prosječne količine prometa robe (385 – 561 tisuća tona) i putnika (105 – 1 512 tisuća) putnika po zračnim lukama nadodanu na najmanju vidljivu početnu veličinu zrakoplova, prema podacima iz tab 17.

Slika 22. *Prikaz prometa putnika i robe u zračnim lukama Jadranske Hrvatske*
Izvor: Državni zavod za statistiku; Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture; Hrvatski hidrografski institut

Hrvatska ima velike mogućnosti uključenja u europski, ali i svjetski zračni promet, ali to ne smije ovisiti samo o turizmu kao glavnom generatoru putovanja zrakoplovom već i o

kompleksnijem gospodarskom razvitku. Sezonalnost je obilježje svih primorskih zračnih luka u Hrvatskoj, s time da je možda najviše izražena u Zadru jer u toj zračnoj luci intenzitet prometa umnogome ovisi o zračnim vezama koje održavaju tzv. *low cost* zrakoplovne tvrtke koje zimi ne povezuju Zadar s odredištima u Europi.

Tablica 18. *Pregled putnika po mjesecima u zračnoj luci Zadar, od 2013. do 2017. (u tisućama).*

g./mjesec	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	UK
2013.	1,4	1,4	4,9	34,5	51,1	63,4	90,1	88,3	71,7	42,4	3,4	1,4	453,8
2014.	1,4	1,2	1,8	35,7	52,2	68,2	98,5	95,2	74,0	42,9	3,0	1,4	475,8
2015.	1,4	1,2	4,4	42,5	57.4	66,6	81,8	93,4	67,1	49,8	4,0	0,8	470,6
2016.	1,0	1,0	1,5	41,1	60,6	66,9	93,9	99,2	68,9	58,7	7,5	1,4	501,8
2017.	1,1	1,1	8,0	47,2	61,2	81,6	112,1	120,7	79,0	55,6	4,4	-	572,0
Prosjek	1,3	1,2	4,12	40,2	45,0	69,3	95,3	99,4	72,1	49,9	4,5	1,3	494,8

Izvor: https://www.dzs.hr/, Prema statističkim područjima, Transport i komunikacije, Promet u zračnim lukama, od 2011.

Po podatcima za zračnu luku Zadar (tab.18.), uz stalni rast broja putnika, svake godine je najveći promet putnika od lipnja do rujna, što je povezano s turističkom sezonom. U travnju, svibnju i rujnu je promet putnika pojačan, ali znatno manji nego u ljetnim mjesecima. U ostalim mjesecima je minimalan broj putnika što ukazuje na nedovoljno i neravnomjerno iskorištenje potencijala zračne luke. Bez obzira što se kontinuirano bilježi godišnji rast zračnog prometa, postoji mogućnost još boljeg iskorištenja potencijala zračnih luka.

7.4.1.4. Veze

Djelatnosti veza, odnosno informacija i komunikacija (ICT), čini važno područje prometa. Uz poštanske, telegrafske i telekomunikacijske usluge, u posljednjih 20-tak godina su razvijene Internet usluge, mobilna telefonija i digitalna televizija.[136] Razvoj internetske mreže je osigurao jednostavniji pristup i puno bržu razmjenu informacija. Razvoj tih djelatnosti je posebno važan u kontekstu obrambenih potreba. Potrebno je istaknuti da hrvatski obalni i otočni prostor nisu u potpunosti pokriveni širokopojasnim internetom. U slučaju otoka to dodatno pridonosi njihovoj izolaciji. Nacionalni je strateški interes cijeli prostor države promrežiti najkvalitetnijom mogućom telekomunikacijskom infrastrukturom jer je to jednostavno standard modernoga društva i gospodarstva.

[136] Strategija razvoja širokopojasnog pristupa u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2020. godine. Odluka Vlade RH, Narodne novine 68/2016.

U sustavu veza posebno značenje ima *Sustav za nadzor i upravljanje pomorskim prometom* (VTMIS) kojim se nadzire obalno more (unutarnje morske vode i teritorijalno more) i Zaštićeni ekološko-ribolovni pojas. VTMIS se sastoji od pomorskoga obalnog sustava automatske identifikacije brodova (AIS), pomorskoga radarskog sustava (VTS), pomorskoga radio-komunikacijskog sustava, te drugih sustava kojima se konstantno omogućuje uvid u situaciju na područja nadzora te traganja i spašavanja na moru koja su u hrvatskoj nadležnosti. VTMIS-om se koristi Služba traganja i spašavanja na moru čija je Nacionalna središnjica za usklađivanje traganja i spašavanja na moru smještena u Rijeci, a lučke kapetanije Pula, Rijeka, Senj, Zadar, Šibenik, Split, Ploče i Dubrovnik imaju funkciju regionalnih koordinacijskih točaka (tzv. podsredišnjica). K tome, za sigurnost ali i kontrolu brojnih sudionika pomorskog prometa brine Nacionalni pomorski centar za prikupljanje podataka (NPCPP), koji je smješten u Zadru.

U vojnom sustavu veza koji se temelji na radarskom opažanju obalnoga, otočnog i pripadajućeg morskog prostora posebnu ulogu imaju radari *FPS-117* na Učki i na Pelješcu te četiri radara iz sustava *Enhanced Peregrine* koji se nalaze se na Visu, Lastovu, Dugom otoku (Vela Straža) i Mljetu.

7.4.1.5. Značaj prometa u vojnim planiranjima i operacijama

Razvitak prometne infrastrukture treba biti u funkciji održivoga i uravnoteženog razvoja zemlje i multipliciranja nacionalne moći. Naime, državna prometna infrastruktura ima iznimni vojnostrateški značaj. Općenito se ratna djelovanja najvećim dijelom odvijaju uz glavne putove, gradove, doline rijeka ili uzduž morskih obala s mogućnostima slobodnoga manevriranja (Clausewitz, 1997.; Heuser, 2010.). U ratnim okolnostima, a zbog česte blokade kopnenih prometnica, Jadransko more ima dodatnu geoprometnu i geostratešku važnost. Ta činjenica ima potvrdu i u Domovinskom ratu. Na početku rata, tijekom rujna 1991., Jugoslavenska ratna mornarica je blokirala hrvatsku obalu u prostoru srednjeg i južnog Jadrana, nakon čega je u drugoj fazi proširila blokadu na većinu hrvatskih luka. Tijekom studenog 1991., provela je treću blokadu, kojoj je bio cilj povlačenje vlastitih snaga prema lukama u Crnoj Gori. Važnost pomorskih komunikacija se još zornije vidi u situaciji kopnene blokade Dubrovnika, a nakon toga i u operacijama za oslobođenje juga Hrvatske. Pored toga, geostrateški značaj pomorskih putova je očigledan u situaciji prekida cestovnog prometa između sjevera i juga Hrvatske, kao što se tijekom srpske agresije na Hrvatsku dogodilo

rušenjem Masleničkog mosta. Tada je hrvatski jug s preostalim dijelom države bio povezan preko Paškog mosta i dalje trajektnom vezom između Žigljena i Prizne. Tek nakon vojno-redarstvena akcija „Maslenica“ uspješno provedene u siječnju 1993. i zatim izgradnje pontonskog mosta u Novskom ždrilu omogućeno je brže i sigurnije povezivanje sjevernoga i južnog dijela Hrvatske.

7.4.2. Turizam

Turizam je jedna od najvažnijih gospodarskih grana u svijetu, a u Hrvatskoj je najvažnija grana gospodarstva. U Jadranskoj Hrvatskoj se odvija više od 90% od ukupnog turizma u državi. Razvoju turizma, prije svega, pridonose prirodna i kulturna baština koje čine privlačnu osnovu te prometni sustav koji omogućuje dostupnost hrvatskih turističkih odredišta (Magaš, 2013.).

Prirodni resursi omogućuju razvoj svih oblika turizma kao što su rekreativni, nautički, planinski, zdravstveni, športski, seoski i dr. S obzirom na godišnje prihode ostvarene u turizmu, može se reći da je turizam najprobitačnija i najprofitabilnija gospodarska djelatnost u Hrvatskoj (Vuković, 2006.; Magaš, 2013.). Broj stalno zaposlenih u djelatnostima smještaja i prehrane je 93.000 (povećanje od 11.000 u zadnjih 10 godina), dok je tijekom turističke sezone preko 200.000 zaposlenih osoba.

Tablica 19. *Pregled broja dolazaka i noćenja turista u županijama Jadranske Hrvatske (u tis.)*

	HRVATSKA	Jadranska Hrvatska	Istarska	Primorsko-goranska	Lička-senjska	Zadarska	Šibensko-kninska	Splitsko-dalmatinska	Dubrovačko-neretvanska
	Dolazak/noćenje (*u tisućama*)								
2017.	17 430 86 200	15 135 81 933	4 104 25 426	2 789 14 879	736 2 647	1 559 9 218	923 5 455	3 160 16 596	1 864 7 712
2016.	15 594 78 049	13 585 74 347	3 763 23 128	2 685 13 989	621 2 322	1 362 8 209	817 4 988	2 737 14 881	1 599 6 828
2015.	14 343 71 605	12 509 68 299	3 370 20 967	2 561 13 070	575 2 198	1 290 7 817	797 4 823	2 474 13 289	1 443 6 136
2010.	10 604 56 416	9 409 54 199	2 628 17 732	2 151 10 938	404 1 619	971 6 224	634 3 784	1 638 9 364	983 4 538

Izvor: https://www.dzs.hr**,** Axis baze podataka, Turizam, Dolasci i noćenja turista u komercijalnom smještaju, Tablica 1.2 Dolasci i noćenja domaćih i stranih turista, županije.

Ukupan broj turista u Jadranskoj Hrvatskoj je u 2016. bio oko 13,6 mil. (povećanje od 1,2 mil. u odnosu na 2015.), s dodatnih 1,1 mil. putnika s kružnih putovanja stranih brodova. Od 2010. do 2017. broj dolazaka turista se u prosjeku povećao za oko 63%. U 2017. (do 30. rujna), broj turista se povećao na skoro 15 mil. Udio broja turista na prostoru Jadranske Hrvatske u odnosu na cijelu Hrvatsku je 87,5%.

U skladu s intenzivnim razvojem nautičkog turizma permanentno se povećava broj marina i plovila. Godine 2011. je bilo 76 marina i 37 luka nautičkog turizma (sidrišta, privezišta, suhe marine). Broj plovila u marinama je od 2015. do 2017. porastao za oko 4.700. Velik broj nautičkih plovila povećava gustoću pomorskog prometa s mnogim sigurnosnim i ekološkim implikacijama (ljudske žrtve, havarije, izlijevanja otpadnih voda i dr.). Stoga je velika potreba osigurati nadzor te sustav zaštite i spašavanja na moru. Civilnim službama (pomorska policija i lučka kapetanija) u tome značajno pomaže Obalna straža.

Velik turistički potencijal imaju nacionalni parkovi, parkovi prirode i druga zaštićena područja u primorskom dijelu Hrvatske. Zakonom o zaštiti okoliša[137] je definiran okvir razvoja turizma u skladu s kriterijima gradnje, prostornim planovima i prihvatnim kapacitetom. Također je definirana učinkovita prilagodba ograničenjima i mogućnostima, koje pružaju zaštićena područja s ciljem da se očuvaju biološke raznolikosti, prirodne i kulturne baštine. Potrebno je istaknuti da se svi hrvatski nacionalni parkovi (Brijuni, Kornati, Krka, Mljet, Paklenica, Plitvička jezera, Risnjak i Sjeverni Velebit) i većina parkova prirode (Biokovo, Telašćica, Velebit, Vransko jezero, Učka i Lastovsko otočje) nalaze u Jadranskoj Hrvatskoj. Ustavom RH[138] su ta područja, kao i objekti kulturne i povijesne baštine, pod osobitom zaštitom te se kao takvi, u procesu planiranja i provedbe vojnih aktivnosti trebaju tretirati u skladu s primarnim ciljem zaštite tih prostornih cjelina.

Uz uski obalni pojas i otoke na kojima se zbiva glavnina turističkih aktivnosti potrebno je proširiti turističke djelatnosti i na slabije razvijena područja Bukovice, Zagore i gorske Hrvatske (Gorskog kotara, Like, Gacke i Krbave). Uz daljnji razvoj turizma kroz stvaranje novih mogućnosti komplementarnog razvitka koji angažira različite sektore djelatnosti (npr. poljoprivredu, ribarstvo i ugostiteljstvo), važno je voditi računa o tome kako taj razvoj utječe na okoliš. Masovni turizam koji je sve više prisutan na hrvatskom primorju ima snažan i to negativan ekološki otisak (Gudelj, 2016.; Vojnović, 2014.; Britvić-Vetma, 2016.). Veliko opterećenje posebno se očituje u generiranju komunalnih problema (povećana potrošnja vode,

[137] Zakon o zaštiti okoliša, Narodne novine br. 110/07.
[138] Ustav Republike Hrvatske, čl. 52.

povećanje količine otpadnih voda, povećanje količine otpada, prometne gužve, nedostatak prostora za promet u mirovanju i dr.). Stoga je poželjna orijentacija prema razvoju ekološki prihvatljivih oblika turizma koji se ne temelji na masovnosti već na kvaliteti usluge i doživljaja hrvatskih obalnih turističkih odredišta. Uspostavom sustava i mjera održivog razvoja moguće je umanjiti negativne učinke intenzivnoga turističkog razvoja. Pored toga se postavlja vrlo važno pitanje sigurnosti turista, koje je jedna od prioritetnih zadaća mnogih državnih institucija.

Po podacima Ministarstva turizma, u 2011. je ostvaren godišnji prihod u iznosu od 6,6 mlrd. eura, a 2016. je bio porast na oko 8,6 mlrd. eura ili oko 18,9% BDP-a[139], dok se za 2017. procjenjuje da bi taj iznos mogao biti oko 9,5 mlrd. eura ili 19,6% BDP-a. Pozitivan učinak turističke djelatnosti na BDP se može promatrati i kao doprinos hrvatskom obrambenom sustavu jer omogućuje povećanje proračuna za obranu. No, istodobno treba obratiti pozornost na veliku ovisnost o turizmu koji se u mnogim obalnim regijama pretvorio u gospodarsku monokulturu što izlaže velik dio hrvatskoga primorskog prostora mnogim rizicima. Stoga je preporučljiva diversifikacija gospodarstva, a s time i njegova manja ovisnost o fluktuacijama na svjetskom turističkom tržištu.

7.5. Kvartarni sektor

Važna područja za razvoj društva su djelatnosti obrazovanja, znanosti, zdravstva, kulturne djelatnosti i šport. Pored toga, važni su poslovi upravljanja državom, kao što su poslovi pravne i druge zaštite, obrana i sigurnost zemlje, koji se provode u upravnim i državnim službama, sudstvu, policiji i vojsci (Magaš, 2013.). Državne institucije su nositelji održivog razvitka i napretka Hrvatske s prioritetima kao što su: podizanje razine učinkovitosti državnog aparata, razvoj društva temeljenog na znanju, potpora istraživanju i investicijama i dr.

U vojnostrateškom kontekstu, sigurnosno okružje koje obilježava dinamičnost i kompleksnost i koje je teško predvidivo ima izravne implikacije na područje obrane odnosno vojnu organizaciju. U takvim okolnostima je nužno povećati sposobnosti koje vojna organizacija treba razviti za provedbu misija. Zbog toga, vojni obrazovni sustav kontinuirano

[139] Turizam u brojkama 2017, Ministarstvo turizma, Zagreb, 2017.

treba razvijati te obrazovanjem i profesionalni razvojem vojnog osoblja povećavati pojedinačna i skupna znanja, vještine i sposobnosti.

Potrebe za stručnim osobljem velikog broja različitih struka i specijalnosti u granama vojske (kopnena vojske, zrakoplovstva i ratne mornarica) čine vojni obrazovni sustav iznimno kompleksnim. Postojeći sustav vojnog obrazovanja se temelji na središtima za izobrazbu časnika i dočasnika u Zagrebu, Zemuniku i Splitu, a daljnji razvoj vojnoga obrazovnog sustava se temelji na suradnji sa Sveučilištima u Zagrebu i Splitu. Model takve transformacije već primjenjuje niz članica NATO-a i EU-a, a ostvaruje se kao koncept nacionalnoga obrambenog sveučilišta (engl. *national defence university*). Primjereno obrazovanje vojnog osoblja doprinosi razvoju i održavanju vojnih sposobnosti važnih za postizanje vojnih ciljeva ali je i u potpori održavanja funkcije nacionalne sigurnosti u cjelini.

7.6. Gospodarski potencijali kao multiplikator nacionalne moći

Gospodarski i geoprometni potencijali Jadrana su uz prirodne prednosti u najvećoj mjeri određivali i određivat će položaj i značaj Hrvatske na Sredozemlju i u Europi. Središnji sredozemni položaj i najdublja uvučenost Jadrana u europsku kopnenu masu su geografske značajke koje hrvatskim prostorima daju izniman geoprometni potencijal i veznu ulogu velikih geostrateških prostora kao što su Sredozemlje i središnja Europa (Stražičić, 1986.). Potencijal i značaj prometnih (pomorskih i kopnenih) koridora kojima je Jadran bio poveznica u prošlosti u određenoj će mjeri zadržati svoju važnost i u budućnosti. Pri tome je osobito važno integriranje jadranskog prostora u međunarodne prometne koridore i europski energetski sustav. Stoga ključna obilježja Jadrana trebaju biti važan predmet strateškog planiranja prometnoga, energetskog i gospodarskog razvitka Hrvatske (Pavić, 1971.b; Bognar, 1995.; Magaš, 1997.; Violić i dr., 2013.; Zorko i dr., 2017.).

Jadransko more je za Hrvatsku jedan od najvažnijih prirodnih resursa i potencijalni generator dinamičnog razvoja gospodarstva. Povoljna fizička obilježja pružaju idealne preduvjete za razvoj brojnih grana gospodarstva. Pomorski prijevoz, turizam, ribarstvo s marikulturom, brodogradnja, iskorištavanje nafte i plina, samo su neke od djelatnosti koje značajno pridonose razvoju hrvatskog gospodarstva (Violić i Debelić, 2013.). Po podatcima Državnog zavoda za statistiku, Jadranska Hrvatska sudjeluje s nešto više od 30% u bruto domaćem proizvodu cijele države. Kad se taj udio usporedi s udjelom stanovništva Jadranske Hrvatske u ukupnom stanovništvu Hrvatske, onda je postotak stanovništva neznatno veći (za

oko 3%). Premda je neposredno sudjelovanje jadranskog dijela države u ukupnoj nacionalnoj ekonomiji manje od onoga koje bi se očekivalo s obzirom na brojne mogućnosti obalnoga i morskog prostora, jadransku orijentaciju države treba poticati zbog prednosti koje ona pruža čitavoj Hrvatskoj uvažavajući potrebu komplementarnosti kontinentalnih i jadranskih interesa (Pavić, 2010.). Najjednostavnije je to predstaviti na primjeru poljoprivredne proizvodnje u kojoj bi kontinentalni dio (Slavonija) kao i neposredno jadransko zaleđe mogli značajno sudjelovati u opskrbljivanju primorja poljoprivrednim proizvodima. Problemi pa i nerazvijenost poljoprivrede nisu rezultat nepostojanja potreba za poljoprivrednim proizvodima na obali, nego je ponajprije posljedica slaboga planiranja te nepovoljnih tržišnih odnosa. Nema jasne gospodarske strategije koja bi u obzir uzela prilike i prednosti, rizike i slabosti cijeloga gospodarskog sustava. Nacionalna ekonomija je stoga umnogome orijentirana na uvoz različitih proizvoda pa se zanemaruju vlastite mogućnosti koje se temelje na mnogim stvarnim geografskim prednostima te različitim prirodnim i ljudskim potencijalima.

Nova znanja i tehnologije u proizvodnji opreme i dobara povezanih s pomorskom orijentacijom te proizvodnja energije i hrane, komparativna je prednost hrvatskoga sredozemnog položaja, što daje brojne mogućnosti razvoja, koje do sada nisu bile dovoljno iskorištene. Dio toga može se postići realizacijom projekata u okviru „inicijative triju mora“, koji su podržani od strane saveznika (Zorko i dr., 2017.; Kurečić, 2018.).

Financijski plan za obranu u 2018. je na razini 1,23 % BDP i iznosi 4,81 mlrd. kuna, a s planiranim rastom BDP-a bi bio 5,07 mlrd. u 2019. kuna, odnosno, 5,31 mlrd. kuna u 2020. Prema državnom proračunu za 2018., obrambeni proračun u razdoblju 2018. – 2020.[140] očekuje znatna povećanja čime se stvaraju realni uvjeti za uspješnu realizaciju zacrtanih sposobnosti i partnerskih ciljeva te modernizaciju oružanih snaga.

7.7. Zaštita okoliša i održivi razvoj

Pod pojmom pomorska moć obično se misli na sve potencijale mora i priobalja i na njima zasnovane tvarne i duhovne vrijednosti. Razviti Hrvatsku iz primorske u snažnu pomorsku državu znači selektivno i osmišljeno, služeći se raspoloživim potencijalima, unaprjeđivati i osuvremenjivati djelatnosti pomorskog gospodarstva uz poštivanje načela održivog razvoja.[141]

[140] Obrambeni proračun za 2018. godinu se povećava 10%, defender.hr, Zagreb, 2018.
[141] Najčešće korištena definicija *održivog razvoja* je ona UN-ove Komisije za okoliš i razvoj objavljena u

Zaštita Jadrana u dinamičnim uvjetima globalizacije s nizom asimetričnih ugroza je posebno važno nacionalno pitanje.

Osnovni preduvjeti održivog razvitka i napretka[142] su provedba reformi i nastavak izgradnje učinkovite države, razvoj društva temeljen na znanju, podupiranje kulture istraživanja i ulaganja u razvitak te prilagodba klimatskim promjenama. Održivi razvoj ima osnovni cilj proizvodnje i potrošnje namijenjene zadovoljavanju temeljnih ljudskih potreba i unapređivanju kvalitete života, ali na način da se minimalizira degradacija prirodnih dobara zbog potreba budućih generacija. Mjere za ostvarivanje tog cilja podrazumijevaju izradu i primjenu zakonskog okvira kojim se unaprjeđuje opskrba tržišta proizvodima i uslugama. U Jadranskoj Hrvatskoj, uz povećanje ekološke proizvodnje, obradivih površina i stočarske proizvodnje, najvažnije područje je održivo gospodariti morskim područjima. More, podmorje i morsko dno su prema Zakonu o zaštiti okoliša[143], u dijelu koji se odnosi na zaštitu prirode, posebno važni za gospodarski razvoj.

U prostoru Jadranskog mora, obale i otoka nalaze se vrijedni, ali i osjetljivi prirodni sustavi. Kao područje na kojem se zbivaju procesi interaktivnog djelovanja mora i kopna te visoko razvijenoga gospodarstva i društvenog života, prostor je negativnog utjecaja tih procesa na prirodne sustave. Posebno je ugrožen ekosustav u blizini većih luka i ušća rijeka, što je dodatno pojačano u vrijeme turističke sezone.

Nedostatak uređaja za pročišćavanje otpadnih voda,[144] prekomjeran izlov ribljeg fonda, onečišćenja mora s brodova[145] te posebno pretjerana gradnja na obalnom području su najvažniji problemi zaštite okoliša, a time i održivog razvitka Jadranske Hrvatske (Faričić, 2006.). Pored toga, Jadransko more je osjetljivo na klimatske promjene, koje se već uočavaju u promjeni flore i faune, a zbog čega se može očekivati i podizanje razine mora te smanjenje količina pitke vode.

Proces usklađivanja različitih interesa kako bi se odredili prioritetni ciljevi gospodarstva i zaštite okoliša, kao i mjere kojima na te izazove treba odgovoriti, čini esencijalni dio

---

Izvješću „Naša zajednička budućnost" iz 1987., a glasi: „razvoj kojim se zadovoljavaju potrebe današnjih naraštaja, a da se pri tom ne ugrožava mogućnost budućih naraštaja u zadovoljavanju njihovih potreba".

[142] Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske, Narodne novine 30/2009.

[143] Zakona o zaštiti okoliša, Narodne novine 110/07.

[144] S ciljem ostvarenja održivog razvoja definirane su ključne mjere, kojima je, uz ostalo, planirano da će se do 2030. u svim naseljima s više od 10.000 stanovnika i značajnijim industrijskim postrojenjima, uključujući turističke komplekse, osigurati primjereno sakupljanje i obrada otpadnih voda (Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske, Narodne novine 30/2009.).

[145] Uz postojeće zaštitne mjere koje se odnose na sigurnost plovidbe, donesen je Pravilnik o upravljanju i nadzoru balastnim voda, Narodne novine 128/12.

Strategije održivog razvitka Republike Hrvatske. U taj proces su uključeni svi relevantni subjekti od Sabora, Vlade, Ministarstva zaštite okoliša do tijela županijske i lokalne samouprave. Resorno ministarstvo odgovorno za izradu strategije i koordinaciju u provedbi aktivnosti detaljnije definira zadaće u akcijskim planovima, koji nadalje sadržavaju detalje o aktivnostima, vremenima i odgovornima za provedbu.

U procjeni ostvarivanja Strategije potrebno se oslanjati na pokazatelje održivog razvitka, koji se na temelju različitih izvora prostornih podataka trebaju definirati posebno za pojedinu svrhu, a praćenjem i analizom pokazatelja je moguće upravljanje i usmjeravanje procesa. Primjerice, pokazatelji održivog razvitka u području zaštite Jadranskog mora, priobalja i otoka, u kategoriji biološke kakvoće mora, mogu se definirati na temelju podataka o unosu stranih invazivnih vrsta i bioraznolikosti u moru koji se koreliraju s podatcima o intenzitetu pomorskog prometa, ribolova te klimatskih promjena (npr. s obzirom na povećanje temperature morske vode). Utjecaj pomorskog prometa može se pratiti analizom i korelacijom podataka o onečišćenju mora i pomorskog dobra, posebno podataka o balastnim vodama te ispušnim plinovima iz brodskih dimnjaka. Na primjer, kruzer kapaciteta tri tisuće osoba dnevno proizvede 10,5-12 t krutog otpada, 1203 kg ugljičnog dioksida po jednom kilometru plovidbe, velike količine otpadnih voda različitih kategorija te čak 390-480 kg opasnog otpada (Carić, 2010.).

Ekološke ugroze zauzimaju značajno mjesto u suvremenoj lepezi geostrateških ugroza, stoga se u pojedinim geostrateškim analizama ekološko ugrožavanje sigurnosti kategorizira kao novi oblik ratovanja kojem se posvećuje sve veća pozornost. Ekološka sigurnost Jadranskog mora je u suvremenim okolnostima, a ponajprije uslijed povećanja pomorskog prometa i turizma, izložena prijetnjama s mogućnostima većih ekoloških onečišćenja. U znatnoj mjeri je povećan rizik i postoji realna opasnost od ekoloških ugroza, koje bi u uskom i zatvorenom moru kao što je Jadransko, mogle imati razarajući učinak kako na moru tako i na obalnom području. Ugrožavanjem ekološke sigurnosti Jadranskog mora ugrožava se gospodarska osnova i nacionalna sigurnost Hrvatske.

Ekološka sigurnost Jadrana je od izrazitog značaja, stoga je potrebno razvijati sposobnosti integracijom vojnih, gospodarskih i sigurnosnih komponenti u funkciji provedbe nadzora, zaštite i očuvanja tih potencijala. Također se ne može zanemariti činjenica da Jadransko more nije u cijelosti hrvatsko pa se zbog nemogućnosti razdvajanja ugroza nameće

nastavak daljnje suradnje jadranskih država po pitanju očuvanja jadranskog ekosustava s konačnim ciljem ostvarenja zajedničkih interesa.

Na Jadranu postoje brojni i složeni izazovi u zaštiti hrvatskih nacionalnih interesa međutim, postoje mogućnosti da se uz optimalnu uporabu i odgovornost svih korisnika i mjerodavnih organizacija mogu naći primjereni modeli za njihovo rješavanje. Općenita analiza i definiranje suvremenih izazova u zaštiti važnih interesa Hrvatske kao i analiza na modelu vojne uporabe i zaštite Rta Kamenjak, vrijedne mikrolokacije na Jadranu, koji je opisan u sljedećem poglavlju, ima svrhu predstavljanja dijela mogućih rješenja. Zaštićeno područje Rt Kamenjak je prostor „posebne (obrambene/vojne) namjene“, a koristi se kao privremeni poligon za provedbu vojnih vježbi.

8. ZAŠTITA OKOLIŠA TIJEKOM PROVEDBE VOJNIH AKTIVNOSTI U OBALNOM PODRUČJU NA PRIMJERU RTA KAMENJAK

8.1. Zaštićeni krajobraz Kamenjak

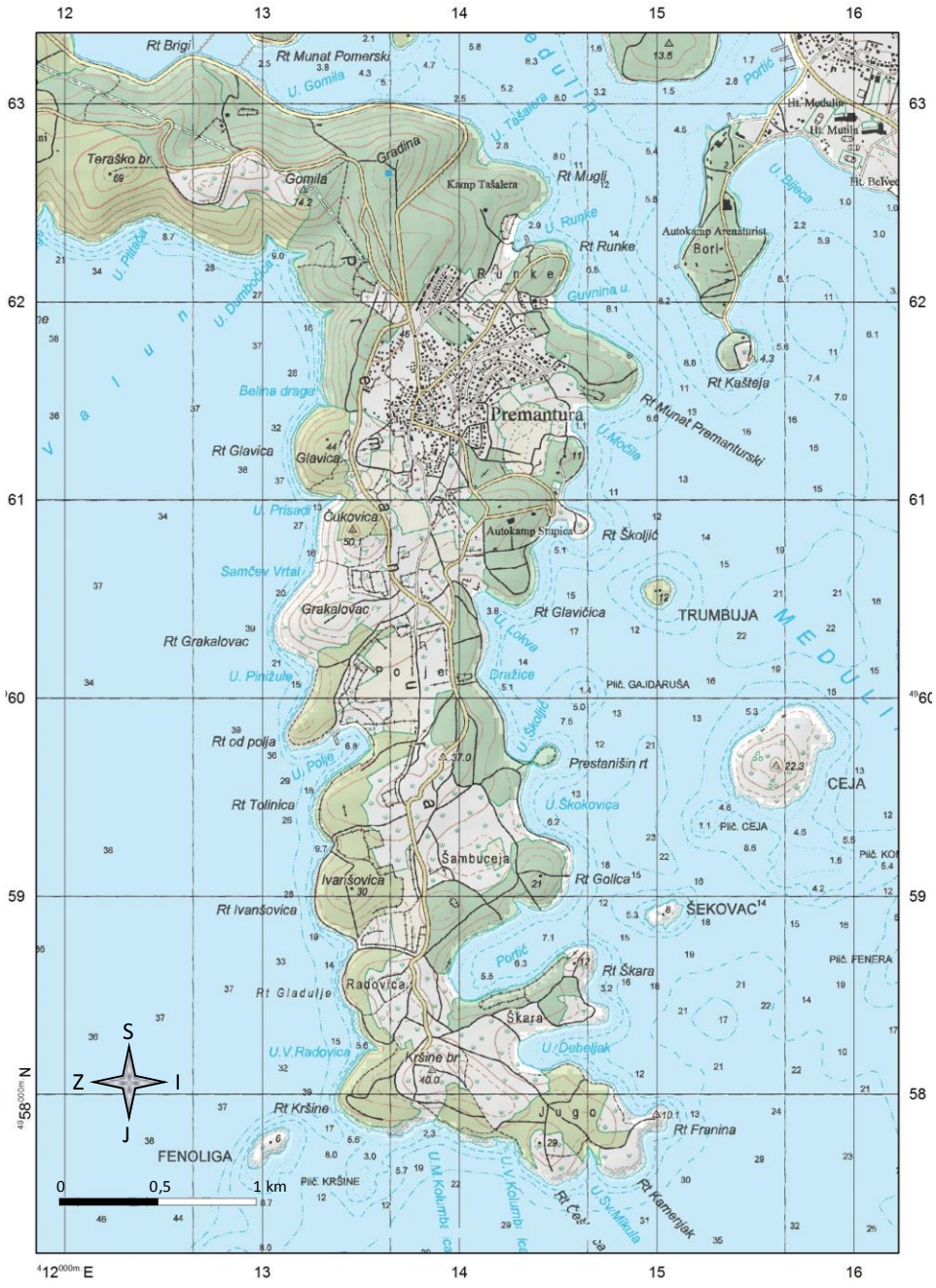
Na najjužnijem dijelu poluotoka Istre nalazi se rt Kamenjak (Slika 23.) koji je poznat i pod imenima Premanturski poluotok i Punta. Rt Kamenjak je dugačak oko 3 400 m, širok između 500 i 1600 m. Poluotok ima vrlo razvedenu obalu s mnogim uvalama i naizmjeničnim nizanjem brežuljaka i udolina. Ukupna duljina obale, zajedno s otocima Trumbuja, Ceja, Bodulaš, Fenera, Šekovac, iznosi 19,89 km. Oko poluotoka je smješteno jedanaest nenastanjenih otoka. Izdvaja se otočić Fenoliga smješten na jugozapadnoj obali Kamenjaka te udaljen svega tristotinjak metara od obale.[146]

Prema Ustavu RH, more, morska obala i otoci, kao i stvari od osobitog kulturnoga, povijsnoga, gospodarskog i ekološkog značenja, za koje je zakonom određeno da su od interesa za Republiku Hrvatsku, imaju njezinu osobitu zaštitu. Biološka raznolikost flore i faune je bila temelj da se Kamenjak 1996., uključujući i sve otočiće između Rta Kamenjak i Rta Marlere, proglasi zaštićenim područjem u kategoriji značajnog krajobraza, i to u površini od 394,83 ha.[147] Prostornim planom i programom mjera za unaprjeđenje stanja u prostoru Istarske županije definirana su područja posebnih obilježja (PPO) Donji Kamenjak i Medulinski arhipelag.[148] U skladu sa Zakonom o zaštiti prirode značajni krajobraz je prirodni ili kultivirani predjel velike krajobrazne vrijednosti i biološke raznolikosti odnosno kulturno-povijesne vrijednosti ili krajobraz očuvanih jedinstvenih obilježja karakterističnih za pojedino područje. Poluotok Kamenjak po svojem je geografskom položaju, biljnom pokrovu i klimatskim obilježjima prostor koji pripada sredozemnom vegetacijskom pojasu. Čitavo je područje ispresijecano pješačkim i biciklističkim stazama. Bogatstvo sastava flore očituje s oko 600 do danas zabilježenih biljnih vrsta. Iznimno osebujan i vrijedan krajobraz Kamenjaka čini spoj šume, travnjaka, bušika, makije i kamenjara.[149]

U Općini Medulin osnovana je javna ustanova (JU) „Kamenjak“[150] koja je stekla pravo upravljanja zaštićenim područjima prirode na prostoru Rta Kamenjak od 2004. Uz već

[146] http://www.kamenjak.hr/hr/Default.aspx
[147] Isto
[148] Službene novine Općine Medulin, br. 8/2016
[149] Prostorni plan područja posebnih obilježja (PPPPO) Donji Kamenjak i medulinski arhipelag, tekstualni dio plana, Službene novine istarske županije 2/09.
[150] Odluka o osnivanju javne ustanove za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području općine

postojeću kategoriju zaštite (značajni krajobraz), predviđaju se i nove kategorije zaštite: posebni rezervat u moru, posebni paleontološki rezervat, posebni floristički rezervat i područja posebne (vojne) namjene (Slika 25.).

Slika 23. *Rt Kamenjak*
Izvor: Topografska karta u izvornom mjerilu 1:25 000, DGU, 2017.

Medulin, od 18. Svibnja 2004., Službene novine Općine Medulin, 2/2004.

Zone posebne namjene (PN) na području Kamenjaka u vojnoj su organizaciji imenovane Privremenim vojnim poligonom "Rt Kamenjak".[151] Rt Kamenjak je jedan od najpovoljnijih prostora koji ispunjava osnovne uvjete za provedbu vježbi bojnog gađanja ciljeva u zračnom prostoru zbog potrebnih mjera sigurnosti specifičnih za takva gađanja. Inače, za uspješnu organizaciju i provedbu djelovanja snaga, a posebno raketnih sustava protuzračne obrane, pomorski prostori pružaju najbolje uvjete (Tešić, 1982.).

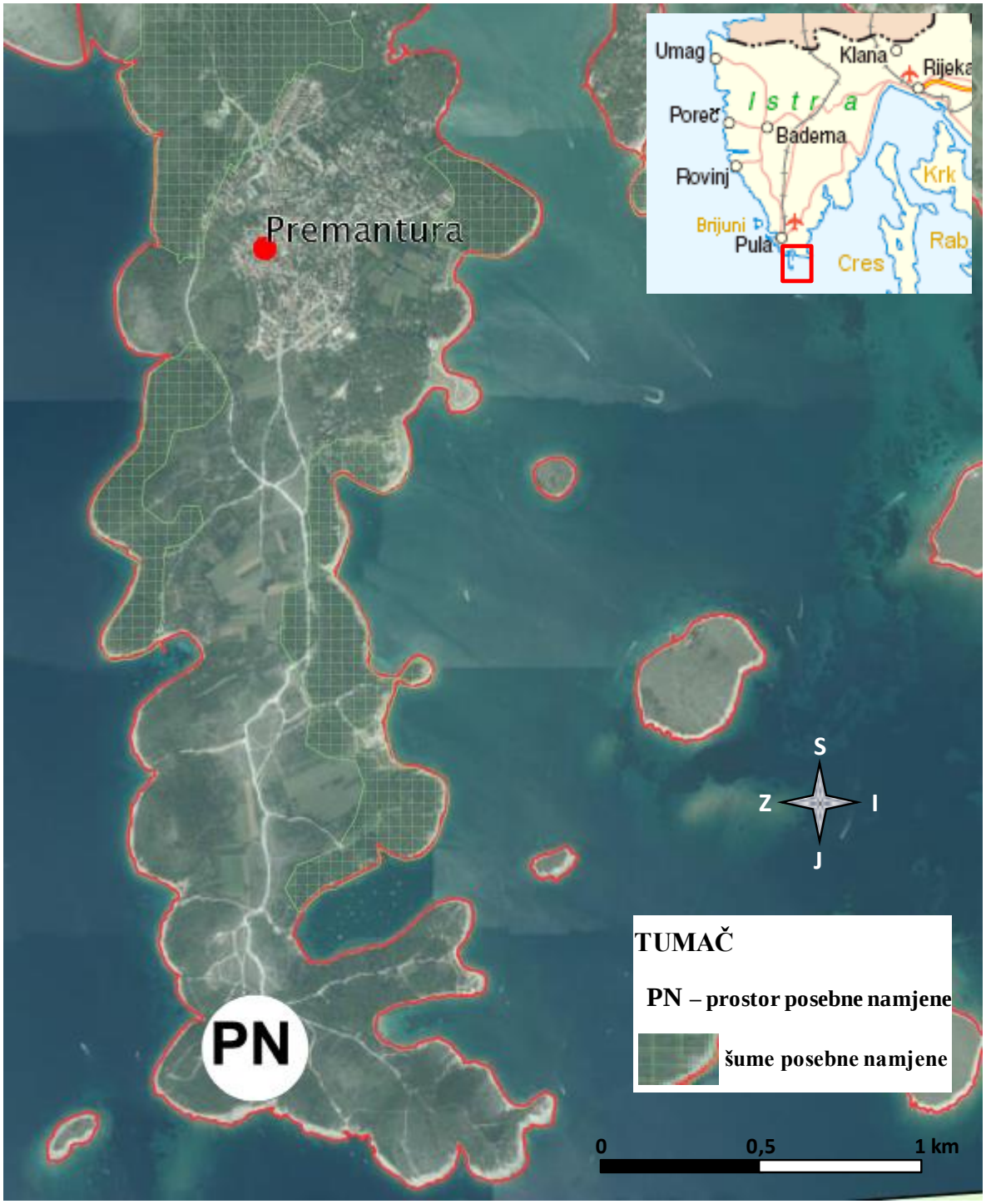
Odgovarajući geografski položaj se očituje u najjužnijem dijelu poluotoka Istre, čime osigurava sektor bojnih gađanja prema otvorenom moru (u širini i dubini prostora). Klimatski preduvjeti koji se odnose na organizaciju takvih oblika bojnih gađanja, su minimalna ograničenja u svezi s vidljivošću, oblačnošću, oborinama, maglom, vjetrom i dr. Uz klimatske preduvjete, mogućnost uporabe zrakoplovstva se očituje blizinom mjesta baziranja zrakoplovnih snaga na aerodromima Pula i Zadar. Na posljetku, uporaba poligona se može uskladiti s potrebama svih drugih korisnika tog prostora uključujući cjelokupan kopneni, pomorski i zračni prostor.

8.1.1. Organizacija prostora i osnovna namjena korištenja površina

Ukupna (kopnena) površina, određena za posebnu (vojnu) namjenu, iznosi 20,59 ha ili 1,30 % od sveukupne kopnene površine Rta Kamenjak. Toj površini se pridodaje dio akvatorija kao i zračni prostor u definiranim granicama, bez zaštićenog područja (tab. 20). Područja vrijednoga obradivog tla koriste se isključivo za poljodjelsku namjenu i to prvenstveno za jednogodišnje ili višegodišnje tradicionalne kulture. Poljodjelska proizvodnja na tim površinama treba se odvijati u skladu s načelima i praksi organske proizvodnje hrane. Ostala poljodjelska tla (pašnjaci) su poljodjelsko zemljište kod kojeg je potrebno provesti ograničene mjere sanacije radi sprječavanja daljnje erozije i pretvaranja u kamenjare. Cjelokupni šumski kompleks se tretira kao sklop šuma posebne namjene te rekreacijske, edukativne i slične namjene. Potrebno je izbjegavati sve tehničke zahvate, koji mogu dovesti do daljnje degradacije šuma, a posebno je potrebno planirati i održavati šumske prosjeke radi protupožarne zaštite.[152]

[151] Odlukom Vlade RH o utvrđivanju nekretnina u vlasništvu države i davanju tih nekretnina na upravljanje i korištenje tijelima državne uprave od 22. rujna 1992. pod rednim brojem 207. upisan je Rt Kamenjak, a što čini pravni temelj kojim Ministarstvo obrane koristi Rt Kamenjak za provedbu vojnih aktivnosti.

[152] Prostorni plan područja posebnih obilježja (PPPPO) Donji Kamenjak i Medulinski arhipelag, tekstualni dio plana, Službene novine istarske županije 2/09.

Slika 24. *Prostor posebne namjene na Rtu Kamenjak*
Izvor: http://geoportal-istria.hr.

Glavni turistički sadržaji su izletišta namijenjena organiziranim oblicima boravka u prirodi i postojeći ugostiteljski objekti za pružanje ugostiteljskih usluga. Uređivanjem površina sportsko-rekreacijske namjene ne smije se mijenjati izvorni krajobraz. Parkirališta i

površine za promet su područja na kojima je omogućeno samo fizičko obilježavanje u prostoru bez mogućnosti bilo kakvih građevnih intervencija.[153]

Tablica 20. *Osnovni podatci o stanju u prostor Rta Kamenjaku*[154]

PROSTORNI POKAZATELJI (namjena površina)	POVRŠINA (ha)	UDIO (%)
Izgrađene strukture	0,22	0,01
Ostale uređene površine	50,82	3,22
Poljoprivredne površine	238,80	15,20
Šumske površine	69,77	4,44
Površine posebne namjene	20,59	1,30
SVEUKUPNO MORE I KOPNO	1549,56	100,00
Kopno	380,20	24,17
More	1169,36	75,83
ZAŠTIĆENE CJELINE	754,86	48,12
Botanički rezervat	167,59	10,68
Rezervat u moru	406,90	25,94
Značajni krajobraz (ostatak)	180,37	11,50

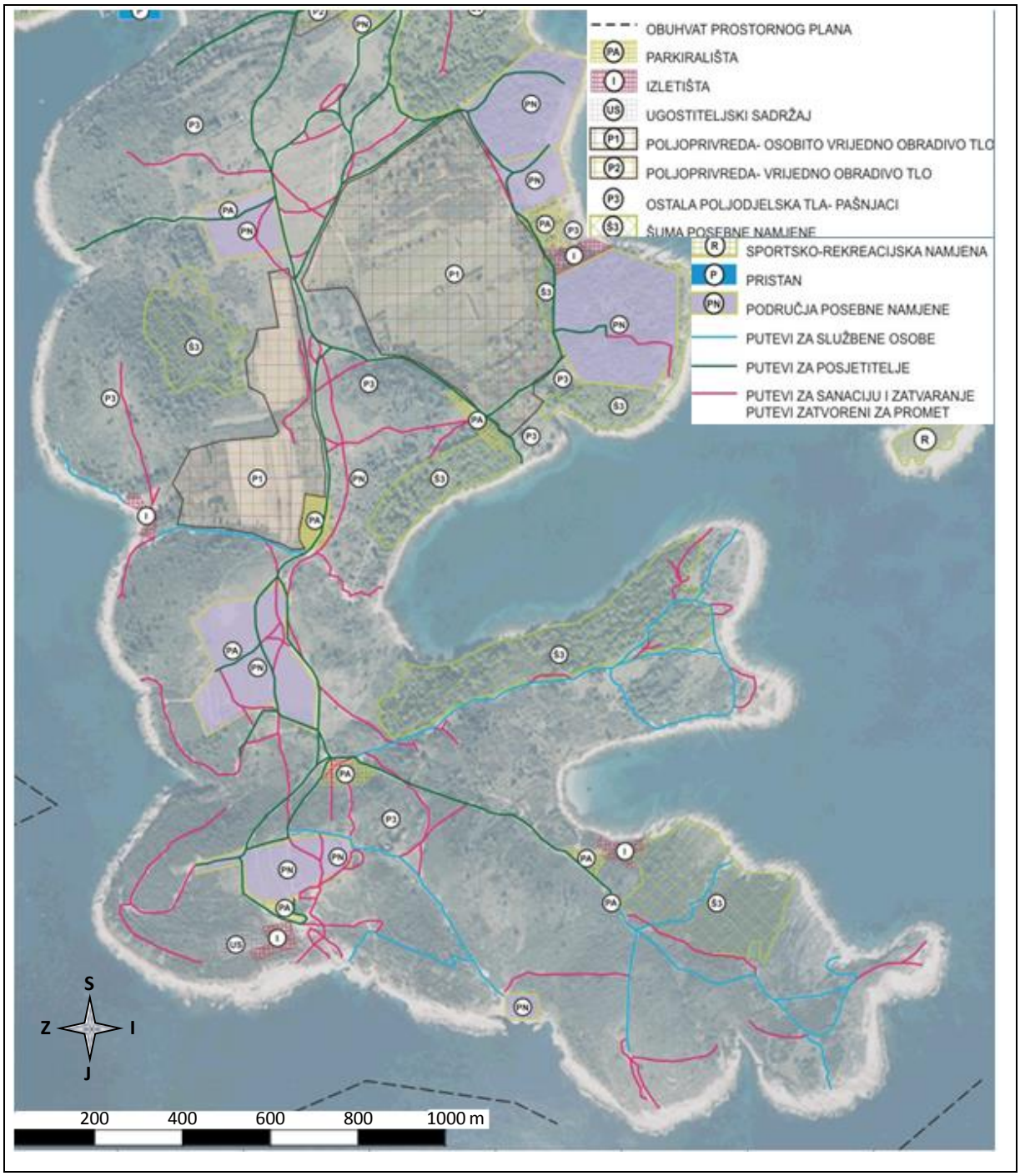
Izvor: http://www.kamenjak.hr/Dokumenti/PPPPO_DonjiKamenjak.pdf, Prostorni plan područja posebnih obilježja (PPPPO) Donji Kamenjak i medulinski arhipelag, tekstualni dio plana., ožujak 2018.

Unutar područja posebne (vojne) namjene, ali samo tijekom održavanja vojnih vježba, dopušta se kretanje i parkiranje vojnih vozila pod istim uvjetima, kao što je to određeno za ostala (civilna) vozila i parkirališta. Na području Kamenjaka putovi za vojni promet su u funkciji vojnih potreba i nalaze se uglavnom u zahvatu područja posebne namjene. Te prometnice se pripremaju prije početka vojnih aktivnosti (vježbe), a nakon završetka vježbe, prometnice se saniraju i dovode u potpuno funkcionalno stanje u suradnji i pod nadzorom predstavnika javne ustanove. Te aktivnosti su u skladu s obvezama postrojbi i ustanova Oružanih snaga RH koje proistječu iz odredbi Zakona o obrani.[155] Pored toga, bilo kakva uporaba navedenih prostora za vojne potrebe moguća je isključivo uz prethodnu suglasnost predstavnika javne ustanove „Kamenjak“.

[153] http://www.kamenjak.hr/hr/Dokumenti.aspx

[154] Raščlamba postojećeg stanja uporabe zemljišta učinjena je sukladno „*CORINE Land use metodologiji Europske unije.* U praktičnom smislu ta metodologija podrazumijeva kartiranje prethodno definiranih klasa zemljišnog pokrivača. Tematska točnost kartografskih podataka osigurava kvalitetne pokazatelje i pouzdanost informacija o zemljišnom pokrivaču.

[155] Zakon o obrani, čl. 64., Narodne novine 70/13.

Slika 25. *Prostorni plan (namjena prostornih cjelina uključujući prostore posebne (vojne) namjene*

Izvor: Prostorni plan područja posebnih obilježja (PPPPO) Donji Kamenjak i Medulinski arhipelag

8.1.2. Osobito vrijedni dijelovi okoliša[156]

Sredozemnu šumsku zajednicu na Kamenjaku čini mješovita šuma hrasta crnike i crnog jasena. Značajne površine Kamenjaka zauzima i unesena kultura alepskog bora. Pored njih, gustoći šume i bogatstvu flore doprinose i brojne povijuše i druge vrste. Kao i na mnogim drugim područjima primorske Hrvatske i na Kamenjaku je zbog utjecaja čovjeka šuma hrasta crnike degradirana te je uglavnom u stadiju makije kao degradacijskog stadija šume.[157]

Na obalnom rubu Kamenjaka nalaze se mnoge zeljaste biljke, kao zakonom zaštićena ciklama te biljke poput pustenastog jarmena i uskolisnog slaka. Upravo se na uskom obalnom području na Kamenjaku populacija pustenastog jarmena održala među posljednjima u Hrvatskoj. Kamenjak je stanište brojnih rijetkih, ugroženih i endemičnih biljnih svojti. Izravno je ugroženo ili osjetljivo čak 55,5% svojti orhideja, a osnovni uzrok ugroženosti je zarastanje travnjaka i kamenjara. Kamenjak je jedno od rijetkih staništa orhideja, zimskog jednolista i ispruganoga slaka te jedino poznato nalazište izuzetno rijetke i ugrožene žute kičice u Hrvatskoj.[158] Pored navedenoga, od vrsta zaštićenih Zakonom o zaštiti prirode, podmorje Kamenjaka nastanjuju školjkaši, plemenita periska i prstac te puž zupka. Zaštiti podliježu i alge, spužve, te trpovi (morski krastavci) i morski konjic. Povremeno se pojavljuje glavata želva, dupin te u novije vrijeme i sredozemna medvjedica.

Kamenjak je omiljeno kupalište i izletište. Posebne vrijednosti tog područja rezultiraju visokim interesom za različite rekreativne aktivnosti što predstavlja moguću ugrozu zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta. Na mrežnoj stranici JU „Kamenjak“, tiskanim publikacijama i označavanjem u prostoru, upozorava se na razmještaj staništa ugroženih vrsta što je posebno važno u vrijeme turističke sezone, kao i za vrijeme provedbe vojnih vježbi.

8.1.3. Mjere zaštite okoliša

Kao rijetka neizgrađena oaza na jugu Istre, kojih je na hrvatskoj obali ostalo relativno malo, proglašenjem toga područja za posebnu namjenu te uspostavom JU „Kamenjak“ i provedbom mjera zaštite, spriječen je trend bespravne gradnje i drugih bespravnih aktivnosti, koje su dotad rezultirale umanjenjem krajobraznih vrijednosti. Kao temeljno pravilo

[156] Prostorni plan područja posebnih obilježja (PPPPO) Donji Kamenjak i medulinski arhipelag, tekstualni dio plana, Službene novine istarske županije 2/09.
[157] Isto
[158] Isto

ponašanja prema tom vrijednom dijelu primorja, zabranjuje se svaka radnja kojom se zaštićenu divlju svojtu ometa i uznemiruje u njenom prirodnom životu i slobodnom razvoju.[159] U posebnom rezervatu nisu dopuštene radnje i djelatnosti koje mogu narušavati svojstva zbog kojih je Kamenjak proglašen rezervatom (branje i uništavanje biljaka, uznemiravanje životinja, melioracijski zahvati, razni oblici gospodarskog i ostalog korištenja i slično).

Opće mjere zabrane su: izgradnja građevina te bilo kakvih izvora ionizirajućeg ili neionizirajućeg zračenja, uključujući bazne postaje GSM-a, čišćenja i pranja vozila te ispuštanja mineralnih ulja, primjene sintetskih pesticida, insekticida, mineralnih gnojiva i dr. Kao mjere zaštite bogate kulturne baštine[160] na zaštićenom području obvezuje se korisnike na svim područjima, koja su označena kao arheološki lokaliteti, osigurati arheološki nadzor. Krajobrazna zaštita provodi se zabranom unošenja alohtonih biljnih i životinjskih vrsta, promjene konfiguracije morske obale, rušenja i odnošenja materijala postojećih suhozida.[161] Pored toga, zabranjena je uporaba neautohtonih građevnih materijala, sječa i neplansko korištenja šuma borovih kultura i hrasta crnike te kretanja vozila izvan planom utvrđenih prometnica i probijanja novih nelegalnih prometnica, kao i limitiranje broja vozila.

Zabranjeno je branje, oštećivanje i sakupljanje svih biljnih vrsta, sabiranje i lov kukaca, gmazova, vodozemaca, ptica i sisavaca, kao i svih ostalih životinja, osim za znanstvene potrebe. Unutar posebnih rezervata u moru i posebnoga paleontološkog rezervata ograničeno je sportsko-rekreacijsko ronjenje samo na organizirane skupine, a podvodni sportski ribolov uz dopuštenje prema posebnom propisu. Zabranjeno je obavljanje gospodarskog ribolova svim tehnikama koje bi mogle na bilo koji način uništiti staništa. Brzina plovila je ograničena na 6 čv, osim za plovila mjerodavnih službа u interventnim situacijama, a sidrenje je zabranjeno svim vrstama plovila osim plovila mjerodavne službe. Također je zabranjeno mijenjanje i uništavanje litološke podloge ili paleontoloških ostataka.[162]

Mjere zaštite od požara organiziraju se i provode u suradnji s javnom vatrogasnom postrojbom. Međutim, organiziraju i provode ih i druge pravne i fizičke osobe koje obavljaju gospodarsku djelatnost uključujući vojne postrojbe te vlasnici, odnosno korisnici građevina i prostora. Postupanje s otpadom organizira i provodi nadležna javna ustanova, koja osigurava

[159] http://www.kamenjak.hr/hr/Pravila.aspx
[160] Isto
[161] Isto
[162] Isto

kontejnere i označava mjesta za odlaganje otpada, a odlaganje otpada na mjestima koja za to nisu predviđena je strogo zabranjeno.[163]

Uz prethodno opisan značaj, vrijednosti i mjere zaštite Rta Kamenjak u odnosu na vojnu organizaciju, djelatnosti i odnos prema tom prostoru, važno je navesti stavove predstavnika lokalne zajednice i javne ustanove „Kamenjak".[164] Načelnik Općine Medulin G. Buić je izjavio: „S vojskom surađujemo odlično i vojne vježbe na Kamenjaku nisu nikakva prijetnja turizmu. Štoviše, korist je obostrana jer nam vojska pomaže pri uređivanju terena, a dan poslije vježbe Kamenjak je u boljem stanju nego prije toga" te dodao „Treba reći kako vojska izrađuje i ekološku studiju o zaštiti Kamenjaka te se brine o ekologiji" (Grakalić, 2016.). U istom članku, ravnateljica javne ustanove „Kamenjak" M. Šarić izjavila je: „Vojska se pridržava visokih standarda i mjera zaštite prirode. Uz to, valja istaknuti da oni svake godine u sklopu poligona daju velik doprinos održavanju glavnih prometnica na tom području" (Grakalić, 2016.).

8.2. Zaštita okoliša na Privremenom vojnom poligonu „Rt Kamenjak"

Kao i većina država, Republika Hrvatska ekološku sigurnost smatra jednom od bitnih sastavnica nacionalne sigurnosti te je u Strategiji nacionalne sigurnosti definirano sljedeće:
– „Nacionalni interesi proizlaze iz najviših vrijednosti Republike Hrvatske koje su utvrđene Ustavom, a to su sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekovog okoliša, vladavina prava i demokracija."
– „Očuvanje i zaštita okoliša, zdravlje i dobrobit svih njezinih građana predstavljaju važne interese Republike Hrvatske."[165]

Prethodno spomenuta kategorija prostora za posebne (vojne) namjene, kao Privremeni vojni poligon „Rt Kamenjak", u funkciji je deset do petnaest dana tijekom godine. U odnosu na provedbu vojnih aktivnosti na „stalnim vojnim poligonima", organizacija i nadzor zaštite okoliša na privremenim poligonima veliki je izazov i zahtjeva posebnu pozornost. Zbog toga se na privremenim vojnim poligonima ustrojavaju namjenski organizirane snage osposobljene

[163] Isto
[164] Ti su stavovi analizirani u članku „Vojne vježbe u predsezoni, turizam u sezoni" i objavljeni u časopisu *Glas Istre* 18. siječnja 2016. Tema članka je provedba vojnih aktivnosti i odnos vojne organizacije, problemi i prednosti zbog provedbe takvih aktivnosti u području Kamenjaka.
[165] Strategija nacionalne sigurnosti, Narodne novine 33/02.

za upravljanje poligonom, koje u potpunosti mogu odgovoriti zahtjevima organiziranja aktivnosti i postizanja ciljeva vježbe uz istodobno poštivanje svih važećih regulativa zaštite okoliša.

Svaki vojni poligon u Hrvatskoj ima pripadajuću plansku i provedbenu dokumentaciju objedinjenu u Elaboratu poligona, a posebni dodatak elaborata čini Plan ekološke zaštite koji se ažurira na godišnjoj bazi. Zakon o zaštiti okoliša[166] dijelom umanjuje obveze i „oslobađa" tijela obrambenog sustava od odgovornosti u primjeni odredbi Zakona. Uz to, prema istom Zakonu, izradu Strategije upravljanja morskim okolišem i obalnim područjem koordinira Ministarstvo za zaštitu okoliša.[167]

Neovisno o spomenutim odredbama Zakona o zaštiti okoliša, vojnim regulativama (zakonskim[168] i podzakonskim[169]) o aktivnostima (vježbama) podrobno je i precizno definirana zaštita okoliša. U skladu s time je propisano postupanje i pridržavanje vojne organizacije u kontekstu zaštite okoliša na prostoru Privremenoga vojnog poligona „Rt Kamenjak". Plan ekološke zaštite na Privremenom vojnom poligonu „Rt Kamenjak" usklađen je sa Zakonom o zaštiti prirode, Uputom o vojnim vježbama, Elaboratom poligona i propisanim mjerama za zaštitu okoliša od strane javne ustanove „Kamenjak".

8.2.1. Elementi planiranja zaštite okoliša

Uputom o vojnim vježbama, zaštita okoliša kao i procjena mogućeg štetnog djelovanja na okoliš uključujući sva tri medija (kopno, more i zračni prostor) je propisana kroz dva temeljna aspekta.[170] Kao prvo, potrebno je analizirati utjecaj vojne djelatnosti (vježbe) na okoliš s temeljnom pretpostavkom da su područja u kojima se provode vojne djelatnosti često staništa rijetke flore i faune. Kao drugo, potrebno je razmotriti utjecaj okoliša na vježbu (ljudstvo, tehnička sredstva i provedbu zadaća) zbog čega se izrađuje studija utjecaja okoliša. Dakle, nužno je pokrenuti pitanja i pozornost zaštiti okoliša u ranoj fazi pripreme i planiranja čime se u samom početku razvijaju svijest i potrebe koje je već u toj fazi nužno poduzeti. Slijedom toga, pitanja i plan zaštite okoliša treba biti sastavni dio pripremne faze s detaljno propisanim mjerama i postupcima i s jasnim ciljem smanjivanja utjecaja vojne aktivnosti na okoliš i

[166] Zakon o zaštiti okoliša, Čl. 65., 79., 158., Narodne novine 80/13, 151/13, 78/115, 12/18.
[167] Zakon o zaštiti okoliša, Čl.57., Narodne novine 80/13, 151/13, 78/115, 12/18.
[168] Zakon o obrani, Čl.3., Narodne novine 73/13, 75/15, 27/16, 110/17
[169] Pravilnici i upute koje reguliraju provedbu vojnih vježbi i sl.
[170] Uputa o vojnim vježbama u Oružanim snagama RH, Zagreb 2015.

okoliša na vojnu aktivnost. Pored toga, zbog vremena potrebnog za koordinaciju i pripremne radnje, izrada plana je obvezna najmanje 60 dana prije početka aktivnosti. Planom su uređeni odnosi i odgovornosti vojne organizacije tijekom pripreme i provedbe aktivnosti kao i procedure prilikom napuštanja poligona.

Glavni vojni autoritet odgovoran je da uz postizanje cilja vježbe neprekidno vodi računa o učincima na okoliš kroz poštivanje propisanih procedura uključujući i mjere za poboljšanje. Prioritet treba biti na prepoznavanju rizika i moguće uporabe materijala (opasnih) za okoliš. U takvim okolnostima, ako su rizici neprihvatljivi, rješenje se mora tražiti u zamjenskom načinu provedbe vojne djelatnosti (računalna simulacija ili primjena novih tehnologija) kako bi se smanjio negativni učinak na okoliš.

Sljedeća važna aktivnost je prepoznavanje vrijednih i zaštićenih dijelova okoliša koji bi mogli biti izloženi utjecaju vojnih djelovanja. Zbog toga se u početku uspostavlja koordinacija s odgovornim i kompetentnim osobama iz javne ustanove „Kamenjak“, kao i koordinacija s ostalim strukama koje su vezane uz planiranje zaštite okoliša (npr. medicinska, veterinarska i pravna struka). Te osobe, uključujući predstavnike javne ustanove, čine tim koji je odgovoran za planiranje, provedbu i nadzor mjera zaštite okoliša.

Također je važno prepoznavanje i prosudba mogućih neplaniranih događaja koji se mogu zbiti tijekom vojne djelatnosti (npr. izlijevanja tekućina), a kojima bi vjerojatno bio ugrožen okoliš. Zbog mogućih takvih situacija, potrebno je ustanoviti na koji bi način takvi događaji mogli utjecati na okoliš te kako bi ih se moglo spriječiti ili ublažiti moguće posljedice.

8.2.2. Plan zaštite okoliša na poligonu

Od početnog izviđanja prostora te snimanja i dokumentiranog stanja okoliša, a potom i u svakoj fazi vježbe, vojni autoriteti trebaju pomno razmotriti preventivne mjere za zaštitu okoliša i očuvanje prirodnih resursa, posebno ugrožene biljne i životinjske vrste na kopnu i moru kao i očuvanje povijesnih i kulturnih dobara.

S obzirom na terenske uvjete, posebnu pozornost trebaju imati na zaštiti zdravlja i uvjeta smještaja ljudstva uključujući preventivnu medicinu, kao i mjere na smanjenju buke i emisije plinova. Također trebaju voditi brigu o odlaganju opasnog materijala uključujući medicinski, infektivni otpad, kruti otpad, kao i zbrinjavanje otpadnih voda uključujući i vodu uporabljenu za higijenu i dr. Konačno, napuštanje poligona mora biti provedeno uz dokumentiranu

primopredaju kao i obvezno dokumentiranje i izvješćivanje o svakoj situaciji koja je za posljedicu imala ugrozu okoliša.

U skladu s navedenim referentnim dokumentima Plan zaštite okoliša sadrži upute za uporabu i održavanje poligona te podatke o sadržajima i djelatnostima, koje se mogu provoditi tijekom boravka i provedbe glavnih vojnih djelatnosti (vježbe). Pored toga, u Planu trebaju biti propisana i uređena pitanja vezana za dužnosti, mjerodavnosti i obveze vojne organizacije i pojedinaca tijekom boravka na poligonu. Ostale obveze vojnog osoblja, koje se odnose na funkcioniranje sustava vođenja i zapovijedanja, kao to su: unutrašnja služba, red i stega i dr., propisane su Pravilnikom o službi u OSRH te drugim direktivama, isto kao i u vojarnama.

Elaborat poligona sadrži i dijelove Prostornog plana područja posebnih obilježja Donji Kamenjak i Medulinski arhipelag u kojima su prikazane i opisane značajke i posebnosti navedenog područja te propisana namjena i uređenje prostora, prometnica, koridora i infrastrukture (Slika 26.) te mjere ekološke zaštite. U kontekstu ekološke zaštite, obvezni sastavni dijelovi elaborata su: zapovijed za organizaciju zaštite okoliša, plan mjera zaštite okoliša na poligonu, plan mjera zaštite okoliša na taborskoj prostoriji, shematski prikaz značajnih elemenata na poligonu, shema nalazišta zaštićenih vrsta na poligonu, shema razmještaja kontejnera za smeće na poligonu, shema razmještaja kemijskih WC-a na poligonu i shema prostora za parkiranje vozila i odobrenih pravaca kretanja na poligonu.

Ključni vojni autoriteti (zapovjednici) su obvezni osigurati dobro poznavanje odredbi Plana zaštite okoliša za cjelokupni sastav svoje postrojbe prije dolaska na poligon, a po dolasku na poligon obvezni su uspostaviti potpuni nadzor i odgovoran odnos podređenih osoba prema objektima i ukupnoj infrastrukturi.

8.2.3. Mjere zaštite okoliša na poligonu

S ciljem učinkovitog planiranja, nadzora i očuvanja dodijeljenih prirodnih resursa te usklađivanja djelatnosti, obveza i dužnosti ključnih vojnih dužnosnika i postrojbi tijekom provedbe vojnih aktivnosti, organizacijskom zapovijedi je nužno definirati sljedeće elemente: odrediti kompetentni tim (glavna i podređene odgovorne osobe); dodijeliti zadaće vezano za izradu Plana za zaštitu okoliša koji mora biti usklađen s pozitivnim zakonskim propisima i propisima javne ustanove „Kamenjak“; propisati koordinacijske obveze časnika s predstavnicima javne ustanove; propisati ograničenja vezana za radove (isključivo prema

odobrenom planu i uz pismenu suglasnost predstavnika javne ustanove); propisati obveze informiranja javnosti o pitanjima zaštite okoliša te propisati zadaće vezane za sanacija terena.

Provedba mjera za zaštitu okoliša na poligonu se odvija u dva dijela. Prvi dio se odnosi na sveukupne mjere zaštite okoliša na prostoru poligona, a drugi dio se odnosi samo na mjere zaštite okoliša na taborskoj prostoriji. Oba dijela trebaju u potpunosti biti usklađena s mjerama koje propisuje i provodi javne ustanove „Kamenjak“. Težište u provedbi mjera za zaštitu okoliša je na dosljednoj uporabi, odnosno zabrani upotrebe (ne)odobrenih komunikacija (putova) za kretanje pješaka, vozila i bojne tehnike s dodatkom, koji se odnosi na parkiranje i moguće popravke tehnike. Posebno je važno postupanje na putovima za vojni promet koji su u funkciji vojnih potreba. Također i mjere vezane za skupljanje i postupanje s otpadnim tvarima (ulja i dr.) i komunalnog otpada, koje je nužno odmah odvoziti s Kamenjaka.

Drugi dio koji se odnosi na zaštitu okoliša u taborskoj prostoriji, zbog velikog broja osoba koje se nalaze u tom prostoru, težišno je usmjeren na određivanje lokacije tabora u odnosu na okolnosti i ograničenja. Precizno se propisuju mjere postupanja i zabrane u odnosu na npr. drveće (zabrana vezanja i naslanjanja šatora na drveće, zabrana rušenja stabala ili dijelova stabala, zabrana zabijanja čavala itd.). Pozornost se poklanja radovima pri podizanju tabora jer se promjene na tlu trebaju svesti na najmanju moguću mjeru. Organizacija sanitarnih čvorova i skupljanje komunalnog otpada, kao i otpadnih voda, mora se provoditi dosljedno.

Planom osiguranja akvatorija, kao zasebnim dokumentom, definiraju su ovlasti i odgovornosti nadzora akvatorija (morskog prostora), koje provode snage HRM-a (Obalna straža) i MUP-a (Pomorska policija) u koordinaciji s Lučkom kapetanijom Pula. Uz spomenute sadržaje Plana obvezan je, kao prilog, i Zakon o zaštiti okoliša.

Operativni primjer Kamenjaka konkretan je dokaz provedbe vojnostrateškog usmjerenja Hrvatske očuvanju okoliša pri čemu se sve mjere i aktivnosti u jadranskom prostoru provode uvažavajući najstrože standarde kada je riječ o zaštiti obalnih i morskih ekosustava.

9. SUVREMENI GEOPOLITIČKI I GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ JADRANA

9.1. Jadran – povijesna geostrateška konstanta

Tijekom prošlosti je razvoj hrvatske državnost u velikoj mjeri ovisio o participaciji na moru. Jadranski prostor je imao gotovo odlučujuće značenje, a vlast nad obalom i otocima bila je bitan temelj političke i vojne moći hrvatske države (Magaš, 2013.). Pri tome je pomorstvo (uključujući i njegov ratni dio), u povijesti hrvatskog naroda imalo značajno mjesto u gospodarstvu i, općenito, u izgradnju društveno-gospodarskog sustava hrvatskih obalnih regija.[171] Jadran je jedno od najvećih hrvatskih nacionalnih bogatstava koje je tijekom prošlosti bio predmet različitih političko-ekonomskih interesa i teritorijalnih pretenzija.

Još je I. Pilar u djelu *Politički zemljopis hrvatskih zemalja* naveo temeljne hrvatske geopolitičke odrednice; „…za narod, koji bi se htio zdravo razvijati, značilo bi da dobro pozna i pronikne bivstvo zapada i bivstvo istoka, da shvaća zamašaj tih kulturnih utjecaja s jedne i s druge strane, te naprama njima zauzme ono stanovište, koje odgovara njegovoj naravi i njegovim prirogjenim sposobnostima. Ujedno bi se htjelo, da taj narod bude politički toliko zreo i tako dobro organizovan, da je u stanju paralizovati štetne posljedice izvanjskih političkih upliva, koji su već uslijed općeg zemljopisnog položaja neizbježivi“ (Pilar, 1918.).

Geopolitički i geostrateški položaj Hrvatske se u osnovi prosuđuje ponajprije preko Jadrana. Pod utjecajem jačih civilizacija hrvatski prostori su često bili područje u kojem su se preklapali ekonomski interesi vodećih europskih sila (Pavić, 1973.). Cijeli Jadran je kao malo i usko more, ali ujedno i važno more koje povezuje srednjoeuropski sa sredozemnim prostorom, permanentno bio izložen snažnim utjecajima velikih sila. Općenito, prostori kao što je Jadran, a na njemu, uz ostale prostorne cjeline i hrvatsko primorje, nazivaju se „zonama pritiska“ (*crush zone*). Takve zone obilježava sučeljavanje interesa između kopnenih i pomorskih sila (Fairgrieve, 1925.). Premda je na Jadranu takvo sučeljavanje gotovo konstanto, posebno je do izražaja došlo u vrijeme osmanlijskih osvajanja u Europi koja su na Jadranu potakla višestoljetnu osmanlijsko-habsburško-mletačku konfrontaciju. Ona je uzrokovala fragmentaciju hrvatskoga etničkog prostora, a nakon stabilizacije političkih prilika u XVIII. st. uvjetovala je razgraničenje koje je, uz manje izmjene, i danas osnova razgraničenja Hrvatske sa susjednim državama.

Osim što se Jadran dobro uklapa u prostorni model koje se naziva *zonom pritiska*,

[171] Intervju dr. F. Tuđmana, Hrvatski vojnik br. 50, str.1-3, Zagreb, 1993.

Jadransko more s pripadajućom istočnom obalom prostor je *osjetljiva zona* (*shatterbelt*), pojas između velikih sila ili političkih blokova (Whittlesey, 1942.). To geopolitičko obilježje hrvatskoga jadranskog prostora do izražaja je došlo tijekom dvaju svjetskih ratova u XX. st. kao i tijekom razdoblja hladnog rata tijekom kojega je nesvrstana SFR Jugoslavija funkcionirala poput tampon zone i kao takva bila važan čimbenik u međunarodnoj zajednici.

U hladnoratovskom razdoblju Sovjetski savez je uglavnom uspio ostvariti ravnotežu sila na geostrateški važnom Sredozemlju oslanjajući se na sredozemne geopolitičke saveznike, kao što su bili Alžir, Libija i Sirija (Pavić, 1968.; Vukadinović, 1986.; Ridolfi, 1992.). Međutim, zbog ograničenog pristupa toplom moru kroz Bospor, koji kontrolira Turska, Sovjetski savez je „manevrom" nastojao ostvariti svoje ciljeve preko jugoistočne Europe. SAD je sa svojim saveznicama u sklopu NATO-a, premda su neke bile u međusobno zategnutim odnosima (Turska i Grčka), neutralizirao sovjetske političke interese na Sredozemlju. Nakon raspada istočnog bloka i stvaranja novih država u jugoistočnoj Europi Rusija pokušava osigurati pristup i zadržati utjecaj na Sredozemlju ostvarujući dobru komunikaciju s Turskom. K tome, kao produžena ruka u realizaciji izlaska na Jadran i dalje prema Sredozemlju, djeluje s Rusijom povijesno komplementarna Srbija[172], čiji se latentni geostrateški interes izlaska na Jadransko more uklapa u geostrategiju Rusije. Osim geostrateških i gospodarskih razloga, savezništvo Rusije i Srbije temelji se na sličnim političkim svjetonazorima kao i na pravoslavnoj solidarnosti i povezanosti koja je osobito izražena upravo na relaciji Moskva – Beograd, mnogo više nego što je ona formalna kanonska na relaciji Istanbul (Carigrad) – Beograd. Srpski strateški interesi za izlazak na Jadran, svoju manifestaciju imali su u obliku političkih, demografskih, ekonomskih i vojnih koncepata na račun Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Kada to nije uspjelo, Rusija je pronašla druge putove, osobito gospodarske, kako bi osigurala svoju nazočnost na Jadranu (posebno u Crnoj Gori).

Hrvatska pomorska orijentacija je u vrijeme bivše državne zajednice bila osporavana (Pavić, 1968.) od strane centralističkih-birokratskih snaga iz Beograda, koji su smatrali kako Hrvatska nema pravo samostalno koristiti navedene prirodne prednosti jer za njih nije nitko pa ni hrvatski narod posebno zaslužan. Iako se prirodno dane vrijednosti ne mogu nikome

[172] Savezništvo koje se proteže kroz dugo razdoblje povijesti, a temelji se na sličnim političkim svjetonazorima kao i na „pravoslavnom slavenskom bratstvu". Srpski strateški interesi za izlazak na Jadran, svoju manifestaciju imali su u obliku političkih, demografskih, ekonomskih i vojnih koncepata na račun Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

pripisati u zaslugu, ipak onaj koji ih posjeduje na svom teritoriju ima neotuđivo pravo korištenja. Na inicijativu i inzistiranje hrvatske strane prihvaćeni su određeni jadranski kapitalni razvojni projekti. Međutim, u realizaciji su često participirali savezni (srpski) kadrovi s ulogom nadzornog i korektivnog čimbenika. Time se nastojalo osigurati prostor za buduće ostvarenje srpskih geostrateških interesa što se otvorenom agresijom 1991. i pokušalo.

Iako su tijekom prošlosti glavni geopolitički akteri na Jadranu bile jadranske zemlje[173] kao i najbliži (kopneni) susjedi srednje i jugoistočne Europe, ipak općenito gledano sudbina Jadrana je najčešće vezana s ukupnim međudržavnim odnosima na Sredozemlju. Kao izrazito jadranska i sredozemna zemlja, Hrvatska je dakle prirodno zainteresirana za razvoj i stanje suvremenih odnosa u tradicionalno važnim prostorima jugoistočne Europe i Sredozemlja. Konstanta geopolitičke važnosti Jadrana tijekom prošlosti se očituje kroz prizmu stalne težnje i interesa velikih sila koje su nastojale ostvariti utjecaj ili vladati Jadranom. Zbog toga su geopolitički položaj i značajke zapravo u najvećoj mjeri ili u potpunosti rezultat utjecaja i veza s drugim državama i savezima.

Tradicionalni pravci interesa i pretenzija prema Jadranu su u bližem krugu utjecaja vezani za jadranske i njima susjedne zemlje, a potom su izraženi interesi zemalja srednje Europe i šire. U više znanstvenih radova su opisivane geopolitičke prilike, problemi i mogućnosti hrvatskoga jadranskog prostora, uključujući moguće smjerove geostrateških perspektiva. U znanstvenom radu „Suvremene značajke i problemi jadranske regije – pritisci na hrvatski Jadran“ R. Pavić (2010.a) je uz još uvijek neadekvatnu valorizaciju jadranskih potencijala, naglasak stavio na devastaciju i intenzivnu rasprodaju primorskog blaga s zaključkom kako se time ugrožava sama hrvatska povijest („protu-povijesno ponašanje“).

Hrvatski jadranski litoral tijekom prošlosti je bio otvoren i usmjeren prema europskom zapadu i sjeveru, a povijesna iskustva ukazuju na mogućnosti koje pruža snaga mora koja se ogleda u ujedinjavanju, a ne u razdvajanju. Dinamičan proces litoralizacije, koja morskoj obali daje dodatnu vrijednost, pokazatelj je intenzivne društvene i gospodarske aktivnosti i međunarodne suradnje (Roglić, 1966.; Faričić, 2006.). Posebno važnu multidimenzionalnu ulogu i strateški učinak imaju luke kao ključne točke povezivanja kopnenih i morskih područja. Dobar je primjer Dubrovnik (Dubrovačka Republika), koji je, iako na jugu i s trgovačkim interesima unutar Balkana, tijekom prošlosti bio gospodarski i kulturno usmjeren

[173] I. Pilar u djelu „Politički zemljopis hrvatskih zemalja“ naglašava geopolitičku činjenicu da razvijene obale više privlače stanovnike nerazvijene obale, nego obratno. To je logično i potvrđeno mnogim primjerima u prošlosti: odnosi Grčke i Male Azije, Britanskih otoka i Kontinenta itd.

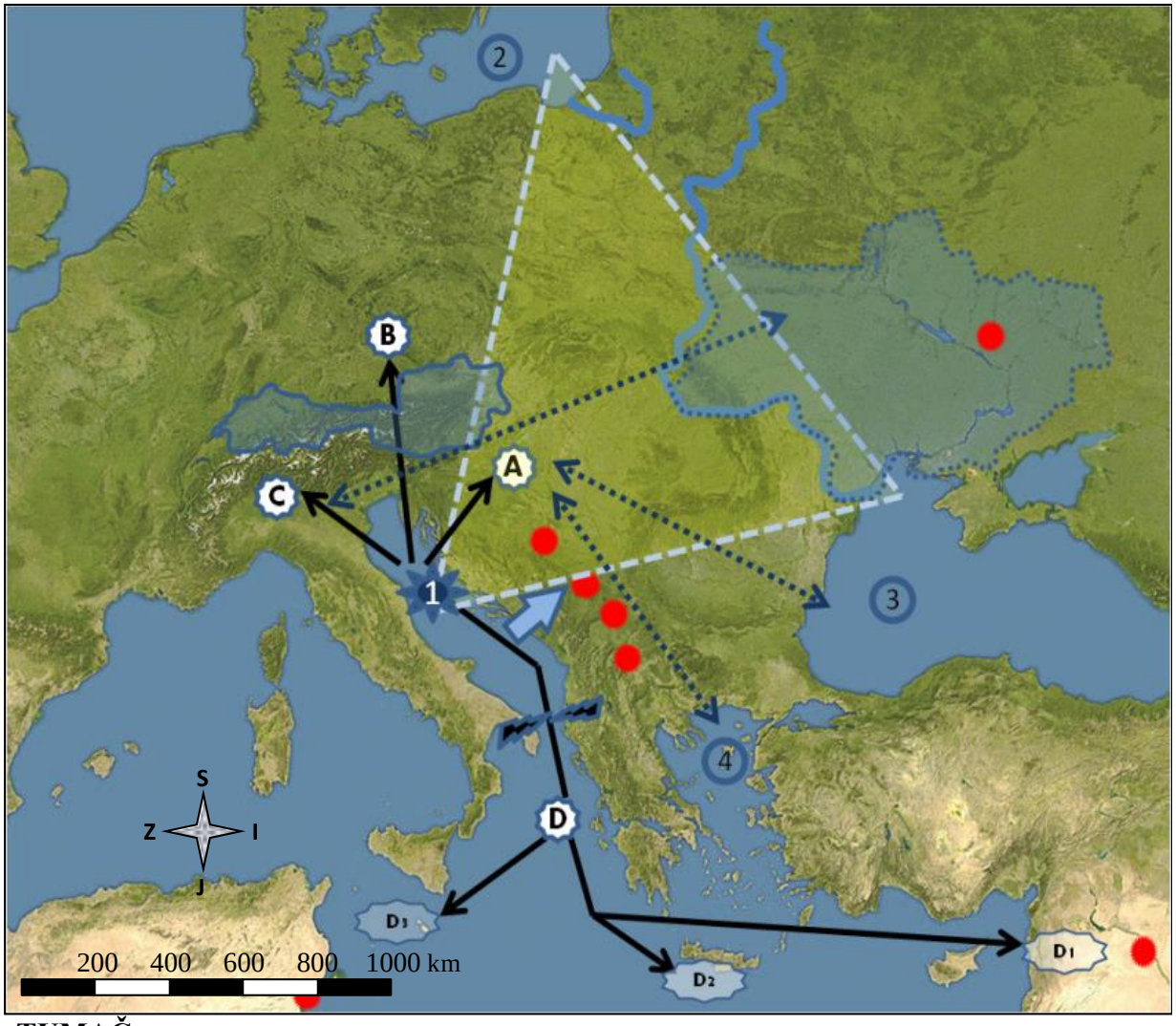
prema europskom zapadu. Dubrovački „model“ sadrži rješenja geopolitičkoga i geostrateškog valoriziranja Jadrana.

9.2. Utjecaj Jadrana na geopolitički položaj Hrvatske i šireg okružja

Hrvatska se kao i pripadajući dio Jadrana nalazi u policentričnom i dinamičkom rubnom prostoru Rimlanda u kojem sukobi (ratovi) imaju tendenciju prerasti u svjetske sukobe. Geopolitički položaj Hrvatske na Jadranu imao je za posljedicu pritiske, presijecanja te uklapanja hrvatskih prostora u interesne zone velikih europskih sila. Posjedovanje obale i otočnog prstena i nezaobilazna uloga jadranskog pročelja je bio i biti će temelj političke i vojne moći ali i sigurnosni izazov u uvjetima stalnih pretenzija za izlaskom na jadransku obalu.

Jadransko more je položeno pravcem sjeverozapad-jugoistok s izrazito razvedenom sjeveroistočnom obalom. Osnovna morfostrukturna jedinica Jadranskog mora je veliki međugorski bazen između gorskih sustava Dinarida, Apenina i Alpa, potopljen morem (Roglić, 1962.; Bognar, 1987.; Magaš, 2013.). Geografski smještaj Jadrana koji duboko ulazi u europsko kopno i pripadnost Sredozemlju daje temeljni okvir političkoga, gospodarskog i vojnog značaja tog mora (Stražičić, 1986.). Geostrateško obilježje najpovoljnije prirodne veze cjelokupnoga sredozemnog prostora prema srednjoeuropskom i suprotno, determinira posredničku ulogu između velikih regija Europe smještenih na razmeđu središnje, jugoistočne Europe, Afrike i Azije (Bliskog istoka i regija energetske važnosti).

U svijetlu geopolitičkih promišljanja nadregionalne razine se može zaključiti kako je Jadran daleko najvažniji europski zaljev (Pavić, 2010.). Središnji geografski smještaj na sjevernom dijelu sredozemnog bazena i uloga poveznice svjetski važnih geostrateških prostora osigurava iznimnu geostratešku važnost Jadrana, a time i Jadranske Hrvatske te Hrvatske u cjelini. Iako su Baltičko i Crno more još više uvučeni u europsko kopno, ne omogućavaju prodor u dubinu europske kopnene mase kao Jadran koji povezuje daleko važnija geostrateška područja (Pavić, 2010.).

TUMAČ

	središnji položaj Jadrana (1);
	geostrateški pravci povezani s hrvatskim teritorijem;
	geostrateška područja povezana s Jadranom (A, B, C i D);
	vojnostrateški smjer s jadranske obale;
	uvučena mora i njihov odnos (usporedba s Jadranom);
	potencijalna i aktualna krizna žarišta u bližem i daljem okruženju;
	područje neutralnih država;
	područja država koje geopolitički pretendiraju zapadu;
	geostrateški trokut „tri mora“;
	istočna granica država članica NATO-a;
	Otrantska vrata

Slika 26. *Geostrateške značajke Jadrana*

Izvor: izmijenjeno i dopunjeno prema Pavić, 2010.; NASA/Goddard Space Flight Center, Europe satellite image location map. jpg

Dva prirodna „jugoistočna pristupa moru“ iz središnje Europe na Sredozemlje prolaze Hrvatskom. Prvi je iz Mađarske i Austrije prema Jadranu, a drugi je preko istočne Hrvatske prema Crnom i Egejskom moru. Pri tom se svakako treba uzeti u obzir da je reljefna prepreka između srednjoeuropskog bazena i sjevernog Jadrana najuža i najniža te olakšava povezivanje velikog prostora srednje Europe preko Hrvatske s Jadranom i dalje sa Sredozemljem (Magaš, 2013.).

U odnosu na države koje nemaju izlaz na more, povoljnost i prednost geografskog položaja Hrvatske je očita. To potvrđuje tezu da geografski položaj, kao jedan od temeljnih preduvjeta geopolitičkog i geostrateškog značaja, ima veći utjecaj na taj segment od trenutačne moći neke države (Flint, 2006.). Među važnim prednostima je i položaj „gateway“ države (Cvrtila, 2000.) koji se, između ostaloga, temelji na geostrateškoj važnosti Jadrana. U skladu s tim, Hrvatska bi trebala pronaći načine za jačanje svoje uloge u tom prostoru i u konačnici valorizirati i iskoristiti prednost Jadrana. Izlaz srednjoeuropskih država na Jadran pruža Hrvatskoj niz prometnih i gospodarskih prednosti. Jadranska veza s „neutralnim prostorom“ (Austrija i Švicarska), a iste se iako neutralne države nalaze u NATO-vom geostrateškom konceptu, kao i Moldavija i Ukrajina koje pretendiraju „Zapadu“, također predstavlja određeni geopolitički i geostrateški potencijal (Pavić, 2010.).

Permanentna povijesna nestabilnost središnjega balkanskog prostora izaziva geopolitičku pozornost i fokus velikih sila. Evidentna je također, povezanost središnjega balkanskog prostora s padsko-ukrajinskim geostrateškim pravcem na kojem se nalaze Moldavija i Ukrajina, kao države kojima je politički cilj pridruživanje euroatlantskim integracijama. To su elementi važne europske geopolitičke osi čiji značaj izvire u manjoj mjeri iz njihove snage i njihove motivacije, a više iz osjetljivosti njihove lokacije i posljedica kojima njihova nesigurna pozicija može utjecati na ponašanje geostrateških igrača (Brzezinski, 1997.).

9.3. Jadran u kontekstu srednje i jugoistočne Europe

Jugoistočna Europa se u velikoj mjeri poklapa s Balkanskim poluotokom na čijem se sjeverozapadnom dijelu nalazi i dio hrvatskoga državnoga teritorija. Balkan je otvoreni prostor jer se planinski dinarski lanac uglavnom prostire kroz njegovu sredinu i dijeli prostor na jugozapadni (primorski) i sjeveroistočni (kontinentski). Za usporedbu, Apeninski ili Pirinejski poluotoci su prirodno zaštićeni planinskim masivima Alpa odnosno Pirineja (Pilar,

1918., Magaš, 2013.). To je jedan od ključnih razloga antropološke, kulturne i političke heterogenosti jugoistočne Europe za razliku od Apeninskog poluotoka koji je su po tim značajkama homogen i Pirinejskog poluotoka koji je etnički kompleksniji (Portugalci, Španjolci, Katalonci, Baski), ali manje složeniji od Balkana.

Velike europske sile su u jugoistočnoj Europi nastojale ostvariti svoje interese, bilo d je riječ o prevlasti na Jadranu i njegovom istočnom zaobalju, bilo da je riječ o uspostavi nadzora nad komunikacijom između zapadnog i središnjeg dijela Europe s Bliskim istokom. Primjerice, njemački strateški plan uspostave neometane prometne veze i participacije u eksploataciji nafte u jugozapadnoj Aziji (tzv. *Drang nach Osten*) u drugoj polovici XIX. i početkom XX. st. po svaku je cijenu nastojala onemogućiti Velika Britanija, njemačka suparnica i tada vodeća svjetska sila. U doba hladnoratovske ere, države na tom prostoru su se nalazile unutar većih političkih asocijacija uključujući i bivšu jugoslavensku državnu zajednicu. Takvo geopolitičko rješenje je učinilo taj prostor stabilnijim i čvršćim nego što je bila stvarna stabilnost svake pojedinačne države. Na globalnoj razini takvo stanje je bilo prihvatljivo i poželjno s obzirom na povijesna događanja što se može prepoznati i iz nesklonosti dijela međunarodne zajednice za priznavanje novonastalih država poslije raspada SFRJ.

Balkanski poluotok kao potencijalni izvor otvorenih sukoba i permanentno nestabilno područje je također u znatnoj mjeri čimbenik determiniranja geopolitičkoga i geostrateškog položaja Jadrana. Međutim, u suvremenim geopolitičkim okolnostima, kao geostrateška spojnica između srednje Europe i Sredozemlja, Hrvatska s pripadajućim dijelom Jadrana ima mjesto i ulogu u stabilnom okruženju euroatlantskih integracija (EU, NATO) i potencijal stabilizirajućeg čimbenika na JI Europe. Stabilnost, gospodarski rast i međunarodna politička i sigurnosna suradnja Hrvatske s međunarodnom zajednicom imaju izravne implikacije na stabilnost u jadranskoj regiji i njezinom širem zaobalju.

Maritimna geopolitika zauzima velik prostor u suvremenim međunarodnim odnosima (Vego, 2003.; Germond, 2011.; Zorko i dr., 2017.). Mogućnost povezivanja sjevernoga s južnim dijelovima Europe (Baltika sa Sredozemljem) te geografski smještaj Jadrana, Baltika i Crnog mora oblikuje geostrateški trokut. Na tome se temelji geopolitička inicijativa „Tri mora“ koja ima važnu ulogu u geopolitičkim okvirima srednje i jugoistočne Europe i političku potporu na globalnoj razini od strane SAD i Kine (Zorko i dr., 2017.). Inicijativa s proklamiranim ciljem jačanje suradnje posebno na polju komunikacija, prometa i energetike,

jedna je od najvažnijih suvremenih geopolitičkih inicijativa Hrvatske.[174] Uz navedeno, geostrateška važnost Jadrana je temelj za ostale geopolitičke inicijative, kao što su: Jadransko-jonska inicijativa, Američko-jadranska povelja (A5) i dr. K tome, isti prostor je zanimljiv kao jedno od zapadnih područja na *Novom putu svile*, kineskom strateškom konceptu koji se temelji na drevnoj trgovačkoj ruti koja je povezivala Daleki istok s Europom, a ima za cilj širenja kineske gospodarske interesne sfere.

Ulaskom Crne Gore u NATO savez je ostvareno zatvaranje jadranskog kopnenog prstena koji je od vremena hladnog rata bio u fokusu geopolitičkih interesa NATO-a. Primarni vojnostrateški cilj je bio ostvariti kontinuitet nadzora nad sjevernim prostorima i proširiti geopolitički utjecaj u smjeru istočnog Sredozemlja te omogućiti izravni dodir i pristup u južnoj, središnjoj i jugoistočnoj Europi. Ostvarenje geostrateškog plana je omogućilo prebacivanje težišta geopolitičkog interesa na Crno more, istočno Sredozemlje i Bliski istok, a Jadran postaje još jedan od NATO-vih „bazena".

Geostrategija Jadrana u novim okolnostima gubi globalni značaj međublokovske tampon zone. Međutim, zbog balkanskoga nestabilnog prostora i Srbije kao ruskoga geopolitičkog saveznika, jadranski prostori dobivaju novu geostratešku ulogu koja NATO-u osigurava pristup na sami rub tog prostora, primjerice u područje Kosova.

9.4. Suvremeni geopolitički i geostrateški položaj Jadrana u kontekstu Sredozemlja

9.4.1. Geopolitička policentričnost Sredozemlja

Vladanje morem je dominantan oblik svjetske moći i odlučan čimbenik u međunarodnim odnosima. To je načelo po kojem velike sile ostvaruju svoje strateške ciljeve (Mahan, 1890.; Vego, 2017.a). Međuovisnost društvenih i gospodarskih fenomena cjelokupnoga sredozemnog prostora je tijekom prošlosti često mijenjana. Promjene su najčešće bile vezane uz geografske, kulturne, političke i klimatske čimbenike (Stražičić, 1986.; Braudel, 1997.; King i dr., 1997.; King i dr., 2000.).

Nadzor i vladanje nad svjetskim morima nije isključivo samo sebi svrhom (iako je vrlo važno zbog značenja mora i podmorja kao prirodnog resursa i pomorskoga prometa u globalnoj ekonomiji), nego kao cilj ima i ostvarivanje mogućeg oslonca za prodor prema

[174] https://www.globalresearch.ca/geostrategic-insights-into-the-joint-polish-croatian-three-seas-initiative/5598048, listopad 2017.

kopnu (Pavić, 1971.b; Vego, 2017.a). Uz to, nadzor rubnih mora omogućava utjecaj i oblikovanje „šireg“ prostora u svoju korist i usmjeravanje regionalnih i svjetskih političkih i ekonomskih procesa. Geopolitički i geostrateški položaj Sredozemlja je određen središnjim položajem u odnosu na tri kontinenta, kao i sa zaleđem velike euroazijske kopnene mase. S druge strane, obilježen je i sukobima, odnosno izazovom održavanja stabilnosti i sigurnosti zbog kojih je situacija na Sredozemlju često imala izravan učinak na globalne odnose. Najnoviji takav slučaj je sukob u Siriji u koji su upletene globalne velesile.

Usklađenost geopolitičkih interesa je od iznimne važnosti za stabilnost određene regije. Povijesno gledano, sredozemni prostor je samo povremeno i/ili djelomično omogućavao ostvarenje te vizije. Zbog toga se može reći da Sredozemlje nije „plodno tlo“ za postizanje geopolitičke ravnoteže. To je u cijelosti bilo samo za vrijeme Rimskog Carstva na vrhuncu moći. Međutim, kao jedna od važnih značajki Sredozemlja se može izdvojiti primjer usklađenosti europskih strateških vizija usredotočenih na os sjever/jug s američkim vizijama na osi zapad/istok s geopolitičkim ciljem stabiliziranja toga osjetljivog područja.

Nakon Drugoga svjetskog rata, a posebno tijekom hladnog rata, bipolarizacija dvaju blokova je „zamrzavala“ sredozemni prostor (Pavić, 1971.b) zbog toga što su obje strane nastojale učvrstiti i zadržati pozicije i utjecaj. To se izravno odrazilo i na jadranski prostor koji je funkcionirao kao tampon zona. Takvo stanje je imalo za posljedicu negativan efekt na regionalne inicijative koje su bile usmjerene na ostvarenje „sredozemnog zajedništva“.

Usklađenost političkih inicijativa velikih sila s drugim inicijativama (sredozemnim, EU, OESS i UN) u sredozemnom prostoru, u nizu slučajeva nije postignuta čemu je svakako, uz pojedinačne međusobno suprotstavljene interese, uzrok bila heterogenost i nestabilnost sredozemnog prostora, osobito njegovoga bliskoistočnog dijela. S druge strane, primjer je model dugoročnog planiranja geopolitike SAD-a prema kojem SAD trebaju provoditi integralnu, sveobuhvatnu i dugoročnu geostrategiju za čitavu Euroaziju zbog toga što je SAD globalna supersila, a Euroazija je središnja arena globusa (Brzezinski, 1997.).

Krajem XX. st., tijekom procesa izgradnje i proširenja EU-a, europske zemlje, a posebno one sredozemne, su preventivno primjenjivale niz politika suradnje i partnerstva s konačnim ciljem uspostave euro-sredozemnog partnerstva. U tim je naporima prednjačila Francuska. Međutim, nestabilnost i stalni sukobi, a posebno „arapsko proljeće“, onemogućili su konačnu realizaciju tog projekta. S druge strane, interesi svjetskih sila nisu bili u harmoniji s tim

inicijativama. Odnos velikih sila u sredozemnom prostoru ukazuje da su izgledi za prepuštanje „Mediterana Mediterancima“ i u budućnosti vrlo mali (Vukadinović, 1986.).

Suvremene okolnosti kriza, sukoba i emigracija predstavljaju jedan od najvećih globalnih problema i izazova. Zbog društveno-političkih izazova kojima rezultira nestabilnost duž južnih obala Sredozemlja, čitava južna Europa dijeli zabrinutost. Uz rat u Siriji i Iraku te unutarnje sukobe u Libiji, danas na sredozemnim obalama ne postoje drugi otvoreni vojni sukobi. Međutim, postoji jedinstvena paleta rizika i čimbenika nestabilnosti u regiji (posebno u Palestini) koji se u većini slučajeva reflektiraju na cjelokupno Sredozemlje i šire koji uzrokuju geopolitičko fokusiranje i porast geostrateškog značaja te regije.

Geostrateški položaj, učestalost i intenzitet kriza te energetska (ne)sigurnost su razlozi da NATO Sredozemlje tretira u geopolitičkom smislu kao „luk konflikata“ i stalno potencijalno krizno žarište. Glavne snage NATO-a razmještene na Sredozemlju imaju zadaću borbe protiv terorizma i pružanje zaštite pomorskom tranzitu (tankeri), kao snage operacije „Active Endeavour“. U sklope te operacije NATO-ovi brodovi patroliraju Sredozemnim morem s ciljem praćenja, dostave pomoći, odvraćanja, obrane, sprječavanja i zaštite od terorističkih aktivnosti. U toj operaciji su sudjelovali i časnici Oružanih snaga Republike Hrvatske. Očito je kako se gravitacijsko središte NATO-a (u odnosu na nove asimetrične prijetnje) pomaknulo od sjevernoatlantskog područja prema istočnom i južnom dijelu sredozemnog bazena.

Potraga za prirodnim resursima također postavlja Sredozemlje u jedno od ključnih raskrižja energetskih prometnih putova (Stražičić, 1986.). Sve veće potrebe za eksploatacijom nafte i plina na Bliskom istoku, Kaspijskom bazenu i afričkim sredozemnim zemljama uzrokuju povećanje geoprometnog značenja Sredozemlja, a time i Jadrana. Tranzitnu ulogu sredozemne regije, uključujući jadranski prostor, određuju dva podjednako važna vida: centrifugalni u smislu povezivanja gospodarskoga i prometnog središnjeg dijela ekumene s *hinterlandovima* (kopnenim zaleđima) i centripetalni koji tranzit usmjerava od „rubnog prostora“ prema središnjem dijelu Sredozemlja. Pored toga, potrebno je uzeti u obzir čimbenik gospodarske neuravnoteženosti između sjevera i juga Sredozemlja što tvori „sučelje između zemalja“ proizvođača i potrošača.

Sve navedeno vrlo jasno ukazuje da je Sredozemlje geostrateško gravitacijsko središte policentrične geopolitičke važnosti. Međutim, zbog snage i utjecaja navedenih negativnih parametara nameće se nužno proširenje uobičajenih geopolitičkih i geostrateških granica sredozemnog bazena s ciljem ukupne integracije u širu (globalnu) geostratešku konfiguraciju i

traženja rješenja u globalnim okvirima. Zaključno, Sredozemlje je jedno od najkompleksnijih geografskih područja koje je ujedno područje podjele – granice i područje dodira – prijelaza.

9.4.2. Geopolitička i geostrateška međuovisnost Jadrana i Sredozemlja

Geopolitičko značenje Sredozemlja, a time i Jadrana kao poveznice među kontinentima se mijenjalo uglavnom proporcionalno stanju i promjenama političkih, ekonomskih ili vojnih odnosa u regiji i svijetu. Gotovo sve države na Sredozemlju, kao i Hrvatska preko Jadrana, imaju izlaz na more koje im osigurava izravan pristup i utjecaj (proporcionalan ekonomskoj i vojno-političkoj snazi) u tako važnom geopolitičkom i geostrateškom prostoru (Stražičić, 1986.). Globalni geopolitički kontekst oblikuje i kreira regionalnu (sredozemnu), a ta potom lokalnu (jadransku) razinu, ali istodobno je globalna geopolitika generirana na geopolitici regija kao što je Sredozemlje i manjih geografskih lokaliteta kao što je Jadran. Te relacije su podloga za načelnu formulu razumijevanja geopolitičkog i geostrateškog odnosa Jadrana i Sredozemlja. Hipoteza po kojoj će Sredozemlje biti pod dominacijom jedne sile ili će biti područje neprestanih sukoba (Mahan, 1890.) se do sada pokazala točnom.

U kontekstu Sredozemlja i njegovog utjecaja na geopolitički i geostrateški položaj Jadrana nužan je pristup neodvojivosti zbog čega je u analizama društveno-gospodarskih, vojno-strateških pa i fizičko-geografskih obilježja, procesa i međuodnosa nužno pristupiti sveobuhvatno, po načelu „zakona spojenih posuda“. U doba hladnog rata, Jadran je dijelio sudbinu Sredozemlja ali je zbog politike nesvrstanosti SFRJ bio i tampon zona između vojno-političkih blokova. Poslije hladnog rata Jadran, kao i cjelokupan sredozemni prostor, ostao je područje stacioniranja američkih pomorskih i zrakoplovnih snaga (VI. flota) na svim važnim prolazima i putovima koji omogućuju manevar strateških snaga.

Tradicionalne prijetnje sigurnosti i stabilnosti jadranskog prostora su u izravnoj vezi sa sigurnosnom situacijom na Sredozemlju. Zbog toga je Jadran kao geostrateška spojnica prema važnim regijama koje su gospodarski značajne i koje su povezane s potencijalnim kriznim žarištima konstantno pod utjecajem sredozemnih nestabilnosti.

Središnji dio Sredozemlja, u kojem se nalazi Jadran, ključni je prostor sučeljavanja ali i izbjegavanja velikih sila što ukazuje na određenu prednost ali i nepogodnost tog prostora u slučaju velikih sukoba. Suženje u tom dijelu i mogućnost cijepanja na zapadni i istočni sektor sa Sicilskim vratima kao granicom je jedno od važnijih vojnopomorskih obilježja Sredozemnog mora.

Geostrateški položaj Jadrana je važno promatrati u korelaciji sa sredozemnim prostorom, prvenstveno zbog geostrateške važnosti Sredozemlja ali i zbog pojave čestih sukoba koji se reflektiraju na sigurnosni položaj Jadrana i jugoistočne Europe. U tom kontekstu se izdvaja vojnopomorska važnost Otrantskih vrata, kao spojnice Jadrana s preostalim dijelom Sredozemnog mora, u kojima je moguće provesti blokadu i izolaciju jadranskog bazena što može biti prednost u određenim vojnostrateškim okolnostima. Zatvorenost i razvedenost sredozemne obale, ali i obale Jadranskog mora, pružaju mogućnosti da se u pojedinim prostornim cjelinama provede izolacija velikih prostora odnosno, pomorskih snaga. Zbog takvih obilježja Sredozemlje i Jadran, kao njegov dio, imaju iznimne vojnopomorske mogućnosti i značenje.

Važno je razmotriti i komparirati povijesni i suvremeni vojnopomorski značaj otoka kao što je Malta u sredozemnom bazenu ili Vis u jadranskom prostoru. Ti otoci ne raspolažu velikim teritorijem, ljudskim i gospodarskim potencijalima ali je njihova geostrateška važnost prvenstveno temeljena na geografskom smještaju, iz čega se izvode i odgovarajuće geostrateške prednosti. U tu grupu važnih područja mogu se svrstati i poluotoci npr. Apeninski u sredozemnim ili Istra u jadranskim okvirima, zbog njihove geostrateške uloge i velikih mogućnosti utjecaja na pomorski prostor.

Općenito, geopolitička i geostrateška međuovisnost Jadranskog mora i Sredozemlja rezultira prostornom nedjeljivošću pitanja političke i vojne sigurnosti. Zbog toga je s pravom u Strategiji nacionalne sigurnosti RH istaknuto da nema jačanja vlastite sigurnosti na račun tuđe sigurnosti odnosno, nema učinkovitog suočavanja s rizicima i prijetnjama bez uzajamne suradnje i pomoći.

Ostvarenje sigurnosti je u uvjetima novih međunarodnih odnosa i pokušaja stvaranja novoga svjetskog poretka postalo vrlo složeno (Vukadinović, 1999.). To je posebno izraženo kod novih država koje su izložene velikom pritisku jakih sila u vrijeme i neposredno nakon ostvarenja neovisnosti. Države nastale raspadom SFRJ iskusile su različite pristupe velikih sila koje nisu imale isti pristup rješavanju tada nastalih problema. Na tim je silama velika odgovornost što nisu na vrijeme poduzele energične mjere da bi se spriječili ili barem zaustavili rasplamsali ratni sukobi izazvani agresivnom politikom Miloševićeva režima i satelitskih srpskih političkih grupacija u Hrvatskoj i BiH. Kada je SAD konačno odlučio reagirati, upravo je Jadran bio prostor iz kojega je izvršene vojne intervencije američkih

zračnih snaga, najprije u BiH, a zatim i u Srbiji, koje su dovele do završetka vojnih djelovanja u BiH te na Kosovu.

Od prijema u članstvo prvih sredozemnih zemalja (Turska, Grčka) pa do posljednjeg prijema Crne Gore, NATO je ostvario potpuni nadzor nad obalnim područjem južne i jugoistočne Europe. Zahvaljujući geostrateškoj važnosti, hrvatski jadranski pojas je obuhvaćen vojno-sigurnosnom regionalnom suradnjom u sklopu EU i NATO-a, uključujući *Adriatic Charter* (A-5)[175]. Takav oblik suradnje na Jadranu jedan je od oblika učinkovite sigurnosne politike, posebno među državama nastalim raspadom nekadašnje Jugoslavije i susjednih država. Uz to, geostrateški je predisponirana potreba razvoja i održavanja bilateralnih odnosa Hrvatske s BiH kao kopnenim zaleđem primorske Hrvatske. Ta suradnja proizlazi iz geografskog oblika hrvatskoga državnog teritorija koji s tri strane okružuje teritorij susjedne BiH, iz logične susjedske društveno-gospodarske suradnje, ali i zbog činjenice da je Hrvatska jedan od jamaca mirovnog sporazum iz Daytona i da ima ustavnu obvezu skrbiti o hrvatskom narodu u susjednoj državi.

U kontekstu zaštite jadranskog prostora, vrlo važno je daljnje sudjelovanje Oružanih snaga RH u operacijama NATO-a u sredozemnom bazenu koje se provode radi zaštite sigurnosti plovidbe trgovačkih brodova i dr. U novonastaloj situaciji primarna zaštita Jadrana se očituju kroz djelovanje agencije FRONTEX-a u sklopu pomorske operacije „Triton“ gdje su uloženi znatni napori, a u kojoj su sudjelovale Oružane snage i snage Ministarstva unutarnjih poslova RH radi prevencije i nadzora prolaska imigranata kroz Jonsko more i Otrant.

Zaštitu jadranskih prostora treba promatrati i u kontekstu Shengenskog sporazuma i mogućega brzog ulaska Hrvatske u taj sustav nadzora vanjskih granica EU. Glavni ciljevi sporazuma su slobodno i neograničeno kretanje ljudi, dobara i kapitala te ostvarenja dobrobiti svih članica uz zajedničko djelovanje po pitanjima sigurnosti vanjskih granica (Davis i Gift, 2014.). Međutim, sporazum još uvijek nije zaživio u potpunosti. S druge strane, sigurnost vanjskih granica Europske unije s obzirom na različite vrste ugroza, a posebno izbjegličku krizu, zahtjeva dodatne napore u smislu učinkovitoga nadzora. Iako se Jadran trenutno ne nalazi na smjeru kretanja izbjeglica, nije isključena mogućnost da to postane u skoroj

[175] Američko-jadranska-povelja (A-5), Sporazum između Hrvatske, Albanije i Makedonije, kao država članica Partnerstva za mir (PfP) i Euro-atlantskog partnerskog vijeća (EAPC), potpisan je u Tirani 2. svibnja 2003. godine. Stvaranje A-3 skupine dio je vizije za integraciju cijele regije u NATO savez, nakon ispunjenja svih potrebnih uvjeta.

budućnosti. Pored ilegalnih migracija, nadzor Jadrana treba provoditi i zbog raznih oblika kriminala, posebno krijumčarenja različitih vrsta opijata između istočne i zapadne jadranske obale. U kontekstu navedenoga nadzor Jadrana kao poveznice među kontinentima ima veliku važnost za jadranske države, ali za širu međunarodnu zajednicu.

9.5. Vojnostrateške značajke Jadrana

Ratno umijeće podrazumijeva vještinu i sposobnost korištenja vojske u ratu. Dijelovi ratne vještine su: strategija, taktika i operativno umijeće. Razine ratovanja su podijeljene na stratešku, operativnu i taktičku, a osnovni čimbenici su: geografski (prostorni), ekonomski, politički i vojni. Analizom navedenih čimbenika se može odrediti vojnostrateško značenje mora (Tešić, 1983., Zdilar, 2001.). Svaki od navedenih čimbenika ima svoj zaseban utjecaj na sadržaj pomorske moći, a samim tim i na pomorsku strategiju.

Jadransko more, duboko uvučeno u europsko kopno, pruža mogućnost pristupa i utjecaja velikoga srednjeeuropskog prostora na sredozemne procese. To određuje temeljni pristup u vojnopomorskoj strategiji. Vojnopomorski položaj i obilježja Jadrana su prije svega uvjetovani oblikom zatvorenog i uskog mora ali i mogućnošću utjecaja na šire okružje u vojno-sigurnosnom smislu. Kao usko i zatvoreno more Jadran podliježe litoralnoj (priobalnoj) doktrini te u slučaju sukoba postaje poveznica pomorskog i kopnenog ratišta (Vego, 2003.).

Jadran, u vojnostrateškim okvirima, s osobinom zatvorenog mora, predstavlja morski bazen koji je u klasičnom ratu moguće zatvoriti i izolirati. Otrantska vrata s relativno malom širinom i lako izvodivim nadzorom s mora i kopna mogu bitno pridonijeti sigurnosti jadranskog prostora kao i održanju prohodnosti što može biti i prednost u određenim operativnim okolnostima.

Povodeći se pretpostavkom da u suvremenim prilikama svjetske militarizacije more postaje sve važnijim poprištem (Vego, 2017.a), Jadran se treba tretirati kao prostor vojno-pomorskih manevra pa čak i kao dio bojišta. Pri tome je važno imati na umu da u suvremenim prilikama nisu mogući samo ograničeni ratovi na moru, a flotni sastavi su sve važniji zbog djelovanja i u dubljim dijelovima kopna. Navedene mogućnosti potvrđuju vojnostratešku prednost koju pružaju mora, kao što je Jadransko, u okvirima potencijalnog sukoba na prostoru jugoistočne Europe i Sredozemlja.

Koncept obrane koji je postojao za vrijeme bivše jugoslavenske države je Jadransko more definirao kao potencijal za izvođenje obrambenih borbenih djelovanja. Međutim, geopolitičke

promjene ali i fizionomija i opseg mogućih budućih sukoba uvjetuju novi pristup geostrateškoj važnosti Jadrana**.** Pripadnost jadranskih država istom vojnopolitičkom bloku (NATO-u) determinira Jadran kao NATO bazen i važnu vojnostratešku bazu na razmeđi jugoistočne i južne Europe.

Sjeveroistočna obala Jadrana omogućava pristup prema unutrašnjosti Balkana i dalje prema jugoistočnim i istočnim dijelovima Europe. U vojnostrateškom smislu je posebno važan pristup potencijalnim kriznim područjima u bližem okružju (BiH, Kosovo i dr.) ali i kao veza s ostalim kriznim područjima na Sredozemlju (Sirija, Libija i dr.).

Unutar operativnog okvira, važni čimbenici utjecaja na pomorske operacije s kopna i mora jesu razvedenost obale i lokacije otoka i otočnih skupina na najvažnijim pomorskim putovima. Ta prednost je jedna od glavnih značajki hrvatske obale kojom se ostvaruje nadzor po dubini, obrana prostora kao i moguća imobilizacija dijela prostora i protivničke oružane sile.

Raspršenost i usitnjenost otočnoga prostora pogoduje obrambenim snagama. S druge strane, protivniku je potreban angažman znatnijih snaga da bi kontrolirao tako veliki broj otoka, uključujući zaljeve i tjesnace. Raspored otoka u najčešće tri uzdužna niza pridonosi otpornosti (čvrstoći) obrane. Međutim, važno je naglasiti i slabosti koje se prije svega očituju u vrlo slaboj naseljenosti otoka s daljnjom tendencijom depopulacije.

Zaljevi i kanali većih kapaciteta kao što su bazen između kopna i otoka Krka, Podvelebitski kanal, Novigradsko i Karinsko more, Kaštelanski zaljev i Neretvanski kanal se mogu relativno lako braniti te imaju posebnu vojnostratešku važnost. Po dubini, dodatnu obrambenu dimenziju čini planinska barijera u neposrednom zaleđu obale koja sa strane obale otežava prodiranje prema kopnu odnosno olakšava obranu kopna od moguće ugroze s mora.

Zaštita teritorijalnog integriteta uz cjeloviti nadzor hrvatskog djela Jadrana je primarna zadaća Hrvatske ratne mornarice koja razvija optimalnu organizaciju, snage i sposobnosti za djelovanje u takvom litoralnom operativnom okružju (Kezić, 2015.). Progresivan opseg i oblik ugroza, povećanje pomorske trgovine i potreba koje nameće zaštita pomorskih resursa će biti uzrokom daljnje militarizacije svjetskog mora što bi moglo u konačnici rezultirati „novom“ militarizacijom svijeta, a koja će imat more kao svoju najvažniju pozornicu.

10. ZAKLJUČAK

Rubni položaj Hrvatske na europskom Zapadu pod čijim je utjecajem i postala srednjovjekovna hrvatska kraljevina, najviše je obilježen dodirom i utjecajima različitih kulturnih, političkih i gospodarskih sila koji su se prožimali ali i sukobljavali (Magaš, 2013.). Glavne odrednice geopolitičkog položaja Hrvatske su dodir jadranskoga, dinarskoga i panonskog prostora te interakcija glavnih europskih političkih čimbenika koji su na tom dodirnom prostoru nastojali postići neposrednu kontrolu ili barem ostvariti svoje političke i gospodarske interese.

Razvoj hrvatske državnosti i njezine egzistencije u najvećoj mjeri je ovisio o participaciji u različitim društvenim i gospodarskim aktivnostima na Jadranskom moru. Posjedovanje i različiti oblici korištenja obale, otoka i pripadajućega morskog prostora generiralo je političku i vojnu moć hrvatske države. Hrvatska obala je kontaktni prostor među geografskim regijama, narodima i kulturama. Jadran je najvažnija odrednica hrvatskoga nacionalnoga i državnog identiteta s obzirom na prirodno-geografske značajke i kulturne posebnosti.

Hipoteze na kojima se ovaj rad zasniva su potvrđene. Povijesna uloga jadranskoga pročelja kao političke regije jezgre je velika jer ni jedna od hrvatskih regija nije toliko utjecala na historijsko-geografski razvoj Hrvatske. Geostrateška vrijednost hrvatskoga jadranskog prostora ne proistječe samo iz njegovoga primorskoga položaja i prostornih resursa priobalja već i zbog teritorijalnih pretenzija velikih sila i pojedinih zemalja bez izlaza na more tijekom prošlosti koje su bile motivirane tim položajem i tim resursima.

S obzirom na mnoge prostorne resurse obale, otoka i pripadajućeg mora i pomorsku tradiciju Hrvatska bi trebala u većoj mjeri iskoristiti svoje potencijale na Jadranu. Geografske osnove i interakcija društveno-gospodarskih procesa (litoralizacija, demografski režimi, gospodarska tranzicija) Jadranske Hrvatske su važni čimbenici vojno-strateškog planiranja u Hrvatskoj. Uloga primorskog prostora je dvojaka: a) prostorni resursi su iznimno pogodni za razvitak različitih gospodarskih (pomorskih) djelatnosti što pridonosi političko-ekonomskoj moći države, b) obalni i morski dio Jadranske Hrvatske osigurava vojno-stratešku dubinu uskom kopnenom dijelu južnog kraka Hrvatske.

Jadran je poveznica Hrvatske sa sredozemnim kulturnim arealom i društveno-gospodarskim sustavom srednje i jugoistočne Europe. Geostrateška važnost Jadrana, jednog od glavnih nacionalnih resursa, nije dovoljno prisutna u nacionalnim operativnim strategijama

RH. Hrvatska može i treba iskoristiti suvremene geostrateške prednosti koje joj pruža Jadransko more što bi rezultiralo povećanjem nacionalne moći.

10.1. Vojni aspekt povijesno-zemljopisnog razvitka hrvatskog dijela Jadrana

Raritet hrvatskoga geopolitičkog položaja je uzrokovan utjecajem tri kulturna kruga koji su se preklopili na području naseljenom Hrvatima. Sjeverni i istočni dio Hrvatske unutar je srednjoeuropskoga civilizacijskog kruga, zapadni i južni dio Hrvatske dio je europskog Sredozemlja, dok je manji dinarski dio Hrvatske unutar trećeg kruga, onoga balkanskog. Tijekom povijesno-zemljopisnog razvoja Hrvatske upravo je njezin jadranski, tj. sredozemni dio imao odlučujuću ulogu.

Jadranski prostor je uključen u sredozemne tokove razmjene ljudi, ideja, tehnologija i dobara od starog vijeka. To je ponajprije povezano uz širenje grčke civilizacije. Pomorski prodor Grka u Jadran je u počecima bio motiviran širenjem trgovine i potrebom osiguravanja sigurnosti plovidbe. Uslijed daljnje grčke ekspanzije i uspostave prvih kolonija dolazi do prvih pomorskih sukoba sa starosjedilačkim liburnskim i ilirskim stanovništvom. Već se u geografskim izvorima antičkog doba nazire odgovarajući pristup geostrateškim razmatranjima prostora po kojem se geografija određenih regija mijenja uslijed njihovoga boljeg upoznavanja i zbog činjenice da se naselja i drugi prostorni čimbenici mijenjaju nestajući, slabeći ili postajući većima i značajnijima.

Tijekom političkoga i gospodarskog razvoja Hrvatske, pomorstvo je stoljećima zauzimalo važno mjesto. Hrvati su se nakon doseljavanja brzo prilagodili životu na jadranskoj obali, sudjelujući u transferu znanja i tehnologija koje su primili od romaniziranoga starosjedilačkog stanovništva. Uz višestoljetne borbe za obranu svog teritorija uspijevali su razvijati različite oblike pomorstva (brodarstvo, brodogradnja, ribarstvo i dr.). Već u ranom srednjem vijeku Hrvatska je razvila respektabilnu pomorsku silu koja im je osiguravala ravnopravan položaj na Jadranu. Daljnji razvoj je bio ograničen zbog interesa i utjecaja velikih sila. Slabljenje hrvatske države i, posljedično, njezina integracijom u državni sustav pod ugarskom krunom te istodoban uspon Venecije onemogućili su Hrvatima neovisan društveno-gospodarski razvoj i ravnopravno sudjelovanje u vrednovanju jadranskih pomorskih resursa tijekom kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka. U razvoju hrvatskog pomorstva tijekom ranoga novog vijeka istaknutu je ulogu imao samo Dubrovnik koji je u 16. i 17. st. bio među najvažnijim

pomorskim čimbenicima na Sredozemlju. Dubrovnik je svoju snagu temeljio na vještom povezivanju svojega prostranog zaobalja koje nije imalo izlaz na more sa sredozemnim, a dijelom i atlantskim europskim tržištima.

Hrvati su tijekom prošlosti na obalama Jadrana uspijevali ostvariti samostalne države ali i bili prinuđeni na ujedinjavanje u razne državne zajednice da bi sačuvali životni prostor i određenu razinu suvereniteta. Velike sile koje su svoje interese nastojale ostvariti na Jadranskom moru, imale su cilj spriječiti razvoj hrvatske vojne, posebno pomorske moći te ostvariti prevlast nad istočnim obalama Jadrana. Pomorski sukobi velikih sila za nadzor nad otokom Visom, „jadranskim Gibraltarom“, ukazuje na povijesnu geostratešku i geopolitičku važnost te lokacije ali i Jadrana u cjelini. Sučeljavanja imperijalnih sila na hrvatskim prostorima su izravno utjecali na povijesni položaj hrvatskog naroda te su stoljećima otežavali hrvatsku politogenezu.

Višestoljetna mletačka, a zatim i talijanska težnja i borba za istočnu obalu Jadrana, austrougarski geostrateški interesi na prostoru sjevernog Jadrana s ciljem ostvarenja pomorskoga geopolitičkog utjecaja te osmanlijski prodori kroz dinarski planinski sustav su u konačnici najviše utjecali na današnji teritorijalni oblik Hrvatske. Srpska povijesna težnja za ostvarenjem izlaska na Jadransko more, koja se od XIX. stoljeća uklapa u ruske geostrateške interese, kulminirala je s vojnom agresijom i okupacijom s ciljem ostvarenja geostrateških pozicija na hrvatskoj obali i ukupne realizacije projekta „Velike Srbije“. Nakon tisućljetne borbe za opstojnost na obalama Jadrana, Hrvatska je konačno, obrambenim i oslobodilačkim Domovinskim ratom, uspjela sačuvati jadransko blago i ponovno ostvariti svoju samostalnu državu 90-ih godina XX. stoljeća.

Prometno povezivanje jadranske i kontinentalne Hrvatske ima stratešku važnost. Još su u vrijeme Austro-Ugarske izgrađene cestovne i željezničke komunikacije ali s ciljem pristupa Jadranu iz austrijskih odnosno mađarskih jezgrenih prostora. U vrijeme obje Jugoslavije nije izgrađena važnija infrastruktura izuzev naftovoda koji se uklapao u energetske interese Srbije. Srpska povijesna geostrateška težnja za izlaskom na Jadran je razvoj pomorstva i infrastrukture u obje Jugoslavije prolongirala za „bolja vremena“, odnosno konačno osvajanje srednjega i južnog dijela hrvatske jadranske obale što se pokušalo ostvariti 90-tih godina XX. stoljeća.

Iznimna geostrateška vrijednost hrvatskih jadranskih prostora je tijekom prošlosti bila razlogom kompleksnog položaja i geopolitičkog ponašanja hrvatske politike te čestog traženja

političkih rješenja i odgovora na vojne i političke izazove s osnovnim ciljem opstanka i očuvanja životnog prostora. Tijekom prošlosti izmjenjivale su se političke velevlasti s težnjom da ostvare neposredan izlaz i kontrolu nad obalama Jadrana. Višestoljetna borba za očuvanje jadranskog pročelja potvrđuje tezu da niti jedna od hrvatskih regija nije u tolikoj mjeri utjecala na hrvatsku povijest koliko hrvatski dio Jadrana te se može promatrati kao povijesna politička regija jezgre. U tom kontekstu I. Pilar je istaknuo tezu da je kontaktni geopolitički položaj jedan od čimbenika koji su djelovali protiv Hrvatske zbog čega je nužno neutralizirati njegove negativne utjecaje.

Poslije jake srednjovjekovne hrvatske države tek je obrambeno-oslobodilačkim Domovinskim ratom za nezavisnost i cjelovitost hrvatske države Hrvatska uspjela ostvariti neovisnu državu i puni suverenitet na svom dijelu Jadrana. Stoga, analiza povijesnih i aktualnih geopolitičkih utjecaja uključujući i rat kao sredstvo ostvarenja geopolitičkih i geostrateških interesa, daje osnovni okvir i ukazuje na stalnu potrebu geopolitičkih i geostrateških promišljanja te traženja aktualnih i budućih rješenja u zaštiti hrvatskih nacionalnih interesa.

10.2. Fizičko-geografske osnove Jadranske Hrvatske u funkciji vojnostrateškog planiranja

Na južnom hrvatskom kraku su dominantne dvije geografske komponente, pomorska i kopnena, odnosno akvatorij hrvatskog dijela Jadrana s otocima te primorska i gorska Hrvatska s velikim i manjim dinaridskim masivima, krškim poljima, rijekama i jezerima. Ni gorska niti jadranska Hrvatska kao cjeline nemaju potrebnu vojnostratešku dubinu. Uski državni teritorij u prostoru gorskog praga, kao i uski kopneni pojas krajnjeg juga Hrvatske vojnostrateški su najosjetljivija područja. Zbog toga nije prihvatljiva vojna podjela primorske i gorske Hrvatske. Štoviše i jedna i druga su nedjeljive sastavnice jedne vojnostrateške cjeline, južnog kraka Hrvatske.

S obzirom na uski kopneni prostor državnog teritorija, akvatorij Jadranskog mora s otocima umanjuje taj problem i problem diskontinuiteta kopnenog teritorija kod Neuma. Zbog kompenzirajuće uloge i osiguranja operativne dubine u odnosu na, promatrajući od sjeverozapada prema jugoistoku, sve uži kopneni prostor južnog kraka, vojnostrateška važnost morskog dijela državnog teritorija potencijalno raste prema jugoistoku. Modifikacijom

vojnostrateškog plana, pomorske prostorne mogućnosti je moguće odgovarajuće iskoristi te slabosti cjelokupnog prostora južnog kraka znatno ublažiti.

Razmatrajući obilježja kopnenog dijela južnog kraka, velika kanaliziranost i slabo prohodan prostor unaprijed određuju moguće pravce angažiranja snaga. Takvi terenski uvjeti (posebno u zimskom razdoblju) zahtijevaju namjensku organizaciju primjereno opremljenih pješačkih postrojbi ojačanih inženjerijskim i helikopterskim sagama. U takvim uvjetima je otežan i sustav zapovijedanja i nadzora. Međutim, južni krak, jedinstven po geografskim sadržajima, pruža relativno dobre mogućnosti za obranu.

U vojnostrateškom pogledu, Jadransko more s geografskim položajem u središnjem dijelu Sredozemlja koje prodire duboko u europski kontinent, prostor je od posebnog značaja u svim vojnostrateškim promišljanjima. Kao usko i zatvoreno more, podliježe litoralnoj doktrini. Ono u slučaju ratnog sukoba postaje poveznica pomorskog i kopnenog ratišta s izrazitim utjecajem vojne kopnene komponente na pomorske operacije. U uskom moru kao što je Jadran, utjecaj pomorskih snaga na kopnene operacije i suprotno je od ključne važnosti.

Pomorski prostor pruža iznimne obrambene mogućnosti. Pored toga dimenzije i struktura prostora omogućavaju i uvjetuju organizaciju vojnih operacija u kojima bi sudjelovale sve tri grane vojske (kopnena vojska, mornarica i zračne snage). Intergranska operacija je općenito vrlo složena međutim, u fizičko-geografskim uvjetima južnog kraka zahtjeva iznimnu vojnu vještinu i detaljno poznavanje obilježja tog prostora. To se jasno pokazalo u vojno-redarstvenoj operaciji *Maslenica* ali i drugim borbenim djelovanjima vođenim tijekom Domovinskog rata.

Razvedena obala s više od tisuću otoka te zaljevima, uvalama i kanalima je imala povijesnu ulogu u obrani i opstojnosti Hrvata na obalama Jadrana. U odnosu na oblik državnog teritorija, koji je na južnom kraku izrazito uzak, Jadransko more osigurava proširenje operativno-strateške dubine i mogućnost manevra čime u znatnoj mjeri utječe na prostorne obrambene mogućnosti. S obzirom na razvoj i sve važniju ulogu pomorskih snaga u ratnim sukobima, Jadransko more kao zaljev duboko uvučen u europsko kopno, omogućava utjecaj tih snaga u dubinu europskog kopna te stvara idealne mogućnosti za operacionalizaciju tog načela. Progresivan opseg i oblik ugroza, povećanje pomorske trgovine i potreba koje nameće zaštita pomorskih resursa će biti uzrokom daljnje odmjerene i suvremenim demokratskim načelima prihvatljive militarizacije mora. Posebnu važnost u tome ima ratna mornarica (s obalnom stražom) koja je Hrvatskoj nacionalno važan potencijal u zaštiti

suvereniteta kao i za ukupan razvoj pomorske i nacionalne moći.

Fizičko-geografski realiteti važni su i kao fizičke prepreke napadaču iako im je kod moderne vojne tehnike ta uloga donekle umanjena. Naime, primjena modernih tehnologija je sve važnija, iako ne i najvažnija u provedbi ratnih zadaća kojima se nastoje umanjiti ili posve neutralizirati fizičke prepreke. No to nije moguće bez subjektivnih osobina vojske, zapovjednog kadra koji planira, kao i vojnika koji povode borbena djelovanja, kao što su hrabrost, stručnost i izdržljivost koji imaju ključno značenje. Sveukupno, za fizičko-geografska obilježja južnog kraka Hrvatske se može zaključiti da ih obilježavaju nepovoljne vojnostrateške značajke u napadnim, a pozitivne u obrambenim operacijama.

Južni krak Hrvatske se uvjetno može podijeliti na tri vojnostrateške cjeline: središnja, jugozapadna i južna. Bitno je uzeti u obzir da se one uglavnom poklapaju s objektima i pravcima na hrvatskom ratištu i pretpostaviti ih kao bojišta. Uz kopnene snage, posebnu vojnostratešku ulogu ima ratna mornarica koja kao posebna grana oružanih snaga treba biti razvijena i prilagođena strukturi obale, otoka i mora, a u takvom prostoru može imati ključnu ulogu. Primjerice, Hrvatskoj nisu potrebne najveće ratne plovne jedinice (nosači zrakoplova, bojni brodovi i dr.) zbog toga što bi s njima u unutarnjim vodama bilo vrlo teško manevrirati, ali i stoga što je u osnovi hrvatske vojne doktrine obrana za koju su dovoljne manje plovne jedinice kao i vojna infrastruktura na obali. Uporaba ratnog zrakoplovstva je bez ograničenja s dodatnom prednošću u smislu broja i razmještaja zračnih luka (Pula, Krk, Udbina, Zadar, Split i Dubrovnik).

S obzirom na povijesna iskustva, Hrvatska treba održavati i razvijati vlastiti sigurnosno-obrambeni sustav i oružane snage primjerene svojim nepovoljnim geostrateškim i fizičko-geografskim značajkama. Da bi to mogla, strategija obrane mora uzeti u obzir sve geografske realitete prostora ali i njezina okružja te sukladno njima strukturirati i opremiti oružane snage i prilagoditi ih zahtjevima ratišta.

10.3. Stanovništvo Jadranske Hrvatske u funkciji vojnostrateškog planiranja

Nedostatak i neravnomjeran razmještaj stanovništva kao ključnoga obrambenog potencijala ima negativan učinak na vojnostrateško planiranje i na ukupnu obrambenu moć. Kvantitativni i još značajniji kvalitativni potencijali stanovništva Jadranske Hrvatske mogu zadovoljiti osnovne vojnostrateške potrebe. Međutim, prostorni razmještaj stanovništva

izrazito je nepovoljan jer su u pravilu najslabije naseljena područja koja imaju relativno najveći značaj u vojnostrateškom smislu (Lika i pučinski otoci). Koncept revitalizacije tih prostora morao bi polaziti od (vojno)strateškog značaja određenog prostora za Hrvatsku. Lika, kao spojnica jadranske i panonske Hrvatske, u geoprometnom i geostrateškom pogledu ima veliki nacionalni značaj. Revitalizaciju tih prostora kao i drugih područja, bilo bi dobro makar dijelom temeljiti na ljudskim i drugim potencijalima hrvatske dijaspore.

Zbog istaknutoga geostrateškog položaja hrvatski teritorij konstantno je izložen različitim vanjskim migracijama, posebno onima koje dolaze s jugoistoka. U tom kontekstu, pozornost treba usmjeriti na otvorenost hrvatskih kopnenih prostora i jadranskih putova za moguće nove migracije i naseljavanja. Iz recentnih globalnih događanja vidljivo je da migracijske krize nisu vezane samo uz sigurnosni aspekt već i uz politički, gospodarski, demografski, kulturološki i dr. Tako kompleksna pojava svakako zahtijeva povećanje sigurnosnih i obrambenih potencijala na izbjegličkim rutama koje vode prema teritoriju Hrvatske, s posebnim naglaskom na kopnene i pomorske rute južnoga kraka Hrvatske.

S obzirom na navedene negativne demografske trendove, zabrinjava činjenica da od propisa koji su doneseni radi zaustavljanja negativnih demografskih kretanja (Nacionalni program demografskog razvitka Hrvatske 1996., Nacionalna populacijska politika RH. 2006. i dr.), nijedan u provedbi nije polučio željene rezultate. Detektirani navedeni različiti uzroci migracija, depopulacije i naposljetku demografskog sloma, upućuju na to da bi koncept demografskog oporavka trebao biti usmjeren prije svega na otklanjanje tih i sličnih uzroka te na razvoj koji se ne bi oslanjao na samo jednu gospodarsku granu kao što je turizam.

Sigurnost je u uvjetima novih međunarodnih odnosa i pokušaja stvaranja novoga svjetskog poretka iznimno kompleksna. To ima dodatni značaj i utjecaj u slučajevima novih mladih država kao što su jadranske države nastale na prostorima nekadašnje jugoslavenske države. Posebno je to važno zbog toga što se ti procesi reflektiraju na stanje sigurnosti u pomorskom dijelu tih država, odnosno na Jadranu. Uz teritorijalni integritet i suverenitet Hrvatske, sigurnost stanovništva temeljni je preduvjet opstojnosti države. Sigurnost, opstojnost i prosperitet Republike Hrvatske umnogome ovisi o tome kako će se u budućnosti sačuvati, odnosno povećati broj stanovnika, osigurati ravnomjerna naseljenost i razvijati ljudski potencijali.

10.4. Gospodarski potencijali i održivi razvitak Jadranske Hrvatske u kontekstu vojnostrateškog planiranja

Hrvatska je primorska zemlja s oko 6.000 km obale. Obala je vrlo razvedena i obiluje prostornim resursima za razvitak različitih gospodarskih aktivnosti, među kojima se ističu one pomorske koje more vrednuju kao izvor života i medij komunikacije. Jadransko pomorsko dobro Hrvatskoj je strateški važan razvojni resurs, tisućljetna poveznica sa sredozemnim kulturnim arealom i društveno-gospodarskim sustavom južne i srednje Europe. Putem svojih prirodno-geografskih značajki i kulturnih posebnosti jedna je od najvažnijih odrednica hrvatskoga nacionalnoga i državnog identiteta.

Bez obzira na takva obilježja i dugogodišnju pomorsku tradiciju, Hrvatska još uvijek nije dovoljno razvijena kao pomorska zemlja. Jadransko more, kao jedan od najvažnijih prirodnih resursa, omogućuje razvoj brojnih grana gospodarstva. Turizam, ribarstvo, brodarstvo, brodogradnja te istraživanje i iskorištavanje nafte i plina značajno pridonose razvoju hrvatskog gospodarstva, a prirodni potencijal koji je neupitan, ali ovisan o osnovnim uvjetima održivog razvoja, predstavlja najvažniji temelj i pokretač gospodarskog razvoja Hrvatske. Posebno značenje imaju hrvatske luke koje su smještene tako da osiguravaju najkraću vezu srednjoeuropskih zemalja sa Sredozemljem. Među njima je najvažnija Rijeka, a za pomorsku su trgovinu važne i luka Ploče i luka Split. Potencijali vodećih hrvatskih luka nisu iskorišteni, dijelom zbog propasti industrije u hrvatskim obalnim gradovima, a dijelom zbog loše povezanosti tih luka sa zaleđem pri čemu je najveći nedostatak u pogledu željezničke infrastrukture.

Konzistentna strategija usmjerena na ključne europske prometne tokove i sredozemne potencijale, osigurat će gospodarske prednosti (geostrateško energetsko pozicioniranje, tranzit i dr.) ali je nužno unaprijediti prometnu infrastrukturu i istodobno implementirati sigurnosne mehanizme zbog prevencije mogućih sigurnosnih i ekoloških ugroza. U konačnici, kao konstanta čiji je prirodni potencijal neupitan i neovisan u uvjetima održivog razvoja, Jadran je jedan od najvažnijih temelja gospodarskog razvoja Hrvatske.

Primjerena strategija razvitka cjelokupnog gospodarstva u poveznici s prometnim sustavom i vitalnim infrastrukturnim kapacitetima treba dati smjernice razvoja cijeloga pomorskog sustava. Pri tome je nužna usklađenost nacionalnih strategija s odrednicama pomorske i prometne politike EU uz uvažavanje globalnih obilježja i trendova svjetskoga pomorskog tržišta. Vrijednost prostora u kojem se nalazi Hrvatska ujedno nameće obvezu da

ga se zadrži i optimalno razvija, ponajprije u skladu sa strateškim europskim odrednicama održivoga, pametnog i uključivog rasta, ali s jasnim ciljem očuvanja hrvatskog identiteta. To je jedan od temelja domovinske sigurnosti i primarni cilj nacionalne politike okrenute Jadranu na kojemu se isprepliću različiti političko-ekonomski interesi. U Strategiji nacionalne sigurnosti iz 2017. prepoznato je značenje mora, podmorja i morskog dna kao posebno važnih resursa za gospodarski razvoj. Prema tome, Hrvatska iznimnu pozornost treba usmjeriti na održivo gospodarenje i zaštitu bogatstava koja se nalaze u morskim područjima, jurisdikciju nad njima, a za dobrobit i prosperitet građana i razvoj snažnoga i održivoga gospodarstva, uključujući i razvoj obrambenih sposobnosti.

Dinamičnost društvenih i gospodarskih promjena u prostoru Jadranske Hrvatske, posebno u kontekstu litoralizacije, zahtijevaju permanentno praćenje i analize aktualnog stanja te utvrđivanje prevladavajućih društveno-gospodarskih procesa i interakcija da bi se moglo što preciznije predvidjeti buduće društvene i gospodarske prilike s čijim se promjenama u konačnici mijenjaju i geostrateški uvjeti. Rezultati geografskih istraživanja i geostrateška razmatranja čine osnovu za unaprjeđenje obrambenog sustava koje podrazumijeva razvoj obrambenih potencijala i izradu provedivih te u odnosu na mjerljive pokazatelje jasno definirani vojnostrateški planovi.

10.5. Zaštita okoliša tijekom provedbe vojnih aktivnosti u obalnom području na primjeru Rta Kamenjak

Uz dosljedno poštivanje i primjenu ekoloških standarda tijekom vojnih djelatnosti (vježba), vojna organizacija u značajnoj mjeri unaprjeđuje i obogaćuje prostor uređujući komunikacije (putove), održavajući i čisteći druge površine značajne za još kvalitetnije i bolje korištenje ovog prostora. Jadranski prostor, kao najvažniji nacionalni resurs može se uporabljivati u obrambene (vojne) svrhe, a da posljedično ne dođe do narušavanja ili devastacije. Odgovornosti vojne organizacije radi postizanja višestruke koristi i očuvanja prostora jako je dobro primijenjeno na zaštićenom području „Značajni krajobraz Donji Kamenjak“.

Rt Kamenjak na krajnjem jugu Istre relativno je mali prostor koji je zbog svojeg geografskog položaja, iznimnih bogatstava flore i faune te kulturne baštine, od 1996. u kategoriji zaštićenog područja. Prostornim planom Istarske županije te proglašenjem područja

Rt Kamenjak za posebne (vojne) namjene, osigurana je dugoročnija zaštita prostora od moguće prenamjene i daljnje devastacije obale.

Primjer Kamenjaka ukazuje na mogućnosti usklađenog djelovanja vojnoga i građanskog sektora u zaštiti okoliša na obalnom području, što je od izrazitog značaja za lokalnu zajednicu, Istru i Republiku Hrvatsku. Potrebno je i dalje zadržavati i u okvirima mogućnosti razvijati sposobnosti povezivanjem vojnih, političkih, gospodarskih i sigurnosnih ciljeva u funkciji razvoja, zaštite i očuvanja važnih nacionalnih resursa.

10.6. Suvremeni geopolitički i geostrateški položaj Jadrana

Esencijalnu geopolitičku i geostratešku vrijednost Jadrana čini to što Jadransko more s pripadajućim priobaljem povezuje Hrvatsku sa srednjom Europom i Sredozemljem. Regionalna raznolikost raščlanjenoga zapadnog poluotočnog dijela euroazijskog prostora određuje i različita položajna obilježja europskih zemalja, pa tako i Hrvatske. Jadran omogućava Hrvatskoj, koja je po veličini teritorija i broju stanovnika mala zemlja, izniman položaj, ogroman gospodarski i tranzitni potencijal i prednost koju je nužno valorizirati i u konačnici kapitalizirati.

Jadransko more obilježava Hrvatsku kao maritimnu zemlju sa svim pozitivnim i negativnim konotacijama te činjenice. Maritimizacija se može definirati kao proces i kao stajalište po kojem je za postizanje političko-gospodarske afirmacije i prevlasti velikih država i imperija najznačajnije da su se oslanjali na morsku komponentu. Geografski položaj Jadrana pruža Hrvatskoj iznimnu prednost u odnosu na druge zemlje u susjedstvu koje nemaju izlaz na more. Čini veliki potencijal za ostvarenje uloge međunarodno i regionalno važnoga geopolitičkog subjekta. Hrvatska kao lider procesa stabilizacije u susjedstvu i šire, može i treba iskoristiti suvremene geostrateške prednosti pomorske države, a što bi u konačnici rezultiralo povećanjem ukupne nacionalne moći.

Sredozemlje je područje od velike važnosti za globalnu stabilnost i sigurnost, a utjecaj tih procesa na jadranski prostor i Hrvatsku je mnogostruk. Geopolitički značaj hrvatskoga jadranskog obalnog pojasa se uklapa u vojno-sigurnosnu regionalnu suradnju u sklopu EU i NATO-a, uključujući Adriatic Charter (A-5). Integracijski procesi EU i NATO-a, usmjereni na geostrateške prostore od Baltika do Crnog mora, u koje se dio država jugoistočne Europe nije u potpunosti integrirano, obvezuju Hrvatsku da doprinosi tim procesima na bilateralnoj

ili multilateralnoj razini.

Međunarodni politički odnosi, uključujući i rat kao sredstvo ostvarenja geopolitičkih i geostrateških interesa, ukazuju na stalnu potrebu geopolitičkih i geostrateških promišljanja i traženja suvremenih i budućih rješenja u zaštiti hrvatskih nacionalnih interesa. Geopolitička i sigurnosna stabilnost Hrvatske i Jadrana u svijetu će rasti sa stupnjem njezine regionalne i europske integracije i pozicioniranja u geoprometni, energetski i vojno-sigurnosni sustav regija kojima pripada: srednjoj i jugoistočnoj Europi, a posebno Sredozemlju.

Jadransko more kao usko i zatvoreno more podliježe litoralnoj (priobalnoj) doktrini, a u slučaju sukoba postaje poveznica pomorskog i kopnenog ratišta. Uz to, kao zaljev najdublje uvučen u europski kontinent, Jadransko more pruža vojnostratešku prednost s obzirom na sve važniju ulogu pomorskih snaga u ratnim sukobima na kopnu. Razvedenost obale, niz većih zaljeva, usitnjenost i geografska raspršenost otoka i otočnih skupina uz najvažnije pomorske putove je iznimna obrambena vojnopomorska prednost, a dodatnu obrambenu dimenziju čine planinske prepreke u neposrednom zaobalju.

Jadran je nedvojbeno ključni strateški potencijal i značajni generator nacionalne moći. Uzimajući u obzir geopolitičke procese i relativno nestabilno okružje, za Hrvatsku je neophodno strategiju nacionalne sigurnosti i strategiju obrane temeljiti na realističnim uvidima u regionalne i globalne političke odnose.

Od stjecanja hrvatske neovisnosti nizom strateških odluka definirano je glavno usmjerenje razvoja Hrvatske, temeljeno, uz ostalo, na potencijalima Jadrana. Međutim, osim autoceste koja ima strateški značaj, može se ustvrditi da je učinjen vrlo mali pomak u realizaciji većih kapitalnih investicija. Naprotiv, došlo je do degradacije u formi devastacije i rasprodaje jadranskih potencijala, a uzrok se može naći prvenstveno u nedovoljnom valoriziranju tih potencijala te dezorijentaciji i konfuziji donositelja odluka na državnoj, regionalnoj i lokalnoj razini kao i u nekonzistentnosti tijekom privatizacije i općenito restrukturiranja hrvatskog gospodarstva.

Činjenica iznimne i nedvojbene geostrateške važnosti Jadrana kao jednog od glavnih nacionalnih resursa razmjerno je dovoljno prisutna u nacionalnim strateškim dokumentima ali Hrvatska s obzirom na pomorsku tradiciju i proklamiranu orijentaciju države još uvijek nije pristupila operacionalizaciji strateških ciljeva i nije u dovoljnoj mjeri iscrpila svoje potencijale u definiranju i realiziranju nacionalnih ciljeva na Jadranu.

Oružane snage Republike Hrvatske, a posebno Hrvatska ratna mornarica, su jedan od

ključnih instrumenata politike očuvanja vrijednosti Jadrana, stoga je logična i zainteresiranost za što kvalitetniju valorizaciju geostrateških značajki hrvatskog dijela Jadrana. Da bi Hrvatska uvijek bila jaka, po Clausewitzovu načelu jača od potencijalnih neprijatelja, to se može postići prije svega izgradnjom vlastitih superiornih vojnih snaga čije su aktivnosti usklađene s geografskim značajkama prostora i, naravno, sudjelovanjem u geostrateškim sigurnosnim krugovima zasnovanim na savezima, ponajprije u NATO-u.

U vojnostrateškom kontekstu ratna mornarica bivše SFRJ je jadranski prostor organizirala po teritorijalnom načelu u vojnopomorsku oblast kao jednu operativno stratešku cjelinu. Po teritorijalnom načelu su se razvijale vojnopomorske sposobnosti s ciljem obrane od eventualnog napada s mora pri čemu se uglavnom razmatrao eventualni napad snaga NATO-a iz smjera Italije. Koncept se obrane, uz djelovanje flote ograničenih sposobnosti, temeljio na brojnim i velikim utvrdama (fortifikacijama) razmještenim uzduž obale za zaštitu brodovlja i sl. te utvrđenim položajima obalnog topništva. Od ondašnjih jadranskih država slični koncept obrane je imala Albanija dok je Italija kao članica NATO-a težite imala na razvoju flote.

Uloga Oružanih snaga Republike Hrvatske je određena Ustavom Republike Hrvatske (čl. 7.) po kojem im je temeljna zadaća zaštita suvereniteta, neovisnosti i teritorijalne cjelovitosti, a potom i sudjelovanje u savezničkim operacijama te potpora civilnim institucijama.

Strateška zamisao uspješnog ostvarivanja obrambene funkcije, jest međunarodno angažiranje i partnerstvo uz sudjelovanje vlastitih potencijala. U skladu s navedenim je definiran razvoj i održavanje obrambenih sposobnosti Oružanih snaga za provedbu borbenih operacija u obrani vlastitog teritorija na kopnu, moru i zraku, a po doktrinarnim načelima integrirane bitke. Doktrina integrirane bitke se zbog zajedničkoga (savezničkog) djelovanja temelji na organizacijskom jedinstvu ukupnog zapovjednog napora, zajedničkoj borbeno usredotočenoj obuci, standardiziranim operativnim postupcima i procedurama te kompatibilnom naoružanju i opremi.

Hrvatska ratna mornarica svoje djelovanje usmjerava na nadzor i zaštitu suverenih prava i interesa Republike Hrvatske na moru. I u vrijeme mira je raspon prijetnji u jadranskom prostoru širok (od potencijalnih ekoloških do terorističkih ugroza), a Hrvatska ratna mornarica zadaće provodi usklađenim djelovanjem s ostalim čimbenicima pomorske obrane. Pored toga, sposobnosti Hrvatske ratne mornarice su povećane razmjenom podataka o situaciji na

Jadranskom moru, u suradnji s tijelima NATO-a i Europske unije. Takav koncept uključuje i mogućnost angažiranja pomorskih snaga NATO-a u slučaju vojne ugroze Jadrana.

11. IZVORI I LITERATURA

11.1. Izvori

Aktivno radno stanovništvo u Republici Hrvatskoj 2016. prosjek godine, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2017.

Atlas Europe, ur. Mladen Klemenčić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1997.

Elaborat vojnog poligona „Rt Kamenjak" Premantura, Karlovac, 2013.

Godišnji izvještaji, Godišnje izvješće 2017., INA-Industrija nafte, d.d., Kontroling, SDiHSE, Zagreb, 2018.

Intervju dr F.Tuđmana, Hrvatski vojnik, 1993., br. 50, str. 1-3.

Izvoz i dalje raste ali ni uvoz ne posustaje, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 2017.

Mediterranean Sea region briefing – The European environment – state and outlook 2015, European Environment Agency, 2015.

Odluka o osnivanju javne ustanove za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području općine Medulin, Službene novine Općine Medulin, 2/2004.

Odluka Vlade RH o osnivanju luka posebne namjene vojnih luka, Narodne novine 89/04.

Okvirni plan i program istraživanja i eksploatacije ugljikovodika na Jadranu, Strateški dokumenti, Agencija za ugljikovodike, Agencija za ugljikovodike. Zagreb, 2015.

Plan upravljanja vodnim područjima, Dodatak II.: analiza značajki Jadranskog vodnog područja, Narodne novine 82/13.

Poljoprivreda, lov, šumarstvo i ribarstvo, baze podataka, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2017.

Pravilnik o službi u Oružanim snagama Republike Hrvatske, Narodne novine 91/09.

Pravilnik o upravljanju i nadzoru balastnim voda, Narodne novine 128/12.

Predpristupna pomorska strategija RH, Ministarstvo mora, turizma i prometnog razvitka, Zagreb, 2005.

Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2015., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2016.

Program državnih potpora za razvoj luka otvorenih za javni promet Republike Hrvatske za razdoblje 2017. – 2020. godine, Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, Zagreb, 2017.

Prostorni plan područja posebnih obilježja (PPPPO) Donji Kamenjak i medulinski arhipelag, tekstualni dio plana, Službene novine Istarske županije 2/09.

Revidirani financijski izvještaji za 2017. godinu, JANAF d.d., Zagreb, 2018.

Ribarstvo u 2016., Priopćenje Državnog zavoda za statistiku, Zagreb, 2017.

Službene novine Istarske županije, br. 5/96, 7/02.

Službene novine Općine Medulin, br. 8/2016.

Statistika o azilu, Eurostat Statistics Explained, 2017.

Strategija energetskog razvoja RH, Narodne novine br. 68/01., 177/04., 76/07. i 152/08.

Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske. Narodne novine 33/02, 73/17.

Strategija održivog razvitka RH, Narodne novine 30/2009.

Strategija pomorskog razvitka i integralne pomorske politike RH za razdoblje od 2014. do 2020., Zagreb, 2014.

Strategija prometnog razvoja Republike Hrvatske (2017. – 2030.), Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, Zagreb, 2017.

Strategija razvoja širokopojasnog pristupa u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2020. godine. Odluka Vlade RH, Narodne novine br. 68/2016.

Turizam u brojkama 2017, Ministarstvo turizma, Zagreb, 2017.

Uputa o vojnim vježbama u Oružanim snagama Republike Hrvatske, Zagreb 2013.

Ustav RH, Narodne novine 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 45/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.

Water: A Shared Responsibility, Unesco, World Water Assessment Programme, United Nations UN-HABITAT, Paris i Berghahn Books, New York, 2006.

Zakon o obrani, Narodne novine 75/15, 27/16.

Zakon o službi u Oružanim snagama Republike Hrvatske, Narodne novine 70/13, 73/13.

Zakon o zaštiti okoliša, Narodne novine 110/07, 80/13, 153/13, 78/15.

11.2. Literatura

Adamček, J. (1980.): *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Ančić, M. (2001.): *Na rubu zapada, tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb.

Antoljak, S. (1994.): *Pregled hrvatske povijesti*, Laus/Orbis, Split.

Babić, D., Lajić, I., Podgorelec, S. (2004.): *Otoci dviju generacija*, Migracijske i etničke teme, 20 (2-3), 291-294.

Batović, Š. (2002.a): *Jadranska zona, U osvit povijesti (od starijeg kamenog doba do Liburna)*, I, Matica hrvatska Zadar, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 191-412.

Batović, Š. (2002.b): *Kasno brončano doba na istočnom jadranskom primorju, U osvit povijesti (od starijeg kamenog doba do Liburna)*, II, Matica hrvatska Zadar, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 619-788.

Bićanić, Z., Hell, Z., Baković, T. (2001.): *Srednje i ekstremne termohalinske vrijednosti u nekim mikropodručjima na Jadranu*, Acta Geographica Croatica, 34, 59-71.

Blouet, B. W. ur. (2005.): *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*, Routledge, New York.

Bognar, A. (1987.): *Tipovi reljefa Hrvatske*, Zbornik II znanstvenog skupa geomorfologa SFRJ, Geografski odjel PMF-a, Zagreb, 21-44.

Bognar, A. (1995.): *Fizičko-geografske pretpostavke regionalnog razvoja Hrvatske*, I. hrvatski geografski kongres, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 51-66.

Bognar, A. (1996.): *Tipovi klizišta u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini - geomorfološki i geoekološki aspekti*, Acta Geographica Croatica, 31, 27-39.

Braudel, F. (1997.): *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, 1. i 2. Antibarbarus, Zagreb.

Britvić-Vetma, B. (2016.): *Europski pogled na upravnopravnu zaštitu okoliša i urbanizam*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 53 (2), 497-529.

Brzezinski, Z. (1997.): *The grand chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, BASIC Books, Washington, DC.

Carić, H. (2010.): *Direct pollution cost assessment of cruising tourism in the Croatian Adriatic*, Financial Theory and Practice, 34 (2), 161-180.

Chaliand, G. (1994.): *The Art of War in World History: From Antiquity to the Nuclear Age*, University of California Press, Berkeley.

Clausewitz, C. Von. (1997.): *O ratu*, knjiga II., Ministarstvo obrane RH, Zagreb.

Collins, M. J. (2008.): *Military Strategy: Principles, Practices, and Historical Perspectives*, Potomac Books, Inc., Washington, D.C.

Conti, S., Segre, A. (ur), (1998.): *Mediterranean Geographies*, Societa Geografica Italiana, CNR, Rim.

Creveld, M. Van. (2012.): *Uspon i propadanje države*, Albatros plus, Beograd.

Cushman-Roisin, B., Gacic, M., Poulain, P. M., Artegiani, A. (2010.): *Physical Oceanography of the Adriatic Sea: Past, Present and Future*, Springer, Berlin.

Cvrtila, V. (2000.): *Republika Hrvatska – gateway prema jugoistočnoj Europi*, Politička misao, 37 (1), 161-172.

Cvrtila, V. (2004.): *Hrvatska i NATO*, Centar za politička istraživanja, Zagreb.

Cvrtila, V. (2006.): *Geopolitika i geostrategija*, predavanja, Ratna škola „Ban Josip Jelačić“, Zagreb.

Čizmić, I., Sopta, M., Šakić, V. (2005.): *Iseljena Hrvatska*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.

Dekanić, I. i Lay, V. (2008.): *Geopolitički aspekti nafte i vode*, Centar za politička istraživanja, Knjiga 4, Zagreb.

Davis, D. i Gift, T. (2014.): *The Positive Effects of the Schengen Agreement on European Trade*, Wiley Online Library, The World Economy, 37 (11), 1541-1557.

Dufourcq, J. (2017.): *O izradi strategije*, Strategos, 1, 11-20.

Earle, E. M. (1952.): *Tvorci moderne strategije*, Vojno delo, Beograd.

Elleman, B.A., Paine, S.C.M. (2007.): *Naval Coalition Warfare, from teh Napoleonic War to Operation Iraqi Freedom*, Routledge, Taylor & Francis Library, London and New York.

Fairgrieve, J. (1925.): *War and Change in World Politics*, University of London Press, London.

Faričić, J. (2006.): *Obala – prostor kontakta i konflikta*, Akademik Josip Roglić i njegovo djelo – Zbornik radova, Hrvatsko geografsko društvo, Split, Zadar, Zagreb, 269-298.

Faričić, J. (2012.): *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga, Zagreb i Sveučilište u Zadru, Zadar.

Filipčić, A. (1992.): *Klima Hrvatske*, Geografski horizont, 38 (2), 26-35.

Flint, C. (2006.): *Introduction to Geopolitics*, Taylor & Francis, Oxford.

Foretić, V. (1980.): *Povijest Dubrovnika do 1808.*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb.

Friganović, M. A. (1996.): *Opći razvoj, teškoće i izgledi demografskog kretanja u Republici Hrvatskoj*. Zbornik radova, I. hrvatski geografski kongres, Zagreb, 42-50.

Gartner, S. S. (1999.): *Strategic Assessment in War*, Yale University Press, New Haven.

Gavazzi, A. (1904.): *Rijeke u Hrvatskoj, I. dio*: Areal područja, Rad JAZU, knj. 158, Zagreb, 1-41.

Germond, B. (2011.): *The EU's security and the sea: defining a maritime security strategy*, European Security, 20(4), 563-584.

Gračanin, H. (2009.): *Avari, južna Panonija i pad Sirmija,* Scrinia slavonica, 9, 7-56.

Grakalić, M. (1962.); *Hidrografska služba na našoj obali*, Pomorski zbornik, I., Institut za historijske i ekonomske nauke JAZU u Zadru, Zadar, 789-808.

Grakalić, D. (2016.): *Vojne vježbe u predsezoni, turizam u sezoni*, Glas Istre, 18. siječnja 2016. (https://www.glasistre.hr).

Gudelj, I. (2016.): *Odabrani pokazatelji okoliša i prirode u Hrvatskoj*, Hrvatska agencija za okoliš i prirodu, Zagreb.

Guild, E., Costello, C., Garlick, M., Lax, V. M. (2015.): *The 2015. refugee crisis in the European Union*, Centre for European Policy Studies, Bruxelles.

Gušić, B. (1962.); *Naše primorje (Historijsko-geografska studija)*, Pomorski zakonik, I, Institut za historijske i ekonomske nauke JAZU u Zadru, Zagreb, 19-65.

Heisbourg, F. (2015.): *The strategic implications of the Syrian refugee crisis*, Survival, 57(6), 7-20.

Heuser, B. (2010.): *The evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hlača, B., Rudić, D., Gržin E. (2014.): *Promet kontejnera na pravcu Daleki istok – sjever ili jug Europe*, Zbornik Veleučilišta u Rijeci, 2 (1), 235-254.

Holjevac, V. (1967.): *Hrvati izvan domovine*, Matica hrvatska, Zagreb.

Horvatić, S. (1958.): *Tipološko raščlanjenje primorske vegetacije gariga i borovih šuma*,

Acta Botanica Croatica, 17 (1), 7-98.

Huntington, S. P. (1998.): *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb.

Ivanišević, A. (2010.): *Kao guske u maglu?, Položaj Hrvatske u prvoj jugoslavenskoj državi, Između mita i stvarnosti*, Zavod za hrvatsku povijest, 42, 305-354.

Kersan-Škabić, I. (2009.): *Brodogradnja u Europskoj uniji i Hrvatskoj – Realnost i izazovi*, Ekonomska misao i praksa, 18 (2), 373.-396.

Kezić, V. (2015.): *Obrana hrvatskog primorja danas i sutra*, web-portal Obris – obrana i sigurnost, Zagreb, 10. kolovoza 2015.

King, R., De Mas, P., Mansvelt Beck, J. (ur.), (2000.): *Geography, Environment and Development in the Mediterranean*, Sussex Academic Press, Brighton, Portland.

King, R., Proudfoot, L., Smith, B. (ur.), (1997.): *The Mediterranean: Environment and Society*, Arnold, London.

Klaić, N. (1975.): *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb.

Klaić, V. (1878.): *Prirodni zemljopis Hrvatske*, Matica Hrvatska, Zagreb.

Klemenčić, M. (2011.): *Zemljopisni i geopolitički položaj: Sastavnice hrvatskog identiteta*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 105-109.

Klemenčić, M. i Schofield, C. (2002.): *Maritime Boundaries Claims and Disputes in the Adriatic Sea*, u: *The Razor's Edge. International Boundaries and Political Geography*, C. Schofield, D. Newman, A. Drysdale, i J. A. Brown (ur.), Kluwer Law International, London, The Hague, New York, 201-221.

Koburger, Ch. W. (2001.): *The Central Powers in the Adriatic, 1914-1918: War in a Narrow Sea*, Greenwood Publishing Group, Westport.

Kozličić, M. (1990.): *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Književni krug, Split.

Kozličić, M. (1992.): *Senjske uskočke brodice*, Senjski zbornik, 19 (1), 57-68.

Kozličić, M. (1993.): *Hrvatsko brodovlje, Croatian shipping, Le navi Croate*, Književni krug, Split.

Kozličić, M. (2006.): *Istočni Jadran u djelu Beautemps-Beaupréa*, Hrvatski hidrografski

institut, Split.

Kozličić, M. i Bralić, A. (2012.): *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828. – 1857.*, Sveučilište u Zadru, Zadar.

Krasić, S. (1996.): *Generalno učilište Dominikanskog reda ili Universitas Jadertina*, Filozofski fakultet, Zadar.

Kurečić, P. (2018.): *Inicijativa triju mora: geografske odrednice, geopolitička utemeljenja i budući izazovi*, Hrvatski geografski glasnik 80 (1), 99-124.

Lajić, I., Podgorelec, S., Babić, D. (2001.): *Otoci-ostati ili otići?, Studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

Lozančić, M. (2011.): *Geografski i geostrategijski položaj Hrvatske u posthladnoratovskoj Europi*, Doktorski rad, PMF, Zagreb.

Lozančić, M. i Fürst-Bjeliš, B. (2017.): *Strategijska geografija. Odnos geografskog prostora i nacionalne snage (moći)*, Društvena istraživanja 26 (2), 269-289.

Lozić, S. (1995.): *Vertikalna raščlanjenost reljefa kopnenog dijela Republike Hrvatske*, Acta Geographica Croatica, 30, 17-28.

Lozić, S. (1996.): *Nagibi padina kopnenog dijela Republike Hrvatske*, Acta Geographica Croatica, 31, 41-50.

Mackinder, H. J. (1904.): *The Geographical Pivot of History*. The Geographical Journal, 170 (4), 298-321.

Magaš, D. (1997.): *The Development of Geographical and Geopolitical Position of Croatia.* Geoadria, 2 (1), 5-36.

Magaš, D. (2013.): *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru i Izdavačka kuća Meridijani, Zadar.

Mahan, A. T. (1890.): *The Influence of Sea Power Upon History*, 1660–1783, Little, Broown and company, Boston.

Marelić, T. (2016.): *Utjecaj vjetra na organizaciju jedrenjačke plovidbe na hrvatskom dijelu Jadrana*, Geoadria, 21 (2), 211-236.

Marin, J. (2007.): *Međunarodne konvencije i protokoli kao izvori hrvatskog pomorskog*

prava, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 46 (161), 91-111.

Martinović, J. (2000.): *Tla u Hrvatskoj*, Državna uprava za zaštitu okoliša, Zagreb.

Matković, H. (1995.): *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb.

Matković, H. (2004.): *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb.

Miloš, I. i Rudić, D. (2005.): *Gospodarski pojas – strateški čimbenik prometno-gospodarskog sustava Republike Hrvatske*, Naše more, 52 (1-2), 1-12.

Nejašmić, I. (1991.a): *Moguća revitalizacija sociodemografskih depresivnih područja Hrvatske*. Sociologija sela, 29 (111–114), 11-23.

Nejašmić, I. (1991.b): *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*, Globus – IMN SZ, Zagreb.

Nejašmić, I. (2000.): *Razmještaj stanovništva u Republici Hrvatskoj – dio općih demografskih i društvenogospodarskih procesa*, Geoadria, 5, 93-104.

Nejašmić, I. (2005.): *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.

Nejašmić, I. (2008.): *Stanovništvo Hrvatske – demografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.

Novak, G. (1962.): *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća*, Vojno delo, Beograd.

Oršolić, T. (2003.): *Teritorijalne snage za francuske uprave u Dalmaciji (1806.-1809.)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 45, 271-289.

Ostrand, N. (2015.): *The Syrian refugee crisis: A comparison of responses by Germany, Sweden, the United Kingdom, and the United States*, Journal on Migration & Hum. Sec., 3, 255-279.

Pahernik, M. i Kereša, D. (2007.): *Primjena geomorfoloških istraživanja u vojnoj analizi terena – indeks zaštitnog potencijala reljefa*, Hrvatski geografski glasnik, 69 (1), 41-56.

Park, J. (2015.): *Europe's migration crisis,* Council of Foreign Relations, New York, 311-325.

Pavić, R. (1968.): *Suvremeni odnosi snaga u Sredozemlju – Prilog poznavanju regionalne geopolitike*, Politička misao, 4 (1), 671-689.

Pavić, R. (1971.a): *Osnovni sadržaj političke geografije, geopolitike i geostrategije. Mogućnost nove primjene geografskih disciplina u sferi političke teorije i prakse*, Politička misao, 8 (1), 86-92.

Pavić, R. (1971.b): *Neke geopolitičke i geostrateške značajke svjetskog mora i sredozemnog bazena*, Politička misao, 8 (4), 385-407.

Pavić, R. (1973.): *Osnove opće regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*, FPZ, Zagreb.

Pavić, R. (2010.): *Suvremene značajke i problemi jadranske regije – pritisci na hrvatski Jadran,* Znanstveni skup More-hrvatsko blago, Matica hrvatska, Zagreb, 20-55.

Pavić, R. (2012.): *Na temeljima geografije–I: prostor (u politici)*, Geografski horizont, 58 (1), 59–79.

Pejnović, D. (1996.): *Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like*. Zbornik radova. I. hrvatski geografski kongres, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 255-274.

Peričić, Š. (1973.): *Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923*., Radovi Instituta JAZU u Zadru, 20, 7-48.

Pilar, I. (1918.): *Politički zemljopis hrvatskih zemalja*, Hrvatske knjižare, Sarajevo.

Podgorelec, S. i Klempić-Bogadi, S. (2013.): *Gradovi potopili škoje – promjene u malim otočnim zajednicama,* Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

Pojić, M. (2000.): *Ustroj Austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868. – 1914*., Arhivski vjesnik, 43, 147-169.

Polović, J. (2017.): *Rat u Europi,* Geopolitik@news, 27. srpnja 2017., (https://geopolitika.news, geopolitika).

Prikril, B. (1985.): *Tri tisuće godina pomorskih ratova*, 2. dio, Nakladni zavod znanje, Zagreb i „Otokar Keršovani", Opatija.

Ptić Grželj, M. (2015.): *Hrvatski dizajn ratnih i namjenskih brodova*, Hrvatski vojnik, 487, 19. studenoga 2015. (https://hrvatski-vojnik.hr).

Puljiz, V., Tica, J., Vidović, D. (2015.): *Migracije i razvoj Hrvatske – podloga za hrvatsku migracijsku strategiju*, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb.

Radić-Đozić, J. (2017.): *Stvaranje europske energetske unije i dnevni red političkog odlučivanja EU-a*, Strategos, 1 (2), 41-78.

Raukar, T. (1977.): *Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV. i XVI. stoljeću*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10 (1), 203-225.

Raukar, T. (2007.): *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Književni krug, Split. Zadarska revija, 25 (3-4), 177-184.

Raukar, T., Petricioli, I., Švelec, F., Peričić, Š. (1987.): *Prošlost Zadra III. Zadar pod Mletačkom upravom*, Narodni list i Filozofski fakultet Zadar, Zadar.

Ridolfi, G. (1992.): *Approach to the geostrategy of the oceans: The case of the Mediterranean*, Ocean & Coastal Management, 18 (2-4), 291-306.

Rogić, V. (1956.): *Geografski osnovi razvoja pomorstva*, Izvještaj o radu IV. kongresa geografa Jugoslavije, Savez geografskih društava Jugoslavije, 169-178.

Rogić, V. (1983.): *Nacrt uvjetno-homogene regionalizacije SR Hrvatske*, Geografski glasnik, 45, 75-89.

Roglić, J. (1962.): *Reljef naše obale*, Pomorski zbornik I, JAZU u Zadru, Zagreb, 3-18.

Roglić, J. (1966.): *Litoralizacija i njeno značenje*, Pomorski zbornik, 4, 679-708.

Rogošić, J. (2008.): *Ekološki pristup u gospodarenju sredozemnim prirodnim resursima*, Agronomski glasnik, 70 (3), 299-307.

Ruža, F. i S. Dvorski, S. (2002.): *Kvaliteta prometnog sustava kao jedan od čimbenika ulaganja inozemnog kapitala u hrvatsko gospodarstvo*, Ekonomski pregled, 53 (5-6), 566-577.

Sanguin, A.-L. (1977.): *Geopolitical Scenarios, from the Mare Liberum to the Mare Clasum: The High Sea and the Case of the Mediterranean Basin*, Geoadria, 2, 51-62.

Sanguin, A.-L. (1979.): *La géographie politiqu*, Norois, 102, 285.

Smolčić, I. (2016.): *Analiza enciklopedičke relevantnosti na primjeru hrvatske tehničke baštine,* Studija lexikographica, 9, 1(16), 133-160.

Spykman, N. J. (1942.): *America's Strategy in World Politics, the United States and the balance of power,* Harcourt, Brace and Co., New York.

Stražičić, N. (1986.): *Mediteran – prirodno-geografski i pomorsko-ekonomski aspekt,* Pomorski zbornik, 24, 15-36.

Stražičić, N. (1989.): *Pomorska geografija Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb.

Stražičić, N. (1995.): *Hrvatska – pomorska zemlja,* I. hrvatski geografski kongres, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 102-115.

Stražičić, N. (1996.): *Pomorska geografija svijeta*, Školska knjiga, Zagreb.

Suić, M. (1976.): *Antički grad na istočnoj obali Jadrana,* Liber, Zagreb.

Šegota, T., Filipčić, A. (1996.): *Klimatologija za geografe*, Školska knjiga, Zagreb.

Šegota, T., Filipčić, A. (2003.): *Köppenova podjela klima i hrvatsko nazivlje*, Geoadria, 8 (1), 17-37.

Šepić, D. (1970.): *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914. – 1918.*, Školska knjiga, Zagreb.

Šišić, F. (1925.): *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Školska knjiga, Zagreb.

Šišić, F. (1975.): *Pregled povijesti hrvatskog naroda,* Matica Hrvatska, Zagreb.

Tešić, M. (1982.): *Vojnopomorska geografija II,* Split.

Vego, M. (2003.): *Naval Strategy and Operations in Narrow Seas,* (2nd ed.), Frank Cass Publishers, New York.

Vego, M (2017.a): *On Naval Power,* Strategos, 1, 43-67.

Vego, M. (2017.b): *On Operational Art,* Strategos, 2, 15-39.

Violić, A. i Debelić, B. (2013.): *Uloga pomorske i prometne politike u funkciji održivog razvitka prometa i pomorstva*, Pomorski zbornik, 47-48, 13-26.

Visković, B. (2001.): *Viški boj 1866. / Seeschlacht von Lissa 1866.,* Auflage, Split.

Vojnović, N. (2014.): *Problematika implementacije temeljnih indikatora održivog turizma u*

hrvatskim općinama i gradovima, Ekonomska misao i praksa, 23 (1), 171-190.

Vrgoč, N. (2012.): *Hrvatsko morsko ribarstvo, Stanje i perspektive na pragu EU-a*, UNDP, Projekt Coast, Zagreb.

Vujić, J. (2004.): *Fragmenti geopolitičke misli*, ITG, Zagreb.

Vukadinović, R. (1986.): *Mediteran između rata i mira*, Školska knjiga, Zagreb.

Vukadinović, R. (1999.): *Sigurnost na jugoistoku Europe*, Interland, Varaždin.

Vuković, I. (2006.): *Suvremeni trendovi u razvoju turizma u europskoj uniji i implikacije na Hrvatsku*, Tourism and Hospitality Management, 12 (1), 35-55.

Wertheimer-Baletić, A. (2005.): *Demografija Hrvatske – aktualni demografski procesi*. Diacovensia, 13 (1), 97-118.

Whittlesey, D. (1942.): *German Strategy of World Conquest*, Farrar and Reinhart, New York.

Zaninović, K., Gajić-Čapka, M., Perčec Tadić, M., Vučetić, M., Milković, J., Bajić, A., Cindrić, K., Cvitan, L., Katušin, Z., Kaučić, D., Lisko, T., Lončar, E., Lončar, Ž., Mihajlović, D., Pandžić, K., Patarčić, M., Srnec, V. (2008.): *Klimatski atlas Hrvatske 1961. – 1990., 1971. – 2000.*, Državni hidrometeorološki zavod, Zagreb.

Zdilar, S. (2001.): *Fizičko-geografske značajke prostora Republike Hrvatske u strategiji obrane*, Diplomski rad, Ratna škola „Ban Josip Jelačić, Zagreb.

Zdilar, S. (2015.): *Reljef zavale Imotskog polja i njegovo geoekološko vrednovanje*, Hrvatska sveučilišna naklada i Slaven Zdilar, Zagreb.

Zelenika, R. (2000.): *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Ekonomski fakultet, Rijeka.

Zorko, M., Sršen, D. i Suknaić I. (2017.): *Geopolitička pozadina inicijative Tri mora: energetska sigurnost i povratak globalne maritimne geopolitike*, 21. znanstveni skup Centra za međunarodne i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 58.

Zupanc, I., Opačić, V. T., Nejašmić, I. (2001.): *Utjecaj turizma na demografska kretanja hrvatskih otoka*, Acta Geographica Croatica, 35, 133-146.

Živić, D. (2009.): *Demografski resursi kao čimbenik nacionalne sigurnosti Republike*

Hrvatske. Knjiga sažetaka, 32, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 209-226.

Živić, D., Turk, I., Pokos, N. (2014.): *Regionalni aspekti depopulacije Hrvatske (1991. – 2011.)*. Mostariensia: časopis za humanističke znanosti, 18 (1-2), 231-251.

Žuvela, I. (2000.): *Koncepcija i strategija razvitka pomorskog gospodarstva Hrvatske*, Pomorski zbornik, 38 (1), 11-59.

11.3. Internetski izvori

http://www.hhi.hr/en/catalogmaps/viewmap/27., svibanj 2017.

http://www.geography.about.com/od/politicalgeography/a/landlocked.htm., ožujak 2017.

http://www.obris.org/hrvatska/obrana-hrvatskog-primorja-danas-i-sutra.svibanj 2017.

https://www.123rf.com/photo_10756515_croatia-shaded-relief-map-with-major-urban-areas-surrounding-territory-greyed-out-colored-according-.html., listopad 2017.

https://3d15dea8-a-62cb3a1a-sites.googlegroups.com/site/morskisvijetpetra, listopad 2017.

https://www.123rf.com/photo_10756515_croatia-shaded-relief-map-with-major-urban-areas-surrounding-territory-greyed-out-colored-according-.html., listopad 2017.

www.eea.europa.eu/soer-2015/countries/mediterranean. veljača 2018.

http://frontex.europa.eu. Agencija FRONTEX promovira, koordinira i razvija upravljanje granicama EU-a., listopad 2017.

http://obris.org/hrvatska/mohorovicic. Vojnopolicijska operacija u kojoj su sudjelovale Oružane snage RH i snage Ministarstva unutarnjih poslova (MUP), listopad 2017.

http://www.ra-vsz.hr/UserDocsImages/arhiva/NUTSII2regije.jpg., ožujak 2018.

www.mirah.hr , Međunarodni institut za razvitak Hrvatske, studeni 2017.

www.janaf.hr, studeni 2017.

www.azu.hr, Agencija za ugljikovodike, studeni 2017.

http://www.croenergo.eu/Trziste-prirodnog-plina-u-Hrvatskoj-i-Europi-Perspektive-daljnjeg-razvoja,studeni 2017.

http://www.lng.hr/hr/novosti-detalji/projekt-od-zajednickog-interesa, studeni 2017.

https://www.hgk.hr/izvoz-i-dalje-raste-ali-ni-uvoz-ne-posustaje, prosinac 2017.

https://www.defender.hr/naslovnica-izdvojeno/u-periodu-2016-2019-obrambeni-proracun-raste-za-800-milijuna-kuna/, studeni 2017.

http://www.istra-istria.hr, ožujak 2018.

http://www.kamenjak.hr, ožujak 2018.

http://www.glasistre.hr, ožujak 2018.

http://geography.about.com/od/politicalgeography/a/landlocked.htm, listopad 2017.

http://www.geografija.hr/svijet/sto-je-to-sredozemlje-ili-mediteran/ rujan 2017.

www.mod.gov.me/.../Americko-jadranska-povelja (A-5), rujan 2017.

www.mirah.hr , Međunarodni institut za razvitak Hrvatske, srpanj 2017.

http://www.logsys.comhttp://www.prometna-zona.com/pan-europski-i-trans-europski-koridori/, srpanj 2017.

http://www.ina.hr/default.aspx?id=30, kolovoz 2017.

http://www.lng.hr/hr/novosti-detalji/projekt-od-zajednickog-interesa, srpanj 2017.

http://www.croenergo.eu/Trziste-prirodnog-plina-u-Hrvatskoj-i-Europi, lipanj 2017.

http://frontex.europa.eu, Agencija FRONTEX, kolovoz 2017.

12. POPIS SLIKA

Slika 1. *Pretpostavka doseljavanja Hrvata iz prapostojbine u središnjoj Aziji*

Slika 2. *Prostorno širenje hrvatskog prostora u 9. i početkom 10. stoljeća*

Slika 3. *Viška bitka*

Slika 4. *Temeljni vojnostrateški objekti južnog kraka Hrvatske*

Slika 5. *Karta dubina i morskih struja Jadrana*

Slika 6. *Pojednostavljena hipsometrijska karta Hrvatske*

Slika 7. O*brada reljefa Jadranske Hrvatske – podcjeline*

Slika 8. *Karta nagiba kopnenog dijela Republike Hrvatske*

Slika 9. *Karta nagiba Jadranske Hrvatske*

Slika 10. *Klimatska regionalizacija Hrvatske po Köppenovoj podjeli*

Slika 11. *Srednja godišnja temperatura zraka*

Slika 12. *Srednja godišnja količina oborine*

Slika 13. *Godišnja ruža vjetra*

Slika 14. *Slijevovi u Hrvatskoj*

Slika 15. *Vojnostrateški pravci*

Slika 16. *Vojnostrateški pravci na prostoru Jadranske Hrvatske*

Slika 17. *Prikaz modificiranih vojnostrateških cjelina operativo-strateške razine*

Slika 18. *Razmještaj stanovništva po općinama/gradovima prema popisu iz 2011.*

Slika 19. *Gustoća stanovništva Hrvatske 2011.*

Slika 20. *Karta kretanja izbjeglica*

Slika 21. *Prikaz prometa putnika i roba u glavnim pomorskim lukama*

Slika 22. *Prikaz prometa putnika i robe u zračnim lukama Jadranske Hrvatske*

Slika 23. *Topografska karta Rta Kamenjak*

Slika 24. *Prikaz prostora posebne namjene na Rtu Kamenjak*

Slika 25. *Prostorni plan (namjena prostornih cjelina uključujući prostore posebne (vojne) namjene*

Slika 26. *Geostrateške značajke Jadrana*

13. POPIS TABLICA

Tablica 1. ***O****brazovni sastav stanovnika jadranskih županija te ukupno Jadranske Hrvatske i Republike Hrvatske, prema Popisu stanovništva iz 2011.*

Tablica 2. *Kretanje ukupnog broja stanovnika Jadranske Hrvatske poslije Drugoga svjetskog rata*

Tablica 3. *Površina i stanovništvo Jadranske Hrvatske 2011.*

Tablica 4. *Promjena broja stanovnika u gradovima Jadranske Hrvatske s više od 10 000 stanovnika u međupopisnom razdoblju 2001. – 2011.*

Tablica 5. *Hrvati u susjednim zemljama i svijetu*

Tablica 6. *Rast broja stanovnika u urbanim područjima Sredozemlja (u milijunima)*

Tablica 7. *Aktivno stanovništvo u Republici Hrvatskoj 2013. – 2017.*

Tablica 8. *Broj zaposlenih osoba u Jadranskoj Hrvatskoj*

Tablica 9. *Zaposleni prema područjima djelatnosti i županijama, 31.ožujak 2016.*

Tablica 10. *Bruto domaći proizvod za Republiku Hrvatsku i prema NKPJS-u 2012 – 2. razina i županije u 2014. i 2015.*

Tablica 11. *Bruto dodana vrijednost za Republiku Hrvatsku i prema NKPJS-u 2012 – 2. razina i županije u 2014., u mil. kuna i u postotcima.*

Tablica 12. *Robna razmjena s inozemstvom, od 2010. do 2017., u mil. kn,*

Tablica 13. *Robna razmjena Republike Hrvatske s inozemstvom u mil. kuna, izvoz i uvoz po županijama Jadranske Hrvatske.*

Tablica 14. *Promet brodova, putnika i robe u morskim lukama*

Tablica 15. *Promet putnika u hrvatskim morskim lukama od 1. siječnja 2010. do 30. rujna 2017., u tisućama*

Tablica 16. *Promet robe u hrvatskim morskim lukama od 2010. do 30. rujna 2017., u tisućama tona*

Tablica 17. *Promet zračnih luka Jadranske Hrvatske od 2008. do 2016.*

Tablica 18. *Pregled putnika po mjesecima u zračnoj luci Zadar, od 2013. do 2017. (u tisućama)*

Tablica 19. *Pregled broja dolazaka i noćenja turista u županijama Jadranske Hrvatske*

Tablica 20. *Osnovni podatci o stanju u prostoru Rta Kamenjak*

14. POJMOVNIK

Agresija, oružani napad ili prijetnja oružanom silom jedne ili više država na drugu državu.

Bojna, ovisno o državi osnovna taktička postrojba nekih rodova kopnene vojske. Sastoji od 3-5 satnija. U pravilu je u sastavu pukovnije/brigade, a može biti i samostalna. Jačina i sastav ovise od namjene i naoružanja. Može biti pješačka, tenkovska, padobranska i dr. Pješačka *bojna* ima oko 600 vojnika, dočasnika i časnika.

Borbene funkcije, služe zapovjedniku za učinkovitu integraciju, usklađivanje i usmjeravanje združenih snaga, a uključuju zapovijedanje, kretanje i manevar, obavještajno djelovanje, vatre i potpora održivosti. Borbene funkcije s vještinom vođenja i primjenom informacija čine borbenu moć.

Borbena moć, ukupna uništavajuća i/ili narušavajuća sila koju vojna postrojba ili formacija može primijeniti na protivnika, a nastaje pretvaranjem borbenih potencijala u učinkovito djelovanje.

Borbeni potencijal, pretpostavljeni potencijal vojne sile za ispunjenje dodijeljene zadaće koji može biti zacrtani (određen ustrojem) i raspoloživi (realni) borbeni potencijal. Zacrtani borbeni potencijal je teorijska sposobnost temeljena na standardnoj organizaciji i opremi postrojbe. Raspoloživi potencijal uključuje sve elemente koji mogu smanjiti ili povećati borbeni potencijal.

Brigada, viša taktička vojna organizacija združenih rodova kopnene vojske, obično se sastoji od dviju do pet bojni, ovisno o vojskama, razdoblju, zadaćama i misijama. Brigada može biti u sastavu više jedinice – divizije ali često je samostalna i operativno nezavisna.

Divizija, vojna postrojba koja u kopnenoj vojsci broji uglavnom oko 20 tisuća vojnika. Niže vojne postrojbe unutar divizije su: brigada, pukovnija, bojna, satnija itd. Više divizija čini korpus ovisno o različitim državama i povijesnim razdobljima. Divizija može biti motorizirana, oklopna i pješačka.

Doktrina (vojna), temeljna načela organizacije i uporabe oružanih snaga u vođenju rata na strateškoj, operativnoj i taktičkoj razini.

Eskadra, skup brodova namijenjen za provedbu operacija većeg obujma ili važnosti. Pomorska eskadra organizira se od dijela snaga flote.

Fregata, ratni brod srednje veličine. U XVIII. stoljeću fregatom su nazivane brzi ratni jedrenjaci. Danas fregata ima ulogu pratećeg broda za konvoje, za zaštitu od nadvodnih i podvodnih te zračnih napada.

Formacija (vojna), skupina više postrojbi s naznačenim zapovjednim elementom i elementom potpore zapovijedanja. Obično se sastoji od postrojbi više rodova i/ili službi.

Geografski položaj obuhvaća analizu i prosudbu prostornih odnosa i povezanih prirodno-geografskih i socio-geografskih čimbenika i njihovu funkcionalnu važnost, a ti odnosi mu daju dinamičan karakter. To čini jasnu distinkciju od pojma geografski smještaj

koji je statičnog karaktera jer obuhvaća fiksne geografske elemente unutar geografske mreže i prirodno-geografskih cjelina.

Geometrija bojišta, geografska podjela ovlasti i odgovornosti na bojištu. Obuhvaća područje operacija i područje interesa.

Geopolitički položaj, uključuje ocjenu značenja kombinacije geografskih i političkih faktora. Geografska lokacija koja ima utjecaj na unutarnje političke prilike neke države kao i na njen položaj u međunarodnim okvirima (Pavić, 1973.).

Geostrategija, strateško upravljanje geopolitičkim interesima koje u ostvarivanje svojih ciljeva uključuje geografske značajke i prostorne odnose, posebno na široj regionalnoj ili globalnoj razini. Geostrategija ima za cilj definiranje obrambenih mogućnosti i potencijala pojedinog prostora ili države.

Geostrateški položaj, vojnostrateški aspekt geografske i geopolitičke lokacije. Temeljne vrijednosti određenog geografskog areala kao što su prirodno-geografski i društveno-gospodarski potencijali te njihov sinergijski utjecaj na vojnu i sigurnosnu moć čine geostratešku vrijednost prostora.

Glavni stožer, temeljni dio ministarstva obrane ili vrhovnog vojnog zapovjedništva, organiziran za pripremu, razvoj i uporabu oružanih snaga u miru, kriznom stanju i u ratu.

Inženjerija, rod vojske kojemu je namjena borbena ili neborbena potpora drugim granama i rodovima provedbom složenijih tehničkih radova. Temeljne su joj zadaće: izrada minsko-eksplozivnih i drugih zapreka te njihovo uklanjanje, svladavanje vodenih i suhih zapreka i dr.

Istisnina ili deplasman, označava masu potpuno opremljenog i ukrcanog broda do ravnine najvišeg dopuštenog gaza. Odnosno to je volumen tekućine koju brod istine pri svojem najvećem gazu svojim podvodnim dijelom.

Kombinirana (međunarodna snaga, operacija), vojno djelovanje u kojem sudjeluju oružane snage više država.

Konvergencija, svojstvo dvaju ili više pravaca da se sastaju u nekoj točki. Međusobno približavanje; sličnost, podudarnost osobina.

Korpus, osnovna strateška postrojba kopnene vojske; sastav: pješačke, topničke, oklopne i druge postrojbe i službe.

Manevar, organizirani pokret i djelovanje postrojbi kojom se prenosi težište borbe, iznenađuje neprijatelja ili sprječava njegovo djelovanje.

Migracija, u najširem smislu, prostorna pokretljivost stanovništva, a u užem smislu trajnija promjena mjesta stalnog boravka pojedinaca ili društvenih skupina.

Mehanizirane postrojbe, vrsta pješačkih postrojba opremljenih oklopnim borbenim vozilima i oklopnim vozilima za mehanizirano pješaštvo; odlikuju se povećanom pokretljivošću, vatrenom moći i zaštitom vojnika od vatrenoga djelovanja protivnika.

Nacionalni ciljevi, temeljne namjere prema kojima nacija (država) usmjerava politiku i trošenje potencijala (energije).

Nacionalni interesi, jako izražene opće poznate nacionalne (državne) obvezujuće želje i potrebe.

Nacionalna politika, proglašenja (javna ili tajna) koje vode vladajuće državne strukture prema ostvarenju nacionalnih ciljeva.

Nacionalna moć, ukupni zbroj trenutnih ili projiciranih (budućih) državnih kapaciteta dobivenih od političkih, vojnih, gospodarskih, znanstvenih i informacijskih resursa u kontekstu s geografskim okružjem.

Nacionalna sigurnost, mjere poduzete od strane države da bi se zaštitili nacionalni interesi i postigli ciljevi neovisno o ugrozama bilo koje vrste.

Operativno umijeće, sposobnost primjene vojne strategije na vojne planove i provedbu vojne operacije.

Oružane snage, kopnene, mornaričke i zračne snage organizirane, opremljene i obučene za provedbu vojnih misija kojima je cilj ostvarenje nacionalnih interesa.

Paljbena potpora, topničko djelovanje kopnenih, zračnih i pomorskih snaga koje izravno podupire glavne snage u provedbi vojnih operacija.

Pješaštvo, najstariji i najbrojniji rod vojske, naoružan, opremljen i osposobljen za blisku borbu pješice ili iz borbenih vozila.

Područje odgovornosti, prostor unutar kojega vojni zapovjednik ima punu ovlast zapovijedanja i nadzora nad djelovanjima vojnih snaga.

Područje operacije, prostor unutar kojega oružane snage izvode dodijeljenu misiju.

Politogeneza, proces koji podrazumijeva održavotvorenje, nastanak novih država kao rezultat različitih oslobodilačkih procesa.

Ratno umijeće, sposobnost i umijeće korištenja vojske u ratu. Dijelovi ratne vještine su: strategija, taktika, i operativno umijeće (operatika). Razine ratovanja su podijeljene na stratešku, operativnu i taktičku.

Reljef, skup svih oblika (ravnine i neravnine) na Zemljinoj površini, nastalih djelovanjem endogenih sila i egzogenih procesa. Jedan je od najvažnijih geografskih elemenata.

Satnija, osnovna taktička postrojba nekih rodova kopnene vojske. Ovisno o sastavu, namjeni i naoružanju satnija može biti pješačka, tenkovska, izvidnička, satnija veze, ABKO satnija i dr. U pravilu se sastoji od 3 do 5 vodova. Pješačka satnija ima oko 120 vojnika, dočasnika i časnika.

Snage (vojne), ljudstvo i borbena/neborbena sredstva, opremljeni i organizirani za obavljanje konkretne vojne zadaće.

Strategija, umijeće korištenja nacionalne moći za ostvarenje nacionalnih ciljeva u svim okolnostima.

Strateški koncept, prosudba načina na koji bi oružane snage mogle najbolje obaviti dodijeljene zadaće, uzimajući u obzir odgovarajuće teorije, činjenice i pretpostavke.

Suverenitet, vrhovna i konačna političku vlast, iznad koje, u pogledu donošenja i provođenja političkih odluka, nema više vlasti. Suverenitet je uz stanovništvo, pravni poredak i teritorij, jedno od bitnih obilježja države.

Terorizam, nezakonita uporaba ili prijetnja uporabe oružanog i drugog nasilja protiv pojedinaca, skupina i/ili vlasništva radi postizanja političkih, etničkih, vjerskih i/ili ideoloških ciljeva.

Topovnjača, manji ratni brod, naoružan razmjerno jakim topništvom za djelovanje u obalnome morskom području, na rijekama i jezerima.

Vježba (vojna), vojni manevar ili simulirana ratna operacija koja uključuje planiranje, pripremu i provedbu vojnih aktivnosti, a služi za obuku i ocjenjivanje spremnosti postrojbi i pojedinaca.

Vod, taktička postrojba rodova i službi oružanih snaga. Tri do pet vodova čine satniju, a može biti samostalan, ovisno o rodu ili službi. Načelno se sastoji od dvije do četiri desetine. Namjena mu je izvođenje bojnih djelovanja vatrom i pokretom. Ovisno o sastavu, namjeni i naoružanju može biti pješački, oklopni, izvidnički, vod veze i dr.

Vojna strategija, umijeće korištenja oružanih snaga i drugih (civilnih) potencijala u svim uvjetima da se ostvari nacionalni interes u miru i u ratu.

Zapovijedanje, zakonski utemeljena ovlast i odgovornost pojedinca (zapovjednika) u oružanim snagama za uporabu, usmjeravanje, koordinaciju i nadzor nad vojnim snagama radi izvršenja određene zadaće, a s ciljem zaštite nacionalnih interesa.

Zapovijedanje i nadzor, proces koji koristi zapovjednik u planiranju usklađivanju, uporabi i nadzoru snaga osiguravajući time izvršenje zadaće. U realizaciji tog procesa zapovjednici se oslanjaju na zapovjedno informacijski sustav – C4I (C – Command, C – Control, C – Communication, C – Computers, I – Intelligence).

Združena (snaga, operacija), vojno djelovanje u kojem sudjeluju dvije ili više grana vojske.

15. SAŽETAK

Predmet istraživanja su geostrateške značajke Jadrana kao esencijalni dio sintagme "Jadran – poveznica među kontinentima". Jadran je prostor u kojemu se preklapaju različiti politički i ekonomski interesi. Geografske osnove i interakcija različitih društveno-gospodarskih procesa (migracije, političko-geografske promjene, društvena i gospodarska tranzicija, litoralizacija i dr.) u jadranskom prostoru ključni su pri vojno-strateškom planiranju.

Istraživanje je provedeno kroz nekoliko područja, a to su: povijesna uloga Jadrana te prirodno-geografski i društveno-gospodarski potencijali u funkciji vojnostrateškog planiranja kao i sinergijski utjecaj istih na vojnu i nacionalnu moć. Posebno su razmatrana demografska kretanja Jadranske Hrvatske s osvrtom na migracije, uključujući migracijske krize.

U kontekstu vojnostrateških analiza uzeta je u obzir činjenica da je Jadran usko more zbog čega provedba vojnih i drugih sigurnosnih operacija treba biti prilagođena litoralnom prostoru. Također su razmotrene ekološke ugroze Jadrana s modelom eko zaštite na vojnom poligonu Rt Kamenjak za vrijeme provedbe vojnih vježbi. Posebno područje istraživanja se odnosi na suvremene geopolitičke i geostrateške značajke Jadrana kroz analizu međuovisnosti Jadrana sa središnjim i jugoistočnim europskim prostorom te Sredozemljem.

Svrha istraživanja je pridonijeti određivanju geostrateških značajki Jadrana koje se, uz ostalo, temelje na vojno-strateškom aspektu vrednovanja prirodnih i društvenih resursa Jadranske Hrvatske. U tom smislu istraživanjem je utvrđeno da specifičnosti dodirnoga obalno-otočno-morskog prostora ukazuju na posebnost planiranja i provedbe vojnih operacija u litoralnom krškom prostoru. S istim su ciljem prikazani gospodarski potencijali i mogućnosti održivog razvitka te suvremene ekološke ugroze u kontekstu vojno-strateškog planiranja. Posebno su istaknute suvremene geostrateške značajke Jadranske Hrvatske u kontekstu Sredozemlja te srednje i jugoistočne Europe.

Prilikom izrade doktorskog rada korišteno je više metoda znanstveno-istraživačkog rada: metoda modeliranja, povijesna metoda te metoda analize i sinteze. Analizom geografskih osnova određeni su okviri vojno-strateškog planiranja, a posebno u kontekstu značaja hrvatskoga dijela Jadrana kao strateški važnoga prostora i resursa na kojemu se temelji značajan dio domovinske sigurnosti. Primijenjen je interdisciplinarni pristup, ponajprije vezan uz geografiju, (vojno) pomorsku geografiju, vojnu strategiju, oceanografiju, povijest,

ekonomiju, pravo i politologiju, kako bi se dobila što cjelovitija slika geostrateškog značaja hrvatskog dijela Jadrana.

Iz okvirno određene svrhe istraživanja, sagledavanja i definiranja suvremenih geostrateških značajki Jadranske Hrvatske, proizlaze i pojedinačni ciljevi rada definirani po pojedinim poglavljima rada. Međutim, opći cilj rada je sagledavanje i definiranje suvremenih geostrateških obilježja hrvatskog dijela Jadrana kroz povijesnu prizmu te suvremene globalne i regionalne geopolitičke odnose.

S obzirom na povijesna iskustva, Hrvatska treba održavati i razvijati vlastiti sigurnosno-obrambeni sustav i oružane snage primjerene svojim nepovoljnim geostrateškim i fizičko-geografskim značajkama. Da bi to mogla, strategija obrane mora uzeti u obzir sve geografske realitete prostora ali i njezina okružja te u skladu s njima strukturirati i opremiti oružane snage i prilagoditi ih zahtjevima ratišta.

Suvremena geostrateška obilježja hrvatskoga jadranskog prostora, potencijalno najvažnijeg multiplikatora nacionalne moći, zahtjeva permanentnu analizu fizionomije modernih ugroza, pomorske moći, mogućnosti zaštite interesa i u konačnici njihov utjecaj na nacionalnu sigurnost.

U doktoratu je dana sinteza suvremenih geostrateških obilježja hrvatskog dijela Jadrana s argumentiranom potvrdom hipoteze o geostrateškoj važnosti jadranskog prostora za hrvatsku državu. Analizom geografskih značajki i političko-geografskih odnosa oblikovan je okvir i podloga za daljnja vojno-strateška razmatranja. Ukazano je na važnost očuvanja potencijala i ograničenja jadranskog prostora i dan poticaj za daljnje istraživanje i otvaranje novih istraživačkih problema.

Ključne riječi: geografija, geostrategija, vojna strategija, Jadransko more, Hrvatska

16. SUMMARY

Subject of this research are the geostrategic features of the Adriatic Sea as an essential part of the syntagm "Adriatic Sea – a link between the continents". The Adriatic Sea is an area where different political and economic interests overlap. Geographic basis and interaction of different socio-economic processes (migrations, political-geographical changes, social and economic transition, littoralization etc.) in the Adriatic region have a key importance in the military and strategic planning.

The research has been conducted through several areas, namely: the historical role of the Adriatic Sea and the natural-geographic and socio-economic potentials in the function of military-scale planning as well as their synergistic influence on military and national power. The demographic trends of the Adriatic Croatia were particularly discussed in reference to migrations including the migration crisis.

In the context of military analysis, it has to be taken into account that the Adriatic Sea is very narrow and therefore the execution of military and other security operations should be adapted to the littoral space. Furthermore, ecological threats of the Adriatic Sea were analyzed in regard to the eco-protection model at the military training area Rt Kamenjak during military exercises. A special area of the research refers to contemporary geopolitical and geostrategic features of the Adriatic Sea through the analysis of the interdependence of the Adriatic Sea with the central and southeastern European area and the Mediterranean.

The purpose of this research is to determine the geostrategic features of the Adriatic Sea, which are, among other things, based on the military-strategic aspect of evaluating natural and social resources of the Adriatic Croatia. In this respect, the research has shown that the distinctive features of the tangent coastal-island-sea area affect planning and implementation of military operations in the littoral karst area. Following the same idea, economic potentials and opportunities for sustainable development and the contemporary ecological threats are presented in the context of military-strategic planning. Present geostrategic features of the Adriatic Croatia are highlighted in the context of the Mediterranean and Central and South-Eastern Europe.

During the doctoral thesis work several methods of scientific research were used - methods of modeling, historical methods and methods of analysis and synthesis. Analyzing the geographical basis, frameworks of military-strategic planning have been defined,

especially in the context of the importance of the Croatian part of the Adriatic Sea as a strategically important area and resource on which a significant part of the national security is based. An interdisciplinary approach was applied, primarily related to geography, (military) maritime geography, military strategy, oceanography, history, economics, law and political science in order to gain a more complete picture of the geostrategic significance of the Croatian part of the Adriatic Sea.

Individual objectives are derived from the main purpose of research, namely the observation and determination of the contemporary geostrategic features of the Adriatic Croatia. Those objectives are inspected more closely in individual chapters of this paper. However, the general aim is to overview and define the contemporary geostrategic features of the Croatian part of the Adriatic Sea through the historical framework and contemporary global and regional geopolitical relations.

Taking into account the historical background, Croatia has to maintain and develop its own security and defense system and a type of Armed Forces, which can respond to its unfavorable geostrategic and physical-geographical features. Therefore, defense strategy has to take into account all geographical features of the region as well as its surroundings and structure and equip its Armed Forces in accordance with them, and this way adapting to the requirements of the Theatre of War.

Current geostrategic features of the Croatian part of the Adriatic Sea as a potentially most important multiplier of national power requires a permanent analysis of the countenance of modern threats, marine power, capabilities to protect interests and finally their influence on national security.

The thesis provides a synthesis of temporary geostrategic features of the Croatian part of the Adriatic Sea with argumentative confirmation of the hypothesis about the geostrategic importance of the Adriatic region for the Croatian state. With the analysis of the geographical features and political-geographical relations, a frame and foundation has been shaped for further military-strategic considerations. The thesis indicates the importance of preservation of potentials and restrictions of the Adriatic region and fosters research and detection of new research problems.

Key words: geography, geostrategy, military strategy, Adriatic Sea, Croatia

17. ŽIVOTOPIS

Blaž Beretin, rođen je u Radovinu 2. veljače 1966.godine. Osnovnu školu završio je u Radovinu, a srednju pomorsku školu u Zadru, gdje je maturirao 1984. godine. Nakon toga je upisao Vojnu akademiju ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane (radarsko-računalna specijalnost) u Rajlovcu kod Sarajeva na kojoj je diplomirao 1989. godine. Nakon završene akademije radio je na radarskim sustavima u Kumanovu, Makedonija, a od 1991. godine radi u Hrvatskoj vojsci na raznim dužnostima.

Sudionik je Domovinskog rata 1991. – 1996. godine. Obnašao je sljedeće dužnosti: zapovjednik voda, satnije i bojne i načelnik operativno-nastavnih poslova u 112. brigadi HV, Zadar te 9. gardijskoj brigadi „Vukovi“, Gospić. Nakon Domovinskog rata radio je na odgovornim dužnostima u Hrvatskoj vojsci, kao što su: načelnik stožera te zapovjednik 9. gardijske brigade „Vukovi“, zapovjednik 4. gardijske brigade „Pauci“, zapovjednik Pukovnije PZO i zapovjednik Zapovjedništva za obuku i doktrinu „F.K.F“. Sudjelovao je u mirovnim vojnim operacijama na dužnosti zapovjednika 17. i 18. hrvatskog kontingenta u sastavu međunarodnih snaga „ISAF“ za sigurnosnu pomoć u Afganistanu. Trenutno se nalazi na dužnosti zamjenika glavnog inspektora obrane na koju je imenovan 2016.godine i u činu je brigadnog generala.

Tijekom vojne karijere je odlikovan Redom bana Josipa Jelačića i Redom hrvatskog trolista, Spomenicom domovinskog rata, Spomenicom domovinske zahvalnosti za časnu i uzornu službu, Medaljom za sudjelovanje u operaciji *Oluja* i medaljom „ISAF“.

Uz Vojnu akademiju, završio je Zapovjedno stožernu školu „Blago Zadro“ 2000. godine te Ratnu školu „Ban Josip Jelačić“ 2005. godine u Zagrebu. Trenutno je doktorand na poslijediplomskom doktorskom studiju, interdisciplinarno područje znanosti, znanstveno polje geografija.

Bibliografija

- Brajković, Z., Beretin, B., Katalinić, S., Pražić, S., Hrvojević, F., Brajković, S., Werhas, M. (2011.): *9. gardijska brigada „Vukovi“*, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga Republike Hrvatske, Zagreb.

- Beretin, B. (2018.): *Razvoj vojnog operativno-taktičkog znakovlja u 20. stoljeću*, Polemos, 22, 1 (43), (prihvaćeno za objavljivanje).
- Beretin, B. (2018.): *Utjecaj demografskih režima na način upravljanja ljudskim potencijalom u području obrane,* Strategos, 3, (prihvaćeno za objavljivanje).

Predavanje na međunarodnom znanstvenom skupu; Beretin, B. (2018.): *Thematic Maps as a Form of Graphic Presentation of Geopolitical and Geographical Ideas*, 14th International Conference on Geoinformation and Cartography, Zagreb, (koautor Zdilar, S.).